

שאול אריאלי

נאחזים בשטח או מאחזים עיניים?

השפעת היישובים היהודיים
באזור יהודה ושומרון (ההתנחלויות)
על היתכנות פתרון שתי המדינות

שאול אריאלי

נאחזים בשטח או מאחזים עיניים?

האם הפריסה הנרחבת של התנחלויות ברחבי יהודה ושומרון יש בה כדי לסכל את האפשרות להגיע לפתרון הסכסוך הישראלי-פלסטיני בדרך של "שתי מדינות לשני עמים"? המחקר המעמיק שלפניכם – **נאחזים בשטח או מאחזים עיניים?** – מספר את סיפורו של מפעל ההתנחלות הישראלי באזור יהודה ושומרון ובודק את השפעתו על היתכנות פתרון שתי המדינות. והוא עושה זאת ביסודיות ובפירוט המאפשרים לראות את התמונה האמיתית שמעבר להשערות ולתחושות, תוך התבססות על שפע גדול של מפות ייחודיות, לוחות ותרשימים, המתארים באופן גרפי את שלל הנתונים המוצגים במחקר.

על-ידי ניתוח המאפיינים הרבים של היישובים היהודים באיו"ש והמגמות הרב-שנתיות בהתפתחותם, המחקר מפריך לגמרי את הטענה שההתנחלויות מסכלות את האפשרות של פתרון שתי המדינות, אבל גם רושם "אזהרת טאבו" לגבי המגמות העכשוויות. הסגנון התמציתי והמדויק של המחקר מאפשר לגלות האם הושגו המטרות הפוליטיות של המתנחלים, ומה הסיכוי שיושגו בהמשך.

ד"ר שאול אריאלי נחשב היום לאחד המומחים המובילים בתחומי הסכסוך הישראלי-פלסטיני, גבולות ישראל ומכשול הביטחון. הוא שירת כקצין בכיר במערך הלוחם של צה"ל, בין היתר כמפקד החטיבה הצפונית ברצועת עזה, וכן מילא תפקידי מפתח בתהליך המדיני בין ישראל לפלסטינים. היה ראש פרויקט הסכם הביניים בתקופת כהונתם של רבין, פרס ונתניהו, סגן מזכיר צבאי לשר הביטחון, וראש מינהלת השלום בתקופתו של אהוד ברק. אריאלי משמש מרצה מן החוץ באוניברסיטת רייכמן ובאוניברסיטה העברית בירושלים, עמית מחקר במכון טרומן לשלום וחוקר בכיר בקרן לשיתוף פעולה כלכלי (ECF). פירסם עשרות מחקרים – בספרים ובמאמרים בכתבי-עת ובעיתונות – על הסכסוך הישראלי-ערבי, ומרבה לערוך סיורים מודרכים ולהרצות בפורומים שונים על הסוגיות המרכזיות של הסכסוך.

שאול אריאלי

נאחזים בשטח או מאחזים עיניים?

השפעת היישובים היהודיים באזור יהודה ושומרון
(ההתנחלויות)

על היתכנות פתרון שתי המדינות

נאחזים בשטח או מאחזים עיניים?

השפעת היישובים היהודיים באזור יהודה ושומרון
(ההתנחלויות)
על היתכנות פתרון שתי המדינות

שאול אריאלי

מרס 2022

התוכנית של שרון הייתה לפרוס כל-כך הרבה התנחלויות בכל-כך הרבה נקודות ביהודה ושומרון עד שלעולם לא תוכל לקום מדינה פלסטינית. אבל התוכנית הזאת היתה מעשה איולת. ההתנחלויות המבודדות של שרון לא חיזקו את גושי ההתיישבות אלא החלישו אותם. ההתנחלויות המבודדות של שרון היו מקרה קלאסי של תפסת מרובה לא תפסת.

אהוד ברק, 2005

Shaul Arieli
*Is the Two-State Solution Still Relevant
to the Israeli-Palestinian Conflict?*

שאול אריאלי
נאחזים בשטח או מאחזים עיניים?
השפעת היישובים היהודיים באזור יהודה ושומרון
(ההתנחלויות)
על היתכנות פתרון שתי המדינות

כל הזכויות שמורות © לשאול אריאלי
shaul@orsha.co.il

עריכה: מולי מלצר
עוזרת מחקר: אורי שכטמן
עיצוב וביצוע המפות: רשף מוריה
עיצוב הלוחות: בלה גרף (גוטייה)

עימוד הספר ועיצוב העטיפה: סיגלית ביקסנשפן
הפקת דפוס: ספידגן בע"מ

אין לשכפל, להעתיק, לצלם, להקליט, להחסין במאגר מידע, לשדר או לקלוט בכל דרך או אמצעי - אלקטרוני, אופטי, מכני או אחר - כל חלק שהוא מן החומר שבספר זה. שימוש מסחרי מכל סוג שהוא בחומר הכלול בספר זה אסור בהחלט, אלא ברשות מפורשת בכתב מהמחבר.

נדפס בישראל 2022 Printed in Israel

תוכן העניינים

11.....	רשימת המפות.....
12.....	רשימת הלוחות.....
14.....	רשימת התרשימים לנספח 2.....
16.....	ספרי המחבר.....

19.....	תמצית המחקר.....
---------	-------------------------

29.....	הקדמה.....
---------	-------------------

פרק ראשון

41.....	ההתיישבות היהודית מעבר לקו הירוק: רקע היסטורי.....
41.....	1967-1977: ממשלות המערך.....
44.....	1977-1984: ממשלות הליכוד.....
48.....	1984-1990: ממשלות הרוטציה.....
51.....	1990-1992: ממשלת הליכוד.....
51.....	1992-2020: ממשלות שונות.....
69.....	סיכום ביניים.....
82.....	עיקרי הממצאים.....

פרק שני

85.....	שלוש המטרות הפוליטיות במבחן חמשת הקריטריונים בתיחומים השונים.....
85.....	שיטת המחקר.....
85.....	שלוש המטרות הפוליטיות.....
85.....	שלושת התיחומים.....
86.....	חמשת הקריטריונים ו-20 המדדים.....

פרק שלישי

89.....	הקריטריון הראשון: האם מספר המתיישבים היהודים באזור מגיע למסה קריטית בשטח?.....
89.....	מאזן דמוגרפי בין ישראלים לפלסטינים.....

143.....	מועסקים באזור.....
149.....	דירוג חברתי-כלכלי.....
155.....	השכלה.....
156.....	מענקים ממשלתיים לרשות.....

פרק שביעי

הקריטריון החמישי: האם תפרוסת האוכלוסייה והיישובים נשענת על עורקי תחבורה	
161.....	ראשיים בלעדיים או לפחות בטוחים לתנועה?
161.....	מרחק מהקו הירוק (אווירי)
170.....	מרחק נסיעה בתחומי איו"ש
171.....	שימוש במעבר לישראל
172.....	מעבר ביישוב פלסטיני

פרק שמיני

173.....	סיכום ומסקנות.....
----------	--------------------

נספח 1

181.....	פתרון שתי המדינות: עקרונות מרכזיים
181.....	רקע.....
184.....	מסגרת כללית להסכם.....
185.....	גבולות וטריטוריה.....
186.....	ביטחון.....
186.....	ביטחון.....
186.....	הנחות יסוד.....
186.....	ביטחון.....
188.....	עקרונות מנחים להסדר.....
190.....	פירוז המדינה הפלסטינית.....
191.....	כוחות הביטחון הפלסטיניים.....
192.....	הסדרים מדיניים-ביטחוניים אזוריים.....
193.....	עקרונות ושלבים לתוכנית היישום.....
193.....	סיכום הביטחון.....
194.....	בקעת הירדן.....
195.....	ירושלים.....
196.....	פליטים.....

94.....	מגמות דמוגרפיות רב-שנתיות.....
94.....	גידול שנתי.....
97.....	מקורות הגידול השנתי.....
97.....	מאזן הגירה כולל.....
100.....	מאזן הגירה פנימי.....
102.....	מאזן הגירה בינלאומי.....
103.....	ריבוי טבעי.....
103.....	התפלגות הגילאים.....
104.....	המגמות הדמוגרפיות הרב-שנתיות: סיכום.....

פרק רביעי

הקריטריון השני: האם נוצרה צפיפות רבה של אוכלוסייה העשויה לקיים קשר רצוף	
107.....	והתלכדות בין חלקיה?
107.....	השוואת הצפיפות בין יהודים לערבים.....
110.....	המרחק הממוצע בין היישובים.....
112.....	מרחק ממיקום הרשות המוניציפלית וחציית מעבר.....
117.....	המרחק מעיר השירותים וחציית מעבר אליה.....

פרק חמישי

119.....	הקריטריון השלישי: האם נבנה מידרג יישובים לפי גודל ומיקום?
119.....	יישובים יהודיים ויישובים פלסטיניים באיו"ש: מספר, גודל שטח, היקף אוכלוסייה.....
125.....	יישובים יהודיים ופלסטיניים באזורי ההתיישבות בחלוקה לפי תוכנית שרון.....
128.....	יישובים יהודיים ופלסטיניים בחלוקה לפי הנפות הפלסטיניות.....
128.....	יישובים יהודיים ופלסטיניים בחלוקה לפי המועצות האזוריות.....

פרק שישי

הקריטריון הרביעי: האם ההתיישבות נעשית תוך היאחזות בקרקע והיישובים	
נשענים על חקלאות ותעשייה מקומית?	
131.....	בעלויות קרקע.....
131.....	בעלויות קרקע ביישובים יהודיים.....
133.....	חקלאות.....
134.....	תעשייה.....
138.....	ענפי תעסוקה.....
140.....	שכר באיו"ש.....
143.....	שכר באיו"ש.....

רשימת המפות

מפה 1: תוכנית אלון, 1967-1968	31
מפה 2: תוכנית שרון, 1977	32
מפה 3: תוכנית מערכי-העל, 1997	33
מפה 4: תוכנית דרובלס, 1979	34
מפה 5: תוכנית ההרגעה של הבית היהודי, 2012	35
מפה 6: רשויות מקומיות יהודיות באיו"ש, 2020	36
מפה 7: נפות הרשות הפלסטינית בגדה המערבית, 2020	37
מפה 8: התיישבות יהודית באיו"ש, 1967-1977	43
מפה 9: פינוי סיני על-פי הסכמי ישראל-מצרים	46
מפה 10: התיישבות יהודית באיו"ש, 1977-1984	47
מפה 11: התיישבות יהודית באיו"ש, 1984-1990	50
מפה 12: חילופי שטחים בהסכם השלום ישראל-ירדן, 1994	52
מפה 13: אינטרסים לאומיים ישראלים בגדה המערבית, 2007	53
מפה 14: קמפ דייוויד, 2000: ההצעה הישראלית	54
מפה 15: טאבה, 2001: ההצעה הישראלית	55
מפה 16: יוזמת ז'נבה, 2003: מודל להסכם קבע	56
מפה 17: אנאפוליס, 2008: ההצעה הישראלית	57
מפה 18: תוכנית ההתנתקות, 2005	58
מפה 19: מרחב התפר ומכשול הפרדה, 2002-2020	59
מפה 20: חזון השלום של הנשיא טראמפ, 2020	60
מפה 21: הסכם הביניים, 1995-1998	62
מפה 22: התיישבות יהודית באיו"ש, 1990-2020	63
מפה 23: מאחזים לא-חוקיים באיו"ש, 2020	64
מפה 24: מאחזים "מולבנים", 2020	66
מפה 25: חוות יהודיות באיו"ש, 2020	67
מפה 26: יישובים יהודיים באיו"ש בחלוקה מינהלית ישראלית, 2020	70
מפה 27: יישובים יהודיים באיו"ש לפי שנת הקמה, 2020	72
מפה 28: יישובים יהודיים באיו"ש לפי שיוך אירגוני, 2020	74
מפה 29: יישובים יהודיים באיו"ש לפי דפוס התיישבות, 2020	76
מפה 30: יישובים יהודיים באיו"ש בחלוקה לנפות פלסטיניות, 2020	77
מפה 31: יישובים יהודיים באיו"ש לפי המניע להתיישבות, 2020	78

נספח 2

איפיון הצרכים והרצונות של מתיישבי יהודה ושומרון	201
מאת פרופ' גלעד הירשברגר ופרופ' סיון הירש-הפלר	
1. עמדות פוליטיות ודתיות	202
2. עמדות לגבי פתרון שתי מדינות	204
3. מוכנות לפינוי יישובים	205
4. תנאים לפינוי	212
5. עמדות לגבי סיפוח יישובים	214
6. היכן המתישבים רואים את עתידם?	215
7. איכות החיים של המתישבים	217
8. ביטחון אישי ולאומי	219
9. היחס לדמוקרטיה ולשלטון החוק	221
דיון ומסקנות	224
תודות	228

99	לוח 16: מאזן ההגירה הכולל של האוכלוסייה היהודית באיו"ש לפי רשויות
101	לוח 17: מאזן ההגירה הפנימי של האוכלוסייה היהודית באיו"ש לפי רשויות
102	לוח 18: מאזן ההגירה הבינלאומי של האוכלוסייה היהודית באיו"ש לפי רשויות
104	לוח 19: הריבוי הטבעי של האוכלוסייה היהודית באיו"ש לפי רשויות
105	לוח 20: התפלגות הגילאים באיו"ש בחתך רשויות ובהשוואה לישראל (באחוזים)
108	לוח 21: צפיפות האוכלוסייה באזורי ההתיישבות באיו"ש לפי תוכנית שרון
108	לוח 22: צפיפות האוכלוסייה באזורי ההתיישבות באיו"ש לפי הנפות הפלסטיניות
109	לוח 23: צפיפות האוכלוסייה באזורי ההתיישבות באיו"ש לפי המועצות האזוריות
110	לוח 24: מרחק הנסיעה הממוצע בין היישובים היהודיים במועצות האזוריות באיו"ש
111	לוח 25: התפלגות היישובים במועצות האזוריות באיו"ש לפי מידת הדתיות
114	לוח 26: מרחק היישובים באיו"ש ממוקדי השירות והצורך להשתמש במעברים
122	לוח 27: יישובים יהודיים מול יישובים פלסטיניים באיו"ש: מספר היישובים והיקף האוכלוסייה
128	לוח 28: יישובים יהודיים ופלסטיניים (מספר יישובים והיקף האוכלוסייה) באיו"ש:
123	תוכנית שרון, מועצות אזוריות, נפות פלסטיניות
126	לוח 29: צפיפות ערים ומועצות מקומיות יהודיות באיו"ש (שטח בנוי ותחום שיפוט)
127	לוח 30: צפיפות ערים ומועצות פלסטיניות באיו"ש (שטח בנוי ותחום שיפוט)
131	לוח 31: בעלויות קרקע בשטחי C (באחוזים)
133	לוח 32: בעלויות קרקע בעלויות קרקע באיו"ש: תוכנית שרון / מועצות אזוריות / נפות פלסטיניות
134	לוח 33: קרקע בבעלות פלסטינית ביישובים יהודיים באיו"ש
134	לוח 34: דפוס היישובים היהודיים באיו"ש ומספר תושביהם: תוכנית שרון / מועצות אזוריות / נפות פלסטיניות
135	לוח 35: התפלגות המועסקים ביישובים היהודיים באיו"ש לפי ענפים (באחוזים)
140	לוח 36: התפלגות המועסקים ביישובים היהודיים באיו"ש לפי מקצועות, לעומת הממוצע הארצי (באחוזים), 2016
141	לוח 37: השכר הממוצע של עצמאים בשנים 2002-2014 לפי אזורים בגדה המערבית
142	לוח 38: השכר הממוצע של שכירים באיו"ש בשנת 2014 לפי רשויות מקומיות
142	לוח 39: התפלגות המועסקים ביישובים היהודיים באיו"ש לפי מקום העבודה ומרחקו מיישוב המגורים
144	לוח 40: אחוז המועסקים ביישובים היהודיים באיו"ש בחתך שנתי
147	לוח 41: שיעור המועסקים בישראל ובאיו"ש לפי מחוז המגורים
147	לוח 42: שיעור המועסקים ביישוב המגורים באיו"ש והמרחק הממוצע ממקום העבודה
148	לוח 43: יוממות מרשויות מקומיות באיו"ש לארבעת המטרופולינים
148	לוח 44: זמן נסיעה לעבודה מיישובי איו"ש לעומת הממוצע הארצי, 2016

80	מפה 32: יישובים יהודיים באיו"ש לפי מידת הדתיות, 2020
81	מפה 33: הצבעה בבחירות לכנסת ה-24, מרס 2021
92	מפה 34: פיתוח מתוכנן במרחב ירושלים
93	מפה 35: אלימות מתנחלים אלימות מתנחלים באיו"ש, ינואר 2020-יולי 2021
113	מפה 36: משרדי המועצות האזוריות באיו"ש, 2020
120	מפה 37: יישובים יהודיים באיו"ש לפי היקף האוכלוסייה, 2020
121	מפה 38: יישובים פלסטיניים בגדה המערבית לפי היקף האוכלוסייה, 2020
132	מפה 39: בעלויות קרקע באיו"ש, 2020
137	מפה 40: שטחי חקלאות יהודיים באיו"ש, 2020
139	מפה 41: אזורי תעשייה יהודיים באיו"ש, 2020
165	מפה 42: מכשול ההפרדה והמעברים באיו"ש, 2020
166	מפה 43: מרחק היישובים היהודיים באיו"ש מהקו הירוק
187	מפה 44: הצעה לגבול קבע יציב עם חילופי שטחים, 2020
197	מפה 45: ירושלים: שתי בירות (הצעה)

רשימת הלוחות

71	לוח 1: רשימת היישובים היהודיים באיו"ש לפי שנת הקמה
73	לוח 2: רשימת היישובים היהודיים באיו"ש בחלוקה לרשויות
73	לוח 3: רשימת היישובים היהודיים באיו"ש לפי השתייכות אירגונית
75	לוח 4: רשימת היישובים היהודיים באיו"ש לפי דפוס היישוב
75	לוח 5: חלוקת היישובים היהודיים באיו"ש לפי הנפות הפלסטיניות
75	לוח 6: יישובים יהודיים באיו"ש לפי המניע להתיישבות
79	לוח 7: יישובים יהודיים באיו"ש לפי מידת הדתיות
79	לוח 8: הצבעה בבחירות לכנסת ה-24, מרס 2021
83	לוח 9: טבלה מסכמת, 1967-2020
89	לוח 10: היחס הדמוגרפי לפי אזורי ההתיישבות בתוכנית שרון
89	לוח 11: היחס הדמוגרפי לפי שטחי המועצות האזוריות היהודיות
90	לוח 12: היחס הדמוגרפי לפי שטחי הנפות הפלסטיניות
95	לוח 13: גידול שנתי של האוכלוסייה היהודית באיו"ש
96	לוח 14: אחוז הגידול השנתי של האוכלוסייה היהודית ברשויות באיו"ש
98	לוח 15: מקורות הגידול השנתי של האוכלוסייה היהודית באיו"ש

תרשים 20: המצב הסוציו-אקונומי של מתיישבי איו"ש.....218
 תרשים 21: תחושת האיום הפיזי בקרב מתיישבי איו"ש.....219
 תרשים 22: תחושת האיום הסימבולי בקרב מתיישבי איו"ש.....220
 תרשים 23: היחס לדמוקרטיה ולשלטון החוק.....221
 תרשים 24: שינוי לאורך זמן ביחס לדמוקרטיה בקרב מתיישבים אידיאולוגיים לא-ממלכתיים.....223
 תרשים 25: ארץ ישראל השלמה או דמוקרטיה?.....223
 תרשים 26: הציווי התורני או הכרעת הכנסת?.....223

לוח 45: דירוג חברתי-כלכלי של היישובים באיו"ש לפי אשכולות.....150
 לוח 46: דירוג חברתי-כלכלי של הרשויות היהודיות באיו"ש, 1995-2017.....151
 לוח 47: דירוג היישובים והתושבים היהודיים באיו"ש בשנים 2013-2017 (בממוצע) לפי שלוש קבוצות של אשכולות.....154
 לוח 48: זכאות לבגרות והחזקת תואר אקדמי ברשויות היהודיות באיו"ש (באחוזים).....155
 לוח 49: מענקים ממשלתיים לרשויות היהודיות באיו"ש.....157
 לוח 50: מרחקי נסיעה מיישובים יהודיים באיו"ש אל הקו הירוק והצורך להשתמש במעבר או לעבור ביישוב פלסטיני.....162
 לוח 51: מרחק היישובים באיו"ש מהקו הירוק.....167

רשימת התרשימים לנספח 2

תרשים 1: העמדות הפוליטיות של מתיישבי איו"ש.....202
 תרשים 2: רמת הדתיות של מתיישבי איו"ש.....203
 תרשים 3: המניעים להתיישבות באיו"ש.....203
 תרשים 4: תמיכת מתיישבי איו"ש בהסכם שתי המדינות.....204
 תרשים 5: תמיכת מתיישבי איו"ש ביוזמה מדינית של טראמפ.....205
 תרשים 6: מוכנות לפינוי במידה שתתקבל החלטת ממשלה לפנות את היישוב שלהם.....206
 תרשים 7: מוכנות לפינוי שאושר על-ידי הממשלה ועבר במשאל עם.....207
 תרשים 8: נכונות לפינוי מידי תמורת פיצוי.....208
 תרשים 9: הקשר בין גודל הפיצוי הכספי לנכונות להתפנות מהיישוב.....208
 תרשים 10: מגמות במוכנות לפינוי בקרב מתיישבים אידיאולוגיים לא-ממלכתיים.....209
 תרשים 11: מגמות במוכנות לפינוי בקרב מתיישבים אידיאולוגיים ממלכתיים.....209
 תרשים 12: תמיכה במחאה חוקית נגד פינוי יישובים.....210
 תרשים 13: תמיכה במחאה לא-חוקית נגד פינוי יישובים.....211
 תרשים 14: תמיכה באנשים אחרים שינקטו מחאה לא-חוקית נגד פינוי יישובים.....211
 תרשים 15: חשיבות המעבר עם הקהילה.....213
 תרשים 16: חשיבות הקירבה למקום העבודה.....213
 תרשים 17: תמיכה בסיפוח ההתיישבות היהודית באיו"ש למדינת ישראל.....214
 תרשים 18: תמיכה בסיפוח כל הגדה המערבית ומתן מעמד תושבות לפלסטינים.....215
 תרשים 19: שביעות הרצון של המתיישבים בתחומי חיים שונים.....217

ספרי המחבר

- שאול אריאלי, מתאוריה למעשה: יישום ניהול איכות כולל ביחידות צבאיות. הוצאת מה"ד, צה"ל, 1994.
- שאול אריאלי, חלומות אבן. הוצאה עצמית, 1993.
- רון פונדק ושאול אריאלי, ההיבט הטריטוריאלי במשא ומתן הישראלי-פלסטיני על הסדר הקבע. הוצאת מרכז פרס לשלום, 2004.
- שאול אריאלי, תפסת מרובה לא תפסת: גישות במאבק על גבולותיה של מדינת ישראל. כרמל, 2006.
- שאול אריאלי, מסעו של סולו. סער, 2006.
- שאול אריאלי, דובי שוורץ והדס תגרי, עוון ואיוולת: על ההצעות להעביר יישובים ערביים מישראל לפלסטין, מכון פלורסהיימר, 2006.
- שאול אריאלי ומיכאל ספרד, חומה ומחדל: גדר ההפרדה - ביטחון או חמדנות. ספרי עליית הגג וידיעות ספרים, 2008.
- שאול אריאלי, זכות החשיבה, אסופת מאמרים ראשונה על הסכסוך הישראלי-פלסטיני, 2010.
- Shaul Arieli, *People & Borders*, **First** collection of articles about the Israeli-Palestinian conflict. ECF, 2010.
- שאול אריאלי, זכות החשיבה, אסופת מאמרים שנייה על הסכסוך הישראלי-פלסטיני, 2010.
- Shaul Arieli, *People & Borders*, **Second** collection of articles about the Israeli-Palestinian conflict. ECF, 2010.
- שאול אריאלי, גבול בינינו וביניכם: הסכסוך הישראלי-פלסטיני והדרכים ליישובו. ספרי עליית הגג וידיעות ספרים, 2013.
- שאול אריאלי, זכות החשיבה, אסופת מאמרים שלישית על הסכסוך הישראלי-פלסטיני, 2012.
- Shaul Arieli, *People & Borders*, **Third** collection of articles about the Israeli-Palestinian conflict. ECF, 2012.
- שאול אריאלי, זכות החשיבה, אסופת מאמרים רביעית על הסכסוך הישראלי-פלסטיני, 2015.
- Shaul Arieli, *People & Borders*, **Fourth** collection of articles about the Israeli-Palestinian conflict. ECF, 2015.
- שאול אריאלי, משיחיות על סלע המציאות: מפעל ההתיישבות הישראלי בגדה המערבית, 2016-1967. הקרן לשת"פ כלכלי, 2017.
- שאול אריאלי, זכות החשיבה, אסופת מאמרים חמישית על הסכסוך הישראלי-פלסטיני, 2018.
- Shaul Arieli, *People & Borders*, **Fifth** collection of articles about the Israeli-Palestinian conflict. ECF, 2018.
- שאול אריאלי, כל גבולות ישראל. ספרי עליית הגג וידיעות ספרים, 2018.

- שאול אריאלי, פרטנר ותוכנית: 'חזון השלום' של הנשיא טראמפ מול חלופת שתי המדינות. ISRAEL POLICY FORUM, מאי 2020.
- Dr. Col. (ret.) Shaul Arieli, *Understanding the Trump Plan, A Comparative Analysis of the Trump Administration's Peace to Prosperity Plan and the Two-State Option*. A Policy Report, 2020.
- שאול אריאלי, אטלס טרומן למפות הסכסוך היהודי-ערבי. מכון טרומן, האוניברסיטה העברית, ירושלים, 2021-2020 (האטלס ראה אור בשבע שפות: עברית, ערבית, אנגלית, צרפתית, רוסית, ספרדית וגרמנית).
- שאול אריאלי, הכתובת על הקיר, אסופת מאמרים שישית. הקרן לשת"פ כלכלי, 2021 (פורסם גם בערבית).
- Shaul Arieli, *The Writing on the Wall*, **Sixth** collection of articles about the Israeli-Palestinian conflict. ECF, 2021.
- שאול אריאלי, ככה בדיוק קרה? 12 מיתוסים ישראלים על הסכסוך הישראלי-פלסטיני. ספרי עליית הגג וידיעות ספרים, 2021.
- Shaul Arieli, *A Border Between Us: Toward a Solution to the Israeli-Palestinian Conflict*. Books in the Attic & Yedioth Ahronoth, 2021 .

תמצית המחקר

מאז 1967, ממשלות ישראל פעלו על-פי תוכניות מדיניות שונות ומשתנות ביחס לעתיד המדיני של השטחים שנכבשו במלחמת ששת הימים. במסגרת התוכניות האלה ולמען מימושן, הן הקימו בגדה המערבית וברצועת עזה את היישובים היהודיים, ההתנחלויות. היישובים הוקמו כדי ליצור את התנאים הפיזיים והמרחביים, ואף התודעתיים, להשגת **שלוש מטרות פוליטיות**, בסדר העדיפות העולה הבא:

- א. להכיל כל ישות מדינית ערבית על-ידי שטחים שישראל שולטת בהם ובגבולות הרצויים לה.
- ב. למנוע הקמת מדינה פלסטינית עצמאית בעלת רציפות טריטוריאלית, על-ידי נוכחות ישראלית משמעותית בעיקר בגב ההר (כביש 60).
- ג. לספח חלקים משמעותיים מן השטחים הכבושים או את השטחים כולם למדינת ישראל מבלי לפגוע בחזון הציוני של מדינה דמוקרטית בעלת רוב יהודי.

את המטרות הפוליטיות האלה ניתן להשיג על-ידי **שלוש אסטרטגיות ראשיות**¹:

1. השתלטות של התושבים החדשים על המרחב כולו או חלקים ממנו, באמצעות יצירת מערך התיישבותי בעל יכולת קיום כלכלית עצמאית, בעל רוב דמוגרפי, והנהנה מדומיננטיות מרחבית מבחינת בעלויות הקרקע, השטחים הבנויים והתשתיות.
2. הקמת מערך יישובי משלים ומשולב במערך היישובי הקיים, כך שהניסיון להפריד ביניהם יפגע בעקרונות המהותיים של התוויית גבול יציב בין שתי ישויות מדיניות חדשות.
3. הקמת מערך יישובי טריזי שיפגע במערך היישובי המקומי בהיבטים של רציפות טריטוריאלית – אורבנית וחקלאית – ורציפות תחבורתית, וימנע ממנו יכולת לקיים ישות מדינית בעלת חיות.

את המטרה הראשונה והשלישית ביקשו ממשלות ישראל להשיג בעיקר על-ידי אימוץ האסטרטגיה הראשונה, את השנייה על-ידי האסטרטגיה השלישית. האסטרטגיה השנייה לא אומצה כלל.²

בסוף 2020, מערך היישובים היהודי כלל 451,257 אזרחים ישראלים, החיים ב-4 ערים (ובהן 43.5 אחוזים מהתושבים הישראלים), 13 מועצות מקומיות (20.7 אחוזים), וכן 6 מועצות אזוריות (35.8 אחוזים) שבתחומיהן קיימים 110 יישובים. המאפיינים העיקריים של ההתיישבות הישראלית הזאת הם:

¹ קיימת אסטרטגיה נוספת – טרנספר של האוכלוסייה הילידית – שלא נעסוק בה במחקר הזה.
² למעט בנושא התשתיות. עם החתימה על הסכמי אוסלו החלה ישראל בתהליך של הפרדת תשתיות.

- 75 אחוזים מן היישובים הם קהילתיים ועירוניים וגרים בהם 95.3 אחוזים מהתושבים.
- למעלה משליש מן הישראלים הם חרדים, למעלה משליש דתיים-לאומיים, והשאר חילוניים.
- שני-שלישים מן הישראלים עברו לגור באיו"ש בעיקר כדי לשפר את איכות החיים שלהם, ושליש בעיקר מסיבות אמוניות-דתיות.
- 91 אחוזים מן המצביעים בבחירות ב-2021 הצביעו למפלגות מחנה הימין, והשאר למפלגות מחנה מרכז-שמאל.

מאז כינון הסכם אוסלו ("הצהרת העקרונות") ב-1993 בין אש"ף וממשלת ישראל, שביקש ליישב את הסכסוך על בסיס החלטות האו"ם 242 ו-338, שיעור התומכים בפתרון שתי המדינות בקרב הציבור הישראלי נע בין 45 אחוזים ל-65 אחוזים. עם זאת, זה יותר מעשור רוב הציבור לא מאמין בהיתכנות של פתרון שתי המדינות, בגלל מה שהוא תופס כשני מכשולים עיקריים:

1. ההנחה כי אין "פרטנר" פלסטיני (נושא שלא עסקנו בו במחקר הזה).
2. ההנחה כי ההתנחלויות ההולכות וגדלות, בתוספת המאחזים הלא-חוקיים והחוות החקלאיות, שינו את המצב הדמוגרפי והמרחבי בגדה המערבית באופן בלתי-הפיך, השולל כל היתכנות של פתרון שתי המדינות על בסיס הנוסחה "קווי 1967 וחילופי שטחים קטנים ביחס 1:1".

האם המכשול השני הזה מבוסס על הנחה אמיתית? נבחן את הדבר על-פי מידת ההצלחה של מערך ההתיישבות היהודי בניסיון שלו להשיג את שלוש המטרות הפוליטיות שצוינו, וזאת באמצעות חמישה קריטריונים מרכזיים ו-20 מדדי מישנה:

הקריטריון הראשון: האם מספר המתיישבים היהודים באזור מגיע למסה דמוגרפית קריטית בשטח? בחינת מערך ההתיישבות בהיבט הזה מגלה את הדברים הבאים:

1. שיעור היהודים בתוך כלל אוכלוסיית איו"ש עלה בהדרגה עם הזמן והתייצב בשנים האחרונות על 14 אחוזים – שיעור שאינו מאיים על הרוב המוצק והמכריע של הפלסטינים באזור.
2. המאזן הדמוגרפי בין יהודים לפלסטינים באזורי ההתיישבות השונים, על-פי תוכניות שונות, מלמד כי שלוש המטרות הפוליטיות לא הושגו. עם זאת, במרחב ירושלים, שבו מתגוררים רוב הישראלים שמעבר לקו הירוק, מתגבשת ומתחזקת מסה קריטית יהודית (חרדית ברובה).
3. ביחס למגמות הרב-שנתיות עולה כי:

- הגידול השנתי הנומינלי של האוכלוסייה היהודית באיו"ש התייצב בשנים האחרונות על ממוצע של 13,000 איש. אחוז הגידול השנתי, שהגיע לשיא של 16 אחוזים ב-1991, מגלה ירידה הדרגתית מתמשכת עד ל-2.24 אחוזים ב-2020. השיעור הזה עדיין גבוה יותר משיעור הגידול השנתי במדינת ישראל, העומד על 1.8 אחוזים.

- אשר למקורות הגידול השנתי: מאזן ההגירה הכולל ומאזן ההגירה הפנימי נמצאים מאז שנת 2000 בירידה מתמדת, ואף הגיעו ב-2020 למאזן שלילי. עיקר הירידה הוא בארבע הערים ובחלק מהמועצות המקומיות, שבהן מרוכזת מרבית האוכלוסייה היהודית באזור. לעומת זאת מאזן ההגירה הבינלאומי הוא חיובי ומשקלו במאזן ההגירה הכולל הולך וגדל עד לשליש. הריבוי הטבעי הולך וגדל בהדרגה, ובשנים האחרונות הוא כמעט כל מקור הגידול השנתי. יחד עם זאת, כמחציתו מקורה בשתי הערים החרדיות, מודיעין עילית וביתר עילית.
- אוכלוסיית איו"ש היא צעירה במיוחד, אף ביחס למדינת ישראל, שיש בה אוכלוסייה צעירה מאוד יחסית למדינות המפותחות, מה שמבטיח פוטנציאל גידול עתידי, גם אם חרדי ברובו.

על-פי המגמות הקיימות, שיעור האוכלוסייה היהודית באיו"ש בתוך כלל אוכלוסיית האזור עתיד לרדת, וגידולה יתבסס על ריבוי טבעי שיגדיל בצורה ניכרת את שיעור החרדים על חשבון החילוניים. התהליכים האלה לא יתרמו להשגת המטרות הפוליטיות שתוארו לעיל, אם כי הריכוז החרדי בעוטף ירושלים יחזק את המגמה הקיימת של יצירת מסה יהודית משמעותית במרחב הזה, דבר שיחייב מענה מורכב יותר במסגרת פתרון שתי המדינות.

הקריטריון השני: האם נוצרה צפיפות רבה של אוכלוסייה יהודית העשויה לקיים קשר רצוף והתלכדות בין חלקיה? בחינת מערך ההתיישבות בהיבט הזה מגלה את הדברים הבאים:

1. צפיפות האוכלוסייה הכללית באיו"ש גבוהה מאוד, אפילו ביחס לישראל, הנחשבת למדינה צפופה מאוד. הסיבה לכך היא הצפיפות הגבוהה של האוכלוסייה הפלסטינית, 472 נפש לקמ"ר, ולא צפיפות האוכלוסייה היהודית, 78 נפש לקמ"ר – צפיפות שמאפיינת אזורי ספר ואזורים מדבריים. כמו כן, תפרוסת האוכלוסייה היהודית בחלק מאיו"ש היא קווית, לאורך הכבישים הראשיים והקו הירוק, הנחשבת לגרועה, בדומה לתפרוסת האוכלוסייה בישראל.
2. המרחק הממוצע הגדול בין היישובים, העדר מאפיינים זהותיים, תרבותיים וכלכליים דומים בקרב כלל יישובי המועצות האזוריות, כמו גם השוני בין אוכלוסיית הערים החרדיות הגדולות לבין היישובים הסובבים אותן – כל אלה לא מאפשרים קיום אינטראקציות בתחומי החברה והכלכלה באינטנסיביות הגבוהה הנדרשת לגיבוש יישובי.

נוסף נוסף על כך, המרחק הממוצע הגדול של היישובים ממשרדי המועצות האזוריות, הצורך לעקוף את אזורי A ו-B המהווים 40 אחוזים משטח איו"ש, והצורך לחצות מעבר בדרך לחלק מהן, כמו גם המרחק הממוצע הגדול מעיר השירותים, הנמצאת בתוך הקו הירוק – כל אלה לא מאפשרים גם הם את ההתגבשות היישובית. כל המדדים מעידים כי לא קיימת הצפיפות הנדרשת לגיבוש יישובי, למעט באזור ירושלים.

הקריטריון השלישי: האם נבנה מידרג יישובים לפי גודל ומקום? בחינת מערך ההתיישבות בהיבט הזה מגלה את הדברים הבאים:

1. מידרג היישובים היהודים באיו"ש, בשונה מישראל ומהמערך היישובי הפלסטיני, אינו מידרג עירוני נורמלי והוא מערך לא-מפותח מבחינה עירונית. עיקר הבעיה הוא ששתי הערים הגדולות יחסית, מודיעין עילית וביתר עילית, הן ערים חרדיות, עניות, שלא נותנות מענה לאוכלוסייה הדתית-לאומית והחילונית כמעט בשום תחום. שתיהן ממוקמות על הקו הירוק, הרחק מרוב היישובים באיו"ש, ובעצמן מקבלות את השירותים הדרושים להן מן הערים הגדולות בישראל. העיר השלישית בגודלה, מעלה אדומים, נמצאת על ספר המדבר, והמערך היישובי סביבה דל מאוד. העיר הרביעית, אריאל, אכן נמצאת במיקום מצוין במרכז השומרון, ואף כוללת בתוכה אוניברסיטה, אבל היא קטנה יחסית, עם כ-20 אלף תושבים בלבד. גם צפיפות השטח הבנוי בכל ערי איו"ש היהודיות מעידה על חוסר היכולת ליצור פוטנציאל לשירותים עירוניים נרחבים, אף כי שתי הערים החרדיות צפופות מאוד, כשאר הערים החרדיות בארץ.
2. ככלל, מערך היישובים היהודיים באזור כולו, הרווי ביישובים קטנים (רבים מהם קטנים מאוד), אינו מקיים אינטראקציות כלכליות וחברתיות משמעותיות עם המערך היישובי העירוני והכפרי הפלסטיניים, ונסמך על הערים הישראליות בתחומי הקו הירוק, ובראשן ירושלים.

העדר מידרג יישובי על-פי מיקום וגודל בכל האזורים, והעדר אינטראקציה עם המערך היישובי הפלסטיני, אינם מאפשרים למערך היישובי היהודי באזור יהודה ושומרון לקיים מירקם חיים עצמאי עם גיבוש יישובי פנימי.

הקריטריון הרביעי: האם ההתיישבות נעשית תוך היאחזות בקרקע והיישובים נשענים על הקלאות ותעשייה מקומית? בחינת מערך ההתיישבות בהיבט הזה נעשתה על-פי מדדים רבים, המוכיחים היאחזות רופפת ביותר של מערך היישובים היהודי בקרקע:

1. שיעור הבעלות היהודית הפרטית על הקרקע הוא אפסי (0.28 אחוזים), ומחייב הקצאת "אדמות מדינה" לבנייה ישראלית, אבל אדמות אלה נמצאות כמעט כולן במדבר יהודה ובבקעת הירדן.
2. בשטח היישובים היהודיים ישנה אדמה בבעלות פרטית פלסטינית בשיעור גבוה יחסית.
3. החקלאות הישראלית באיו"ש היא שולית ומרוכזת כמעט כולה בבקעת הירדן וצפון ים המלח. רק רבע מן היישובים, 4 אחוזים מן התושבים, ו-0.6 אחוזים מכוח העבודה הישראלי באיו"ש, עוסקים בחקלאות ומעבדים כ-143 אלף דונם בלבד (הרוב בבקעת הירדן). שיעורים אלו נמוכים ממה שקיים בישראל ומהחקלאות הפלסטינית (1.2-2 מיליון דונם). כמו כן המועצות האזוריות, בשונה מישראל, אינן חקלאיות, למעט שתי הקטנות שבהן, ערבות הירדן ומגילות ים המלח.

4. כך גם לגבי התעשייה הישראלית: רק 5.3 אחוזים מכוח העבודה עוסקים בתעשייה, שיעור נמוך במידה ניכרת מן השיעור בישראל. רק שלושה אזורים תעשייה הם משמעותיים, אבל 63 אחוזים מהעובדים בהם הם פלסטינים.

5. שיעור ההשתתפות בכוח העבודה הוא גבוה במיוחד באיו"ש, ובולט בעיקר על רקע השיעור הגבוה של תושבים חרדים. יחד עם זאת, שיעור המשרות החלקיות גבוה משיעורו בישראל, וחשוב מכך, שיעור המועסקים בענפים הממומנים על-ידי המדינה, ובראשם מערכת החינוך, גבוה משמעותית משיעורו בישראל.

6. שיעור התושבים באיו"ש הנמצאים בתחתית הדירוג החברתי-כלכלי (אשכול 1) גבוה הרבה יותר מן הממוצע בישראל, בגלל חלקם הגדול של החרדים באוכלוסייה (העומד על פי 3.5 משיעורם בישראל).

7. שיעור הזכאים לבגרות בקרב תושבי איו"ש גבוה מהממוצע בישראל, אבל שיעור האקדמאים נמוך יותר, בעיקר בקרב תושבי הערים. משמעות הדבר היא מיצוי נמוך של הפוטנציאל ההשכלתי או מעבר של אקדמאים לישראל. בכל הקטגוריות החרדים נמצאים בשיעורים אפסיים, הנמוכים משמעותית אף מאלה של החרדים בתוך מדינת ישראל.

8. לבסוף, חלק ניכר מתקציבן של הרשויות נסמך על המענקים הממשלתיים (איוון, מיוחדים וייעודיים), הניתנים בנדיבות יוצאת-דופן לרשויות הלא-חרדיות.

הנתונים הכלכליים האלה ממחישים את השבריריות של מערך ההתיישבות היהודי באיו"ש. בהעדר תמיכה ממשלתית מסיבית ושוטפת, הרשויות המקומיות יתקשו לשמור על רמת החיים הקיימת בהן היום, ורובן עלולות לעמוד בפני שוקת שבורה.

הקריטריון החמישי: האם תפרוסת האוכלוסייה והיישובים נשענת על עורקי תחבורה ראשיים בלעדיים או לפחות בטוחים לתנועה? בחינת מערך ההתיישבות בהיבט הזה מגלה את הדברים הבאים:

1. מחצית מן התושבים היהודיים אכן ממוקמים בטווח של עד 5 ק"מ (בקו אווירי) מהקו הירוק, ושלושה רבעים בטווח של עד 10 ק"מ (שישית מרוחב הגדה המערבית).
2. צירי התנועה ליישובים היהודיים כמעט שלא חוצים יישובים פלסטיניים.
3. עם זאת, מרחק הנסיעה של הישראלים בתחומי איו"ש גדול יחסית, כמו גם זמן הנסיעה למקומות העבודה ועיר השירותים בישראל.

על אלה יש להוסיף כי זמן החשיפה בנסיעה בצירים בלב האוכלוסייה הפלסטינית הוא ארוך ומועד לפורענות. צה"ל אומנם משקיע כוחות רבים באבטחת הצירים ליישובים המבודדים, אבל

הניסיון ההיסטורי מלמד כי עדיין רוב הפיגועים מתרחשים בצירים. הדבר ידרוש כוחות רבים נוספים שבאופן שוטף נדרשים למשימות אחרות.

לסיכום, ממשלות ישראל לדורותיהן בנו את היישובים היהודיים ללא תוכנית-אב כוללת המתאימה לתנאי האזור, ואימצו דפוסים שונים של התיישבות שמקורם בעבר המוקדם יותר של ישראל – דפוסים שאינם משלימים זה את זה – בהתאם למצאי הקרקע. בשנים הראשונות הממשלות עדיין האמינו בגישה הראשונה להשגת המטרות הפוליטיות של מפעל ההתנחלות, כלומר להכריע דמוגרפית ומרחבית את המערך היישובי הפלסטיני באמצעות התיישבות נרחבת – בדומה למה שעשתה ישראל בהצלחה לאחר מלחמת העצמאות בתחומי הקו הירוק. מאוחר יותר, בסוף שנות ה-1970, אריאל שרון אימץ את התפיסה השלישית, ובפועל נבנו בשנים הללו רוב היישובים היהודיים (לרבות אלה שפוננו אחר-כך ב-2005). היישובים היהודיים נבנו כמערך טריזי בתוך המערך הפלסטיני, ולא כמערך משתלב ומשלים לו. משום כך, הוצאת המערך הטריזי היהודי – כ-60 התנחלויות מבודדות בגב ההר – מתוך המערך היישובי המקומי הפלסטיני, במסגרת הסכם קבע, רק תחזק את המערך הפלסטיני הקיים, תקל על מירקם החיים שלו, ולא תפגע בו.

המחקר הנוכחי מלמד אותנו כי מערך היישובים היהודיים נכשל על-פי שלוש האסטרטגיות להשיג את שלוש מטרותיו הפוליטיות: הוא לא השתלב או השלים את המערך הפלסטיני הקיים, הוא לא יצר רוב דמוגרפי ולא השיג שליטה מרחבית באיו"ש או באחד מאזורי ההתיישבות שנקבעו בתוכניות השונות, והוא לא מאיים על הרציפות הטריטוריאלית הפלסטינית בגב ההר.

לפיכך, מערך היישובים היהודיים אינו שולל את ההיתכנות של פתרון שתי המדינות בממד המרחבי-פיזי. השפעתו על המאזן הדמוגרפי ועל הדומיננטיות המרחבית הפלסטינית, מצפון לירושלים ומדרום לגוש עציזון, היא זניחה עד אפסית. רק במרחב ירושלים, שבו מרוכזת מרבית האוכלוסייה הישראלית המתגוררת מעבר לקו הירוק (כולל במזרח ירושלים), הולכת ונוצרת מסה אורבנית ודמוגרפית יהודית, העלולה להקשות על שמירת הרציפות הפלסטינית בגב ההר ולחייב פתרונות פונקציונליים והסדרים תיפקודיים רבים יותר במרחב הזה. התוכניות העתידיות של ישראל במרחב הזה – שכונות חדשות וכבישים חדשים – עלולות לחזק את המגמה ולהחריף את השפעתה השלילית על היתכנות פתרון שתי המדינות.

המחקר מראה כי מערך היישובים היהודי סובל בשנים האחרונות ממגמות שליליות בכל הקשור לגידול הדמוגרפי, למקורות הגידול, לדירוג הכלכלי-חברתי ולמאפיינים כלכליים שונים. אם יימשכו המגמות הקיימות, אוכלוסיית איו"ש תורכב בעתיד מרוב חרדי, מיעוט של דתיים-לאומיים, ומעט מאוד חילוניים. זוהי אוכלוסייה שתהפך לחטוטרית ביטחונית וכלכלית על גבה של מדינת ישראל: אוכלוסייה ענייה, חסרת מקורות תעסוקה עצמאיים, הנסמכת על ישראל שבתחומי הקו הירוק בכל ההיבטים – תעסוקה, שירותים, תמיכה ממשלתית ועוד.

בנספחים למחקר הזה מצורף מחקר המציע באופן מפורט את עיקרי ההסכם האפשרי לפתרון שתי המדינות ביחס לארבע סוגיות הליבה: גבולות, ביטחון, ירושלים ופליטים. במסגרת זו הוא מציע גבול קבע אופטימלי בין ישראל לפלסטין, המבוסס על חילופי שטחים בהיקף של 4 אחוזים והמשאיר בריבונות ישראל כ-80 אחוזים מהישראלים הגרים מעבר לקו הירוק. כן מצורף מחקר שבדק את עמדותיהם של הישראלים המועמדים לפינוי במסגרת הסכם קבע: שלושה סקרים – שנערכו בתקופות שונות ובמתודולוגיות שונות, על מידגמים מייצגים של מתיישבים אידיאולוגיים ומתיישבי איכות חיים – מפריכים את המסקנה שאי-אפשר יותר לממש פתרון של שתי מדינות הכולל פינוי יישובים. הסקרים, שנערכו על אוכלוסייה שעתידה להתפנות בהסכם עתידי (מחוץ למרחב ההסכמה), מראים כי רוב המתיישבים הם פרגמטיים, וגם אם אינם תומכים בפינוי יישובים – הם יהיו מוכנים לקבל את הדין, ובלבד שהנסיגה תתבצע בהחלטת ממשלה ו/או משאל עם. רוב המתיישבים מסתייגים מאליומות ומפעולות מחאה שאינם במסגרת החוק ומעדיפים להביע את מחאתם באופן חוקי ולגיטימי. נמצא גם שההתנגדות לנסיגה מונעת לא רק משיקולים אידיאולוגיים, אלא גם משיקולים פרקטיים יותר, כמו המרחק ממקום העבודה, הרצון להישאר עם הקהילה, והתנגדות לשינוי בגיל מבוגר. טיפול יעיל בסוגיות הללו יכול להפחית את ההתנגדות לפינוי. ההחלטה לפנות יישובים תתקבל בסופו של דבר על בסיס שיקולים שונים. הניתוח הנוכחי של העמדות והרצונות של המתיישבים באיו"ש מלמד שהם לא יהיו מכשול בלתי-עביר בדרך לפתרון מדיני.

אם כן, האתגר הגדול העומד בפני הצדדים אינו בממד המרחבי-פיזי – כי פתרון שתי המדינות על בסיס הפרמטרים שהנחו את המשא-ומתן באנאפוליס 2007 עדיין אפשרי – אלא בממד הפוליטי. התנאים להיתכנותו הם נכונות של ממשלת ישראל לאמץ מחדש את פתרון שתי המדינות, ויכולת של הפלסטינים להציג כתובת מוסמכת לגיטימית אחת לניהול משא-ומתן ולחתימה על הסכם קבע. הדרך לעשות זאת, בנוסף למהלכים שונים, היא להראות לציבור הישראלי, שרובו תומך בפתרון שתי המדינות, כי ההיתכנות לכך קיימת, והטענה כי מערך ההתנחלויות הוציא אותה מכלל אפשרות אינה נכונה. חידוש אמונתו של הציבור בהיתכנות פתרון שתי המדינות יכול להשפיע באופן דרמטי על ההנהגה הישראלית – הן זו שתומכת בפתרון אך נמנעת ממנו בשל החשש לאובדן מצביעיה, והן זו שמתנגדת לו – ובכך לאפשר להניע מחדש את גלגלי התהליך המדיני. אם ישראל מבקשת לשמר את ההיתכנות לפתרון שתי המדינות, היא חייבת:

1. להימנע מן המהלכים המתוכננים במרחב ירושלים.
2. לפעול לשם ריכוז הישראלים בתחומי הגושים והיישובים הצמודים לקו הירוק.
3. להכין תוכנית שתאפשר תעסוקה, תנועה ושירותים במערך החדש, לרבות חיבורו העתידי לישראל.

נאחזים בשטח או מאחזים עיניים?

השפעת היישובים היהודיים באזור יהודה ושומרון
(ההתנחלויות)
על היתכנות פתרון שתי המדינות

הקדמה

מאז 1967, ממשלות ישראל פעלו על-פי תוכניות מדיניות שונות ומשתנות ביחס לעתיד המדיני של השטחים שנכבשו במלחמת ששת הימים. במסגרת התוכניות האלה, ולמען מימושן, הן הקימו בגדה המערבית וברצועת עזה את היישובים היהודיים,³ ההתנחלויות. היישובים הוקמו כדי ליצור את התנאים הפיזיים והמרחביים, ואף התודעתיים, להשגת **שלוש מטרות פוליטיות**, בסדר העדיפות העולה הבא:

1. להכיל כל ישות מדינית ערבית על-ידי שטחים שישראל שולטת בהם ובגבולות הרצויים לה.⁴
2. למנוע הקמת מדינה פלסטינית עצמאית בעלת רציפות טריטוריאלית, על-ידי נוכחות ישראלית משמעותית בעיקר בגב ההר (כביש 60).⁵
3. לספח חלקים משמעותיים מן השטחים או את השטחים כולם למדינת ישראל מבלי לפגוע בחזון הציוני של מדינה דמוקרטית בעלת רוב יהודי.⁶

את המטרות הפוליטיות האלה אפשר להשיג על-ידי **שלוש אסטרטגיות ראשיות**:

1. השתלטות של התושבים החדשים על המרחב כולו או חלקים ממנו, באמצעות יצירת מערך התיישבותי בעל יכולת קיום כלכלית עצמאית, בעל רוב דמוגרפי, והנהנה מדומיננטיות מרחבית בהיבטים של בעלויות קרקע, שטחים בנויים ותשתיות.
2. הקמת מערך יישובי משלים המשולב במערך היישובי הקיים, כך שהניסיון להפריד ביניהם יפגע בעקרונות המהותיים של התוויית גבול יציב בין שתי ישויות מדיניות חדשות.⁷
3. הקמת מערך יישובי טריזי שיפגע במערך היישובי המקומי בהיבטים של רציפות טריטוריאלית – אורבנית וחקלאית – ורציפות תחבורתית, וימנע ממנו יכולת לקיים ישות מדינית בעלת חיות.

את המטרה הראשונה והשלישית ביקשו ממשלות ישראל להשיג בעיקר על-ידי אימוץ האסטרטגיה הראשונה, את המטרה השנייה על-ידי האסטרטגיה השלישית. האסטרטגיה השנייה לא אומצה כלל.

³ הם נקראים כך משום שישראל לא החילה על היישובים או על הגדה בכללותה את הריבונות הישראלית.

⁴ ראו מפות 1, 2, 3: תוכנית אלון, 1967; תוכנית שרון, 1977; תוכנית מערכי העל, 1997.

⁵ ראו מפה 4, תוכנית דרובלס, 1979. להרחבה על התוכניות ראו בספרי **המשיחיות על סלע המציאות: מפעל ההתנחלות ביהודה ושומרון – חזון או אשליה, 1967-2017** (הקרן לשת"פ כלכלי, 2017).

⁶ כ-60 הצעות סיפוח שהוצעו בשנים האחרונות. להרחבה ראו: מפקדים למען ביטחון ישראל, **מהלכי סיפוח ביהודה ושומרון – השלכות** (ספטמבר 2018). וראו מפה 5, תוכנית ההרגעה של הבית היהודי, 2012.

⁷ הפריסה המעורבת של האוכלוסיות תמנע הפרדה שלהן על בסיס אתני; הגבול המדיני החדש יציב חיץ בתווך שבין התושבים השונים של האזור שקיימת בינם תלות הדדית, כלכלית או אחרת, ללא יכולת להבטיח תחליפים נאותים לתלות הזאת בתחומי כל אחת משתי המדינות החדשות; והגבול יחצה יישובים ואת שטח המחיה המיידית שלהם, הכולל את משאביהם, מקורות היצור ומקורות הפרנסה שלהם.

מפה 1: תוכנית אלון, 1967-1968

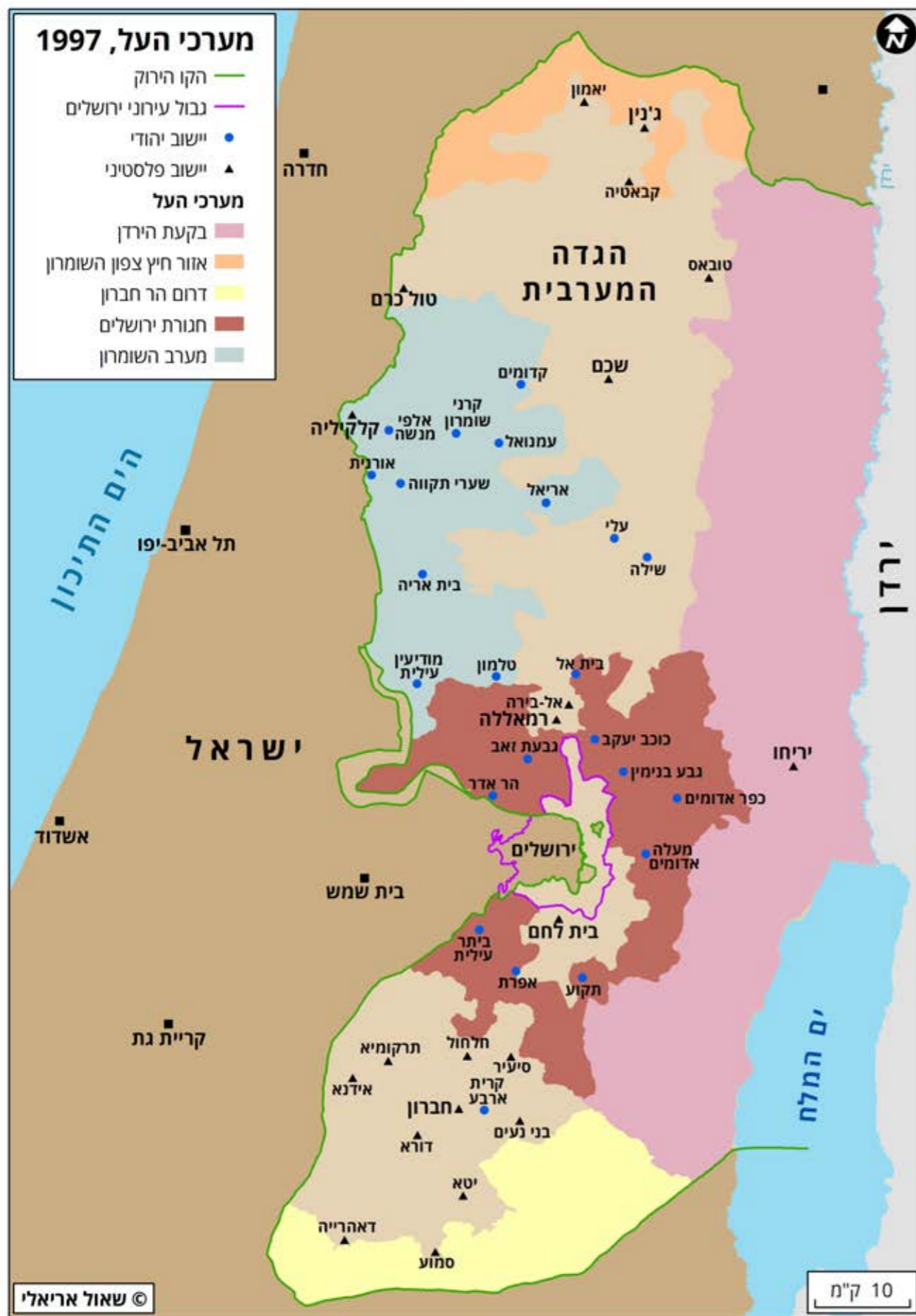
מאז כינון הסכם אוסלו ("הצהרת העקרונות") ב-1993 בין אש"ף וממשלת ישראל, שביקש ליישב את הסכסוך על בסיס החלטות האו"ם 242 ו-338, שיעור התומכים בפתרון שתי המדינות בקרב הציבור הישראלי נע בין 45 אחוזים ל-65 אחוזים. עם זאת, זה יותר מעשור רוב הציבור לא מאמין בהיתכנות של פתרון שתי המדינות, בגלל מה שהוא תופס כשני מכשולים עיקריים: האחד, העדר "פרטנר" פלסטיני - עניין שעסקתי בו רבות בפירוטמים אחרים ולא נדון בו כאן. השני, ההנחה כי ההתנחלויות ההולכות וגדלות, בתוספת המאחזים הלא-חוקיים והחוות החקלאיות, שינו את המצב הדמוגרפי והמרחבי בגדה המערבית באופן בלתי-הפיך, השולל כל היתכנות של פתרון שתי המדינות.

פירוש הדבר הוא שבעיני רוב הישראלים האסטרטגיות השונות, לרבות האסטרטגיה השנייה, שמעולם לא אומצה ולא יושמה, הצליחו, והפרדת האוכלוסיות במיתווה שעליו התנהלו המשאים-ומתנים להסדר קבע בין ישראל לאש"ף, על בסיס הנוסחה "קווי 1967 וחילופי שטחים קטנים ביחס 1:1", אינה אפשרית יותר במחיר לאומי, חברתי ואישי סביר לישראל. כמו כן הצלחה זו משמעה שמעריך היישובים היהודי ריסק לחלוטין את המערך הפלסטיני באופן שאינו יכול להתרגם לכדי מדינה. בניסוח אחר: לפי התפיסה הזאת, גם אם ישראל נכשלה ואינה מסוגלת לספח את אזור יהודה ושומרון כולו מבלי לפגוע בחזון הציוני של מדינה דמוקרטית בעלת זהות ורוב יהודיים, הרי שמעריך היישובים היהודיים - בגלל הפיזור של ההתנחלויות באיו"ש, שאינו מאפשר הפרדה אתנית במחיר לאומי סביר - הצליח להשיג שתי מטרות: פגיעה ברציפות הטריטוריאלית הפלסטינית באופן שימנע הקמת מדינה בעלת חיות; וכן את התנאים הפיזיים - מאזן דמוגרפי ודומיננטיות מרחבית - לסיפוח חלקים נרחבים באיו"ש.

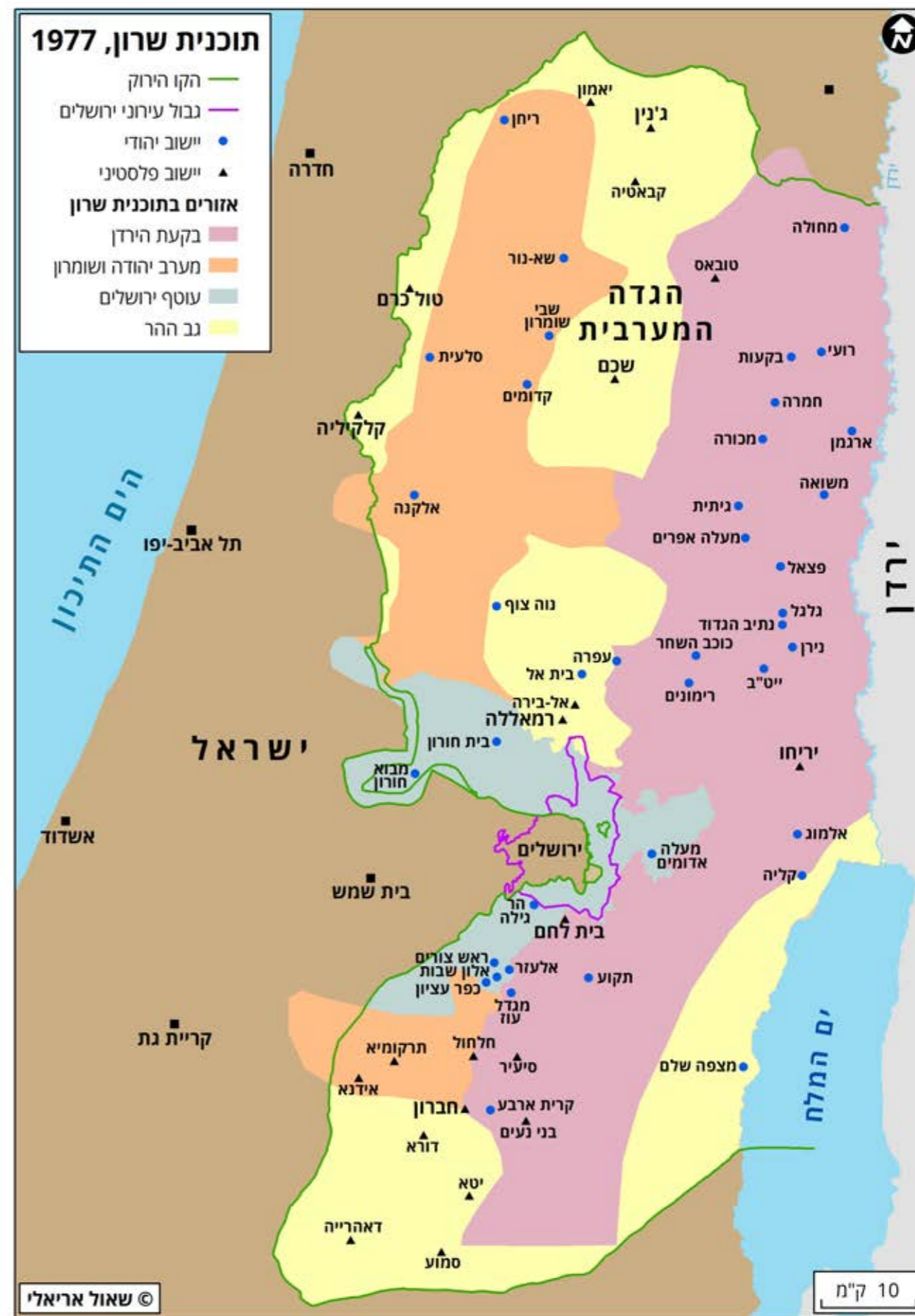
האם המטרות הללו אכן הושגו? נוכל לבחון זאת על-פי מידת ההצלחה של מערך ההתיישבות היהודי להשיגן, וזאת באמצעות חמישה קריטריונים מרכזיים, שהוצעו על-ידי הגיאוגרף אלישע אפרת,⁸ ובעזרת מדדים רבים.

הבדיקה המוצעת כאן היא חיונית כדי שממשלת ישראל תוכל לבחון את מדיניותה ביחס לעתיד המדיני של הגדה המערבית, על בסיס תמונת מציאות מעודכנת ומהימנה לסוף 2020, ובסופו של דבר גם להגיע להכרעה בשאלה הזאת. אם יימצא כי מערך היישובים היהודיים אכן השיג את מטרותיו הפוליטיות, על ממשלת ישראל להיערך, יחד עם הפלסטינים, ליישום פתרונות פוליטיים שאינם בדפוס של "שתי מדינות לשני עמים". אבל אם יימצא כי המערך הזה נכשל בהשגת כל אחת ממטרותיו הפוליטיות, יהיה על ממשלת ישראל, כמו גם על הציבור הישראלי, להסיר את הנחת המכשול הזה ממערכת האילוצים ליישום פתרון שתי המדינות במסגרת הסדר קבע עם הפלסטינים על בסיס ההחלטות הבינלאומיות.

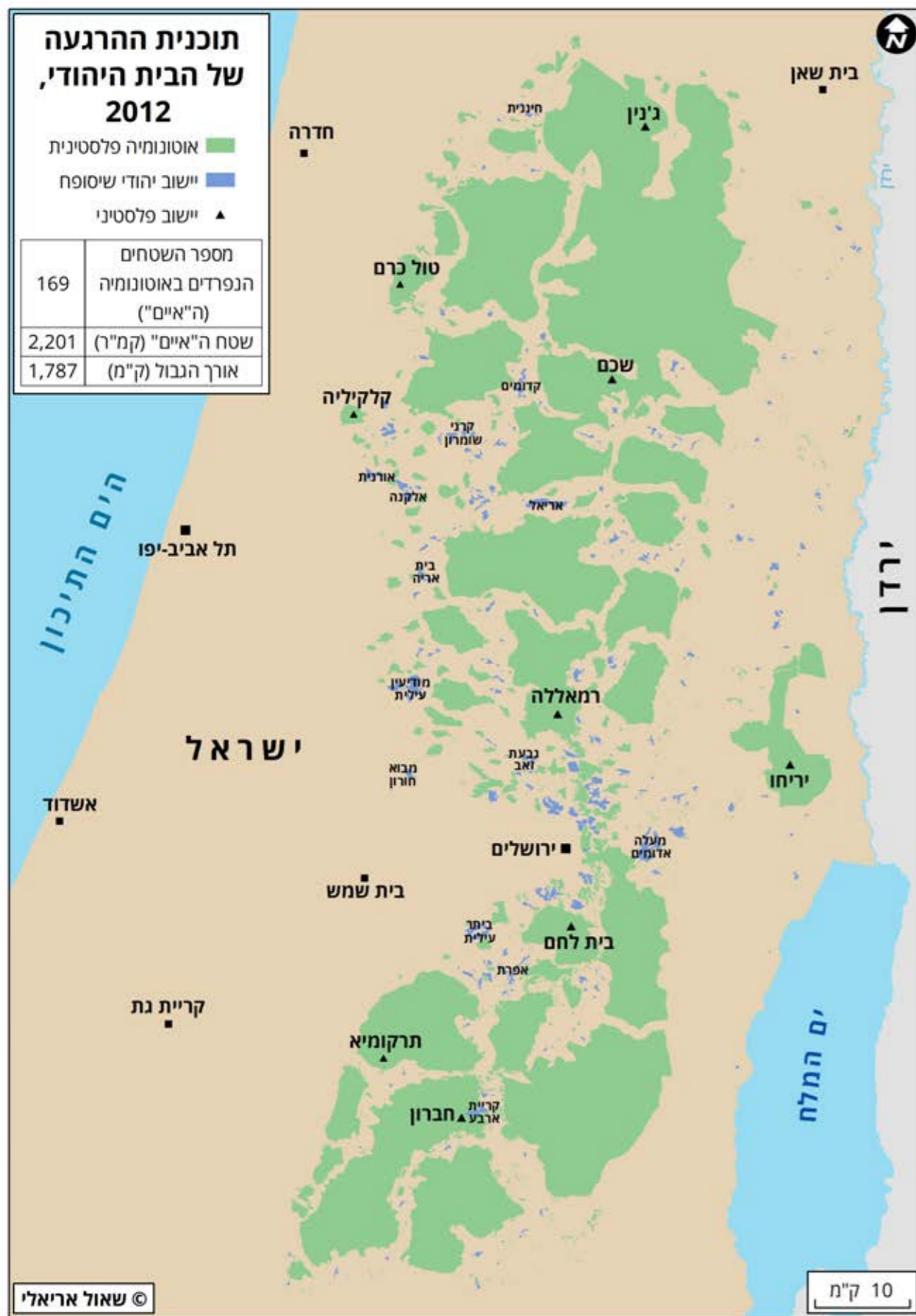
⁸ אלישע אפרת, גיאוגרפיה של כיבוש, כרמל, 2002.

מפה 3: תוכנית מערכי-העל, 1997

מפה 2: תוכנית שרון, 1977

מפה 5: תוכנית ההרגעה של הבית היהודי, 2012

מפה 4: תוכנית דרובלס, 1979

מפה 7: נפות הרשות הפלסטינית בגדה המערבית, 2020

מפה 6: רשויות מקומיות יהודיות באיו"ש, 2020

הבדיקה תיערך לא רק לגבי כלל אזורי יהודה ושומרון, אלא ייבחנו בנפרד שלושה תחומים נוספים שרלוונטיים למידת ההצלחה בהשגת כל אחת משלוש המטרות הפוליטיות: אזורי ההתיישבות בתוכנית שרון, שאושרה בממשלת בגין באוקטובר 1977 (ראו מפה 2); התיחום של שש המועצות האזוריות היהודיות (ראו מפה 6); והתיחום של 11 הנפות הפלסטיניות בגדה המערבית (ראו מפה 7). רוב-רובה של הבחינה יוקדש לתמונת המצב בסוף 2020, אבל בתחומים מסוימים נציג ונבחן גם את המגמות הרב-שנתיות, כדי לאפשר לקורא להעריך את חיתוך המצב העיתי על פני על ציר הזמן המלא והרלוונטי.

במחקר תבצע השוואה עם האוכלוסייה הפלסטינית והמערך היישובי שלה, כדי שנוכל לבחון את מידת הפגיעה וההשפעה של מערך היישובים היהודי על ההיתכנות המרחבית והדמוגרפית של המערך הפלסטיני לקיים מדינה בעלת רציפות טריטוריאלית וכושר חיות.

חוקרים רבים, ואני ביניהם, פירסמו לא מעט ספרים, מאמרים ומחקרים המתארים את ההיסטוריה של בניית היישובים היהודיים בשטחי הגדה המערבית ורצועת עזה.⁹ כל מי שמבקש להעמיק בפן ההיסטורי התיאורי יוכל להיעזר בפירסומים האלה. בהקשר של המחקר הזה, מכון מולד פירסם לאחרונה (אוקטובר 2021) מחקר תחת השם "פינוי אזרחי לא אלים: חשיבה מחדש על סיום מפעל ההתנחלויות", הבוחן את התזה של אי-הפיכות מערך ההתיישבות היהודי ומציע דרך ישנה-חדשה לפינוי אזרחי רב-שלבי.

המחקר יפתח בהצגת הרקע הכללי של הקמת היישובים על מאפייניהם השונים בתקופות כהונתן של ממשלות ישראל השונות, ימשיך להצגת המדדים והניתוחים המתמטיים לחמשת הקריטריונים השונים, ויסיים בסיכום והמלצות. כמו כן יצורפו שני מסמכים נוספים: הראשון יציג את עיקריו של הסכם קבע מוצע בין ישראל לפלסטין בדפוס של "שתי מדינות לשני עמים" ביחס לארבע סוגיות הליבה, והשני יציג את עמדות המתנחלים.

המקורות העיקריים לנתונים הם פירסומי הלמ"ס הישראלי והפלסטיני ומדידות גיאוגרפיות עצמיות שנעשו מבסיס הנתונים הדיגיטלי של הקרן לשיתוף פעולה (ECF). כמו כן בחלק מהנושאים נעזרנו בנתוני שלום עכשיו ומרכז 'מאקרו' לכלכלה מדינית. המקור לחלק מהמפות הוא **אטלס מכון טרומן לסכסוך היהודי-ערבי (2021)**.

חשוב להדגיש כי סוגים מסוימים של נתונים היה קשה להשיג אך ורק ממקורות רשמיים. לא בכל השנים מאז 1967 נאספו ופורסמו נתונים אודות ההתנחלויות; הלמ"ס שינה לעיתים חלק מהקריטריונים למדדים, ולעיתים עידכן מאוחר יותר רק חלק מהקריטריונים לנתונים או את הנתונים עצמם. בחלק מן היישובים קשה להגדיר במדויק את שנת ההקמה כי לעיתים ישנם פערים בין מועד העלייה הקרקע לבין ההכרה ביישוב, ישנם יישובים שהתחילו כהיאחזויות נח"ל, יישובים שננטשו

⁹ ראו בין השאר: חגי הוברמן, כנגד כל הסיכויים, סיפור ההתיישבות היהודית ביהודה, שומרון, בנימין והבקעה, תשכ"ז-תשס"ו, ספריית נצרים, 2008; עקיבא אלדר ועידית זרטל, אדוני הארץ, כנרת-זמורה-דביר, 2005; שאול אריאל, תפסת מרובה לא תפסת, כרמל, 2006.

וחודשו, ועוד. לעיתים יש פער שולי בין הנתון שהוא תוצר של סכום הנתונים היישוביים לבין הנתון הכללי המופיע בפירסום אחר ביחס לכל האזור. כל אלה, או סטיות מזעריות בחישובים, אין בהם כדי לפגוע במסקנות המחקר.

הקדמה קצרצרה זו מבטאת את רוח המחקר והמסמך כולו, המבקש להיות ממוקד, קצר ותכליתי – כמעט במיתווה של אטלס. מטרה נוספת של המחקר היא לשמש בסיס נתונים מלא ומעודכן ככל האפשר של מערך היישובים היהודיים באיו"ש. לנתונים ולניתוחים הרבים יתלוו טבלאות מסכמות, מפות, לוחות ותרשימים, באופן שיאפשר לקורא להכיר ולהבין את התמונה המלאה באופן פשוט יחסית, ואף להשתמש בהם לצרכיו (במצגות, במחקרים, במאמרים ועוד).

ועוד הערה הכרחית בעניין השמות. מאחר שהמחקר הזה עוסק בשאלה האם מפעל ההתנחלות בשטחי יהודה ושומרון מסכל או לא מסכל את היתכנות פתרון שתי המדינות, רוב ההתייחסויות אל השטח הנידון במחקר מכנות אותו "אזור יהודה ושומרון", או בקיצור המקובל איו"ש. עם זאת, יש לזכור כי בעיני הפלסטינים זוהי עדיין "הגדה המערבית", שאמורה להיות, בסופו של דבר, חלק ממדינת פלסטין. ועוד זאת: מבחינת הפלסטינים, הגדה המערבית כוללת את כל השטח **ממערב לירדן** שכבש צה"ל מידי ממלכת ירדן ב-1967, ובכלל זה אותם חלקים מירושלים וסביבתה שישראל סיפחה מייד לאחר מלחמת ששת הימים. לעומת זאת איו"ש, בהגדרתו המינהלית הישראלית, אינו כולל את השטח המסופח הזה באזור ירושלים. במחקר הזה נעשה שימוש בשני המונחים, לפי העניין.

פרק ראשון

ההתיישבות היהודית מעבר לקו הירוק: רקע היסטורי

את התקופה שמסוף מלחמת ששת הימים ב-1967 עד הסכם אוסלו ב-1993 ניתן לחלק לתקופות מישנה על-פי אופיה של הממשלה המכהנת ועל-פי מדיניותה ביחס ליישוב הסכסוך הישראלי-פלסטיני, מדיניות שעיצבה את פריסת היישובים היהודים ואת אופיים. את התקופה שמאז 1993 עד 2020 ניתן להגדיר כתקופה אחת, למרות כהונתן של ממשלות ממפלגות שונות, שכן פריסת היישובים ככלל לא השתנתה; היישובים הקיימים הורחבו והוגדלו, ולצידם הוקמו למעלה ממאה מאחזים לא-חוקיים ועשרות חוות חקלאיות.

1967-1977: ממשלות המערך

בעשור הראשון לאחר מלחמת ששת הימים, בשנים 1967-1977, כיהנו כראשי הממשלה לוי אשכול, גולדה מאיר ויצחק רבין ממפלגת העבודה. יש להבחין בין המדיניות של לוי אשכול לזו של גולדה מאיר ביחס לעתיד היישובים היהודיים: אשכול, שחשש משינוי המאזן הדמוגרפי, ראה בשטחים קלף מיקוח במשא-ומתן מדיני, שבסיומו השטחים יוחזרו, למעט ירושלים ורצועת עזה.¹⁰ גולדה מאיר, לעומת זאת, לא ראתה טעם בהחזרת השטחים שנכבשו: "שירטוט מפות", היא טענה, "אינו מקרב את השלום". היא הודיעה כי פניה של ישראל לשלום אבל היא לא מאמינה לתוכניות השלום שהוצעו בשנים 1970-1971. רבין התחיל את כהונתו בתפיסת אשכול, אבל ביקש לעשות זאת בהסכמים הדרגתיים; כדבריו: "אני מעדיף הסדרי ביניים, עם תקופת מבחן בין שלב לשלב, על פני הניסיון להתקדם בבת-אחת להסדר כולל", וכן: "מעבר לשלום אמיתי הוא תהליך ולא אקט חד-פעמי". התקופה הזאת התאפיינה בתחילתה במלחמה באירגונים הפלסטיניים, שהתבססו בצד הירדני של בקעת הירדן וחדרו לישראל לשם פיגועים, ובהמשכה במלחמת יום הכיפורים ב-1973, בהסכמי הפרדה שנחתמו בין ישראל למצרים וסוריה ב-1974, ובהסכם הביניים שנחתם עם מצרים על-ידי רבין ב-1975.

בתקופה זו נבנו באיו"ש 32 יישובים¹¹ (ראו מפה 8). 17 מתוכם נבנו בבקעת הירדן וצפון ים המלח, לצורך יישום תוכנית אלון, שביקשה לספח את האזורים האלה לישראל ולהפוך את נהר

¹⁰ ב-1967 חיו בישראל 2,745,000 תושבים, מתוכם 16 אחוזים לא-יהודים. בגדה חיו 661,700 פלסטינים ולא התגוררו בה יהודים.

¹¹ כמו כן הוקמו ברצועת עזה היישובים מורג, נצר חני, כפר דרום ונצרים, שפוננו במסגרת תוכנית ההתנתקות (2005) ולא נעסוק בהם במחקר.

מפה 8: התיישבות יהודית באיו"ש, 1967-1977

הירדן לגבול הביטחון שלה.¹² להוציא מעלה אפרים שנבנה כמרכז עירוני, כולם הוקמו כיישובים חקלאיים – אחד עשר מושבים וחמישה קיבוצים – לאורך כביש 90, שהקטע החסר שלו, בין יריחו לעין גדי, הושלם בסוף שנות ה-1960, ולאורך "דרך אלון" שנשללה מכביש 1 מזרח, בסמוך לאתר "השומרונים הטוב", ועד מחולה. בגוש עציון המתחדש נבנו שני קיבוצים וארבעה יישובים קהילתיים, וכן הונח הבסיס למעלה אדומים כיישוב עירוני, במסגרת המרכיב השני בתוכנית אלון, שנוסף בפברואר 1968 – "המשולש הגדול" של ירושלים.¹³

שמונה יישובים נוספים נבנו מחוץ לאזורי ההתיישבות שנקבעו בתוכנית אלון מסיבות שונות, ובכללן מאבקים פוליטיים בין חברי הממשלה (כמו במקרה של עפרה וקריית ארבע). כולם קהילתיים או עירוניים, למעט מבוא חרון ב"אצבע לטרון", שבחלקו הוא מושב שיתופי.

הגורם המיישב בכל היישובים בתקופה זו היתה ההסתדרות הציונית, למעט היישובים העירוניים מעלה אפרים וקריית ארבע, שהוקמו על-ידי משרד הבינוי והשיכון. ההשתייכות האירגונית של היישובים היתה בעיקרה לתנועות הקיבוציות והמושבות, שהחילוניות בהן התרכזו בבקעת הירדן, והדתיות בגוש עציון: התק"ם (6), האיחוד החקלאי (5), תנועת המושבים (2), הקיבוץ הדתי (2), הפועל המזרחי (2), העובד הציוני (1) ופועלי אגודת ישראל (1). יישובים נוספים היו קשורים לחרות (3). הגורם הבונה היה על-פי-רוב משרד השיכון, חרות ובנה ביתך.

25 מן היישובים הוקמו בנפות הפלסטיניות יריחו, טובאס ובית לחם, ואוגדו מאוחר יותר למועצות האזוריות ערבות הירדן (1979) ומגילות ים המלח (1981). 6 יישובים של גוש עציון הוקמו בנפה הפלסטינית בית לחם, ואוגדו מאוחר יותר למועצה האזורית גוש עציון (1980).

17 יישובים מוגדרים כחילוניים (כמעט כל יישובי הבקעה וצפון ים המלח), 10 כדתיים (יישובי גוש עציון), ו-5 יישובים מעורבים. אצל 10 מתוכם המניע המרכזי להתיישבות היה אמוני-דתי, ואצל כל השאר – שיפור איכות החיים, אם כי אצל תושבי הבקעה נוסף גם המניע הביטחוני (שמירת ביטחון ישראל מפני חזית מזרחית פוטנציאלית – ירדן, סוריה ועיראק).

תוצאות הבחירות האחרונות של 2021 (המפלגה שזכתה במספר הקולות הרב ביותר) מגלות נטיות פוליטיות שונות מאשר ההשתייכות האירגונית הראשונית של היישובים בעת הקמתם: מפלגת הליכוד זכתה בבכורה ב-11 יישובים, ימינה בשמונה, הציונות הדתית בשישה, כחול לבן ויש עתיד בשניים כל אחת, והעבודה ביישוב אחד.

בגמר התקופה (1977) חיו באיו"ש ב-32 היישובים כ-5,000 ישראלים, לצידה של אוכלוסייה פלסטינית בת 775,800 תושבים. הישראלים היו 0.5 אחוזים מכלל האוכלוסייה באיו"ש. במדינת ישראל חיו אז 3,613,000 תושבים. הישראלים באיו"ש היו 0.01 אחוזים מכלל האוכלוסייה בישראל.

¹² תוכנית אלון היתה תוכנית מדינית שהציעה שהשטחים שנכבשו במלחמת ששת הימים יחולקו בין ישראל לבין ישות אוטונומית שתהיה בשליטת הפלסטינים תושבי השטחים או מאוחר יותר בקונפדרציה עם ממלכת ירדן. התוכנית הוגשה לראש הממשלה לוי אשכול ב-26 ביולי 1967 על-ידי יגאל אלון, שר העבודה, תחת הכותרת "עתיד השטחים ודרכי הטיפול בפליטים". התוכנית לא התקבלה באופן רשמי, אבל היתה לה השפעה מרכזית על מדיניות ההתיישבות הישראלית ביהודה, שומרון וחבל עזה של ממשלות המערך והעבודה, עד עליית הליכוד לשלטון בשנת 1977.

¹³ משולש שקדודיו כיום הם אזור מודיעין עילית, ביתר עילית ומעלה אדומים.

מן הנתונים האלה ניתן לסכם את התקופה כך:

- התפיסה שהנחתה את בניית היישובים היתה ביטחוניית: להכיל את הישות המדינית הערבית, ולשמור את נהר הירדן כגבולה הביטחוני של ישראל.
- ככלל, היישובים נבנו בשניים מאזורי התיישבות שנקבעו בתוכנית אלון (שלא זכתה להחלטת ממשלה רשמית): בראש ובראשונה בקעת הירדן, ולאחריה "המשולש הגדול" של ירושלים ("עוטף ירושלים").
- כמעט כל היישובים באזורים האלה הם חקלאיים, בעוד היישובים האחרים, שנבנו באזורים אחרים על רקע מאבקים פוליטיים, הם עירוניים. ההסתדרות הציונית היתה הגורם המיישב של כמעט כל היישובים, וההשתייכות האירגונית של רובם היתה לתנועות החקלאיות.
- התושבים של שליש מן היישובים הם דתיים-לאומיים, והמניע המרכזי להתיישבותם הוא אמוני-דתי, בעוד התושבים של שאר היישובים הם חילוניים, והמניעים להתיישבותם הם איכות חיים וביטחון.
- תוצאות הבחירות האחרונות ב-2021 מצביעות על שינוי בעמדה הפוליטית של התושבים, ומעבר מן המדיניות של האירגונים המקימים שלהם אל הקצה הימני של הקשת הפוליטית.

1984-1977: ממשלות הליכוד

בשתי הממשלות בהנהגת מנחם בגין ויצחק שמיר ממפלגת הליכוד, אריאל שרון שימש דמות מפתח במסגרת תפקידיו כשר החקלאות, כשר הביטחון, כראש ועדת השרים לענייני התיישבות, וכשר בלי תיק (בעקבות דו"ח ועדת כהן לאחר מלחמת לבנון הראשונה). באוקטובר 1977 אישרה הממשלה את תוכנית שרון (ראו מפה 2), שעיקרה הוספה של מרחב התיישבות מערבי, לאורך הקו הירוק, לשטח שיועד להתיישבות בתוכנית אלון. המרחב הזה נועד לשמש חיץ יהודי למניעת מעבר של האוכלוסייה הפלסטינית אל תוך ישראל בתחומי הקו הירוק, להפריד בינה לבין ערביי ישראל בוואדי עארה וב"משולש הקטן", ולשלוט בגבעות המפתח החולשות על מישור החוף, שבו מרוכזים 70 אחוזים מאוכלוסיית ישראל, 80 אחוזים מכושרה התעשייתי, וכן שדות התעופה המרכזיים שלה. מדיניות הממשלה חתרה לספח את השטחים לישראל, דרך שלב ביניים של אוטונומיה פלסטינית מוגבלת (תוכנית האוטונומיה הראשונה של מנחם בגין ב-1978). ב-1979, ראש החטיבה להתיישבות בהסתדרות הציונית, מתתיהו דְרֹפֶלְס, השיק את תוכניתו להקמת "גושי התיישבות" בכל רחבי הגדה, במטרה לבתר את מערך ההתיישבות הפלסטיני: "פריסת ההתנחלויות חייבת להתבצע לא רק סביב התיישבויות מיעוטיות, אבל גם ביניהן...". נכתב בתוכנית, כי זו "... מגשימה את זכותנו לארץ ישראל".

שני אירועים מרכזיים התרחשו בתקופה הזאת: השני שבהם הוא מלחמת לבנון (הראשונה) שהתרחשה בשנת 1982, ושנים מעטות לפני-כן, ב-1979, נחתם הסכם שלום בין ישראל למצרים.

ההסכם עם מצרים הגיע בעקבות הסכמי המסגרת שנחתמו בקמפ דייוויד 1978; אחד מן ההסכמים הללו קרא להפעיל בשטחי הגדה והרצועה תוכנית אוטונומיה, שלאחר חמש שנים יבוא במקומה הסדר קבע. במהלך יישום הסכם השלום עם מצרים פונו עד קיץ 1982 כל היישובים היהודיים מחצי-האי סיני (ראו מפה 9). בתגובה להסכם השלום עם מצרים ולתוכנית האוטונומיה, הוקמה ב-1981 מועצת יש"ע כיורשת של תנועת "גוש אמונים" שהוקמה ב-1974.

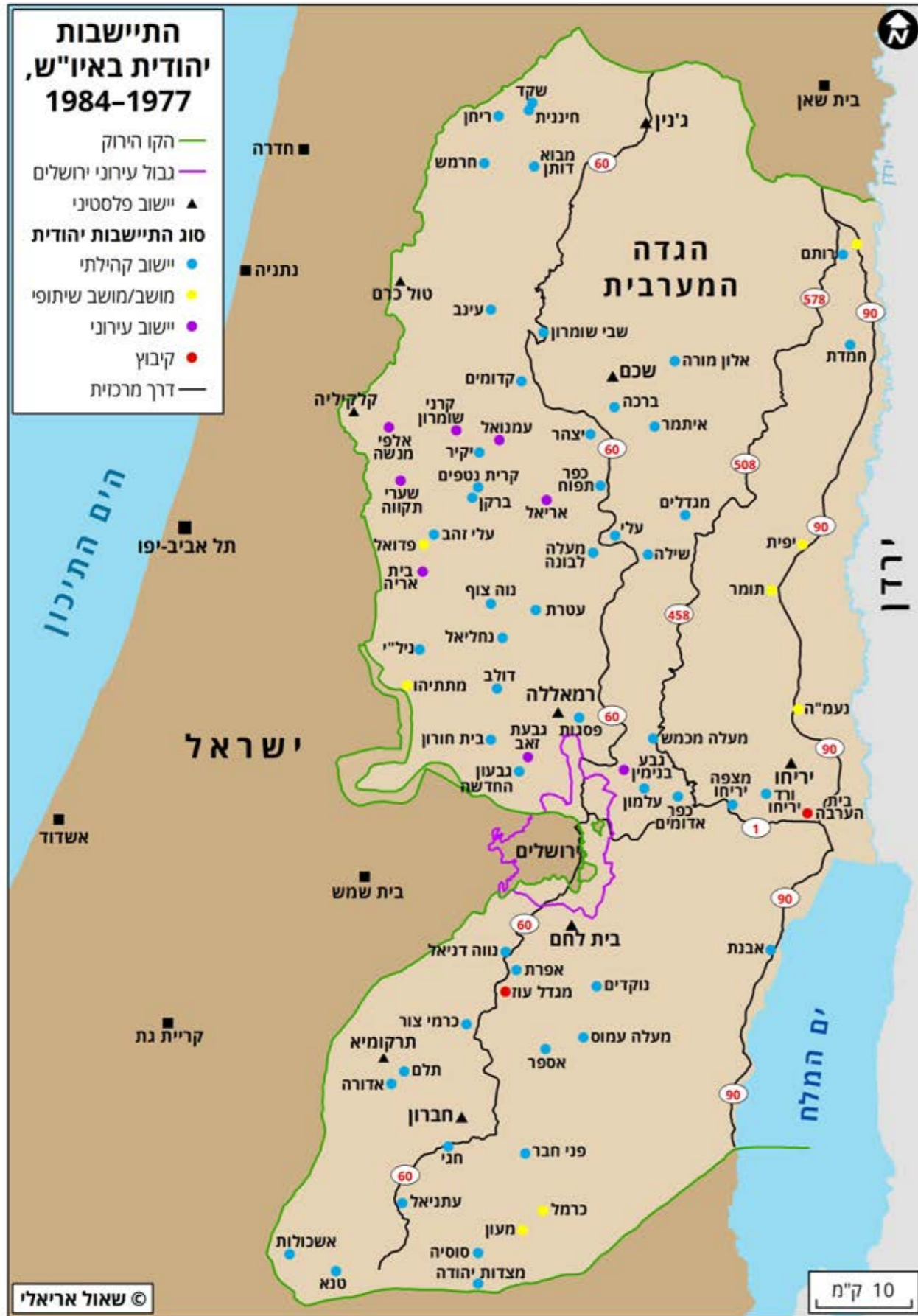
בעקבות פסיקת בג"ץ בעתירת אלון מורה ב-1979, שפסלה תפיסה צבאית של קרקע בבעלות פרטית פלסטינית לצורך הקמת התנחלויות בנימוק של צורך ביטחוני, וכן עקב מחסור במים, נפסקה ההתיישבות החקלאית בגדה המערבית, שהביאה אל איו"ש מספר מועט מאוד של מתנחלים, ובמקומה התגברה ההתיישבות העירונית. בשנים האלה הוקמו 71 יישובים חדשים.¹⁴ מתוכם 53 קהילתיים ו-9 עירוניים, ורק 7 מושבים ו-2 קיבוצים (ראו מפה 10).

ממשלות הליכוד פעלו בתקופה הזאת בניגוד למדיניותו של ראש הממשלה היוצא, יצחק רבין, שקבע כי "הממשלה אימצה לה מדיניות ביטחונית מוגדרת, היכן ראוי להתיישב והיכן לא. ברמת הגולן, בבקעת הירדן, באזור ירושלים וגוש עציון ובפתחת רפיח – כן. בשומרון – לא! ללב הגדה המערבית, המאוכלס בצפיפות על-ידי הערבים, אל לנו לדחוק מתיישבים יהודיים. התיישבות דרמטית כזאת יש בה מסממני הראווה וההתגרות בערבים ובארצות-הברית, ואין בה צורך והצדקה מבחינה ביטחוניית".¹⁵ תחת ממשלות הליכוד הוקמו ב"גב ההר" ובמורדותיו, בעיקר בשומרון, 33 יישובים חדשים. באזור ההתיישבות החדש במערב השומרון נבנו 10 יישובים, ובדרום הר חברון קם מערך התיישבות חדש בן 12 יישובים. בשני האזורים הוותיקים של תוכנית אלון נבנו 16 יישובים נוספים: 9 בבקעה ובצפון ים המלח, ו-7 בעוטף ירושלים. 37 מהיישובים הללו מזוהים כדתיים, 16 הם חילוניים, 14 מעורבים ו-4 חרדים. תושבי 42 מן היישובים הגיעו מסיבות אמוניות, והשאר הם מתיישבי איכות חיים, לרבות החרדים, שסבלו ממצוקת הדיור (בעיקר בירושלים ובבני ברק).

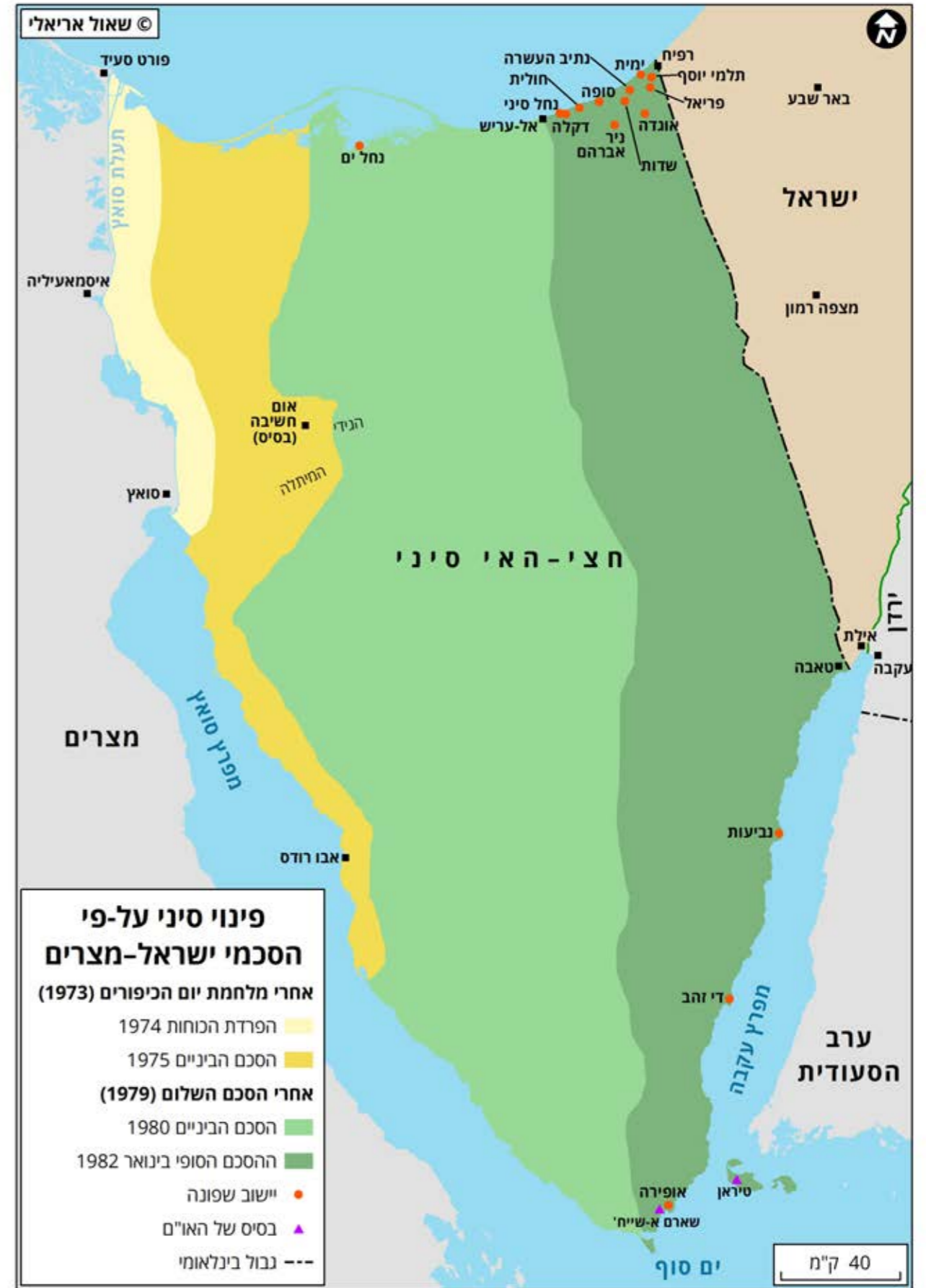
הגורם המיישב ב-56 יישובים היה כרגיל ההסתדרות הציונית, ושאר היישובים נחלקו בין משרד השיכון וחברות פרטיות. ההשתייכות האירגונית שינתה את פניה, ותנועת אמנה של גוש אמונים עמדה מאחורי הקמתם של 35 יישובים – רובם בגב ההר ובהר חברון; חרות עמדה מאחורי 8 יישובים, והשאר נחלקו בין גורמים נוספים כמו הקיבוץ הדתי, תנועת המושבים ופועלי אגודת ישראל. התק"ם עמדה מאחורי יישוב אחד בלבד. רוב היישובים נבנו במודל של "בנה ביתך", בין היתר כדי להפחית את הלחץ שהפעיל המימשל האמריקאי של הנשיאים ג'ימי קרטר ורונלד רייגן נגד בנייה והרחבה של התנחלויות.

¹⁴ כמו כן הוקמו בגדה המערבית היישובים חומש, גנים וכדים, וברצועת עזה היישובים נווה דקלים, גדיד, גן אור, בדולח, בני עצמון, שליו, כפר ים, רפיח ים, קטיף, גני טל, ניסנית ואלי סיני. כל היישובים האלה פונו במסגרת תוכנית ההתנתקות ב-2005, ולא נעסוק בהם במחקר הזה.

¹⁵ יצחק רבין, פנקס שירות, 1979.

מפה 10: התיישבות יהודית באיו"ש, 1977-1984

מפה 9: פינוי סיני על-פי הסכמי ישראל-מצרים

20 יישובים אוגדו במועצה האזורית שומרון (שהוקמה ב-1979), 17 במועצה האזורית בנימין (שהוקמה ב-1980), 12 במועצה האזורית הר חברון (שהוקמה ב-1982), 5 במועצה האזורית ערבות הירדן, 3 במועצה האזורית מגילות ים המלח, 6 במועצה האזורית גוש עציון, והשאר זכו בהמשך למעמד של מועצה מקומית (7) ועיר (1).

לשלוש הנפות הפלסטיניות שכבר נבנו בתחומיהן התנחלויות נוספו 15 יישובים חדשים. שאר הנפות האחרות הוצפו ב-56 התנחלויות החדשות.

תוצאות הבחירות ב-2021 מתאימות במידה רבה להשתייכות האירגונית המקורית של היישובים: ימינה זכתה כמפלגת הבכורה ב-34 יישובים, הליכוד ב-19, הציונות הדתית ב-12, יהדות התורה ב-3, וש"ס ב-1.

בסיום התקופה הזאת של ממשלות הליכוד (1984) חיו ב-103 היישובים היהודיים 35,300 ישראלים, לצד אוכלוסייה פלסטינית בת 885,900 תושבים; הישראלים היו 3.8 אחוזים מכלל האוכלוסייה באי"ש. במדינת ישראל חיו 4,159,000 תושבים; הישראלים באי"ש היו 0.8 אחוז מכלל האוכלוסייה בישראל.

מן הנתונים האלה ניתן לסכם את התקופה הזאת כך:

- המניע המרכזי לבניית היישובים היתה הכוונה למנוע הקמת מדינה פלסטינית (כהמשך טבעי להסכם האוטונומיה מ-1978) על-ידי ביתור המערך ההתיישבותי הפלסטיני ברחבי הגדה המערבית. מרכז הכובד של ההתיישבות הועתק מן הבקעה ועוטף ירושלים אל גב ההר – מג'נין ועד להר חברון – ואל המורדות המערביים של השומרון, המאוכלסים בצפיפות על-ידי פלסטינים.
- אופי היישובים השתנה מחקלאי לקהילתי ועירוני, ומכאן גם מאפייני המתנחלים: מחילוניים, אנשי תנועת העבודה, ודתיים אנשי הפועל המזרחי – לדתיים לאומיים-משיחיים, אנשי גוש אמונים, וחרדים.
- חלה עלייה דרמטית במספר היישובים החדשים במוצע שנתי. בתקופה זו הוקמו רוב היישובים היהודיים הקיימים היום ורוב אלה שפוננו ב-2005. רובם ככולם שמרו על הזיקה האידיאולוגית והאירגונית שלהם למפלגות הפוליטיות.

1990-1984: ממשלות הרוטציה

התקופה הזאת מתאפיינת בממשלות אחדות לאומית שהנהיגו יחד מפלגת העבודה בראשות שמעון פרס ומפלגת הליכוד בראשות יצחק שמיר. לאורך כל התקופה שימש יצחק רבין שר הביטחון. במשך הזמן הזה ראוי לציין את הניסיון של פרס, כשר החוץ, לקדם את יישוב הסכסוך באמצעות "הסכם לונדון" שחתם עם חוסיין מלך ירדן ב-1987, ולאחר מכן ניסיונו לקדם ועידה בינלאומית

לשלום – שתי היוזמות טורפדו על-ידי ראש הממשלה יצחק שמיר, שותפו לרוטציה. ב-1985 צה"ל נסוג לרצועת הביטחון בדרום לבנון. ב-1987 פרצה האינתיפאדה הראשונה והוקמה תנועת החמאס, ב-1988 ביטל המלך חוסיין את סיפוח הגדה המערבית לירדן, ואש"ף – שהפך לנציג הלגיטימי היחיד של העם הפלסטיני – הכיר בהחלטות האו"ם: 181 ("החלטת החלוקה") ו-242 ("שטחים תמורת שלום").

בתקופה זו הוקמו 16 יישובים. מגמת ההתיישבות הקהילתית והעירונית נמשכה, ונבנו 10 יישובים קהילתיים ו-6 עירוניים, ביניהם העיר החדשה ביתר עילית. מיקומם של היישובים שיקף את הפשרה בין העמדות של מפלגות השלטון: 6 מהם נבנו בעוטף ירושלים, 5 במערב השומרון, 1 בבקעה – שלושת אזורי ההתיישבות על-פי תוכניות שרון ואלון – ורק 3 בגב ההר ו-1 בהר חברון. 6 מן היישובים הם דתיים, 4 חילוניים, 4 מעורבים ו-2 חרדים. תושבי 7 יישובים הגיעו מסיבות אמוניות, והשאר לצורך שיפור איכות החיים (ראו מפה 11).

הגורם המיישב המוביל נשאר ההסתדרות הציונית, ואליה הצטרפו עמותות פרטיות. אמנה התרכזה בגוש עציון ובגב ההר, וגורמים אירגוניים אחרים בשאר האזורים. גם בתקופה זו המודל של "בנה ביתך" היה הנוח ביותר לבנייה, יחד עם עמותות פרטיות.

בנפות רמאללה וטול כרם נוספו עוד 5 יישובים בכל אחת, בבית לחם 2, וביריחו וחברון יישוב אחד בכל אחת.

תוצאות הבחירות ב-2021 התאימו באופן כללי להשתייכות האירגונית המקורית של היישובים: ימינה זכתה בבכורה ב-3 יישובים, הליכוד ב-3, הציונות הדתית ב-5, יהדות התורה ב-1 וש"ס ב-2. בגמר התקופה חיו ב-119 היישובים היהודיים באי"ש 70,844 ישראלים, לצד אוכלוסייה פלסטינית בת 1,024,300 תושבים; הישראלים היו 6.46 אחוזים מכלל האוכלוסייה באי"ש. במדינת ישראל חיו 4,660,000 תושבים; הישראלים באי"ש היו 1.52 אחוזים מכלל האוכלוסייה בישראל.

מן הנתונים האלה ניתן לסכם את התקופה הזאת כך:

- בממוצע שנתי חלה ירידה דרמטית במספר היישובים שנבנו לעומת הממשלה הקודמת.
- ההתיישבות החקלאית נעלמה לגמרי ופינתה את מקומה ליישובים קהילתיים ועירוניים.
- אזורי ההתיישבות ה"ממשלתיים" הועדפו על פני האחרים. מחוז רמאללה וחברון נעשו מרכזיים להתיישבות היהודית בשתי התקופות האחרונות.

1990-1992: ממשלת הליכוד

לאחר שמפלגת העבודה בראשות פרס, שזכתה בבחירות במספר המנדטים הגדול יותר (39), נכשלה בניסיונה להרכיב ממשלה, הוקמה ממשלה בראשות יצחק שמיר. זו היתה ממשלת צרה (ולפרקים ממשלת מינועט) שמספר חבריה נע בין 59 ל-66. בתקופה הזאת התחיל גל העלייה האדיר ממדינות ברית-המועצות לשעבר, וכן מאתיופיה, גל שעלו בו לישראל בחשבון כולל 956,319 נפש.¹⁶ ישראל חוותה במהלך התקופה את מלחמת המפרץ הראשונה, ולמרות התנגדותו של ראש הממשלה שמיר, השתתפה בסופו של דבר בוועידת מדריד (1991). בתקופה זו הוקמו 2 יישובים בלבד, האחד עירוני והשני קהילתי, שניהם דתיים ושניהם בשומרון (נפת שכם), על-ידי אמנה.

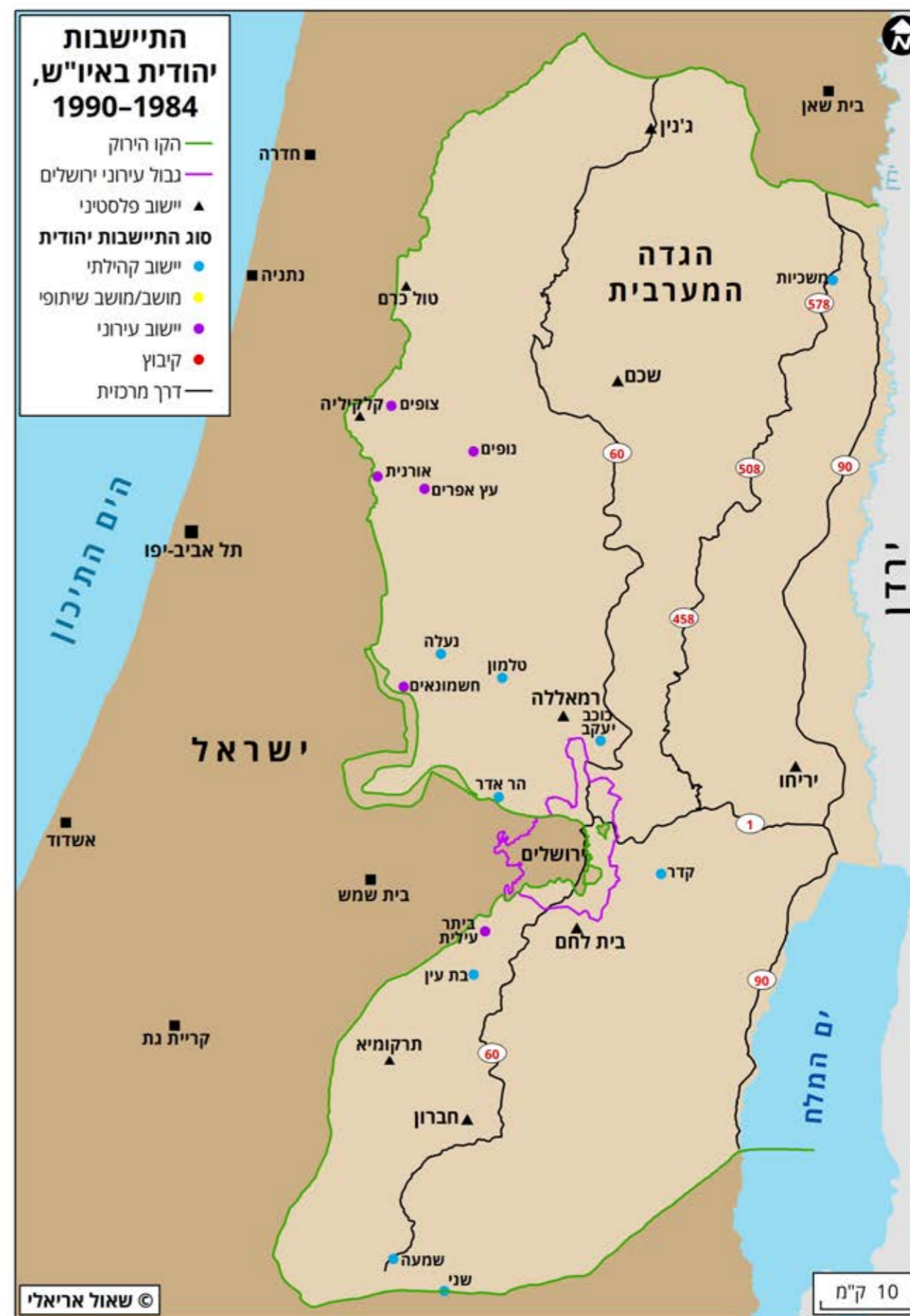
בגמר התקופה חיו ב-121 היישובים היהודיים באיו"ש 94,834 ישראלים, לצד אוכלוסייה פלסטינית בת 1,105,300 תושבים; הישראלים היו 7.9 אחוזים מכלל האוכלוסייה באיו"ש. במדינת ישראל חיו 5,123,000 תושבים; הישראלים באיו"ש היו 1.85 אחוזים מכלל האוכלוסייה בישראל.

2020-1992: ממשלות שונות

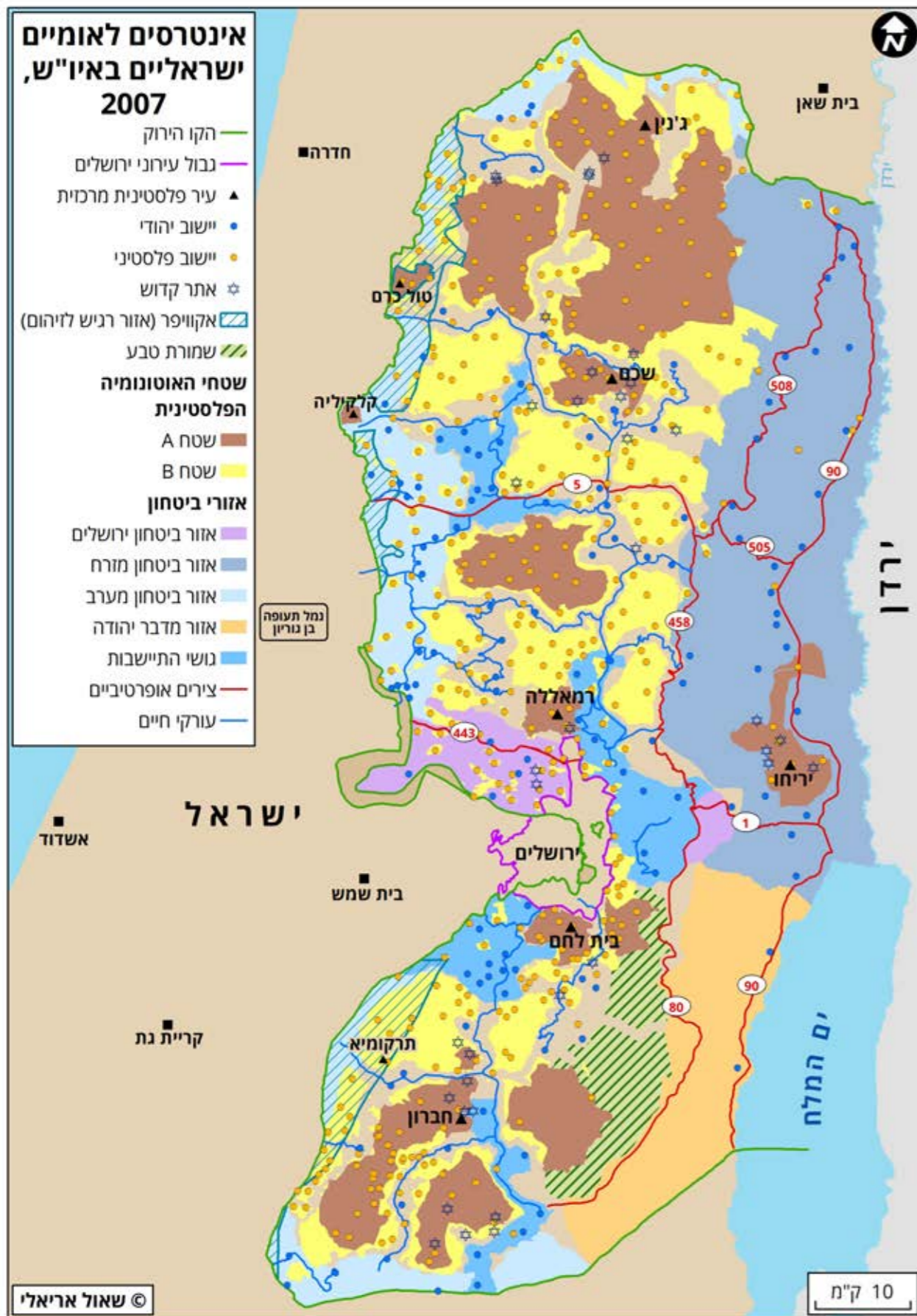
בתקופה הזאת כיהנו כראשי ממשלה יצחק רבין, שמעון פרס ואהוד ברק מהעבודה, אריאל שרון מהליכוד ואחר-כך מקדימה, אהוד אולמרט מקדימה, ובנימין נתניהו, במשך 15 שנה, מטעם הליכוד. האירועים המעצבים של התקופה הם ההכרה ההדדית בין ישראל לאש"ף והחתימה על הסכם אוסלו ב-1993, יישום הסכם הביניים בשנים 1995-1996, וכן חתימת הסכם השלום בין ישראל לירדן ב-1994 (ראו מפה 12). נוסף על כך התקיימו משאים-ומתנים בין ישראל לאש"ף להסכם קבע (בקמפ דייוויד ב-2000, בטאבה ב-2001, באנאפוליס ב-2008) – דיונים שהתבססו על מפת "האינטרסים החיוניים" (ראו מפה 13) – וכן התנהל משא-ומתן ב"יוזמת ז'נבה" הלא-רשמית ב-2003 (ראו מפות 14-17). אירועים מכוננים נוספים היו: הנסיגה מלבנון בחודש מאי 2000, האינתיפאדה השנייה בשנים 2000-2007, תוכנית ההתנתקות ב-2005 (ראו מפה 18), ובניית מכשול הביטחון בשנים 2002-2007 (ראו מפה 19). בין האירועים הצבאיים בתקופה הזאת יש למנות קודם כל את מלחמת לבנון השנייה ב-2006, וארבעה מבצעים צבאיים גדולים ברצועת עזה: "עופרת יצוקה" (2008), "עמוד ענן" (2012), "צוק איתן" (2014), ו"שומר החומות" (שנערך קרוב לסיום כהונתו של נתניהו, ב-2021). לקראת סוף התקופה הושק "חזון השלום של הנשיא טראמפ" (ראו מפה 20), אשר בעקבותיו הוצגו עשרות הצעות לסיפוח שטחים מאיו"ש לישראל, וכן נחתמו "הסכמי אברהם".¹⁷

¹⁶ לשם השוואה: בעשור שלפני-כן עלו 153,833 איש בלבד, בעשור לאחר מכן עלו 268,277 איש, ובעשור האחרון (2010-2020) – 252,563.

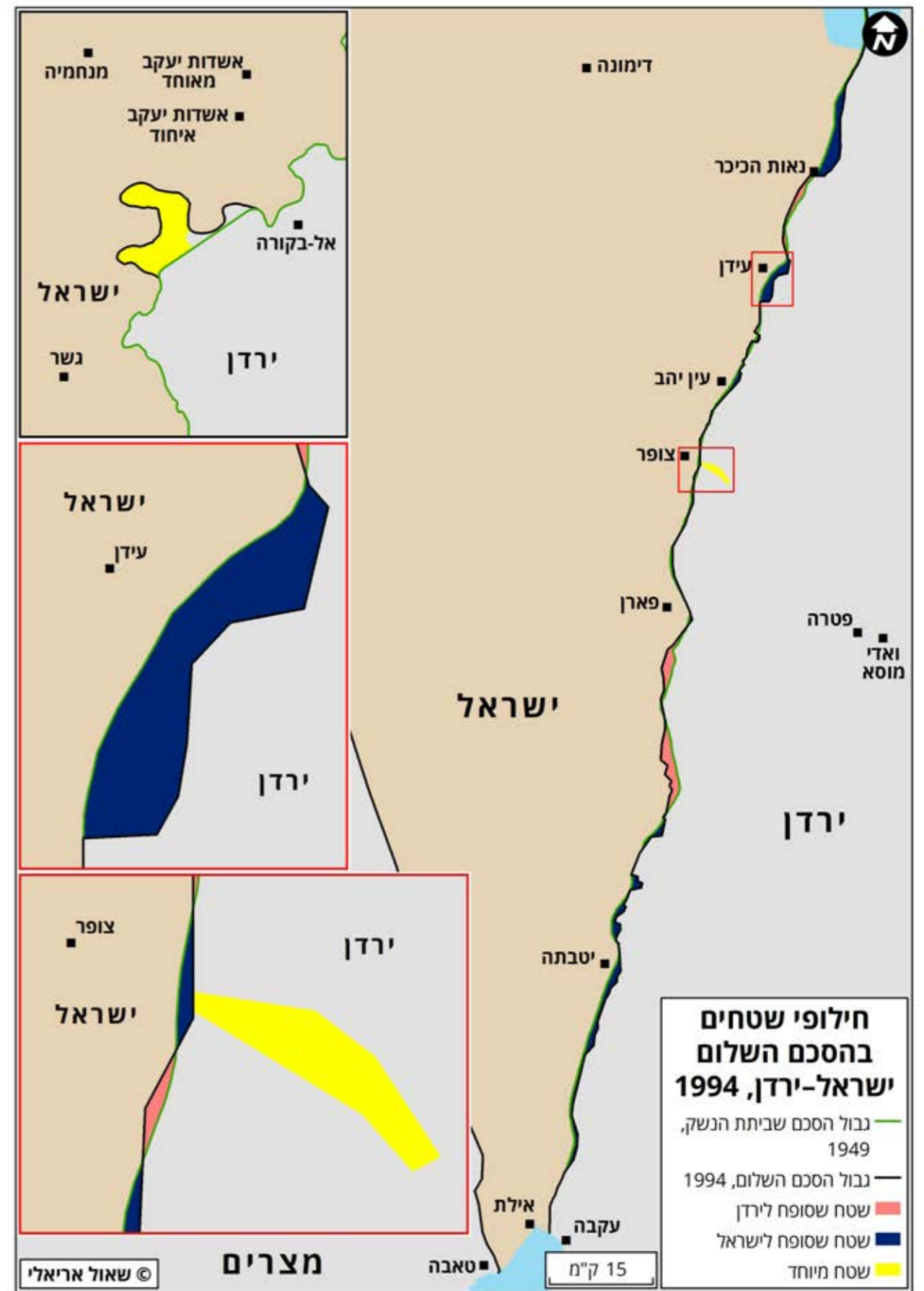
¹⁷ הסכמי אברהם הם כמה הסכמים לנירמול היחסים בין ישראל למספר מדינות ערביות, שנוצרו בתיווך ארצות-הברית, והסכם נחתם ב-15 בספטמבר 2020 בבית הלבן על-ידי ארצות הברית (כמתוכנן), איחוד האמירויות הערביות, בחריין וישראל. לאחר מכן הצטרפה גם סודאן להסכם. במקביל נחתם הסכם ישראל-מרוקו, שאינו כלול רשמית בהסכמי אברהם אבל זהה להם מבחינה מהותית.

מפה 11: התיישבות יהודית באיו"ש, 1990-1984

מפה 13: אינטרסים לאומיים ישראלים בגדה המערבית, 2007

מפה 12: חילופי שטחים בהסכם השלום ישראל-ירדן, 1994

מפה 15: טאבה, 2001: ההצעה הישראלית

מפה 14: קמפ דייוויד, 2000: ההצעה הישראלית

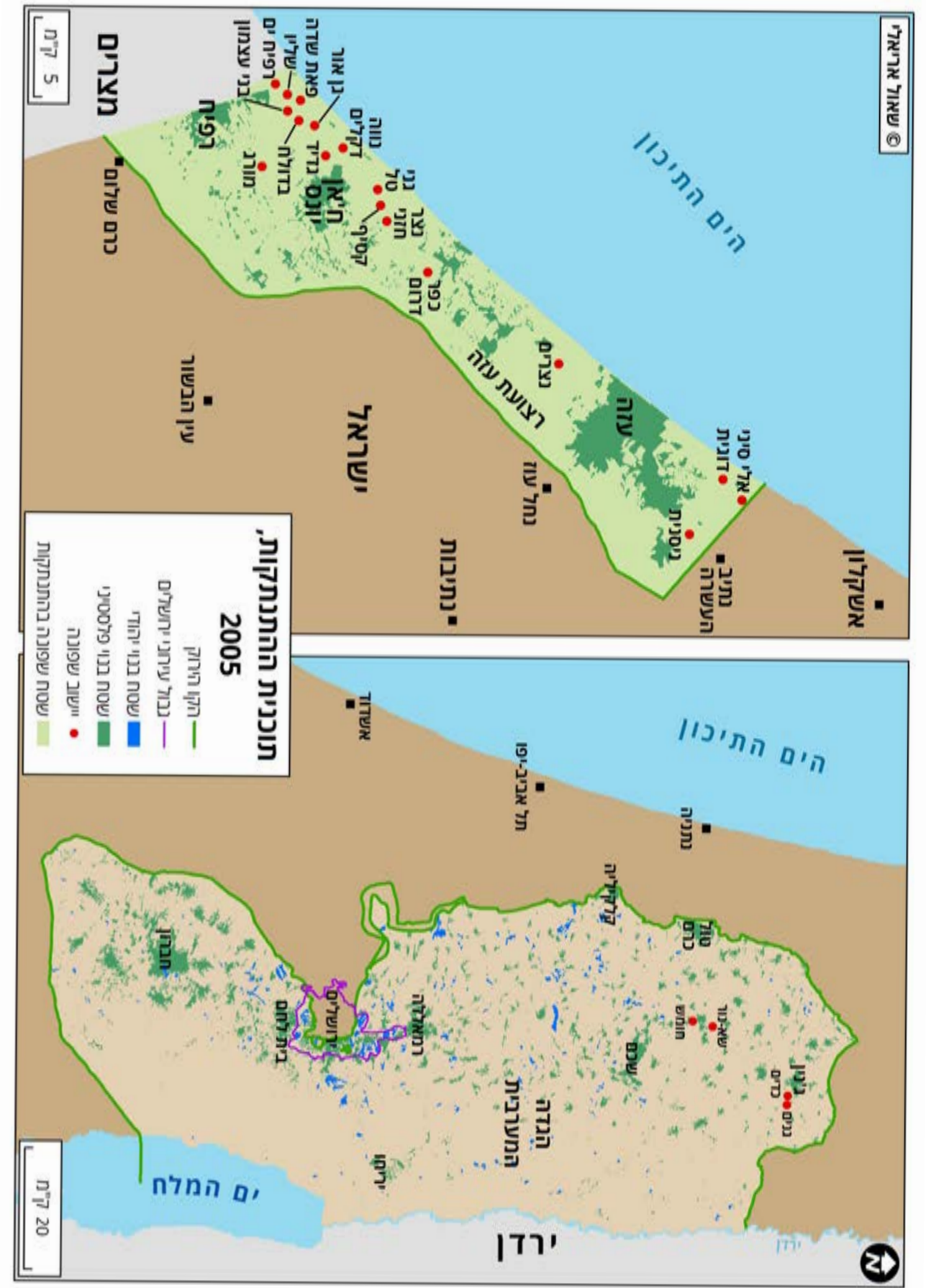
מפה 17: אנאפוליס, 2008: ההצעה הישראלית

מפה 16: יוזמת ז'נבה, 2003: מודל להסכם קבע

מפה 19: מרחב התפר ומכשול הפרדה, 2020-2002

מפה 18: תוכנית ההתנתקות, 2005

ב-1992 החליטה ממשלת רבין על הפסקת הבנייה של יישובים חדשים בגדה וברצועת עזה (החלטה 360): "ההליכים הנוגעים לתוכניות מיתאר שטרם קיבלו תוקף עד ליום מתן החלטה זו לגבי יישובים ישראליים באזור יהודה שומרון וחבל עזה – יופסקו, זולת אם ועדת חריגים המליצה אחרת".

בתגובה לחלוקת הסמכויות לפי הסכמי הביניים לשטחי A, B ו-C (ראו מפה 21), החטיבה להתיישבות של ההסתדרות הציונית גיבשה ב-1997 את תוכנית ההתיישבות החדשה תחת השם "מערכי-העל" – תוכנית שעיקרה חיזוק ההתיישבות בשטחי C "על מנת לאפשר את תיפקודם של היישובים וחיזוק המירקם החברתי-כלכלי בהם" (ראו מפה 3).

בתקופה הזאת נבנו או אושרו בכל זאת 7 יישובים: העיר החרדית מודיעין עילית, שהוקמה ביוזמה פרטית והפכה עד מהרה ליישוב היהודי הגדול ביותר באיו"ש, יישוב עירוני נוסף, ועוד 5 יישובים קהילתיים. 4 מתוכם נבנו על הקו הירוק, 1 בבקעה, ו-2 בעומק הגדה (ראו מפה 22).¹⁸ 4 מתוך 7 היישובים מזוהים כדתיים, כאלה שתושביהם הגיעו בעיקר ממניעים אמוניים, יישוב אחד הוא חרדי ותושביו הונעו מתוך מצוקת דיור, ו-2 יישובים מעורבים, שהמניע להתיישבות בהם היה שיפור איכות החיים. למועצה האזורית הר חברון נוספו 2 יישובים (נפת חברון הפלסטינית), לערבות הירדן נוסף 1 (נפת יריחו), לבנימין 2 (נפת רמאללה) ולשומרון 1 (נפת טול כרם). תוצאות הבחירות ב-2021 שימרו את ההשתייכות המקורית: 3 יישובים לימינה, 2 לציננות הדתית, 1 ליהדות התורה ו-1 ליש עתיד.

מאפיין חדש של התקופה הוא בנייתם של למעלה מ-100 "מאחזים" לא-חוקיים (ראו מפה 23 והרשימה מצורפת לה) – "לא-חוקיים" גם על-פי החוק הישראלי, כי לא התקבלה החלטת ממשלה להקים (מבחינת המשפט הבינלאומי, נזכיר, כל ההתיישבות בשטחים היא לא-חוקית). 21 מן המאחזים הללו עברו תהליך "הלבנה": 3 מתוכם הוכרו כיישובים (רחלים, סנסנה וברוכין), 1 כמכון לימודי (ברוש) ו-2 כחוות חקלאיות (גבעת עיטם ושחרית). השאר קיבלו הכשר כשכונות של יישובים קיימים, ותושביהם נמנים כחלק מאוכלוסיית היישוב-האם (ראו מפה 24).

כמו כן, בשנים האחרונות התרחבה המגמה של הקמת חוות חקלאיות, המאפשרות שליטה בשטחים נרחבים באמצעות משפחות בודדות. כיום ישנן באיו"ש כ-70 חוות חקלאיות (ראו מפה 25) והרשימה המצורפת לה).

בגמר התקופה חיו ב-127 היישובים היהודיים באיו"ש 451,257 ישראלים, לצד אוכלוסייה פלסטינית בת 2,720,287 תושבים חיים ב-482 יישובים מוכרים; המתנחלים היו 14.2 אחוזים מכלל אוכלוסיית האזור. במדינת ישראל חיו 9,219,000 תושבים; המתנחלים היוו 4.89 אחוזים מכלל האוכלוסייה.

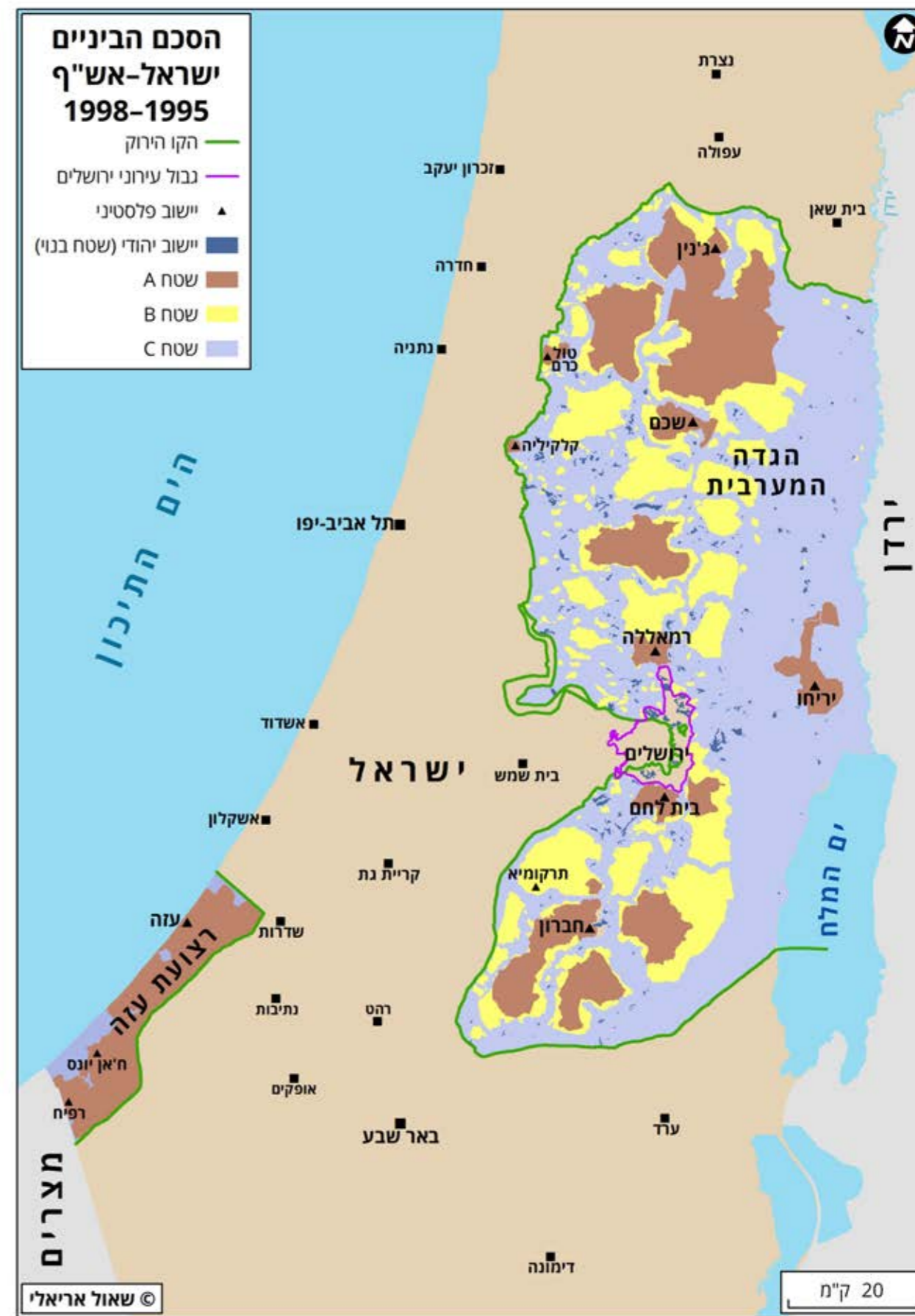

מפה 20: חזון השלום של הנשיא טראמפ, 2020

¹⁸ ההתנחלות עופרים, שהקמתה ארכה שנים, הועברה ב-2004 מן המועצה האזורית מטה בנימין למועצה המקומית בית אריה-עופרים.

מפה 22: התיישבות יהודית באיו"ש, 2020-1990

מפה 21: הסכם הביניים, 1998-1995

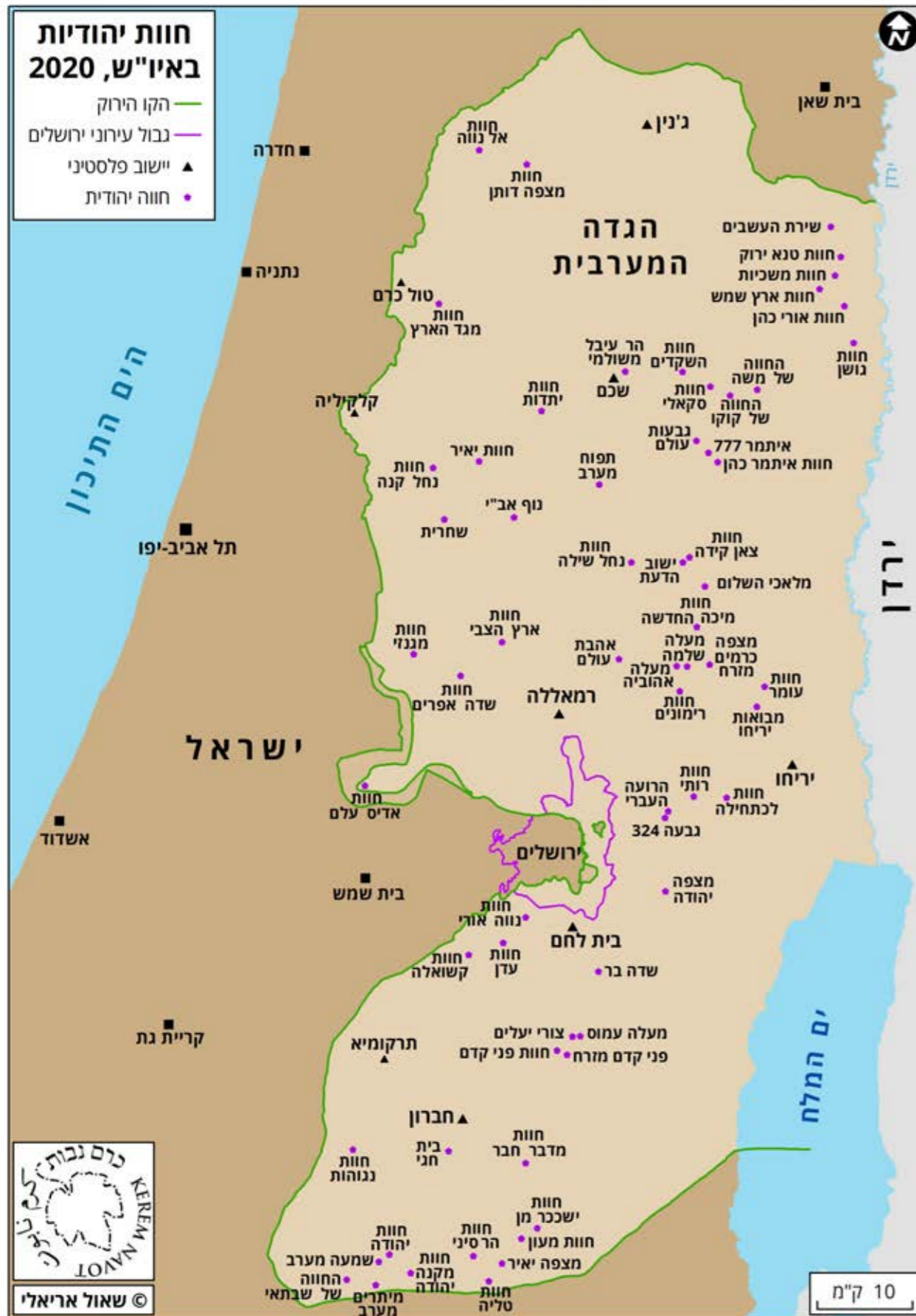
רשימת המאחזים הלא-חוקיים באיו"ש¹⁹

91. נ.ג. 468	47. הקרון	1. חוות אל נווה
92. הרועה העברי	48. חוות משעול המעיין	2. מעוז צבי
93. נופי פרת דרום גבעה 324	49. גבעת הראל	3. חוות מגד הארץ אבני חפץ
94. ח'אן ארץ המרדפים	50. הרואה	4. ההר
95. מצפה התורה	51. חוות נחל שילה (ליד גבעת הראל)	5. כרמי דורון
96. מצפה יריחו צפון מזרח	52. אש קודש	6. שירת העשבים
97. מול נבו	53. אחיה	7. חוות בינתיים
98. קדם ערבה	54. קידה מזרח	8. משכיות דרום חוות ארץ שמש
99. מצפה יהודה (קידר מזרח)	55. קידה	9. אום זוקא
100. נילי מערב - חוות מגנזי	56. עמיחי דרום	10. חוות גושן חמדת
101. נווה דניאל צפון	57. עדי עד	11. הר חמד
102. חוות קשואלה	58. מזרחית למלאכי השלום	12. מאחו הר עיבל
103. דרך האבות	59. מלאכי השלום	13. חוות השקדים אלון מורה
104. בת עין מערב	60. נווה אח"י	14. נחלת יוסף
105. משואות יצחק הישנה	61. יד אחי - חלמיש מזרח	15. חוות סקאלי
106. גבעת החי"ש	62. החוה של מיכה חדשה	16. החווה של משה
107. בת עין מזרח	63. חוות ארץ הצבי - נחליאל	17. חוות בית דגן
108. עוז וגאון	64. מאחו מחרור	18. צופים צפון
109. מעלה רחבעם	65. זית רענן	19. חוות גלעד
110. תקוע ב-ג	66. חוות ראס כרכר (שדה אפרים)	20. חוות יתדות - חוות גלעד דרום
111. תקוע ד	67. עפרה צפון מזרח	21. ברכה א
112. תקוע ה	68. ג'בל ע'רטיס	22. סנה יעקב
113. צור שלם	69. בית אל מזרח	23. אחוזת שלהבת
114. מעלה עמוס מערב	70. מכון משפטי ארץ	24. חוות שקד
115. פני קדם	71. החווה של מיכה	25. להבת יצהר
116. חוות פני קדם	72. כוכב השחר צפון מזרח	26. גבעה 725
117. אספר דרום	73. אהבת חיים	27. מצפה יצהר
118. מאחו גל	74. מצפה כרמים	28. הנקודה
119. מצפה לכיש	75. מצפה כרמים מזרח	29. גבעה 851
120. חוות נגהות	76. מעלה אהוביה	30. גבעה 782
121. אדוריים	77. מעלה שלמה	31. גבעות עולם
122. פני חבר דרום	78. רימונים צפון	32. גבעה 836
123. אום זיתונא	79. חוות עומר	33. גבעה 777
124. חוות מעון	80. החווה של נריה בן פז	34. איתמר 573
125. ביהכנ"ס העתיק סוסיא	81. גבעת אסף	35. רמת גלעד
126. אביגיל	82. מבואות יריחו	36. אלוני שילה
127. סוסיא צפון מערב	83. מצפה העי	37. חוות יאיר
128. סוסיא מזרח	84. כוכב יעקב מערב	38. מחנה גדי
129. מצפה יאיר	85. כוכב יעקב מזרח	39. מגן דן
130. חוות מור	86. מצפה דני	40. מעלה ישראל
131. החווה של שבתאי	87. נווה ארז	41. כפר תפוח מערב
132. מיתרים מערב	88. מעלה חגית	42. נופי נחמיה
133. עשהאל מערב	89. בני אדם	43. חוות נוף אב"י
134. עשהאל	90. חרותי	44. פלגי מים
135. נוף נשר		45. נוף הרים
		46. היובל

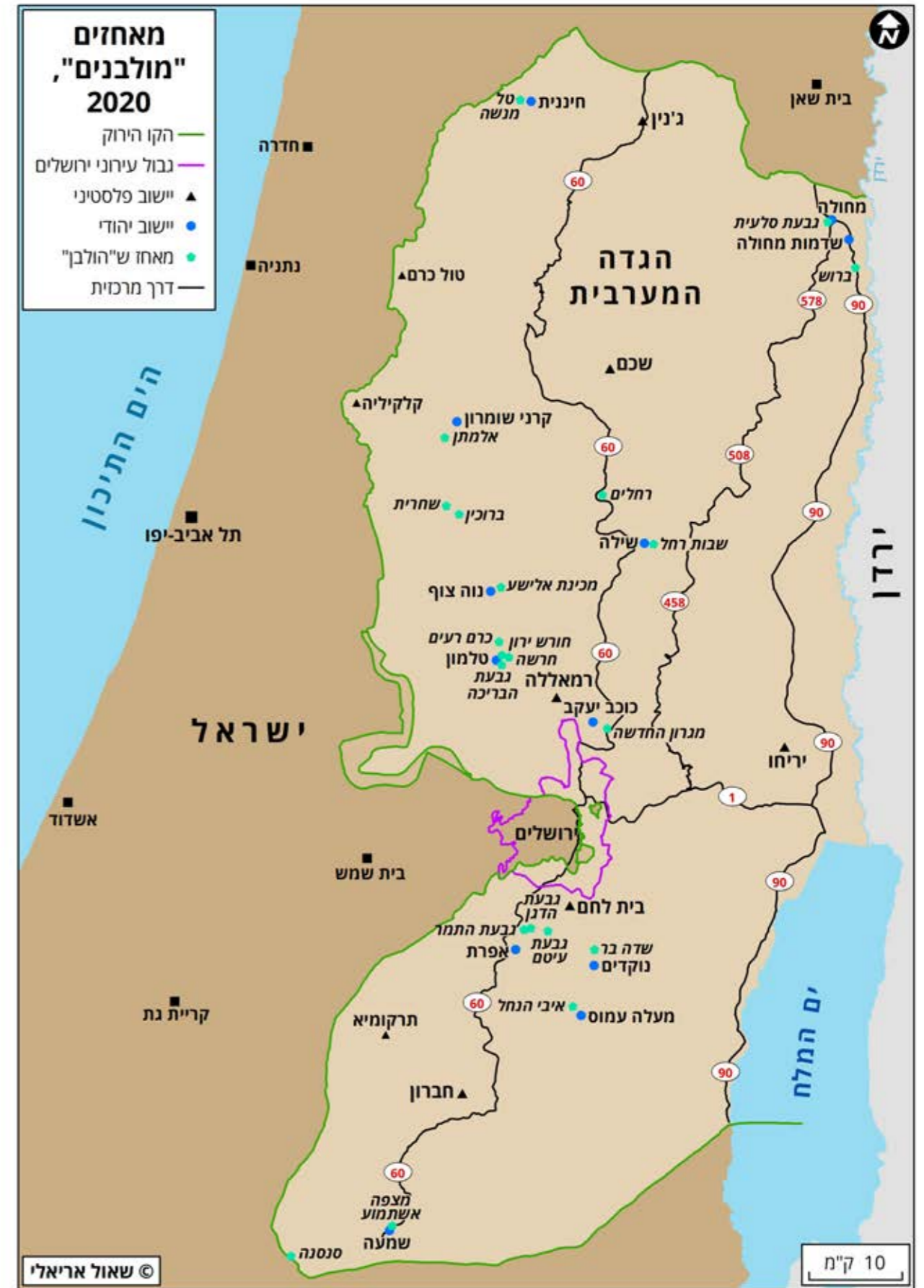

מפה 23: מאחזים לא-חוקיים באיו"ש, 2020¹⁹

¹⁹ מקור למפה 23 ולרשימת המאחזים הלא-חוקיים: נתוני שלום עכשיו.

מפה 25: חוות יהודיות באיו"ש²⁰

מפה 24: מאחזים "מולבנים", 2020

²⁰ מקור למפה 25 ולרשימת החוות היהודיות באיו"ש: דרור אטקס, כרם נבות.

סיכום ביניים

1. מספר יישובים

בסה"כ נבנו ביהודה ושומרון ובחבל עזה 148 יישובים; מתוכם פונו בקיץ 2005, במסגרת תוכנית ההתנתקות, כל 17 יישובי גוש קטיף ברצועת עזה, ו-4 יישובים בצפון השומרון (ולא נעסוק בהם). כיום ישנם במחוז יהודה ושומרון 127 יישובים²¹ (ראו מפה 26), וכן 135 מאחזים לא-חוקיים שמעמדם לא הוסדר (בין על-ידי "הלבנה" ובין על-ידי פינוי) ו-67 חוות חקלאיות (ראו מפות 23, 25, והרשימות המצורפות אליהן; 34 חוות חקלאיות הן גם מאחזים לא חוקיים). מספרם הכולל של התושבים היהודים הרשומים באיו"ש עומד על 451,257 ישראלים.

2. שנת הקמה

ראו לוח 1 ומפה 27.

3. חלוקה לרשויות

ראו לוח 2 ומפה 26.

רשימת היישובים היהודיים באיו"ש כוללת בסוף שנת 2020 את היישובים הבאים:

- 4 ערים: מודיעין עילית, ביתר עילית, מעלה אדומים ואריאל.
- 13 מועצות מקומיות: גבעת זאב, מעלה אפרים, אלקנה, בית אל, אלפי מנשה, אורנית, קדומים, קריית ארבע, הר אדר, אפרת, בית אריה-עופרים, קרני שומרון ועמנואל (ישנו גם הוועד המקומי של הרובע היהודי בחברון, שלא נעסוק בו).
- 6 מועצות אזוריות:
 1. ערבות הירדן: ארגמן, מכורה, בקעות, רועי, חמדת, משכיות, פצאל, נתיב הגדוד, משואה, גלגל, ייט"ב, נעמי, נירן, גיתית, תומר, חמרה, מחולה, שדמות מחולה, יפית, רותם.
 2. מגילות ים המלח: ורד יריחו, בית הערבה, אלמוג, אבנת, מצפה שלם, קליה.
 3. שומרון: שקד, חניננית, ריחן, ענב, אבני חפץ, מבוא דותן, חרמש, איתמר, יצהר, ברכה, אלון מורה, כפר תפוח, ברקן, יקיר, עץ אפרים, סלעית, צופים, נופים, רחלים, רבבה, קריית נטפים, שבי שומרון, שערי תקווה, פדואל, עלי זהב, ברוכין, מגדלים.
 4. בנימין: מבוא חורון, בית חורון, גבעון החדשה, פסגות, עפרה, כוכב יעקב, אדם, שילה, מעלה לבונה, מצפה יריחו, מעלה מכמש, כפר אדומים, עלמון, טלמון, גני מודיעין, חשמונאים, מתתיהו, כפר האורנים, נילי, נעלה, דולב, כוכב השחר, עמיחי, רימונים, עטרת, חלמיש, נחליאל, עלי.
 5. גוש עציון: כפר עציון, אלון שבות, ראש צורים, אלעזר, בת עין, נווה דניאל, הר גילה, תקוע, מעלה עמוס, נוקדים, מגדל עוז, כרמי צור, קידר, אספר.
 6. הר חברון: שני, סנסנה, אשכולות, עתניאל, פני חבר, מצדות יהודה, נגוהות, שמעה, מעון, טנא, כרמל, סוסיה, חגי, תלם, אדורה.

²¹ מעלה שומרון אוחדה עם קרני שומרון ב-2020.

47. הר עיבל - משולמי	24. ארץ הצבי	1. טליה
48. אהבת עולם	25. מקנה יהודה	2. של שבתאי
49. יששכר מן	26. יתדות	3. נגוהות
50. של משה	27. בית חגי	4. הר סיני
51. של קוקו	28. יהודה	5. מעון
52. מיכה החדשה	29. לכתחילה	6. מדבר חבר
53. נוף אבי"י	30. מגנזי	7. פני קדם
54. מעלה אהוביה	31. צאן קידה	8. ערוגות/צורי יעלים
55. נחל שילה	32. נווה אורי	9. שדה בר
56. מלאכי השלום - פצאל	33. שדה אפרים	10. קשואלה
57. גבעה 324	34. אל נווה	11. הרועה העברי
58. פני קדם מזרח	35. איתמר 777	12. עומר
59. מיתרים מערב	36. ישוב הדעת	13. מעלה שלמה
60. שמעה מערב	37. מגד הארץ	14. מלאכי השלום
61. מעלה עמוס	38. טנא ירוק	15. גבעות עולם
62. עדן	39. תפוח מערב	16. איתמר כהן
63. מבואות יריחו	40. מעלה שלמה	17. סקאלי
64. שחרית	41. מצפה יהודה	18. השקדים
65. יאיר	42. ארץ שמש	19. שירת העשבים
66. נחל קנה	43. רימונים	20. משכיות
67. מצפה יאיר	44. מצפה כרמים מזרח	21. אורי כהן
	45. רותי	22. גושן
	46. אדיס עלם	23. מצפה דותן

²⁰ ראו מפה 25. 34 חוות חקלאיות הן גם מאחזים לא חוקיים.

לוח 1: יישובים יהודיים באיו"ש לפי שנת הקמה

שנים	ממשלה	מספר יישובים	מספר תושבים	התוספת השנתית כאחוז ממספר התושבים ב-2020 (%)
1967		1	-	-
1968		3	-	-
1969		1	-	-
1970		6	-	-
1971		2	-	-
1972	עבודה	3	-	-
1973		2	-	-
1974		0	-	-
1975		4	-	-
1976		2	-	-
1977		14	5,000	-
1978		6	-	-
1979		4	-	-
1980		7	-	-
1981	ליכוד	16	-	-
1982		9	14,536	3.2
1983		16	21,002	1.4
1984		7	35,300	3.2
1985		8	37,695	0.5
1986		2	44,627	1.5
1987	עבודה/ליכוד	1	50,474	1.3
1988		1	55,772	1.2
1989		3	61,985	1.4
1990		0	70,844	2.0
1991	ליכוד	2	82,865	2.7
1992		0	94,834	2.7
1993		0	110,066	3.4
1994	עבודה	0	124,005	3.1
1995		0	137,466	3.0
1996		1	139,102	0.4
1997		0	151,801	2.8
1998	ליכוד	1	165,024	2.9
1999		3	173,782	1.9
2000	עבודה	0	190,439	3.7
2001		1	200,911	2.3
2002		0	211,408	2.3
2003		0	223,325	2.6
2004	ליכוד	0	235,524	2.7
2005		0	247,654	2.7
2006		0	261,953	3.2
2007		0	276,462	3.2
2008	קדימה	0	282,001	1.2
2009		0	296,478	3.2
2010		0	311,144	3.3
2011		0	325,601	3.2
2012		0	341,848	3.6
2013		0	356,429	3.2
2014		0	370,212	3.1
2015	ליכוד	0	385,734	3.4
2016		0	399,035	2.9
2017		0	413,208	3.1
2018		1	427,616	3.2
2019		0	441,363	3.0
2020		0	451,257	2.2

מפה 26: יישובים יהודיים באיו"ש בחלוקה מינהלית ישראלית, 2020

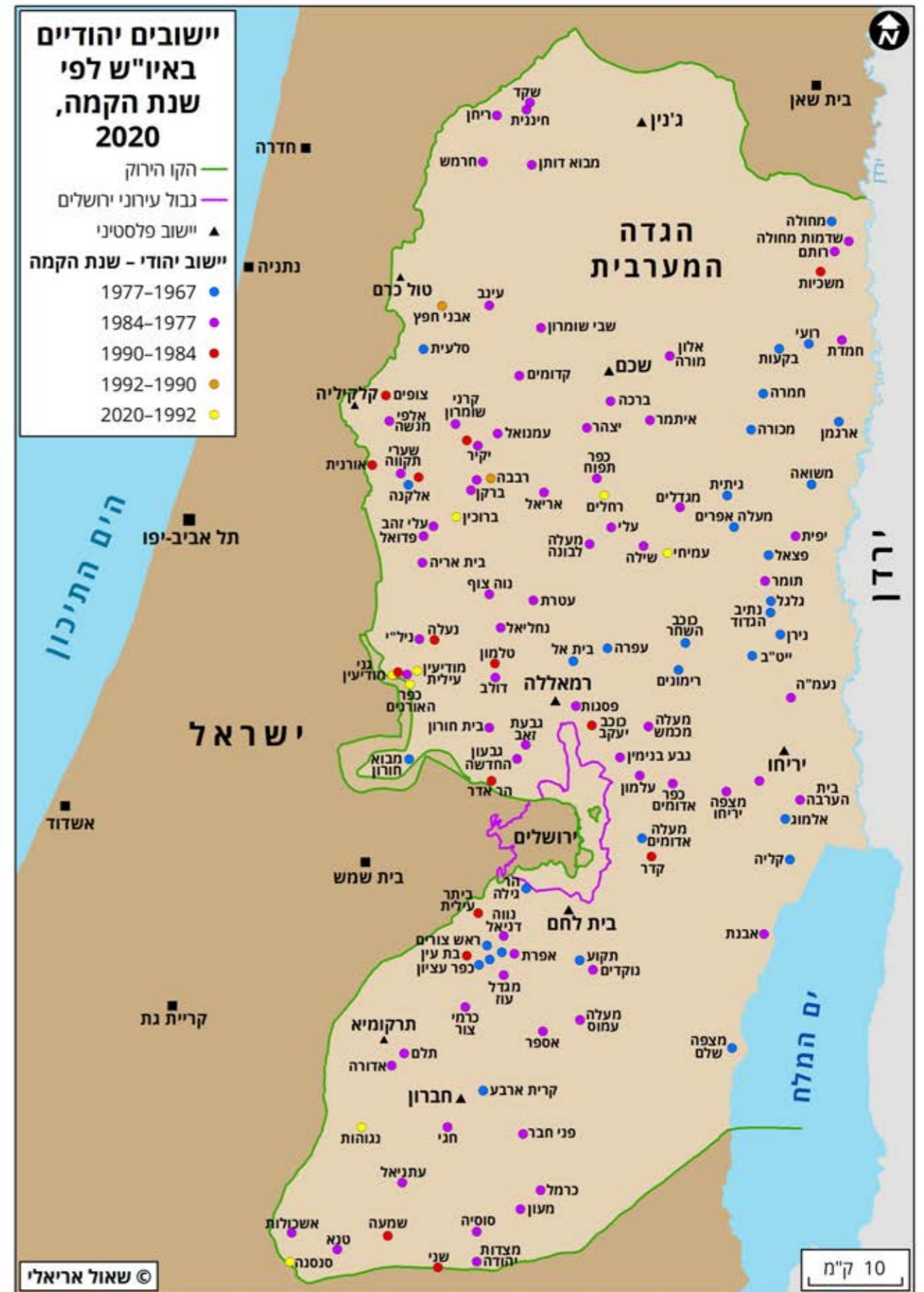
**לוח 2: יישובים יהודיים באיו"ש
בחלוקה מינהלית ישראלית, 2020**

סוג ושם הרשות	יישובים		תושבים	
	מספר	מספר	מספר	אחוז
סה"כ	127	451,257	100.0	
ערים	4	196,520	43.5	
מזדעבון עילית	1	77,967	17.3	
ביתר עילית	1	61,125	13.5	
מעלה אדומים	1	37,846	8.4	
אריאל	1	19,582	4.3	
מועצה מקומית	13	93,347	20.7	
גבעת זאב	1	19,225	4.3	
אפרת	1	11,405	2.5	
קרני שומרון	1	9,417	2.1	
אורנית	1	8,965	2.0	
אלפי מנשה	1	7,997	1.8	
קרית ארבע	1	7,338	1.6	
בית אל	1	5,684	1.3	
בית אריה	1	5,351	1.2	
קדומים	1	4,586	1.0	
עמנואל	1	4,129	0.9	
הר אדר	1	4,084	0.9	
אלקנה	1	3,911	0.9	
מעלה אפרים	1	1,255	0.3	
מועצה אזורית	110	161,390	35.8	
בנימין	28	71,632	15.9	
שומרון	27	47,241	10.5	
גוש עציון	14	24,935	5.5	
הר חברון	15	9,964	2.2	
ערבות הירדן	20	5,650	1.3	
מגילות ים המלח	6	1,968	0.4	

**לוח 3: יישובים יהודיים באיו"ש
לפי שיוך אירגוני**

הגורם	מספר היישובים
סה"כ	127
אמנה	47
חרות	11
הפועל המזרחי	7
תק"מ	7
האיחוד החקלאי	6
תנועת המושבים	5
פועלי אגודת ישראל	4
הקיבוץ הדתי	3
העובד הציוני	2
אחר	35

4. שיוך אירגוני
ראו לוח 3 ומפה 28.

מפה 27: יישובים יהודיים באיו"ש לפי שנת הקמה, 2020

5. דפוס היישוב
ראו לוח 4 ומפה 29.

לוח 4: יישובים יהודיים באיו"ש לפי דפוס התיישבות

יישובים	תושבים	
	מספר	אחוז
סה"כ	127	100.0
קיבוץ	10	1.0
מושב	21	2.7
קהילתי	74	31.5
עירוני	22	63.9

6. חלוקה לנפות פלסטיניות
ראו לוח 5 ומפה 30.

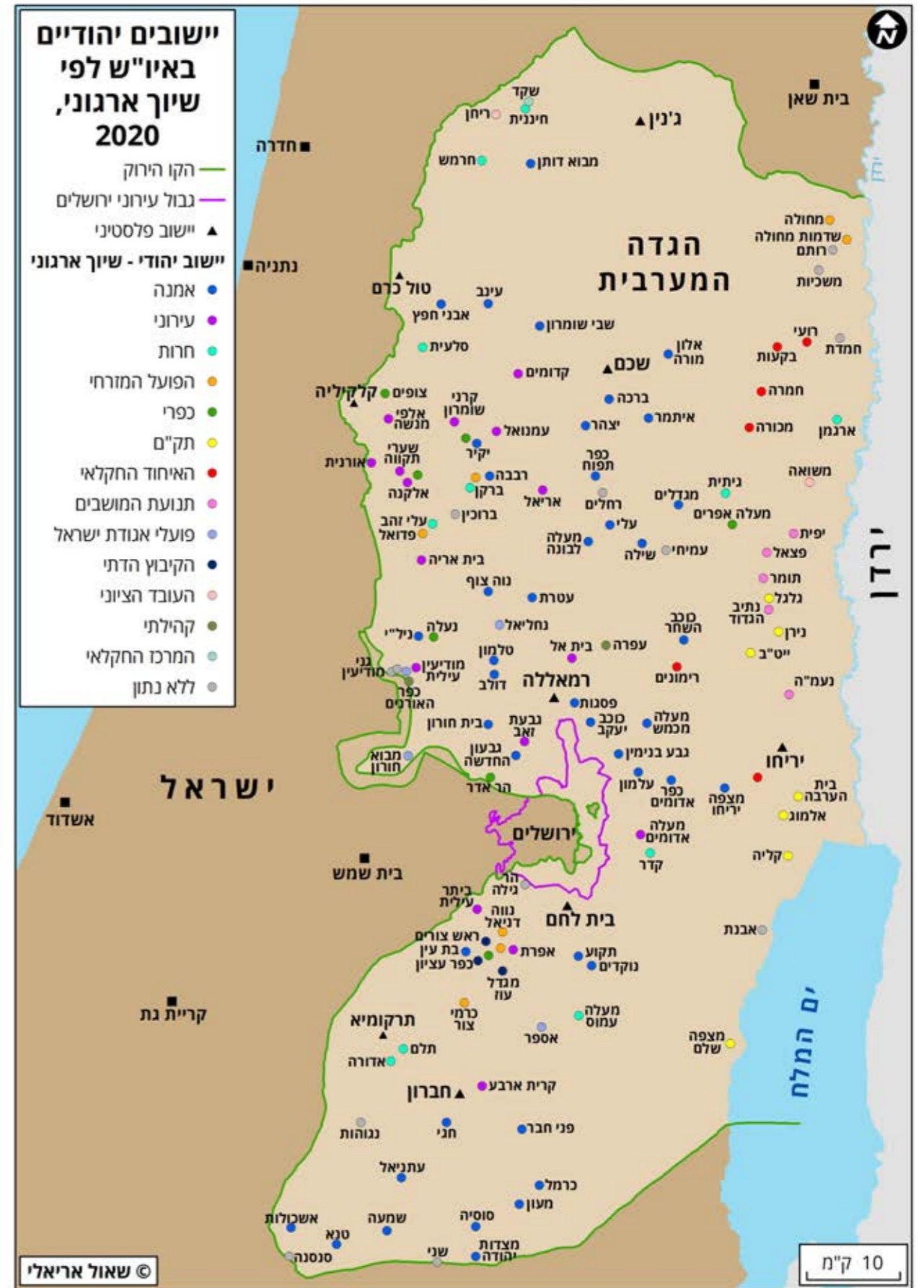
לוח 5: יישובים יהודיים באיו"ש בחלוקה לנפות פלסטיניות

יישובים	תושבים	
	מספר	אחוז
סה"כ	127	100.0
רמאללה	5	28.1
בית לחם	22	20.5
ירושלים	20	18.9
סלפית	6	12.7
קלקליה	3	6.7
חברון	10	4.7
שכם	7	4.6
יריחו	12	1.6
טול כרם	5	1.0
ג'נין	13	0.8
טובאס	14	0.6

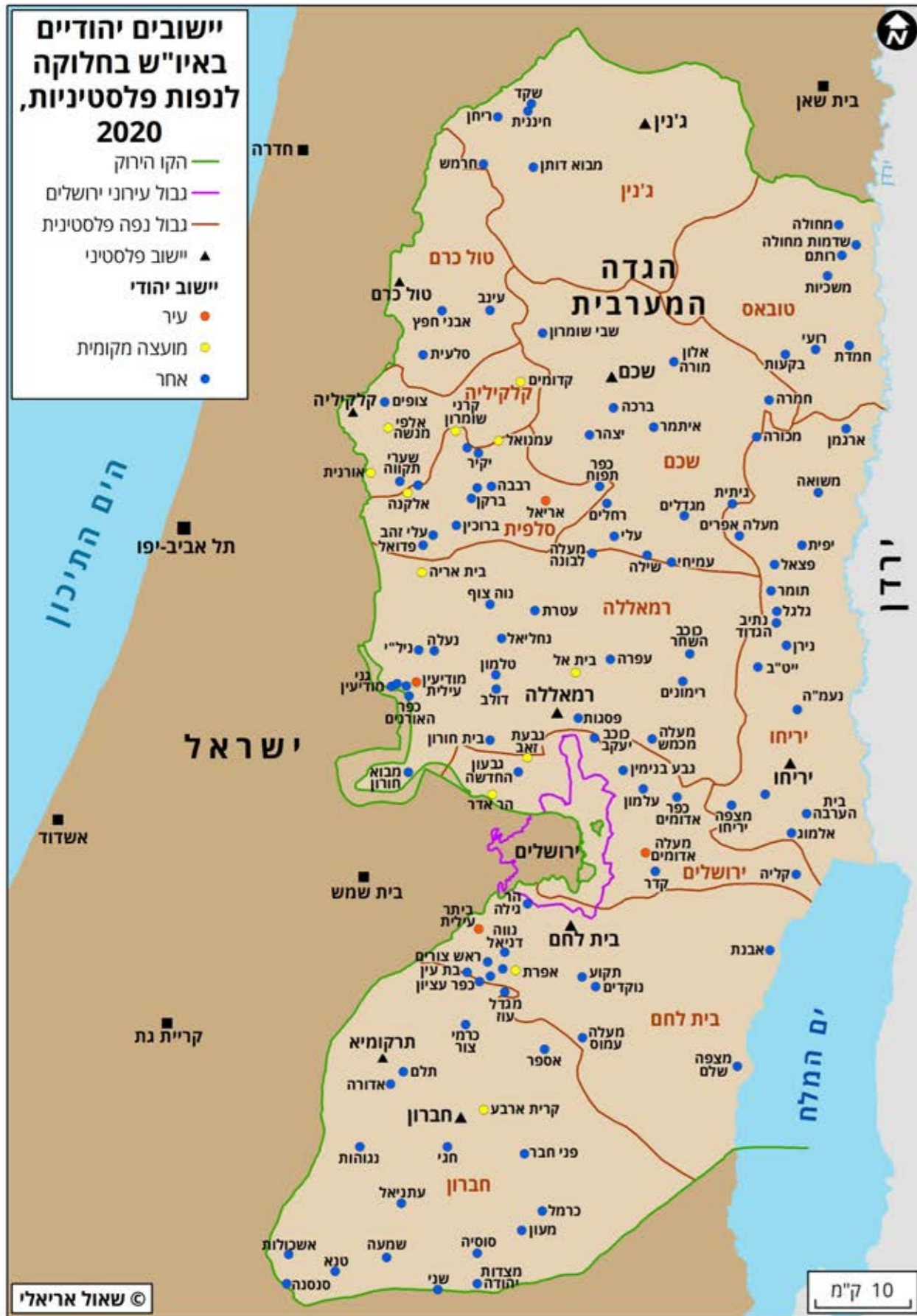
7. המניע להתיישבות
ראו לוח 6 ומפה 31.

לוח 6: יישובים יהודיים באיו"ש לפי המניע להתיישבות

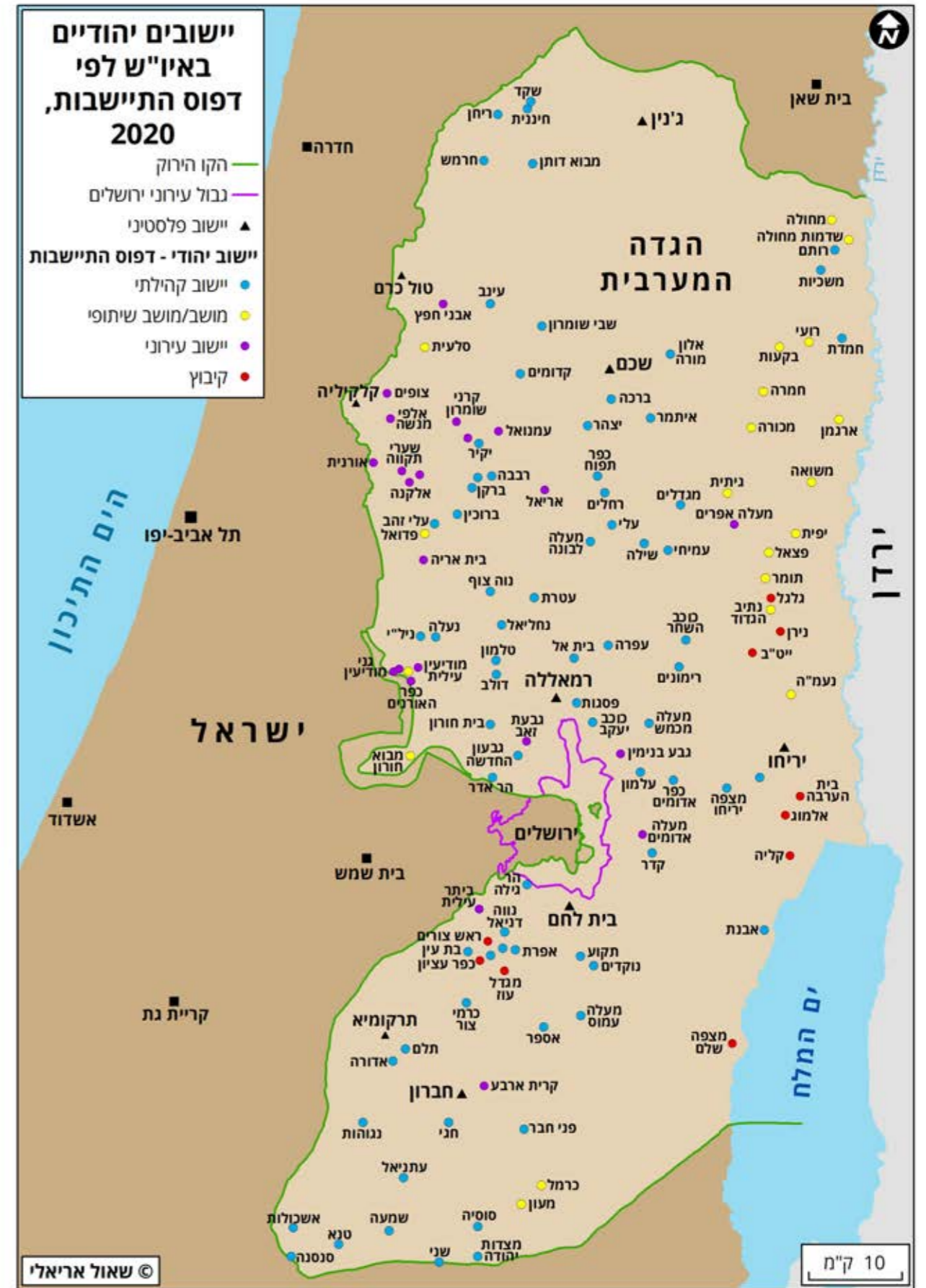
יישובים	תושבים	
	מספר	אחוז
סה"כ	127	100.0
איכות חיים	56	34.7
דזיור/חרדי	7	32.9
אמוני דתי	64	32.4

מפה 28: יישובים יהודיים באיו"ש לפי שיוך ארגוני, 2020

מפה 30: יישובים יהודיים באיו"ש בחלוקה לנפות פלסטיניות, 2020

מפה 29: יישובים יהודיים באיו"ש לפי דפוס התיישבות, 2020

8. התפלגות לפי מידת דתיות
ראו לוח 7 ומפה 32.

לוח 7: יישובים יהודיים באיו"ש לפי מידת דתיות

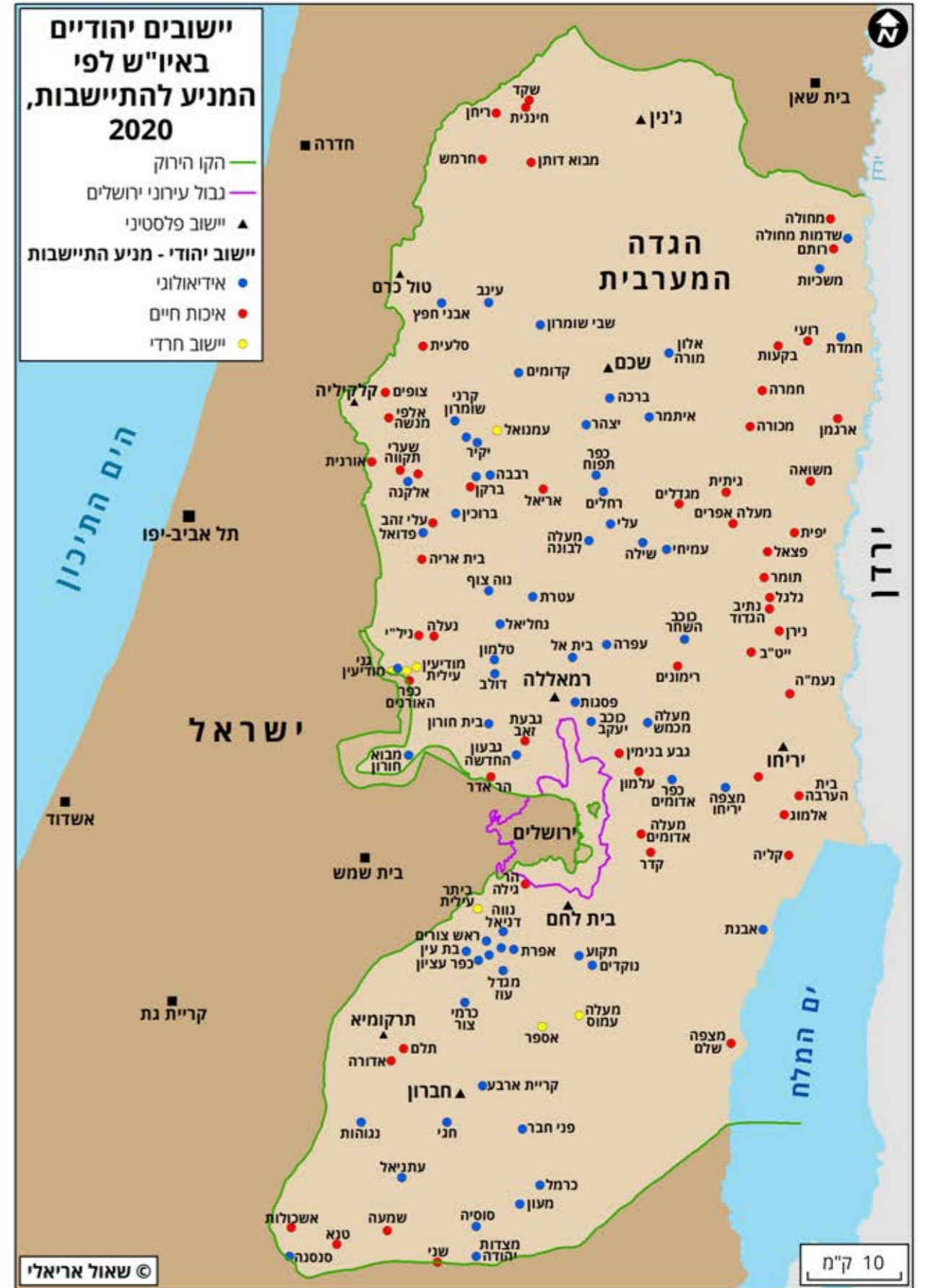
מידת הדתיות	יישובים		תושבים	
	מספר	אחוז	מספר	אחוז
סה"כ	127	100.0	451,257	100.0
חרדי	7	32.9	148,541	32.9
מעורב	24	27.0	121,894	27.0
דתי	59	26.3	118,768	26.3
חילוני	37	13.8	62,054	13.8

9. הצבעה פוליטית

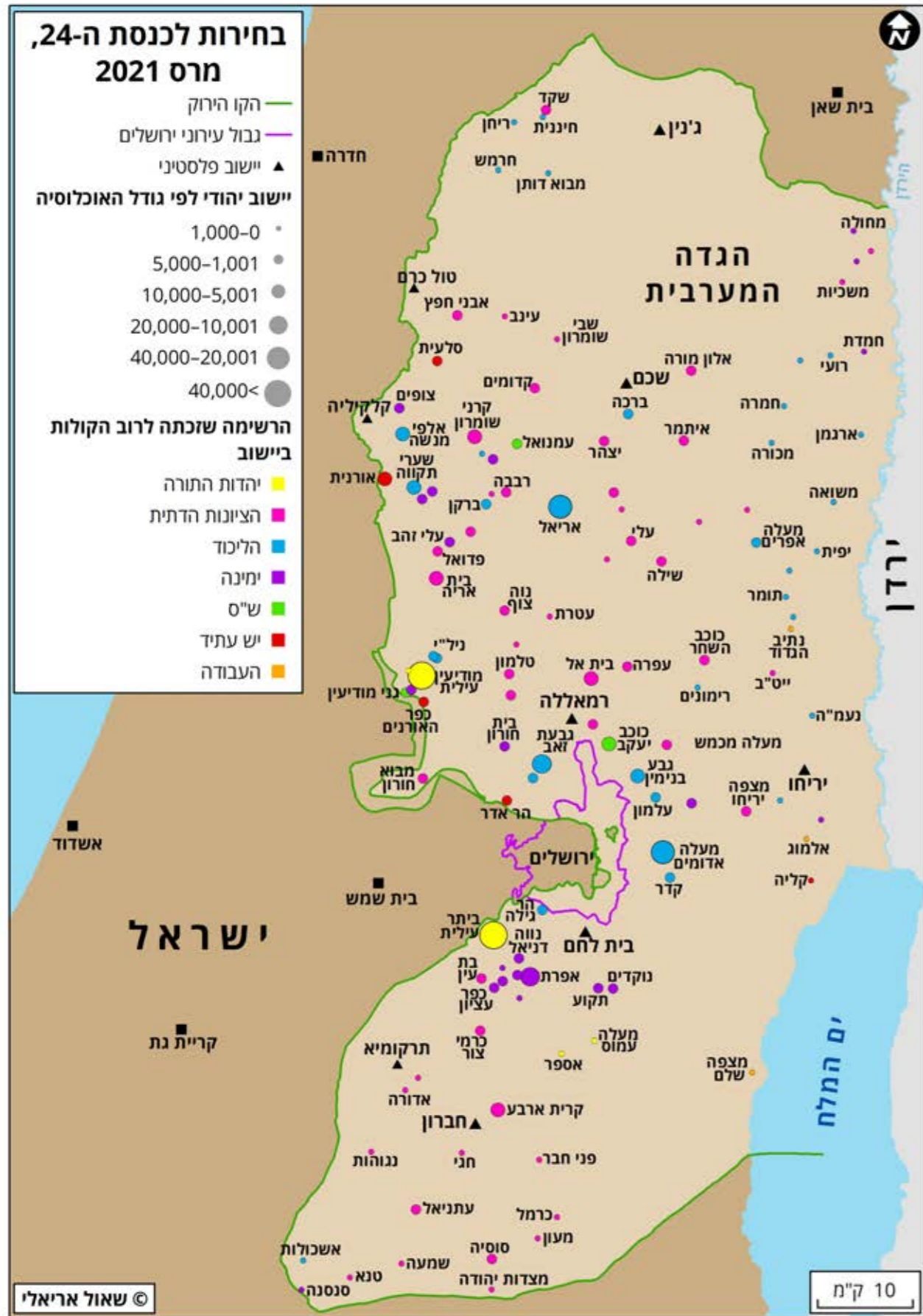
ראו לוח 8 ומפה 33, המציגים את המפלגה המובילה במספר הקולות בבחירות לכנסת ה-24 (מרס 2021).

לוח 8: ההצבעה בבחירות לכנסת ה-24, מרס 2021

מפלגה	מספר יישובים	מספר קולות	מספר מנדטים
סה"כ	122	175,383	
הציונות הדתית	24	40,825	1.1
יהדות התורה	5	36,450	1.0
ליכוד	32	35,436	0.9
ימינה	50	25,396	0.7
ש"ס	3	18,047	0.4
יש עתיד	5	8,211	0.2
כחול לבן	2	4,068	0.1
ישראל ביתנו	0	4,051	0.1
העבודה	1	2,899	0.1

מפה 31: יישובים יהודיים באיו"ש לפי המניע להתיישבות, 2020

מפה 33: הצבעה בבחירות לכנסת ה-24, מרס 2021

מפה 32: יישובים יהודיים באיו"ש לפי מידת הדתיות, 2020

לוח 9: טבלה מסכמת, 1967-2020

תקופה	ממשלה	ראש הממשלה	אירועים מרכזיים	תוכנית מרכזית	אזורי התיישבות	מספר יישובים	מספר התקופה	מספר בסיס התקופה	מספר יישובים	סוגי יישובים	אנלטיקה	מספר פלסטינים תושבים	אחוז מאוכלוסיית האזור	אחוז מאוכלוסיית ישראל	אחוז המתנחלים מאוכלוסיית ישראל
1967-1977	אשכול מאיר רבין	אשכול מאיר רבין	יום הכיפורים והתשה	אלון	בקעת הירדן ועוטף ירושלים	32	5,000-כ	קהיליים וקהילתיים	חילוניים	775,800	0.60	3,613,000	0.01	0.01	
1977-1984	בגין	בגין	מלחמת לבנון הראשונה שלום עם מצרים	שרון דובלס	גב ההר ומערב השומרון	71	35,300	קהילתיים וקהילתיים	דתיים-לאומיים וחילוניים	885,900	3.80	4,159,000	0.80	0.80	
1984-1990	פרס שמיר	פרס שמיר	הסכם לוסון וביטול הסיפוח הירדני קבלת אש"ף 181,242 האינתיפאדה הראשונה הקמת חמאס	מלחמת לבנון הראשונה שלום עם מצרים	כל איו"ש	16	70,844	קהילתיים וקהילתיים	חרדים ודתיים-לאומיים	1,014,300	6.46	4,660,000	1.52	1.52	
1990-1992	שמיר	שמיר	התפרץ ועידת מדריד	מערבי העל	מערב השומרון	2	94,834	קהילתיים	דתיים-לאומיים	1,105,300	7.90	51,323,000	1.85	1.85	
1992-2000	רבין פרס ברק נתניהו שרון אולמרט	רבין פרס ברק נתניהו שרון אולמרט	אנפוליס האינתיפאדה השנייה הקמת הממשלה נסיגה מלבנון התנתקות מלחמת לבנון השנייה השתלטות חמאס על עזה	מערבי העל	מערב השומרון ובגב ההר	7	451,257	קהילתיים וקהילתיים	חרדים ודתיים-לאומיים	2,720,287	14.20	9,219,000	4.89	4.89	

עיקרי הממצאים

- הגל הראשון של היישובים, בשנות ה-1960 וה-1970, התרכז בבקעת הירדן ומעט בעוטף ירושלים. הגל השני, בשנות ה-1970 וה-1980, התרכז בגב ההר, לרבות אזור הר חברון, והתחילה התיישבות גם במערב השומרון. הגל השלישי, בסוף שנות ה-1980 ובשנות ה-1990, נפרס בכל רחבי הגדה המערבית, עם עדיפות מסוימת לאזור מערב השומרון.
- רוב היישובים נבנו בשנים 1977-1985, בתקופת כהונתן של ממשלות הליכוד בראשות מנחם בגין, שבהן כיהן אריאל שרון כשר החקלאות ושר הביטחון (87 יישובים, שהם 68 אחוזים מן היישובים הקיימים היום).²²
- היישובים החקלאיים (קיבוצים ומושבים) שהיו רוב היישובים בעשור הראשון (ממשלות המערך), מייצגים רק 22.6 אחוזים מכלל היישובים; רובם הם חילוניים, וגרים בהם רק 16,722 תושבים, שהם 3.7 אחוזים מכלל התושבים היהודיים באיו"ש. לעומת זאת היישובים הקהילתיים העירוניים הם היום הרוב, וחיים בהם 96.3 אחוזים מכלל התושבים.
- 64 מן היישובים (148,431 תושבים) הוקמו ממניעים אמוניים-משיחיים, ו-63 ממניע של שיפור איכות החיים, לרבות החרדים (סך-הכל 302,826 תושבים, שהם 67 אחוזים מכלל הישראלים המתגוררים באיו"ש). מספר היישובים הדתיים כמעט כפול מזה של החילוניים, ורק כשליש מן היישובים הם מעורבים.
- בבחירות ב-2021, מפלגות הימין זכו להיות המפלגה הגדולה ביותר ב-114 יישובים, ורק ב-13 יישובים מפלגות השמאל והמרכז. מפלגות הימין זכו הודות לתושבי איו"ש ב-4.2 מנדטים, ואילו האחרות ב-0.3 מנדט בלבד. המפלגות החרדיות זכו ל-1.4 מנדטים, הדתיות-לאומיות ב-1.8 מנדטים, והחילוניות רק ב-1.4 מנדטים.
- בנפות הפלסטיניות בית לחם, ירושלים וחברון, אזורי ההתיישבות המועדפים על-פי תוכניות אלון ושרון, הוקמו רוב היישובים.
- שיעור הישראלים בתוך כלל האוכלוסייה באיו"ש עלה בהדרגה עד ל-14 אחוזים, ושיעורם בתוך כלל אוכלוסיית ישראל עלה בהדרגה עד 4.89 אחוזים.

²² כאמור, 15 יישובים בגדה המערבית וברצועת עזה פונו ב-2005.

פרק שני

שלוש המטרות הפוליטיות במבחן חמשת הקריטריונים בתיחומים השונים

שיטת המחקר

בחלק זה נבחן באיזו מידה הושגו שלוש המטרות הפוליטיות בבניית מערך היישובים היהודיים באזור יהודה ושומרון, וזאת בשלושה תיחומים, באמצעות חמישה קריטריונים ומדדים שונים.

שלוש המטרות הפוליטיות

נוכיר תחילה את שלוש המטרות הפוליטיות שהציבו ממשלות ישראל במדיניות ההתיישבות בשטחי איו"ש:

1. להכיל כל ישות מדינית ערבית על-ידי שטחים שישראל שולטת בהם ובגבולות הרצויים לה.
2. למנוע הקמת מדינה פלסטינית עצמאית בעלת רציפות טריטוריאלית, בעיקר לאורך גב ההר (כביש 60).
3. לספח חלקים משמעותיים מן השטחים או את השטחים כולם למדינת ישראל מבלי לפגוע בחזון הציוני של מדינה דמוקרטית בעלת רוב יהודי.

את השגת המטרה הראשונה נבחן באזורים שתוכננו להיות המעטפת המכילה את הישות הפלסטינית; במזרח – בקעת הירדן וצפון ים המלח, ובמערב – מרחב ההתיישבות המערבי לאורך הקו הירוק. את המטרה השנייה נבחן באזור גב ההר ועוטף ירושלים; ואת המטרה השלישית נבחן בתוכנית שרון ובכלל איו"ש.

שלושת התיחומים

כאמור, מידת ההצלחה של השגת המטרות הפוליטיות האלה תיעשה בחלק מהמדדים על-פי שלושה תיחומים (נוסף על ההתייחסות לאיו"ש כולו):

1. **תוכנית שרון** מ-1977, המכילה בתוכה גם את תוכנית אלון מ-1967, ועיקרה בניית מרחבי התיישבות יהודיים באזורים דלילים באוכלוסייה פלסטינית, במטרה ליצור מעטפת התיישבותית יהודית מסביב למערך ההתיישבות הפלסטיני המרכזי, בגב ההר, לאורך כביש 60. התוכנית

כוללת שלושה אזורים התיישבות: בקעת הירדן וצפון ים המלח, מערב השומרון, ויהודה ועוטף ירושלים. המחקר מתייחס גם ליתרת השטח, שעיקרה בגב ההר. תוכנית שרון אמורה היתה להיות הנוחה ביותר להשגת המטרה הפוליטית הראשונה והשלישית, מפני שלא כללה בתחומיה את מערך ההתיישבות הפלסטיני המרכזי בגב ההר (ראו מפה 2).

2. חלוקה לפי תחומי שש המועצות האזוריות היהודיות. החלוקה הזאת, שהתפתחה לאורך השנים בגלל הגידול במספר היישובים היהודיים ובמספר תושביהם, יוצרת מסגרות מישנה גיאוגרפיות, שאמורות לתרום להשגת המטרות הפוליטיות באזורים השונים. ככלל, במדינת ישראל, שטחה של מועצה אזורית הוא רחב ביותר מבחינה גיאוגרפית ביחס לאוכלוסייתה, וזאת בגלל ההתיישבות הכפרית. במקרים רבים שטח המועצה האזורית מקיף "מובלעות" עירוניות בעלות מעמד מוניציפלי נפרד, שאינן בתחום שיפוטה של המועצה האזורית. בחלק מן המועצות האזוריות מתקיימים זהות תרבותית ויסודות כלכליים משותפים במידה זו או אחרת, מעבר להגדרה הגיאוגרפית. גם החלוקה הזאת היתה אמורה להיות נוחה להשגת המטרות הפוליטיות, משום שנעשתה על-פי האינטרסים הישראליים, אם כי במידה פחותה מאשר תוכנית שרון.

3. חלוקה לפי תחומי 11 הנפות הפלסטיניות בגדה המערבית (ללא העיר ירושלים). בעקבות הסכמי אוסלו, החלוקה הזאת מבוססת בין היתר על מרכזיותן של הערים הפלסטיניות ועל ההיסטוריה של חלוקת הארץ לאזורי מישנה. באופן טבעי זוהי החלוקה הקשה ביותר מנקודת המבט של השגת המטרות הפוליטיות של מערך ההתיישבות היהודי, שכן החלוקה המרחבית שלה מקורה בשיקולים ואילוצים פלסטיניים. החלוקה לפי נפות פלסטיניות נבדקת כאן כדי לבחון את מידת הדומיננטיות המרחבית והדמוגרפית הפלסטינית באזורי המישנה של הגדה המערבית – באיזו מידה הם מציגים מערך התיישבותי המסוגל לקיים מדינה בעלת חיות – וכמו כן כדי להשוות אותם למערך היישובים היהודיים.

הבחינה המתקיימת בכל התייחסים הללו תעניק לנו את היכולת להגיע למסקנות ברורות, המגובות בצורה מקסימלית.

חמשת הקריטריונים ו-20 המדדים

הקריטריון הראשון – האם מספר המתיישבים היהודים באזור מגיע למסה קריטית בשטח? נבחן אותו באמצעות מדדי המישנה הבאים:

1. מאזן דמוגרפי בין יהודים לערבים.
2. מגמות רב-שנתיות: גידול שנתי, מאזן הגירה כולל, מאזן הגירה פנימי, מאזן הגירה בינלאומי, ריבוי טבעי והתפלגות הגילאים.

הקריטריון השני – האם נוצרה צפיפות רבה של אוכלוסייה העשויה לקיים קשר רצוף והתלכדות בין חלקיה? נבחן אותו באמצעות מדדי המישנה הבאים:

1. השוואת הצפיפות בין יהודים לערבים.
2. המרחק הממוצע בין היישובים היהודיים במועצה האזורית.
3. המרחק אל הרשות המוניציפלית והצורך בחציית מעבר בדרך אליה.
4. המרחק מעיר השירותים והצורך בחציית מעבר אליה.

הקריטריון השלישי – האם נבנה מידרג יישובים לפי גודל ומיקום? נבחן אותו באמצעות:

1. גודל היישובים היהודיים והערביים, מיקומם, גודל שטחם ואוכלוסייתם, והיחס בין היישובים.
- הקריטריון הרביעי – האם ההתיישבות נעשית תוך היאחזות בקרקע והיישובים נשענים על חקלאות ותעשייה מקומית? נבחן אותו באמצעות:
1. השוואת בעלויות יהודיות וערביות על הקרקע.
 2. בעלויות קרקע בשטח הבנוי של היישובים היהודיים.
 3. חקלאות ותעשייה.
 4. ענפי תעסוקה.
 5. שכר.
 6. מועסקים ומקומות עבודה.
 7. דירוג חברתי-כלכלי.
 8. השכלה.
 9. מענקים ממשלתיים לרשות המקומית.

הקריטריון החמישי – האם תפרוסת האוכלוסייה והיישובים נשענת על עורקי תחבורה ראשיים בלעדיים או לפחות בטוחים לתנועה? נבחן אותו באמצעות:

1. מרחק היישובים מהקו הירוק.
2. אורך הכבישים שבהם משתמשים ישראלים כדי להגיע לעיר השירותים.
3. הצורך בחציית מעבר לישראל.
4. הצורך לעבור בתחומי יישוב פלסטיני.

לסיום נוסף שני ניתוחים:

1. הצגת עיקרי פתרון שתי המדינות, ובכלל זה חלופה להתוויית הגבול בהסכם קבע.
2. מהן עמדות הישראלים המתגוררים מעבר לקו הירוק בשאלות הקשורות לפינוי אפשרי?

פרק שלישי

הקריטריון הראשון: האם מספר המתישבים היהודים באזור מגיע למסה קריטית בשטח?

מאזן דמוגרפי בין ישראלים לפלסטינים

המאזן הדמוגרפי בוחן את היחס בין מספר הישראלים לבין מספר הפלסטינים באזור יהודה ושומרון. יחס דמוגרפי העולה על 1:3 (כלומר, רוב של 75 אחוזים ויותר) לטובת אחד הצדדים מוגדר כרוב דמוגרפי מוצק ויציב, המאפשר שמירה על המאפיינים האתניים של המדינה. ההיסטוריה מלמדת אותנו כי מיעוט לאומי בשיעור של 30 אחוזים ויותר, שיש לו שאיפות לאומיות מנוגדות ועצמאיות, מערער לאורך זמן את היציבות הפנימית במדינה.

לוחות 10, 11, 12 מציגים את המאזן הדמוגרפי בין ישראלים לפלסטינים לפי שלושת התיחומים שהגדרנו: לפי אזורי ההתיישבות בתוכנית שרון, לפי שטחי המועצות האזוריות היהודיות, ולפי שטחי הנפות הפלסטיניות.

לוח 10: היחס הדמוגרפי לפי אזורי ההתיישבות בתוכנית שרון

אזור התיישבות	תושבים				יחס דמוגרפי	
	ישראלים		פלסטינים		יחס פלסטינים/ישראלים	
	מספר	אחוז	מספר	אחוז	יחס	יחס
סה"כ	451,257	14.2	86	2,720,287	1.0	6.0
עוטף ירושלים	235,495	51.9	48.1	218,098	1.0	0.9
מערב השומרון ויהודה	107,806	17.8	82.2	498,976	1.0	4.6
בקעת הירדן	65,353	7.8	92.2	769,347	1.0	11.8
גב ההר	42,603	3.3	96.7	1,233,872	1.0	29.0

לוח 11: היחס הדמוגרפי לפי שטחי המועצות האזוריות היהודיות

מועצה אזורית	תושבים				יחס דמוגרפי	
	ישראלים		פלסטינים		יחס פלסטינים/ישראלים	
	מספר	אחוז	מספר	אחוז	יחס	יחס
סה"כ	451,257	14.2	85.8	2,720,169	1.0	6.0
מטה בנימין	221,789	32.8	67.2	453,525	1.0	2.1
נוש עציון	97,465	18.6	81.4	426,602	1.0	4.4
מגילות ים המלח	1,968	17.3	82.7	9,382	1.0	4.8
ערבות הירדן	6,905	11.5	88.5	53,169	1.0	7.7
שומרון	105,828	8.3	91.7	1,174,230	1.0	11.1
הר חברון	17,302	2.8	97.2	603,261	1.0	34.9

לוח 12: היחס הדמוגרפי לפי שטחי הנפות הפלסטיניות

נפה	תושבים		פלסטינים		יחס דמוגרפי	
	ישראלים		פלסטינים		יחס פלסטינים/ישראלים	
	מספר	אחוז	מספר	אחוז	יחס	יחס
סה"כ	451,257	14.2	2,720,287	85.8	1.0	6.0
סלפית	57,322	41.7	80,216	58.3	1.0	1.4
ירושלים*	85,385	30.4	195,283	69.6	1.0	2.3
בית לחם	92,585	29.1	225,257	70.9	1.0	2.4
רמאללה	126,619	29.1	339,989	72.9	1.0	2.7
קלקיליה	30,038	20.2	118,944	79.8	1.0	4.0
יריחו	7,189	12.8	49,090	87.2	1.0	6.8
שכם	20,549	4.9	402,539	95.1	1.0	19.6
טובאס	2,541	3.8	63,745	96.2	1.0	25.1
חברון	21,062	2.7	752,794	97.3	1.0	35.7
טול כום	4,414	2.7	160,906	97.3	1.0	36.5
ג'נין	3,553	1.1	331,524	98.9	1.0	33.3

* הרשות הפלסטינית חילקה את נפת ירושלים לשני אזורים: אזור J1 – השטחים שסיפחה ישראל במזרח ירושלים: עיסאווייה, מזרח ירושלים, א-שייאח, א-סוואחרה אל-ערבייה, א-סוואנה, א-טור, אבו תור, באב א-זהרה, בית חנינא, בית ספאפא, ג'בל מוכבר, כפר עקב, ראס אל-עמוד, שועפאת, מחנה הפליטים שועפאת, שיח ג'ראח, סילוואן, סור באהר, אום טובא, ואדי אל-ג'וז; אזור J2 – היישובים בשאר השטח. הלוח מתייחס לחלק השני.

הנתונים בשלושת התיחומים מראים לנו כי ביחס למטרה הראשונה – הכלת הישות הפלסטינית – המאזן הדמוגרפי נוטה בבירור לטובת הפלסטינים באזורים שנבחרו להתיישבות ולהכלה. בבקעת הירדן וצפון ים המלח 92.2 אחוזים מהאוכלוסייה הם פלסטינים, ובמערב השומרון ויהודה שיעורם עומד על 82.2 אחוזים. כלומר, רוב ערבי מכריע שאינו מאפשר יצירת "מעטפת" עם רוב יהודי המפרידה באופן אתני בין הפלסטינים בגב ההר לממלכת ירדן במזרח, ושאינה מרחיבה את ה"מותניים הצרים" של ישראל ממערב.

ביחס למטרה השנייה – מניעת הקמת מדינה פלסטינית בעלת רציפות טריטוריאלית – ישנם שני מימצאים שונים. בגב ההר, מג'נין עד בואכה ירושלים ומגוש עציון עד למצדות יהודה, הדומיננטיות הפלסטינית היא מוחלטת: 96.7 אחוזים מן האוכלוסייה הם פלסטינים. במילים אחרות, מול כל יהודי ישנם 30 פלסטינים. המצב שונה ביחס לעוטף ירושלים – המשולש שקדקודיו הם: מודיעין עילית, ביתר עילית ומעלה אדומים. באזור הזה יש רוב יהודי זעום של 51.9 אחוזים. יחד עם זאת, מבחינה גיאוגרפית לא נכון לשייך את מודיעין עילית – העיר היהודית הגדולה ביותר באיו"ש – לאזור גב ההר. לפיכך, ניתן לומר שהרציפות הפלסטינית לאורך גב ההר – ציר החיים המרכזי ועורק התנועה הראשי (כביש 60) – לא נפגעת כלל מצפון לירושלים ומדרום לגוש עציון.

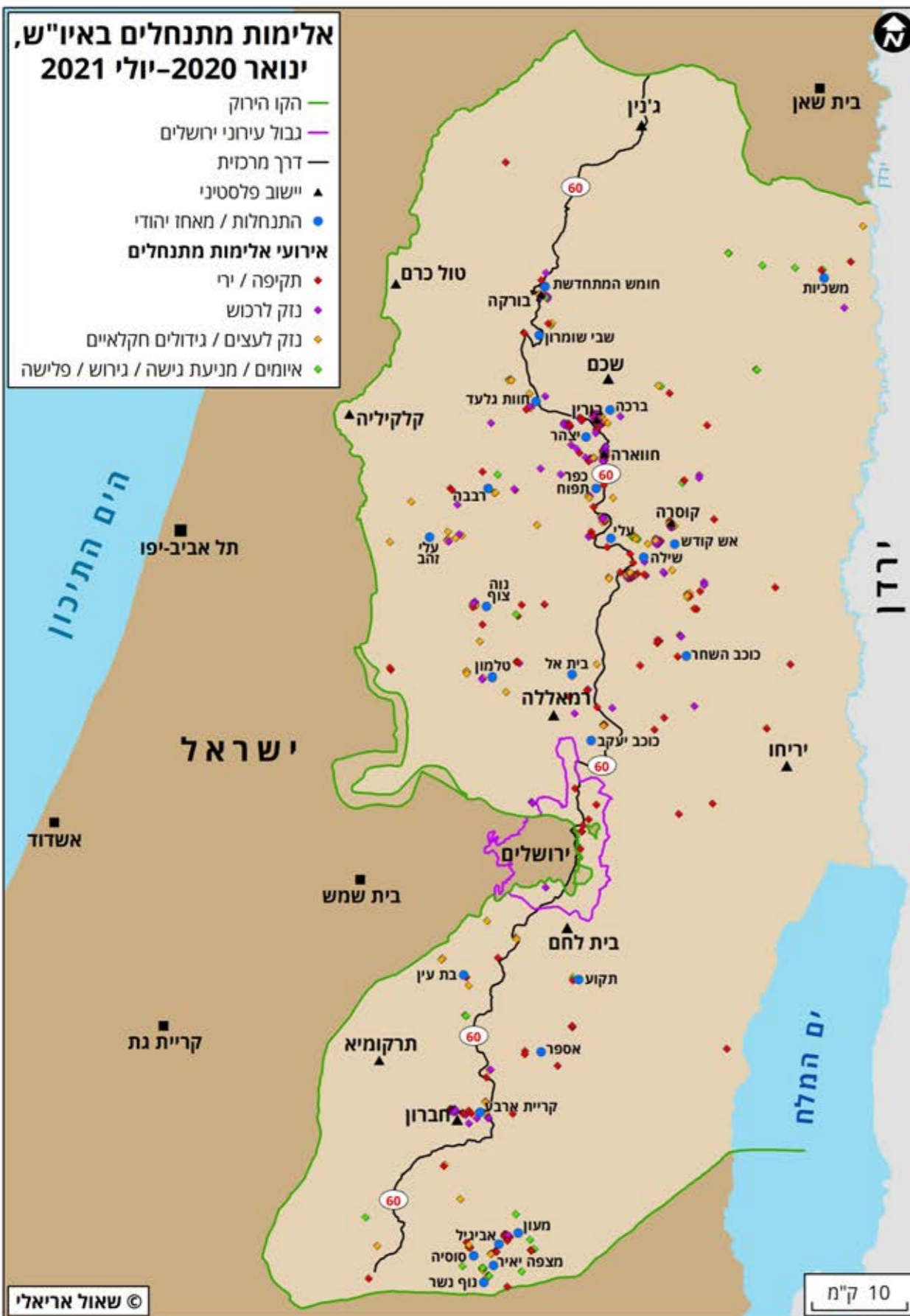
יחד עם זאת, ריכוז רוב הישראלים הגרים מעבר לקו הירוק בעוטף ירושלים הולך ומבסס נוכחות יהודית אורבנית משמעותית בין שני חלקי הגדה המערבית. כיום עדיין ניתן לשרטט את קו הרציפות הטריטוריאלית על בסיס האוכלוסייה הפלסטינית דרך השכונות הערביות במזרח ירושלים, אבל

המשך מגמות הבנייה והסלילה במרחב ירושלים עלול להקשות על כך ולחייב הסדרים תיפקודיים מורכבים במסגרת פתרון שתי המדינות (ראו מפה 34).

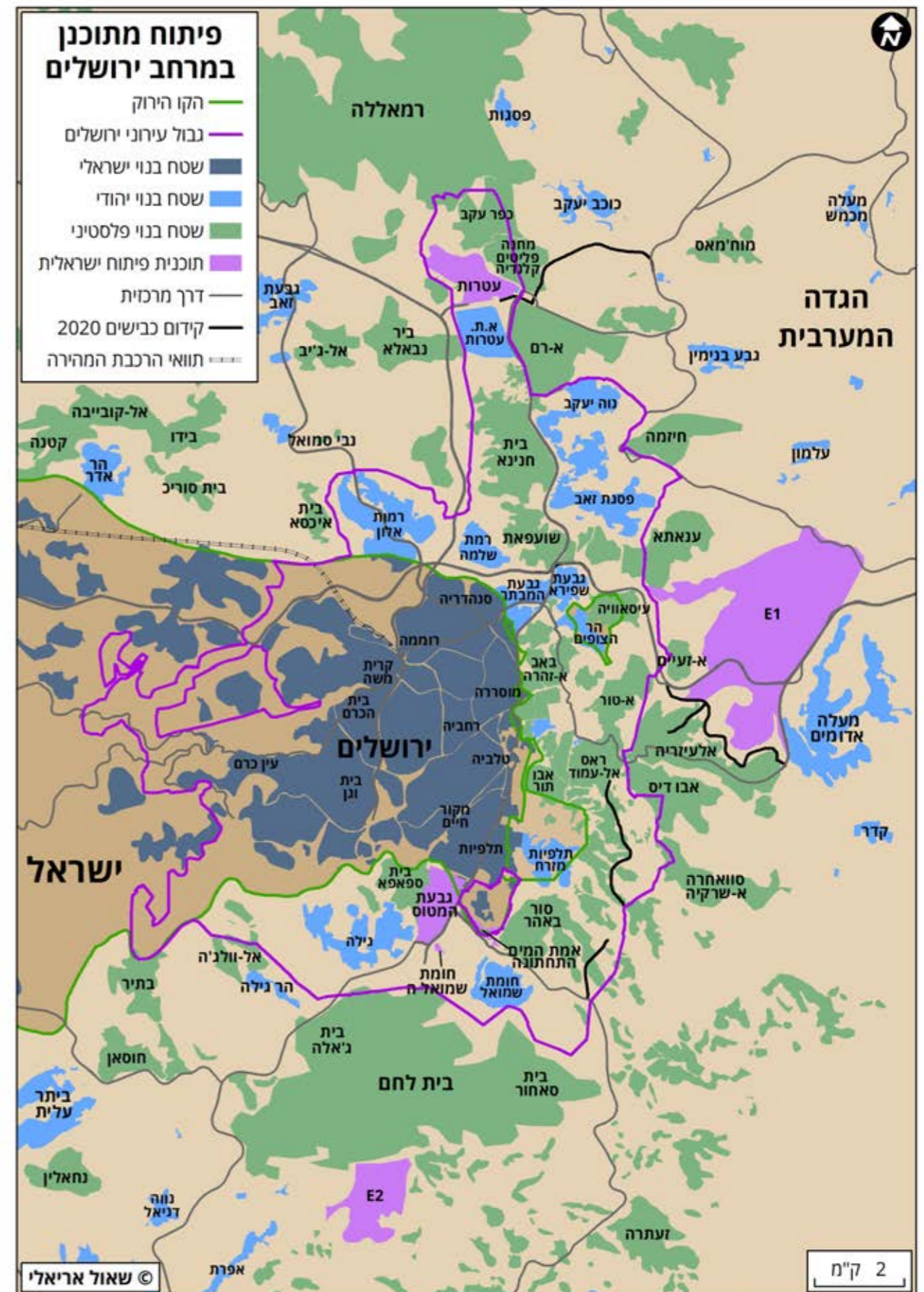
הבנייה המתוכננת במרחב ירושלים מתמקדת בשכונה חדשה בעטרות שבצפון ירושלים. מדובר ב-9,000 יחידות דיור עבור האוכלוסייה החרדית, שיחזקו את החיץ האורבני היהודי המפריד בין רמאללה לירושלים המזרחית. ממזרח מתוכננת השכונה מבשרת אדומים, השייכת למעלה אדומים. גם כאן מדובר ב-3,500 יחידות דיור, שיסגרו את הטבעת היהודית ממזרח לירושלים המזרחית וייצרו רצף יהודי אורבני בין הר הצופים למעלה אדומים.

בדרום ירושלים מתוכננות שלוש שכונות חדשות האמורות ליצור חגורה אורבנית יהודית משכונת גילה ועד הר חומה, חגורה שתנתק לחלוטין את בית לחם מירושלים המזרחית. אחת משלוש השכונות, הנמצאת כבר בבנייה (גבעת המטוס), מתוכננת להגיע ל-2,200 יחידות דיור ולכלול מיתחם תיירות. היא אמורה לסגור את הפער בשטח הבנוי בין שכונת גילה לקיבוץ רמת רחל, ולנתק את בית לחם מן הכפרים בית ספאפה ושרפאת שבתחום ירושלים. שכונה נוספת, אמת המים התחתונה, אמורה לסגור את הפער בשטח הבנוי בין קיבוץ רמת רחל לשכונת הר חומה. מתוכננות בה 1,215 יחידות דיור ועוד 250 יחידות לדיור מוגן. שכונה נוספת היא הרחבה של הר חומה, הפעם מערבה, לכיוון מנזר מר אליאס ו"בית השופט", ומתוכננות להיבנות בה 539 יחידות דיור. השכונות האלה יאוכלסו באופן טבעי ברובן על-ידי חרדים, מעין תשובה למאזן ההגירה השלילי של החרדים מירושלים, העומד על מספר אלפים מדי שנה. שכונה נוספת מדרום, גבעת עיטם, השייכת למועצה המקומית אפרת, מתוכננת להיבנות ולהעמיק את החגורה האורבנית היהודית מדרום לגוש בית לחם. צירים עיקריים שמתוכננים להיבנות הם: כביש אלעזריה-א-זעיים ממזרח לירושלים, שיקדם את בניית מבשרת אדומים; כביש המחצבות (45), שיחבר את יישובי מטה בנימין המזרחיים ויישובי ערבות הירדן לכביש 443 לכיוון ישראל, ללא מעבר בירושלים; כביש הטבעת המזרחי ("הכביש האמריקאי"), שיחבר את יישובי מטה בנימין המזרחיים עם מעלה אדומים ויישובי מזרח גוש עציון; וכן הרחבה ושידרוג של כביש 437 בין כוכב יעקב למישור אדומים.

ביחס למטרה השלישית – סיפוח איו"ש כולו או חלקים משמעותיים ממנו לישראל – הנתונים מראים כי בסוף 2020 התגוררו בשטח איו"ש כולו 451,257 ישראלים ו-2,720,287 פלסטינים. כלומר מול כל ישראלי ישנם כיום 6.03 פלסטינים. האחרונים נהנים מרוב מוצק של 85.8 אחוזים. לפיכך סיפוח כולל של איו"ש הכרוך במתן זכויות מלאות לפלסטינים, בשלב ראשון או מאוחר יותר, משמעו יהיה מדינה דמוקרטית בעלת רוב ערבי (הכולל את רצועת עזה) – רוב שילך ויתעצם עם קליטת הפליטים הפלסטינים. מנגד, קיומו של מיעוט יהודי בן 14 אחוזים לא היה אמור לפגוע ביציבות בשטחי הרשות הפלסטינית אילולא מצב הכיבוש, ההגנה של צה"ל, והאלימות של מיעוט קיצוני בקרב המתנחלים שמטרתה להרחיק את הפלסטינים (ראו מפה 35).

מפה 35: אלימות מתנחלים באיו"ש, ינואר 2020-יולי 2021

מפה 34: פיתוח מתוכנן במרחב ירושלים

לוח 13: הגידול השנתי של האוכלוסייה היהודית באיו"ש

שנים	גודל האוכלוסייה		גודל השינוי השנתי	
	190מ	190מ	190מ	אחוז
1982	14,536			
1983	21,002	6,466	44.5	
1984	35,300	14,298	68.1	
1985	37,695	2,395	6.8	
1986	44,627	6,932	18.4	
1987	50,474	5,847	13.1	
1988	55,772	5,298	10.5	
1989	61,985	6,213	11.1	
1990	70,844	8,859	14.3	
1991	82,865	12,021	17.0	
1992	94,834	11,969	14.4	
1993	110,066	15,232	16.1	
1994	124,005	13,939	12.7	
1995	137,466	13,461	10.9	
1996	139,102	1,636	1.2	
1997	151,801	12,699	9.1	
1998	165,024	13,223	8.7	
1999	173,782	8,758	5.3	
2000	190,439	16,657	9.6	
2001	200,911	10,472	5.5	
2002	211,408	10,497	5.2	
2003	223,325	11,917	5.6	
2004	235,524	12,199	5.5	
2005	247,654	12,130	5.2	
2006	261,953	14,299	5.8	
2007	276,462	14,509	5.5	
2008	282,001	5,539	2.0	
2009	296,478	14,477	5.1	
2010	311,144	14,666	4.9	
2011	325,601	14,457	4.6	
2012	341,848	16,247	5.0	
2013	356,429	14,581	4.3	
2014	370,212	13,783	3.9	
2015	385,734	15,522	4.2	
2016	399,035	13,301	3.4	
2017	413,208	14,173	3.6	
2018	427,616	14,408	3.5	
2019	441,363	13,747	3.2	
2020	451,257	9,894	2.2	

הדומיננטיות הדמוגרפית הפלסטינית לא משתנה גם בחלוקות האחרות של האזור. הן כשבועונים את שטחן של 6 המועצות האזוריות היהודיות, והן כשבועונים את שטחן של 11 הנפות הפלסטיניות, הרוב הפלסטיני בולט בכל אחת ואחת מהן ללא יוצא מהכלל.

לפיכך, עדיין נשמרת ההיתכנות הפיזית-מרחבית להקמת מדינה פלסטינית הנהנית מרוב דמוגרפי מוצק (גם אם הסכם הקבע יכלול את השארית ההתנחלויות המבודדות בשטח המדינה הפלסטינית). יחד עם זאת, יש לציין כי במרחב ירושלים הולכת ומתגבשת נוכחות יהודית משמעותית, העלולה להקשות על שמירת הרציפות הפלסטינית בגב ההר.

מגמות דמוגרפיות רב-שנתיות

בחלק הזה נבחן מהו הכיוון של המגמות הרב-שנתיות ביחס למאזן הדמוגרפי בין ישראלים לפלסטינים באיו"ש, וזאת כדי להצביע על תמונת המצב העתידית הצפויה על-פיהן. הנתונים הרשמיים המלאים שבידינו, אף-על-פי שאינם מכסים את כל השנים, מעניקים תמונה ברורה מאוד לגבי המגמות בשלושים השנים האחרונות.

גידול שנתי

השינוי בגודל האוכלוסייה בתקופה נתונה נובע משלושה מרכיבים: ילודה, תמותה, ומאזן הגירה כולל. השינוי יכול להיות חיובי (האוכלוסייה גדלה) או שלילי (האוכלוסייה קטנה).

בלוח 13 ניתן לראות כי עד הקמת ממשלת המיעוט של יצחק שמיר מהליכוד ב-1990, ותחילת גל העלייה ההמוני ממדינות ברית-המועצות לשעבר, נשמרה עלייה נומינלית ממוצעת של כ-7,000 נפש בשנה. בעשור האחרון של המאה ה-20, שבו נחתמו ויושמו הסכמי אוסלו הראשונים, ונוהל משא-ומתן משמעותי להסדר הקבע, במקביל לעלייה ההמונית, חלה קפיצה משמעותית במוצע שנתי לכמעט 12,000 נפש בשנה. משנת 2001 ועד 2012 חלה עלייה קלה והדרגתית, ולאחר מכן ירידה קלה עד ל-2020, והממוצע בכל התקופה עלה במעט על התקופה הקודמת ועמד על 13,000 נפש. בשנים אלו בולטות כמה שנים של גידול נומינלי נמוך יחסית לממוצע: 1996, שנת יישום הסכם הביניים; 1999, תחילת המשא-ומתן על הסדר הקבע; 2008, המשא-ומתן באנאפוליס; ו-2020, דחיית יוזמת טראמפ וההפסד שלו לג'ו ביידן בסוף השנה בבחירות לנשיאות ארצות-הברית, לצד שלוש מערכות הבחירות בישראל.

במהלך כהונתה של ממשלת המיעוט של שמיר (1990-1992) אחוז הגידול השנתי היה חסר תקדים ויוצא-דופן בשיעורו הגבוה. הוא המשיך לעלות בהדרגה עד לשיא של 16 אחוזים בשנת החתימה על הסכם אוסלו הראשון (הצהרת העקרונות), במקביל לגידול הנומינלי במספר כלל הישראלים ביהודה ושומרון מדי שנה. מ-1993 חל היפוך במגמה ואחוז הגידול השנתי התחיל לרדת

בהדרגה עד לשפל של 3.21 אחוזים ב-2019 ו-2.24 אחוזים ב-2020 (בשנת 2020, 22 יישובים יהודיים סבלו מגידול שנתי שלילי).

יש לציין כי ב-33 יישובים יהודיים רשומים במניין התושבים גם ערבים, מסיבות שונות. ברוב המקרים המספרים הם זניחים, למעט באריאל, שבה רשומים 573 ערבים (רובם המכריע סטודנטים באוניברסיטת אריאל שהעתיקו את כתובת מגוריהם), וכמה עשרות במעלה אדומים, גבעון החדשה, כפר עציון וגבעת זאב.

כפי שניתן לראות בלוח 14, שתי הערים החרדיות בולטות בשנים האלה בגידול השנתי הגבוה שלהן, הרבה מעל הממוצע בישראל, העומד בשנים האלה על 1.8 ו-1.9 אחוזים. לעומתן, הערים החילוניות בולטות בגידול השנתי הנמוך מהממוצע בישראל, פחות מאחוז אחד, ובשנה האחרונה אפילו ניכר בהן גידול שלילי.

מגמת הירידה באחוז הגידול השנתי נשמרת גם בתוך המועצות המקומיות. בולטות באחוז גידול גבוה המועצות קרני שומרון, אפרת וגבעת זאב. לעומתן, מתחת לממוצע בישראל, נמצא את קריית ארבע, בית אל, קדומים, אלפי מנשה, אורנית והר אדר, שידעו גם שנים עם גידול שלילי.

במועצות האזוריות התמונה שונה וכולה חיובית. הגידול השנתי בכולן גבוה מזה שבישראל ובאיו"ש. בתוכן בולטות מגילות ים המלח, הקטנה ביותר, ושומרון, הגדולה ביותר.

מקורות הגידול השנתי

מקורות הגידול השנתי העיקריים (ראו לוח 15) הם מאזן הגירה כולל, פנימי ובינלאומי,²³ וריבוי טבעי – מיתות ולידות (לא התייחסנו למרכיבים שוליים כמו מאזן הגירה בין-מוסדי או איחוד משפחות).

מאזן הגירה כולל

מאזן הגירה כולל הוא שינוי באזורי המגורים של אוכלוסייה מסוימת כתוצאה מתנועה פיזית של יחידים, כלומר ההפרש בין מספר המהגרים המגיעים למקום מסוים לבין מספר המהגרים העוזבים אותו. כשמספר המהגרים המגיעים למקום הוא גדול ממספר העוזבים אותו, נוצר מאזן הגירה חיובי, וכשמספר העוזבים את המקום הוא גדול ממספר המגיעים אליו – נוצר מאזן הגירה שלילי. מאזן ההגירה כולל את מאזן ההגירה הפנימי ואת מאזן ההגירה הבינלאומי.²⁴

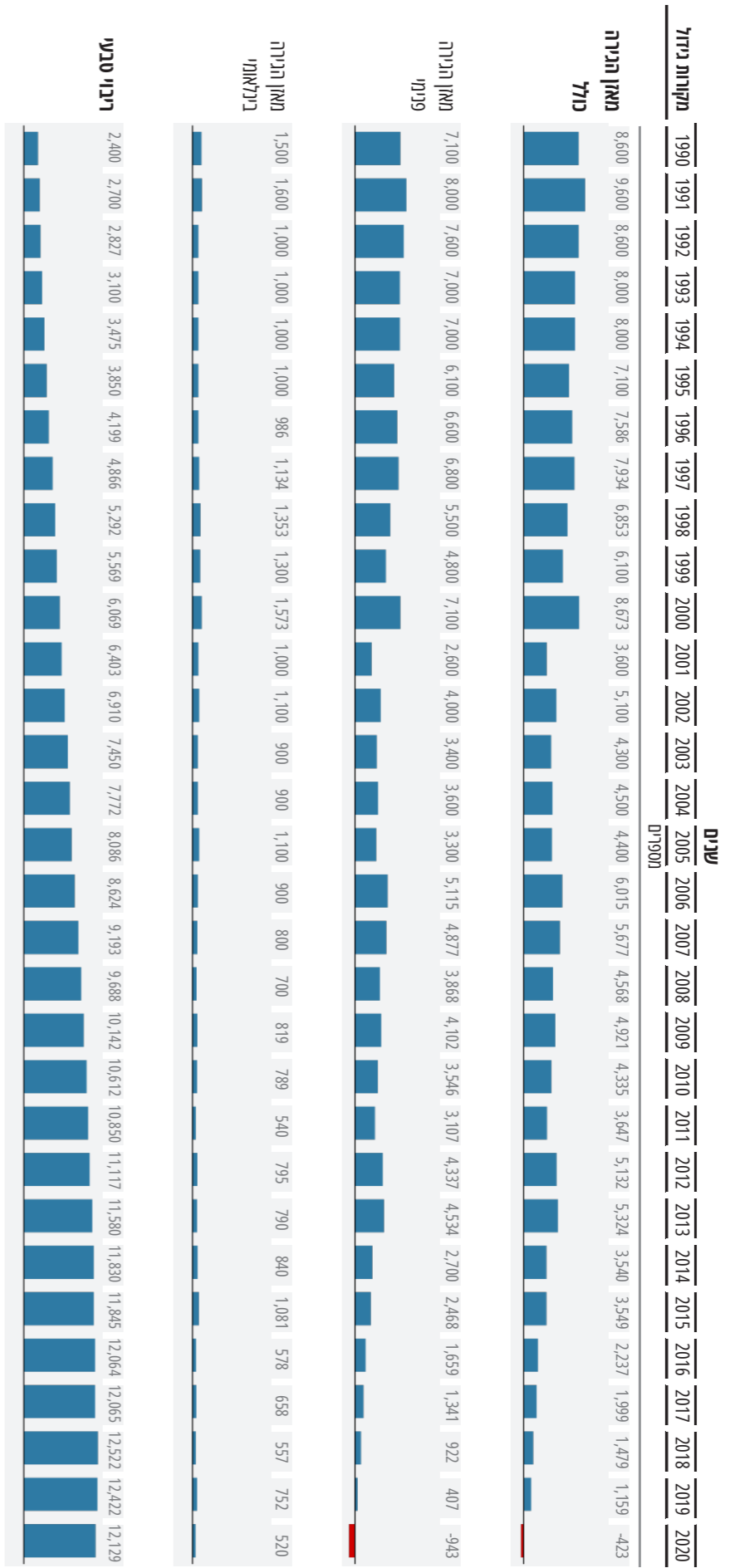
בלוח 15 ניתן לראות כי בשנות ה-1990 אין מגמה עקבית במאזן ההגירה הכולל באיו"ש, אלא עליות וירידות. הממוצע השנתי עומד על 7,837 נפש, והשיא הוא בשנת 1991 (9,600). לעומת זאת בעשור הראשון של המאה ה-21 הממוצע השנתי יורד ל-5,175 נפש, ובעשור השני הוא צונח לשפל של 3,240 נפש.

²³ חשוב להדגיש שהנתונים של הגירה בינלאומית אינם מדויקים לגמרי: רק בין השנים 2014-2020 היה ניתן לחשב אותם באופן מהימן, שכן בשנים האלה פורסמו הנתונים בדבר תושבים מחו"ל ולא רק עולים חדשים. ביתר השנים הנתונים מתבססים על השקעות ראשונה של עולים, ובהמשך על נתון עולים שהופיע בקבצים הסרוקים של הרשויות המקומיות (החל מ-1998).
²⁴ החישוב של הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה כולל גם נתונים שלא מפורסמים בפירוט לציבור.

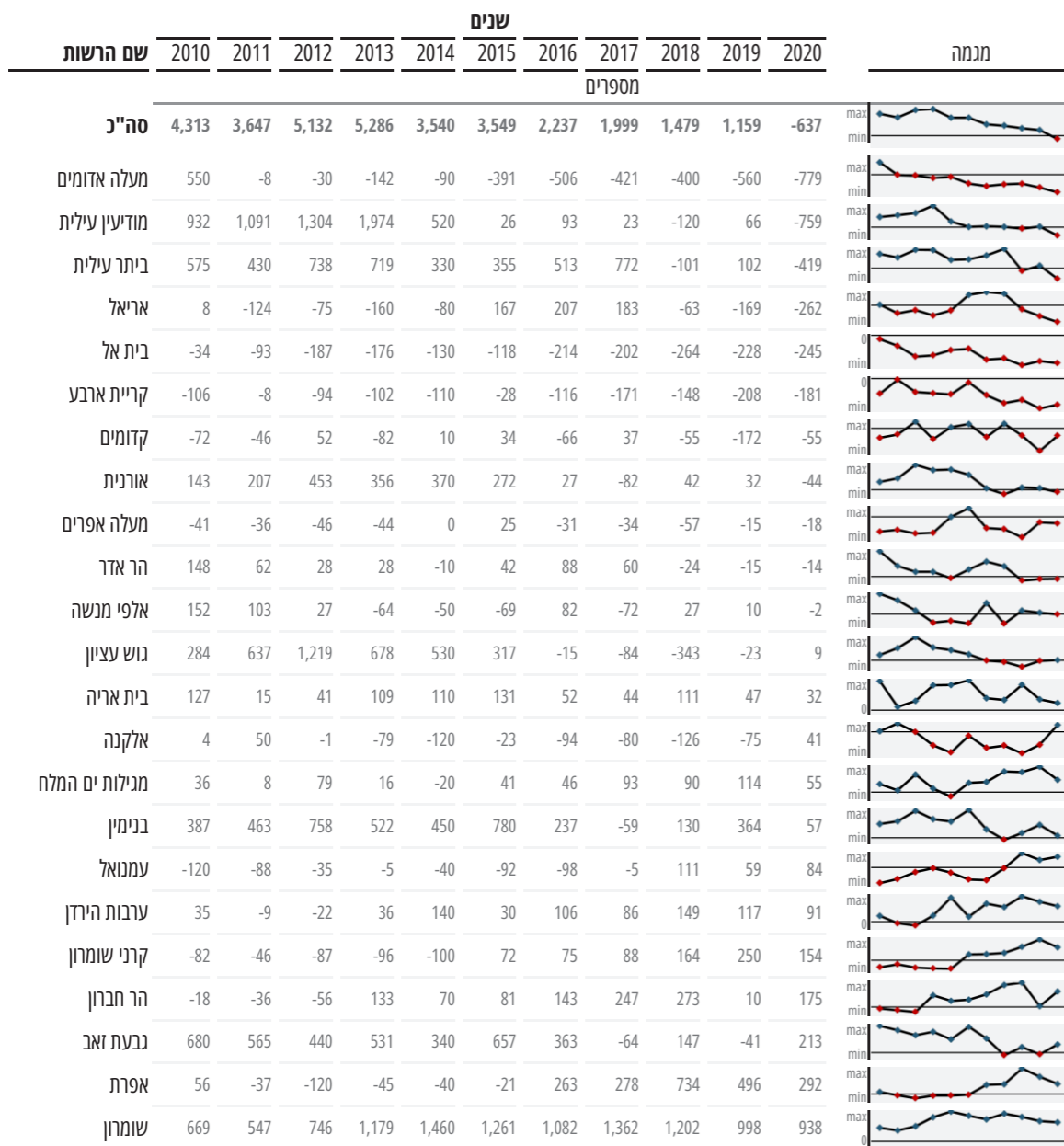
לוח 14: אחוז הגידול השנתי של האוכלוסייה היהודית ברשויות היהודיות באיו"ש, 2010-2020

שם הרשות	שנים											גודל השינוי
	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	
	אחוזים											
סה"כ	4.9	4.6	5.0	4.3	3.9	4.2	3.4	3.6	3.5	3.2	2.2	
בית אל	2.4	2.5	2.3	0.0	1.6	0.9	1.1	-0.2	-1.0	-1.1	-4.8	
אריאל	0.6	1.2	1.7	-0.5	1.7	1.8	2.7	2.1	4.2	0.4	-4.7	
מעלה אדומים	3.9	1.6	1.9	0.8	0.7	0.3	0.4	0.4	1.0	-0.1	-0.8	
מעלה אפרים	-1.6	-5.5	-5.3	-1.9	4.3	5.3	0.3	-0.3	3.0	1.6	-0.5	
הר אדר	6.7	6.4	1.6	1.5	0.5	2.2	3.2	2.0	-0.1	0.8	-0.1	
אורנית	4.8	7.0	8.6	6.0	6.0	5.1	1.9	0.0	1.8	1.7	0.1	
קריית ארבע	2.2	1.9	2.9	-5.6	-3.0	2.3	2.3	0.9	-0.2	0.0	0.2	
אלפי מנשה	5.4	5.4	1.7	0.1	0.4	0.3	1.9	0.3	0.8	1.1	0.6	
קדומים	2.8	0.7	5.8	1.2	0.3	3.6	-0.4	3.7	2.6	-1.1	0.9	
בית אריה	5.4	4.4	2.2	3.7	4.5	4.5	2.6	2.3	3.7	2.2	1.9	
הר חברון	3.8	4.7	1.3	8.4	0.1	7.8	5.9	5.2	6.3	3.6	1.9	
אלקנה	3.0	4.2	3.4	0.3	0.0	1.9	-1.2	-0.4	-1.9	0.7	1.9	
מודיעין עילית	5.4	6.7	7.1	8.2	5.2	1.6	4.2	4.8	4.3	4.5	2.1	
נוש עציון	5.5	7.9	10.6	6.7	5.6	4.4	3.4	2.7	1.4	2.3	2.2	
שומרון	6.7	5.9	6.1	6.7	8.6	6.9	5.6	6.7	6.0	5.1	3.1	
ביתר עילית	7.6	5.9	6.9	5.8	4.3	5.3	4.7	5.7	4.0	4.5	3.1	
מטה בנימין	5.0	4.3	4.8	3.9	4.1	8.3	3.1	2.8	2.6	3.3	3.4	
ערבות הירדן	3.6	3.4	7.2	3.9	6.8	4.5	7.3	4.2	5.9	5.1	3.7	
גבעת זאב	9.2	7.7	6.4	6.6	5.2	6.8	4.6	2.7	3.5	2.8	4.4	
אפרת	3.8	3.4	1.5	1.3	2.8	2.1	4.3	5.3	10.7	7.1	5.5	
עמנואל	1.8	0.5	1.7	3.4	2.6	1.8	1.7	4.0	7.4	5.8	5.7	
מגילות ים המלח	5.3	2.3	6.2	3.4	1.5	7.9	9.8	8.9	7.6	9.3	7.7	
קרני שומרון	1.2	2.9	1.7	-0.2	1.4	3.8	2.9	3.8	4.7	5.5	15.8	

לוח 15: מקורות הגידול השנתי של האוכלוסייה היהודית באיו"ש

לוח 16: מאזן ההגירה הכולל של האוכלוסייה היהודית ברשויות היהודיות באיו"ש, 2020-2010

לראשונה, בשנת 2020 מאזן ההגירה הוא שלילי, ועומד על -423 נפש. בשנת 2020 סבלו 44 יישובים יהודיים ממאזן הגירה כולל שלילי, ובראשם ארבע הערים (מקום המגורים של 43.5 אחוזים מכלל הישראלים) – שהמאזן הכולל בהן עמד על -2,219 נפש. למודיעין עילית, מאז הקמתה, זו היתה השנה השנייה שתועד בה מאזן שלילי (-759), אחרי 2018 (-120). כפי שניתן לראות בלוח 16, בביתר עילית התוצאות דומות: -101 בשנת 2018, -419 בשנת 2020. המצב גרוע הרבה יותר בערים החילוניות: מעלה אדומים סובלת מאז 2011 ממאזן הגירה שלילי כל שנה ברציפות, ואריאל הקטנה, מאז 2003, נהנתה רק ארבע שנים ממאזן הגירה חיובי.

**לוח 17: מאזן ההגירה הפנימי של האוכלוסייה היהודית
ברשויות היהודיות באיו"ש, 2010-2020**

שם הרשות	שנים											מגמה
	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	
	מספרים											
סה"כ	3,546	3,107	4,337	4,534	2,700	2,468	1,659	1,341	922	407	-943	
מעלה אדומים	445	-81	-153	-265	-170	-502	-589	-494	-464	-624	-826	
מודיעין עילית	824	1034	1215	1927	480	-104	67	-7	-180	24	-801	
ביתר עילית	488	384	665	647	270	244	494	706	-161	51	-454	
אריאל	-60	-191	-140	-212	-190	49	142	126	-115	-271	-319	
בית אל	-44	-103	-195	-176	-130	-130	-218	-202	-277	-228	-238	
קריית ארבע	-110	-8	-103	-108	-130	-33	-129	-179	-144	-215	-176	
גוש עציון	234	571	1142	589	420	214	-104	-98	-402	-108	-64	
קדומים	-73	-47	51	-90	0	28	-70	44	-63	-181	-55	
אורנית	143	206	448	352	360	263	33	-88	38	33	-52	
הר אדר	142	61	23	23	-20	42	81	51	-33	-15	-19	
מעלה אפרים	-44	-36	-46	-44	10	16	-31	-34	-57	-23	-13	
אלפי מנשה	158	99	21	-67	-70	-79	97	-68	21	-5	-11	
בנימין	215	393	648	354	310	611	172	-147	62	213	15	
בית אריה	126	15	41	109	120	131	52	52	111	45	37	
אלקנה	-2	50	-8	-79	-120	-27	-94	-80	-126	-83	41	
מגילות ים המלח	36	8	78	14	-20	37	46	93	90	114	55	
עמנאל	-120	-89	-36	-5	-40	-92	-94	-5	111	55	84	
ערבות הירדן	35	-11	-30	35	140	30	106	86	149	117	91	
קרני שומרון	-96	-50	-104	-107	-120	51	38	66	149	232	161	
הר חברון	-18	-40	-63	110	70	77	157	197	293	43	162	
גבעת זאב	662	542	399	502	320	584	333	-113	134	-64	200	
אפרת	-6	-113	-198	-118	-130	-132	219	199	678	408	299	
שומרון	611	513	682	1143	1340	1190	951	1236	1108	889	940	

במועצות המקומיות תמונת המצב מגוונת. עמנאל איבדה ממספר תושביה במשך שמונה שנים ברציפות, והתאוששה בשלוש השנים האחרונות. קריית ארבע ובית אל סובלות ממאזן הגירה פנימי שלילי כבר 11 שנים ברציפות, סך-הכל 1,335 תושבים בראשונה ו-1,941 תושבים בשנייה. כך גם מעלה אפרים, שאיבדה ב-11 השנים האחרונות 302 תושבים – רבע מאוכלוסיית מעלה אפרים כיום. קרני שומרון ואפרת התאוששו אחרי שש שנים של מאזן שלילי ועברו למאזן חיובי בשנים האחרונות. בקדומים המגמה משתנה, אבל ב-11 השנים הללו היא איבדה 456 מתושביה. בקרב המועצות האזוריות התמונה שונה וחיובית. חמש מתוכן נהנות ממאזן הגירה פנימי חיובי, ורק גוש עציון סובלת כבר כמה שנים ממאזן שלילי.

במועצות המקומיות, שבהן מתגוררים 20.7 אחוזים מכלל הישראלים באיו"ש, התמונה מעורבת אך שלילית ברובה המכריע, וללא מאפיינים כוללים: הר אדר, שעל הקו הירוק, סובלת ממאזן הגירה שלילי כולל בשלוש השנים האחרונות ברציפות, אלפי מנשה סובלת מהגירה שלילית בחמש מתוך תשע השנים האחרונות, וגבעת זאב בשנתיים מתוך ארבע האחרונות. בקדומים, מאז 2001, תועדו 13 שנים עם מאזן הגירה שלילי, בבית אל תועדו מאז 1997 רק 5 שנים עם מאזן הגירה חיובי, באלקנה רק 3 שנים חיוביות מאז 1999, בקריית ארבע רק שנתיים חיוביות מאז 1994, ובמעלה אפרים, מאז 1992, כל השנים, למעט שש, מגלות מאזן הגירה כולל שלילי. מנגד, בית אריה נהנית ממאזן הגירה חיובי כולל כל השנים. אפרת התגברה על חמש שנים שליליות, 2011-2015, ונהנית ממאזן הגירה חיובי משמעותי בחמש השנים האחרונות. כך גם קרני שומרון, שסבלה משש שנים שליליות, 2009-2014, ומאז נהנית מעלייה משמעותית במאזן הגירה חיובי (ב-2020 צורפה אליה מעלה שומרון).

במועצות האזוריות, שבהן מתגוררים 35.8 אחוזים מן התושבים היהודיים, התמונה שונה וחיובית. ככלל, למעט גוש עציון, המועצות נהנות בשש השנים האחרונות (שבמהלכן נאספו נתונים ברמת היישוב) ממאזן הגירה חיובי. יחד עם זאת, בכל מועצה בולטים מספר יישובים שסובלים ממאזן הגירה שלילי בחלק ניכר משש השנים הללו. במגילות ים המלח כולם חיוביים, בהר חברון; החריגים עם מאזן הגירה שלילי הם היישובים כרמל, מעון ופני חבר; במטה בנימין – חשמונאים, עלי ועפרה; בערבות הירדן היישוב תומר; ובשומרון – קריית נטפים ושערי תקווה. המועצה האזורית גוש עציון סבלה ממאזן הגירה שלילי בארבע השנים האחרונות, והיישובים הבולטים במגמה זו הם אלעזר, מגדל עוז, נווה דניאל, אלון שבות וראש צורים.

מאזן הגירה פנימי

מאזן ההגירה הכולל נחלק לפנימי ובינלאומי. בחלק הזה נבחן את מאזן ההגירה הפנימי: הגירה מישראל אל אזור איו"ש וממנו.²⁵ בנתונים המופיעים בלוח 15 לא ניתן לראות מגמה יציבה של מאזן ההגירה בעשור האחרון של המאה ה-20, שבו נחתם הסכם אוסלו ויושמו הסכמי הביניים, אבל הממוצע השנתי עומד על 6,650 נפש, והשיא הוא בשנת 1991 – 8,000 איש. בעשור הראשון של המאה ה-21 הממוצע השנתי נמצא במגמת ירידה וצנח ל-4,192 איש, ובעשור האחרון, עם המשך מגמת הירידה, ל-2,502. בשנת 2020 מתקבל כבר מאזן הגירה פנימי שלילי של -943 נפש. כלומר, עזבו את יישובי איו"ש לישראל 943 איש יותר מאשר עברו אליהם.

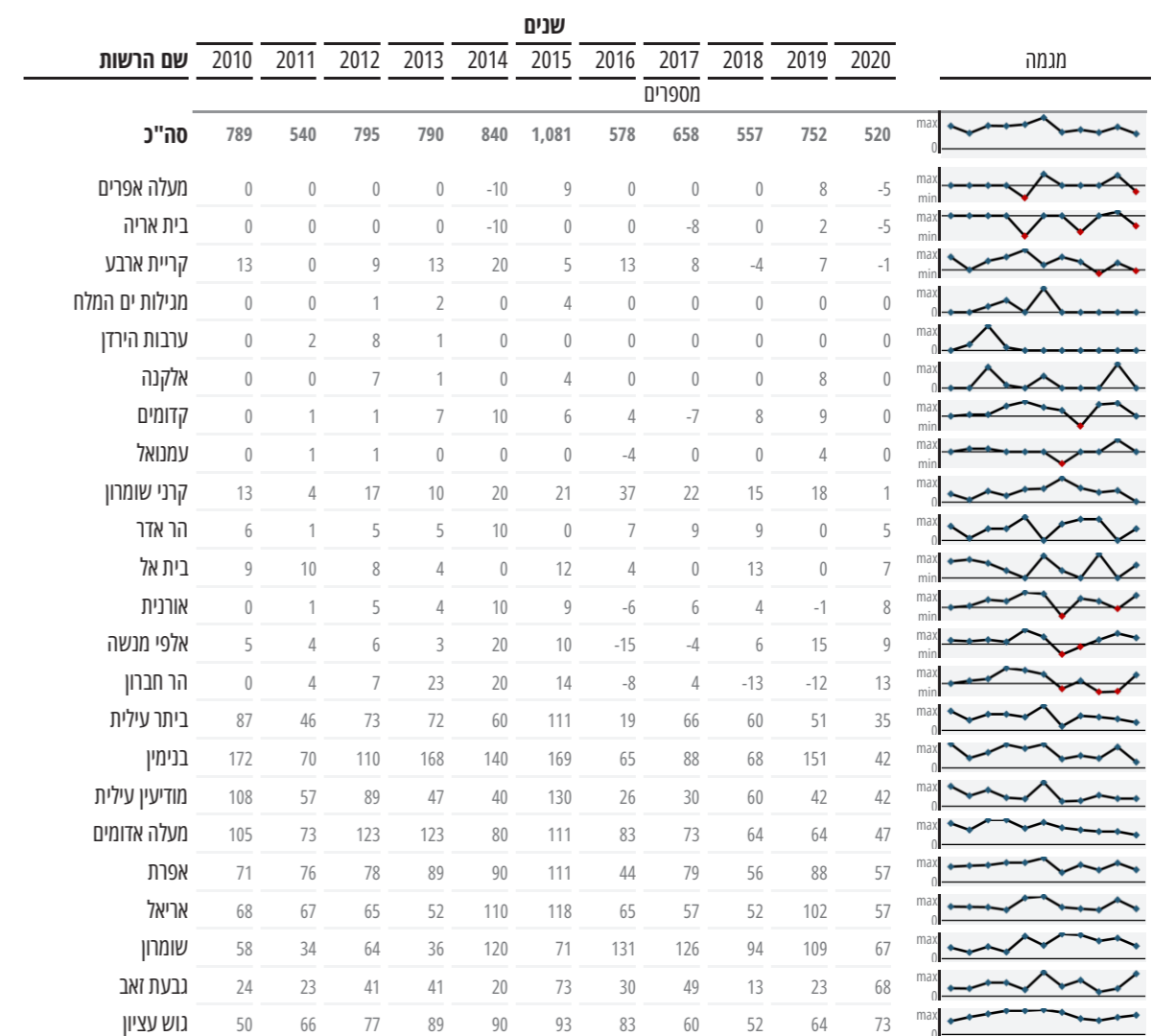
כפי שעולה מלוח 17, גם במדד הזה ארבע הערים מובילות במאזן הגירה פנימי שלילי. מעלה אדומים סובלת זה עשר שנים ברציפות ממאזן הגירה פנימי שלילי, המסתכם באיבוד 4,168 איש. אריאל איבדה באותן שנים 1,121 מתושביה. בשנת 2020 לבדה עזבו את ארבע הערים 2,400 איש יותר מאשר עברו אליהן.

²⁵ תיתכן הגירה בין היישובים, אבל היא באה לידי ביטוי בחישוב הכללי.

מאזן הגירה בינלאומי

מאזן ההגירה מחו"ל (לוח 15) מאז 1990 אינו מצביע על מגמה מסוימת ומתאפיין בעלויות וירידות, אבל כולו חיובי, ללא יוצא מהכלל. בממוצע, התרומה של ההגירה הבינלאומית עומדת על 564 נפש בשנה. שיעור העולים והתושבים-החוזרים המגיעים ישירות לאיו"ש עומד על 1.17 אחוזים בלבד מכלל העולים לישראל בתקופה הזאת. זוהי תוספת משמעותית, המייצגת 18.3 אחוזים בממוצע מכלל מאזן ההגירה לאיו"ש באותן שנים. יחד עם זאת, יש לציין כי בעוד שב-20 השנים הראשונות תרומתה של ההגירה מחו"ל עמדה על 14.6 אחוזים למאזן ההגירה הכולל, הנה בעשור האחרון משקלה קפץ ליותר מפי שניים, ל-36.5 אחוזים. תרומת מאזן ההגירה מחו"ל לגידול השנתי עומדת על 4.6 אחוזים בממוצע, בעוד שבישראל היא עומדת על 8 אחוזים.

לוח 18: מאזן ההגירה הבינלאומי של האוכלוסייה היהודית ברשויות היהודיות באיו"ש, 2010-2020

בשנים 2010-2020, ארבע הערים נהנות ממאזן הגירה בינלאומי חיובי. לכל אחת מהן נוספו בשנים אלה למעלה מ-600 איש, ומעלה אדומים מובילה עם 946 איש. במועצות המקומיות, הנהנות אף הן ממאזן חיובי, המספרים נמוכים באותן שנים, למעט אפרת (839), גבעת זאב (405), וקרני שומרון (178). גם המועצות האזוריות נהנות ממאזן חיובי: שלוש מתוכן במספרים זניחים, אבל למועצה האזורית שומרון נוספו 910 איש, לגוש עציון 797, ולבנימין 782 (לוח 18).

ריבוי טבעי

הריבוי הטבעי הוא ההפרש בין ילודה לתמותה באותה אוכלוסייה בתקופה נתונה. מגמת הריבוי הטבעי באיו"ש היא חיובית, עקבית, ברורה וטבעית, למעט בשנתיים האחרונות. במהלך 30 השנים האחרונות, הריבוי הטבעי גדל מכ-1,200 נפש ב-1990 עד לשיא של 12,422 ב-2019. ב-2020 חלה ירידה קלה, ל-12,129 נפש (ראו לוח 15).

בשל משקלה של החברה החרדית באיו"ש, ושיעור הריבוי הטבעי הגבוה מאוד בקרבה, ההתפלגות בריבוי הטבעי באוכלוסייה אינה נורמלית. בשנת 2020, שתי הערים החרדיות תרמו 46 אחוזים מכלל הריבוי הטבעי, ושתי הערים החילונית הוסיפו 5.35 אחוזים בלבד. המועצות המקומיות תרמו 15.9 אחוזים, והמועצות האזוריות את היתר – 32.75 אחוזים (ראו לוח 19).

נתונים נוספים מדגימים אף הם את תרומתן הגדולה של הערים החרדיות לריבוי הטבעי. למשל, במודיעין עילית ב-2019, מתוך 8,747 משפחות שקיבלו קיצבת ילדים, 5,336 משפחות (61 אחוזים) קיבלו קיצבה עבור 5 ילדים ויותר. בנוסף, לפי נתוני הלמ"ס שפורסמו ביום 4.12.2019 עבור השנים 2013-2017, נמצא שתוחלת החיים במודיעין עילית היא הגבוהה בישראל – 87.6 שנים.

התפלגות גילאים

התפלגות הגילאים מעידה על פוטנציאל הגידול העתידי של האוכלוסייה ועל שיעור הצמיחה הכלכלית שלה. אוכלוסיית איו"ש היא הצעירה ביותר בישראל, והגיל החציוני בה הוא 19.2 שנים. ישראל היא המדינה בעלת קצב גידול האוכלוסין המהיר ביותר מבין המדינות המפותחות, ונמצאת במקום השני במדד המדינות הצעירות ב-OECD, ובמקום 89 בעולם כולו.

אוכלוסיית איו"ש צעירה הרבה יותר מאוכלוסיית ישראל. כפי שעולה מלוח 20, 51.4 אחוזים מאוכלוסיות איו"ש הם מתחת לגיל 20, ורק 4.9 מעל לגיל 65. בקרב האוכלוסייה היהודית בישראל, רק 35 אחוזים נמצאים מתחת לגיל 20, ו-14.6 אחוזים הם מעל לגיל 65. הרשויות עם האוכלוסייה הצעירה ביותר הן החרדיות: מודיעין עילית, ביתר עילית ועמנואל. מן העבר השני, הרשויות עם האוכלוסייה המבוגרת ביותר הן אריאל, הר אדר, מעלה אפרים ומעלה אדומים החילונית, וכן אלקנה.

לוח 20: התפלגות הגילאים באיו"ש בחתך רשויות ובהשוואה לישראל (באחוזים)

שם הרשות	קבוצות גיל						התפלגות
	0-9	10-19	20-34	35-49	50-64	65+	
	אחוזים						
אורנית	17.5	19.5	16.5	21.2	16.1	9.1	
איו"ש	29.6	21.8	20.1	15.2	8.5	4.9	
אלפי מנשה	15.7	19.9	16.1	22.5	15.6	10.2	
אלקנה	22.3	16.6	21.8	15.1	10.3	14.0	
אפרת	25.3	20.7	20.8	15.5	10.9	6.9	
אריאל	15.3	12.3	25.7	17.2	16.4	13.0	
בית אל	22.2	27.6	25.3	10.3	8.9	5.6	
בית אריה	18.3	19.1	17.9	21.7	15.7	7.3	
ביתר עילית	37.4	25.8	19.3	12.5	3.8	1.1	
בנימין	27.5	24.1	20.2	15.4	9.0	3.8	
גבעת זאב	29.2	16.8	22.8	13.2	10.3	7.6	
גוש עציון	27.0	22.0	20.9	16.7	8.8	4.6	
הר אדר	13.4	20.7	17.6	18.3	18.1	12.0	
הר חברון	32.3	21.0	21.6	15.4	8.0	1.7	
יהודים בישראל	19.2	15.7	19.3	18.1	13.5	14.2	
מגילות ים המלח	25.4	20.3	20.5	19.5	11.7	2.6	
מודיעין עילית	40.7	25.5	18.0	12.6	2.3	1.0	
מעלה אדומים	17.6	17.6	21.3	16.7	16.0	10.7	
מעלה אפרים	23.5	18.0	20.8	12.9	13.5	11.2	
עמנאל	35.8	17.8	24.3	10.4	7.8	3.9	
ערבות הירדן	28.6	20.2	17.1	19.0	7.8	7.3	
קדומים	26.2	22.3	18.6	16.0	8.5	8.3	
קריית ארבע	24.9	20.7	22.1	13.5	9.7	9.0	
קרני שומרון	25.7	16.0	23.4	15.3	11.1	8.6	
שומרון	32.0	19.8	18.9	17.8	7.7	3.8	

הפנימי התהפך לראשונה והפך להיות שלילי (כלומר יותר ישראלים עוזבים את איו"ש מאשר באים להתגורר באזור). משקלם של העולים ושל השבים מחו"ל למאזן ההגירה הכולל הולך וגדל מדי שנה, ומגיע ליותר משליש ממנו. מאזן ההגירה הכולל תורם לגידול השנתי בעשור האחרון כ-10 עד 15 אחוזים בלבד. יש לציין כי גם האוכלוסייה הפלסטינית בגדה המערבית ובעזה סובלת ממאזן הגירה שלילי. בשנים 1997-2016 מאזן ההגירה השלילי הערבי הסתכם ב-501,573 נפש, מתוכם 322,707 נפש מאיו"ש.

במאזן ההגירה השלילי בולטות הערים היהודיות הגדולות. בשנת 2020 ארבעתן סבלו ממאזן הגירה שלילי. אבל בעוד שבמודיעין עילית, הגדולה מכולן, התופעה חזרה על עצמה רק בשתיים

לוח 19: הריבוי הטבעי של האוכלוסייה היהודית ברשויות היהודיות באיו"ש, 2010-2020

שם הרשות	שנים											מנמה
	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	
סה"כ	9,596	9,832	10,007	10,455	11,830	11,845	12,064	12,065	12,522	12,422	12,098	
הר אדר	58	55	53	36	40	39	50	21	31	35	23	
מעלה אפרים	21	33	25	21	30	33	33	30	27	25	27	
מגילות ים המלח	20	26	19	33	30	26	31	30	35	39	43	
בית אריה	67	77	59	72	90	71	72	73	77	65	54	
אלפי מנשה	150	117	103	121	120	105	76	91	63	88	67	
אלקנה	100	82	124	110	120	96	100	83	76	94	78	
קדומים	150	124	120	145	120	116	138	123	145	100	83	
אורנית	115	103	118	121	130	144	121	107	107	133	100	
ערבות הירדן					130	126	128	112	121	124	119	
עמנאל	120	108	95	133	130	129	122	130	146	136	159	
בית אל	218	214	215	202	190	202	201	195	181	174	176	
אריאל	185	205	184	216	210	233	206	213	216	227	180	
קריית ארבע	219	225	225	228	210	210	200	221	199	192	185	
קרני שומרון	159	174	125	138	160	151	167	183	198	193	207	
אפרת	186	187	183	171	160	165	188	194	214	207	236	
הר חברון	210	242	224	259	250	240	267	242	290	290	290	
מעלה אדומים	683	611	616	635	630	549	589	555	611	586	460	
גבעת זאב	272	344	369	406	460	460	505	509	534	547	523	
גוש עציון	492	570	577	649	650	679	663	643	640	557	587	
שומרון					1,130	1,139	1,154	1,213	1,297	1,291	1,245	
בנימין	1,650	1,615	1,688	1,701	1,700	1,840	1,847	1,811	1,816	1,799	1,682	
ביתר עילית	1,817	1,875	1,920	1,979	1,990	2,099	2,154	2,141	2,320	2,356	2,425	
מודיעין עילית	2,704	2,845	2,965	3,079	3,150	2,993	3,052	3,145	3,178	3,164	3,149	

המגמות הדמוגרפיות הרב-שנתיות: סיכום

ראשית, אחוז הגידול השנתי באיו"ש גבוה מהממוצע בישראל. ב-30 השנים האחרונות הגידול הנומינלי הוא קבוע למדי, ונע בממוצע בין 12 ל-13 אלף נפש. מנגד, לאחר עלייה מתמשכת באחוז הגידול השנתי, ששיאה ב-1993 (16 אחוזים), התחילה ירידה עקבית ורצופה באחוז הגידול השנתי עד לשנת 2020 (2.24 אחוזים).

חשובות יותר הן המגמות במקורות הגידול השנתי. בעוד שמאזן ההגירה הכולל והפנימי עלו בהדרגה עד שנת 2000, הנה ב-20 השנים האחרונות חלה ירידה הדרגתית עד למאזן הגירה שלילי ב-2020 (-423 במאזן ההגירה הכולל, -943 במאזן ההגירה הפנימי). ההפרש בין מספר הישראלים העוזבים את ההתנחלויות וחוזרים או עוברים להתגורר בישראל בתחומי הקו הירוק, לבין הישראלים העושים את הדרך ההפוכה, הלך והצטמצם ב-2019 עד כדי 400 איש, ובשנת 2020 מאזן ההגירה

פרק רביעי

הקריטריון השני: האם נוצרה צפיפות רבה של אוכלוסייה העשויה לקיים קשר רצוף והתלכדות בין חלקיה?

בקריטריון זה נבחן את צפיפות האוכלוסייה, המתארת את מספר התושבים ביחס לשטח (מספר נפשות לקמ"ר). בתנאים של מדיניות וניהול טובים, צפיפות אוכלוסין גבוהה היא מנוע משמעותי ביותר לתהליכי עיור, פיתוח וכלכלה מוצלחים. חברות מורכבות התפתחו, בין השאר, בשל הצפיפות הגבוהה. נוסף לכך התייחסות גם לתפרוסת האוכלוסייה – המתארת את מספר התושבים במקום מסוים. תפרוסת טובה, היוצרת קשר רצוף והתלכדות בין חלקיה, היא מצב שבו האוכלוסייה פרוסה בכל השטח בצורה (פחות או יותר) שווה. תפרוסת גרועה היא מצב שבו האוכלוסייה מרוכזת יותר באזורים מסוימים ולא בכל רחבי השטח המוגדר, למשל: תפרוסת קווית לאורך כבישים או גבולות.

השוואת הצפיפות בין יהודים לערבים

בסוף שנת 2020 חיו באזור ביהודה ושומרון (שטח שהיקפו 5,759 קמ"ר²⁶) 451,257 ישראלים ו-2,720,287 פלסטינים, סה"כ 3,171,544 נפשות. הצפיפות הכללית היא 551 נפש לקמ"ר. איו"ש צפוף יותר מישראל, שבה הצפיפות עומדת על 425 נפש לקמ"ר (מקום 29 בעולם), והיא בעלת תפרוסת גרועה (הצפיפות במחוז דרום, המשתרע על 65 אחוזים משטח מדינת ישראל, הוא כ-90 נפש לקמ"ר, ואילו במחוז תל-אביב, המשתרע על 0.8 אחוזים בלבד, הצפיפות היא 8,100 נפש לקמ"ר). איו"ש פחות צפוף משטחי הרשות הפלסטינית, הכוללים גם את עזה, שבהם הצפיפות עומדת על 842 נפש לקמ"ר (14 בעולם). בחלוקה לאוכלוסיות, צפיפות האוכלוסייה היהודית באיו"ש היא 78 נפש לקמ"ר, פחות מאשר הצפיפות בנגב המדברי, שיעור הממקם אותה במקום ה-132 מתוך 246 מדינות בעולם. צפיפות האוכלוסייה הפלסטינית הוא 472 נפש לקמ"ר, הממקמת אותה במקום ה-26 בעולם.

לוחות 21, 22, 23 מתארים את צפיפות האוכלוסייה בשלושת התיחומים שהגדרנו: לפי תוכנית שרון, לפי הנפות הפלסטיניות, ולפי המועצות האזוריות.

מתוך 6 השנים האחרונות (עת הופיעה לראשונה), ובביתר עילית, השנייה בגודלה, בשנתיים מתוך השלוש האחרונות, הנה מעלה אדומים סובלת מכך כבר 10 שנים ברציפות, ובאריאל, מאז יישום הסכם הביניים ב-1996, נרשמו 17 שנים של מאזן הגירה שלילי.

גם יישובים רבים אחרים סובלים ממאזן הגירה שלילי ברוב 7 השנים האחרונות. הם ממוקמים בכל האזורים, אבל אפשר לזהות בהם כמה מאפיינים: רובם המכריע משתייכים לאמנה השייכת לזרם הדתי-לאומי (מייסודו של גוש אמונים). קיים מיקבץ של יישובים בגוש עציון (ראש צורים, אלון שבות, מגדל עוז, כרמי צור ובת עין); מיקבץ נוסף של יישובי מטה בנימין, המועצה האזורית עם מספר התושבים הגדול ביותר בישראל (עפרה, נווה צוף, מצפה יריחו, גבעון החדשה, מעלה מכמש, פסגות, דולב, עלי, גבע בנימין, חשמונאים, כפר האורנים); מועצות מקומיות כמו קדומים, קריית ארבע, אלקנה, בית אל ומעלה אפרים. מנגד, יש לציין יישובים הנהנים בשנים האחרונות ממאזן הגירה חיובי מרשים יחסית לגודלם: כולם הם יישובים קטנים (למעט קרני שומרון, שב-2020 צורפה לה מעלה שומרון), ובראשם עלי זהב (בעיקר בשל בניית השכונה החדשה הגדולה לשם), וכן מעלה עמוס, סנסנה, בית הערבה (עם צירופה של השכונה החדשה קדם ערבה), נעלה, טלמון, סלעית, מגדלים, עץ אפרים ורבבה.

הריבוי הטבעי הפך להיות הגורם המרכזי, וכמעט היחיד, לגידול השנתי. ושוב: בחינה מעמיקה יותר מגלה כי תרומתן של שתי הערים החרדיות הגדולות, מודיעין עילית וביתר עילית, ב-25 השנים האחרונות, מייצגת מדי שנה בין 37 ל-64 אחוזים מסך-כל הריבוי הטבעי. במילים אחרות: **משקלה של האוכלוסייה החרדית הולך וגדל מדי שנה**, ובשל ההגירה השלילית, האוכלוסייה באיו"ש נעשית חרדית יותר, על כלל ההשלכות הכלכליות והאחרות הקשורות בכך. יישובים שבהם שיעור הריבוי הטבעי כמעט אפסי בשנים האחרונות, בהעדר הגירה חיובית, הולכים ויורדים במספר תושביהם: בשנה האחרונה כאלה הם אריאל, מעלה אדומים, אלעזר, כפר האורנים, בית אל ואלון שבות.

התפלגות הגילאים הצעירה מבטיחה פוטנציאל גידול גבוה לאוכלוסייה באיו"ש, בעיקר החרדית, בהנחה שיימצאו פתרונות בתחום העבודה והמגורים. יחד עם זאת, התוכניות הלאומיות לפיתוח דרום הארץ על-ידי בנייה לחברה החרדית עשויות לחזק את מגמת ההגירה השלילית שאנו עדים לה בשנים האחרונות.

אם כך, אפשר לראות כי לצד גידול שנתי ממוצע גבוה יותר מאשר בישראל, איו"ש חווה מגמות דמוגרפיות שליליות: ירידה עקבית ומתמדת בשיעור הגידול השנתי; היפוך במשקלם של מקורות הגידול – מאזן הגירה כולל נמוך עד שלילי, וריבוי טבעי גבוה (אבל מחציתו בשתי הערים החרדיות). כמו כן, ישנם יישובים הסובלים ממאזן הגירה שלילי וריבוי טבעי נמוך ויורדים עקב כך במספר תושביהם. אם יימשכו המגמות הללו, אנחנו עתידים לגלות באוכלוסיית איו"ש בשנים הבאות את המאפיינים הבאים: רוב חרדי, מיעוט חילוני קטן, ירידה בשיעור הישראליים בתוך כלל האוכלוסייה (למרות מאזן ההגירה הפלסטיני השלילי), יישובים המאבדים בהדרגה ממספר תושביהם עד כדי סגירתם (לאו דווקא באופן רשמי), ועוד.

²⁶ במסגרת המו"מ בין ישראל לאש"ף באנאפוליס 2008 הוסכם כי גודלה של המדינה הפלסטינית, שתכלול את רצועת עזה, הגדה המערבית, מזרח ירושלים ומחצית שטח ההפקר בלטרון, יעמוד על 6,205 קמ"ר. שטחה של מזרח ירושלים הוא 70 קמ"ר, עזה – 363 קמ"ר, ושטח ההפקר – 46 קמ"ר.

לוח 21: צפיפות האוכלוסייה באזורי ההתיישבות באיו"ש לפי תוכנית שרון

מפעל	שטח (קמ"ר)		צפיפות (מספר תושבים לקמ"ר)	
	נפה	ישראלים*	פלסטינים	ישראלים*
גב ההר	1,812.8	23.5	681.0	
עוטף ירושלים	477.9	492.7	456.3	
מערב יהודה ושומרון	1,126.4	95.7	443.1	
בקעת הירדן	2,338.3	28.0	329.0	

כאשר בוחנים את הנתונים על-פי תוכנית שרון לאזורי התיישבות יהודיים (לוח 21), ניתן לראות שרק בעוטף ירושלים, בשטח המייצג 8.3 אחוזים בלבד משטח איו"ש, הצפיפות היהודית גוברת על זו הפלסטינית, ומאפשרת קשר רצוף והתלכדות בין מוקדי האוכלוסייה. בשאר האזורים הצפיפות היהודית היא בשיעור המאפיין אזורי ספר ומדבר שאינם מסוגלים ליצור קשר רצוף והתלכדות בין מוקדי האוכלוסייה. תפרוסת האוכלוסייה היא קווית באופיה, ונחשבת לתפרוסת גרועה: בבקעת הירדן ובצפון ים המלח בעיקר לאורך כביש 90, בגב ההר לאורך כביש 60, בדרום הר חברון לאורך כביש 317, ובמערב – לאורך הקו הירוק. מנגד, הצפיפות הפלסטינית גבוהה מאוד בכל האזורים, ואף נהנית מתפרוסת יישובית אחידה למדי, למעט בבקעת הירדן.

בדומה לזה, בחלוקה לפי הנפות הפלסטיניות (לוח 22), ניתן לראות שוב כי מרחב ירושלים ומערב השומרון, הקרוב לקו הירוק, הם אזורים עם צפיפות יהודית משמעותית, אבל באותה עת בולט ההעדר של נוכחות ישראלית משמעותית מצפון לרמאללה ומדרום לגוש עציון. מנגד, הצפיפות הפלסטינית גבוהה מאוד בכל האזורים, למעט נפת יריחו.

לוח 22: צפיפות האוכלוסייה באזורי ההתיישבות באיו"ש לפי הנפות הפלסטיניות

מפעל	שטח (קמ"ר)		צפיפות (מספר תושבים לקמ"ר)	
	נפה	ישראלים*	פלסטינים	ישראלים*
חברון	998.3	21.1	754.3	
קלקיליה	176.5	170.7	675.8	
שכם	599.7	32.2	670.9	
טול כרם	247.5	17.9	651.4	
נינין	579.4	6.1	572.6	
ירושלים	348.4	245.4	561.2	
רמאללה	849.5	149.1	400.4	
סלפית	205.1	279.6	391.3	
בית לחם	656.9	140.9	342.9	
טובאס	403.8	6.3	151.7	
יריחו	590.6	12.2	83.2	

לוח 23: צפיפות האוכלוסייה באזורי ההתיישבות באיו"ש לפי המועצות האזוריות

מועצה אזורית	שטח (קמ"ר)		צפיפות (מספר תושבים לקמ"ר)	
	שטח	ישראלים*	פלסטינים	ישראלים*
הר חברון	691.4	25.0	873.0	
שומרון	1,751.0	60.4	659.3	
גוש עציון	677.5	143.7	629.2	
מטה בנימין	991.8	223.6	457.2	
ערבות הירדן	931.0	7.4	57.2	
מגילות ים המלח	482.4	4.1	19.5	

* האוכלוסייה היהודית כוללת את הערים והמועצות המקומיות שבשטח המועצה האזורית.

גם בבחינת הצפיפות בחלוקה לשטחי המועצות האזוריות (לוח 23), הכוללים בתוכם את הערים והמועצות המקומיות היהודיות, האזורים שבהם הושגה הצלחה הם אלה שבעוטף ירושלים – גוש עציון ומטה בנימין. הצפיפות הפלסטינית בכלל שטחי המועצות גבוהה מאוד, למעט ערבות הירדן. לסיכום, ביחס למטרה הפוליטית הראשונה – הכלת הישות המדינית הפלסטינית – באזורים של בקעת הירדן וצפון ים המלח ממזרח הצפיפות היהודית היא כמעט אפסית ונופלת מן הצפיפות הפלסטינית כמעט פי 12. כך גם ביחס למרחב המערבי לאורך הקו הירוק, שבו הצפיפות היהודית נמוכה מן הצפיפות הפלסטינית פי 4.6. לגבי המטרה הפוליטית השנייה – מניעת הקמתה של מדינה פלסטינית בעלת רציפות וחיות – הרי שהצפיפות היהודית באזור גב ההר היא אפסית, ואפילו נמוכה יותר מאזור בקעת הירדן. היא נופלת פי 29 מן הצפיפות הפלסטינית באזור הזה.

נוסף על כך, תפרוסת האוכלוסייה היהודית היא קווית בעיקרה, לאורך 4 צירים מרכזיים, ועל-כן נחשבת לתפרוסת גרועה. יחד עם זאת הצפיפות היהודית הגבוהה בעוטף ירושלים, השקולה לצפיפות הפלסטינית, יחד עם התפרוסת החיובית של היישובים היהודיים, הולכת ויוצרת נוכחות יהודית משמעותית בתווך שבין שני חלקי הגדה המערבית, שבכל אחד מהם הפלסטינים נהנים מצפיפות גבוהה ותפרוסת טובה.

ביחס למטרה השלישית – סיפוח איו"ש או חלקים ממנו – הצפיפות היהודית בכלל איו"ש היא נמוכה ונופלת פי 6 מן הצפיפות הפלסטינית: היא לא מקיימת אזור בעל צפיפות המאפשרת גיבוש יישובי, מול מערך יישובי פלסטיני צפוף מאוד. כך גם לגבי האזורים האחרים. למעט ההצלחה באזור ירושלים, מערך היישובים היהודיים חסר את הצפיפות והתפרוסת הנדרשת כדי להשיג את המטרות הפוליטיות שהציב לעצמו. הדבר בולט ביותר מדרום לגוש עציון ומצפון לרמאללה. לפיכך, ההשפעה שלו על היתכנותה של מדינה פלסטינית היא נמוכה עד אפסית.

המרחק הממוצע בין היישובים

לוח 24: מרחק הנסיעה הממוצע בין היישובים היהודיים

במועצות האזוריות באיו"ש

מועצה אזורית	מרחק נסיעה ממוצע בין היישובים (ק"מ)	מרחק בין היישובים הקרובים ביותר (ק"מ)	מרחק בין היישובים הרחוקים ביותר (ק"מ)
שומרון	44.7	2.4	110.9
מטה בנימין	35.0	0.8	69.9
הר חברון	30.0	3.0	66.2
ערבות הירדן	28.2	2.0	62.5
מגילות ים המלח	20.3	5.5	40.8
גוש עציון	18.2	1.9	53.4
		נופים-יקיר	מגדלים-מבוא דותן
		בני מודיעין-חשמונאים	נוכח השחר-זולב
		אזור-תלם	פני חבר-נגוהות
		נתיב הגזז-גלגל	נעמי-רחם
		אלמוג-בית הערבה	מצפה שלם-ורד יריחו
		כפר עציון-אלון שבות	אספ-קזר

אפילו הקומפקטיות של גוש עציון הופרה על-ידי יישובי מזרח הגוש שליד ההרודיון, הממוקמים מעברו השני של גוש בית לחם, ובתוספת היישוב קידר הצמוד למעלה אדומים. מרחק הנסיעה הממוצע בין יישובי הגוש מגיע ל-18 ק"מ. ומרחק הנסיעה בין אספר הדרומי לקידר הצפוני זהה למרחק בין אשקלון לתל-אביב.

המצב דומה גם בקרב יישובי הר חברון: המרחק הממוצע בין היישובים, הפרוסים מן הקו הירוק במערב ועד למדבר יהודה במזרח, עומד על 30 ק"מ. מרחק הנסיעה בין פני חבר במזרח לנגוהות במערב זהה למרחק הנסיעה בין אשקלון להרצליה.

לוח 25: התפלגות היישובים במועצות האזוריות באיו"ש

לפי מידת הדתיות

המועצה	דת-לאומי	חילוני	מעורב	חרדי
מספרי יישובים				
ערבות הירדן	4	14	2	0
מגילות ים המלח	1	5	0	0
שומרון	14	9	4	0
מטה בנימין	16	0	10	2
גוש עציון	8	2	2	2
הר חברון	10	3	2	0

כפי שנכתב, לחלק מן המועצות האזוריות בישראל יש זהות, תרבות ויסודות כלכליים משותפים במידה זו או אחרת, מעבר להגדרה הגיאוגרפית - מאפיינים המסייעים ללכידות ולהתגבשות של היישובים. כפי שניתן לראות בלוח 25, בכל המועצות האזוריות באיו"ש שליש עד מחצית מהיישובים מזוהים מבחינה דתית באופן שונה מרוב יישובי המועצה. זהו קריטריון חשוב ביותר, המשפיע על הבידול במערכת החינוך לבני כל הגילים - פעילות אחר הצהריים, פעילות בשבתות ובחגים, אירועי תרבות וספורט משותפים, מוסדות כשרים, ועוד. העובדה שבשטח המועצה האזורית נמצאות מועצות מקומיות וערים אינה תורמת בהכרח לגיבוש האזורי: בגוש עציון, אפרת היא אכן בעלת זהות דתית-לאומית, אבל ביתר עלית, הגדולה ממנה פי שישה, היא חרדית; מעלה אפרים אכן ממוקמת במרכז המועצה ערבות הירדן, שרוב תושביה חילוניים, אבל היא קטנה, ענייה, ורחוקה מרוב היישובים מכדי לרכז פעילות משותפת משמעותית.

מדד נוסף למדידת התנאים ליצירת התלכדות יישובית, הוא המרחק הממוצע בין היישובים, המשפיע על היקף האינטראקציה ביניהם בתחומים הכלכליים והחברתיים, ואף הביטחוניים, הנובעים ממעמד השטחים. כפי שאפשר לראות בלוח 24, מרחק הנסיעה הממוצע בין היישובים בכל המועצות הוא גדול. החל מגוש עציון, שבו המרחק הממוצע בין היישובים עומד על 18.2 ק"מ, ועד לשומרון, שם הוא מגיע ל-44.7 ק"מ. בשל התפרוסת הקווית של יישובי המועצה מגילות ים המלח, מרחק הנסיעה לכל יישוב עולה בהתמדה ובשיעור ניכר. למשל, מן היישוב ורד יריחו ייסעו לאלמוג 6.9 ק"מ ולבית הערבה 7.5 ק"מ, אבל לקליה 18.8 ק"מ, לאבנת כבר 25.5 ק"מ, ולמצפה שלם ירחיקו דרומה 40.8 ק"מ. זוהי פריסה שדומה לפריסת המועצה האזורית המדברית ערבה תיכונה, שבתחומה 8 יישובים, וממוצע המרחקים בין יישובי המועצה הוא 18.3 ק"מ; המרחק בין עידן, היישוב הצפוני ביותר, ובין פארן, הדרומי ביותר, הוא 70 ק"מ.

התפרוסת הקווית לאורך כביש 90 ודרך אלון משפיעה במידה דומה על המועצה האזורית ערבות הירדן. המרחק מן היישוב נעמי שמצפון ליריחו ועד לרותם, הממוקמת בצפון איו"ש, בואכה עמק בית שאן, הוא 62.5 ק"מ - כמו מרחק הנסיעה בין ירושלים לתל-אביב. נשווה זאת למועצה האזורית המדברית חבל אילות, השוכנת במחוז הדרום בדרום הנגב, והיא המועצה האזורית הדרומית ביותר בארץ: בתחומי המועצה 12 יישובים, מתוכם 10 קיבוצים, שטחה כ-2.2 מיליון דונם (פי 2.5 מערבות הירדן), וממוצע המרחקים בין כל יישובי המועצה הוא 19.6 ק"מ.

התושבים של יישובי מטה בנימין והשומרון, הפרוסים משני צידי גב ההר, שבו מרוכז חלק ניכר מן האוכלוסייה הפלסטינית, נאלצים לנסוע בממוצע 35 ק"מ ו-45 ק"מ, בהתאמה, כדי להגיע מיישוב אחד לרעהו. שיא המרחק הוא זה שבין היישובים מגדלים ומבוא דותן שבשומרון - 110 ק"מ, בדומה למרחק בין עכו לתל-אביב.

מרחק ממיקום הרשות המוניציפלית וחציית מעבר

מדד נוסף לגיבוש היישובי הוא המרחק של היישובים ממשרדי המועצה האזורית (ראו לוח 26 ומפה 36). ככל שהיישוב רחוק יותר, תרומתו ללכידות היישובים נמוכה יותר. 110 מתוך 127 היישובים היהודיים באיו"ש מאוגדים תחת המועצות האזוריות. במשרדי המועצה ניתנים רבים מן השירותים, ובהם השירותים העירוניים, חינוך, תרבות, ולחלק ניכר מהתושבים גם תעסוקה.

על-פי רוב השאיפה בישראל היא למקם את משרדי המועצה במרכז תחום השיפוט של המועצה. שטחה הממוצע של מועצה אזורית באיו"ש עומד על 920 קמ"ר בממוצע²⁷ - פי 2.5 מן השטח הממוצע של מועצה אזורית בתחומי ישראל, העומד על 374 קמ"ר בלבד. מנגד, האוכלוסייה הממוצעת במועצה אזורית באיו"ש עומדת על 27,700 נפשות - גבוה רק פי 1.5 מהממוצע בישראל.

באיו"ש, שטחי A ו-B, המשתרעים על 40 אחוזים משטח הגדה המערבית, אסורים בכניסה לישראלים, ומחייבים נסיעה בכבישים עוקפים וארוכים יותר למשרדי המועצה האזורית. לפעמים הם אף מחייבים חצייה של מעבר, הכרוכה בזמן נוסף. כל האילוצים האלה פוגעים בגיבוש היישובי של יישובי המועצות.

משרדי המועצה האזורית גוש עציון ממוקמים באלון שבות. המרחק הממוצע אל היישוב הוא 12 ק"מ, אבל בעוד יישובי הגוש ה"היסטורי" נמצאים במרחק 2 ק"מ ממשרדי המועצה, תושבי מזרח הגוש כבר נדרשים לנסוע בין 15-20 ק"מ, ותושבי קידר, הממוקמת בסמוך למעלה אדומים, ייסעו 38 ק"מ. תושבי הר גילה יאלצו לחצות את מעבר המנהרות, ותושבי קידר את מעבר א-זעיים והמנהרות. משרדי המועצה האזורית ערבות הירדן ממוקמים ליד משואה, בצמוד לכביש 90, שלאורכו פרוסים מרבית יישובי המועצה. המרחק הממוצע מן היישובים אליהם הוא 20.2 ק"מ. משואה הוא היישוב הקרוב ביותר (2.2 ק"מ), ורותם הרחוק ביותר (37 ק"מ). לא נדרשת חצייה של מעבר.

משרדי המועצה האזורית מגילות ים המלח ממוקמים בצפון ים המלח, בצמוד לכביש 90, שלאורכו או בסמוך לו פרוסים יישובי המועצה. המרחק הממוצע הוא 13.1 ק"מ. היישוב הקרוב ביותר הוא בית הערבה (6 ק"מ), והרחוק ביותר מצפה שלם (29.8 ק"מ). לא נדרשת חצייה של מעבר.

משרדי המועצה האזורית מטה בנימין, הגדולה ביותר באוכלוסייתה, ממוקמים באזור התעשייה שער בנימין. המרחק הממוצע אל משרדי המועצה מכלל יישובי המועצה, הפרוסים ממצפה יריחו במזרח ועד מבוא חרון במערב, הוא 28.4 ק"מ. היישוב הקרוב ביותר הוא גבע בנימין (3.5 ק"מ), והיישובים הרחוקים הם מתתיהו (40.2 ק"מ) ונילי (43 ק"מ). רבים מתושבי המועצה, שיישביה פזורים משני צידי גב ההר, נאלצים לחצות מעבר אחד או יותר מבין המעברים מכבים, עופר, אחים וחשמונאים.

²⁷ ללא שטחי A ו-B, ושטחי המועצות המקומיות והערים, הגודל הממוצע של המועצה האזורית באיו"ש עומד על 562 קמ"ר. אך בשל העובדה שהמועצות מכילות גם את שטחי A ו-B, יהיה זה נכון לחשב את כלל השטח בהתייחס למרחקים של היישובים ממשרדי המועצה האזורית.

מפה 36: משרדי המועצות האזוריות באיו"ש, 2020

לוח 26: מרחק היישובים באיו"ש ממוקדי השירות והצורך להשתמש במעברים

שימוש במעבר בדרך אל עיר השירותים	מרחק מעיר השירותים (ק"מ)	עיר השירותים	שימוש במעבר בדרך אל הרשות המוניציפלית (ק"מ)	מרחק מהרשות המוניציפלית (ק"מ)	יישוב
מועצה אזורית גוש עציון					
המנהרות	24.1	ירושלים		0	אלון שבות
המנהרות	20.5	ירושלים		4.9	אלעזר
ממוריה	32.5	ירושלים		20.3	אספר (מיצד)
המנהרות	26.1	ירושלים		2.9	בת עין
עין יהל	15	ירושלים	המנהרות	16.4	הר נילה
המנהרות	25.2	ירושלים		2	כפר עציון
המנהרות	30.5	ירושלים		10.2	כרמי צור
המנהרות	21	ירושלים		4.8	מנדל עוז
ממוריה	27.7	ירושלים		15.8	מעלה עמוס
המנהרות	17.9	ירושלים		6.8	נווה דניאל
ממוריה	18.7	ירושלים		18.3	נקדים
	6.4	מעלה אדומים, ירושלים	א-זעיים, המנהרות	38.8	קידר
המנהרות	25.7	ירושלים		2.1	ראש צורים
ממוריה	18.3	ירושלים		15.3	תקוע
מועצה אזורית ערבות הירדן					
הבקעה	44.4	בית שאן, עפולה		10.2	ארגמן
הבקעה	34.9	בית שאן, עפולה		21.3	בקעות
	29.5	ירושלים, אריאל		22.6	גיתית
א-זעיים	61.5	ירושלים		14.6	גלגל
הבקעה	33.8	בית שאן, עפולה		29.8	חמדת
הבקעה	43.7	בית שאן, עפולה		16.1	חמרה
חיזמה	42.2	ירושלים		24.1	ייט"ב
הבקעה	55.8	בית שאן, עפולה		5.9	יפית
הבקעה	17.6	בית שאן, עפולה		33	מחולה
הבקעה	47.5	בית שאן, עפולה		19.9	מכרה
א-זעיים	75.2	ירושלים		2.2	משואה
הבקעה	23.9	בית שאן		33.6	משכיות
א-זעיים	58.9	ירושלים		18.1	נירן
א-זעיים	49.7	ירושלים		24.2	נעמי
א-זעיים	61.6	ירושלים		15	נתיב הנדוד
	39.5	ירושלים, אריאל		9.6	פצאל
הבקעה	33.9	בית שאן, עפולה		24.7	רועי
הבקעה	21.3	בית שאן		37	רוחם
הבקעה	22.4	בית שאן, עפולה		30.2	שדמות מחולה
א-זעיים	63.2	ירושלים		11.3	תומר
מועצה אזורית מגילות ים המלח					
א-זעיים	51	ירושלים		14.2	אבנת
א-זעיים	32.7	ירושלים		9.5	אלמוג
א-זעיים	33.3	ירושלים		6	בית הערבה
א-זעיים	33.7	ירושלים		11.3	ודד יריחו
א-זעיים	66.6	ירושלים		29.8	מצפה שלם
א-זעיים	44.5	ירושלים		7.8	קליה

שימוש במעבר בדרך אל עיר השירותים	מרחק מעיר השירותים (ק"מ)	עיר השירותים	שימוש במעבר בדרך אל הרשות המוניציפלית	מרחק מהרשות המוניציפלית (ק"מ)	יישוב
מועצה אזורית מסה בנימין					
עופר	23.8	ירושלים	עופר, אחים	23.5	בית חורון
אחים	19.4	ירושלים		3.5	גבע בנימין (אדם)
	15.3	ירושלים		21.6	גבעון החדשה
	8.5	מודיעין	חשמונאים	38.8	גני מודיעין
חשמונאים	25.9	מודיעין		55.8	דולב
חשמונאים, מכבים, עופר	56	ירושלים		34.3	חלמיש
	8.1	מודיעין	חשמונאים	38.1	חשמונאים
מכבים, עופר	53.4	ירושלים		50.9	טלמן
חיזמה	35.4	ירושלים		19.4	כוכב השחר
אחים	23.1	ירושלים		4.6	כוכב יעקב
א-זעיים	21	ירושלים		19.6	כפר אדומים
	7.9	מודיעין	חשמונאים	38	כפר האורנים
	9.6	מודיעין	מכבים, עופר, אחים	45.5	מבוא חורון
אחים	43.2	ירושלים		27.8	מעלה לבונה
חיזמה	25.2	ירושלים		9.7	מעלה מכמש
א-זעיים	23.6	ירושלים		21.9	מצפה יריחו
	10.8	מודיעין	חשמונאים	40.2	מתיהו
חשמונאים	27.1	מודיעין		43.1	נחליאל
חשמונאים	13.7	מודיעין		43.8	ניל"י
חשמונאים	16.5	מודיעין		46.5	נעלה
חשמונאים	33.7	מודיעין		29.8	עסרת
	17.1	ירושלים, אריאל		31.1	עלי
אחים	14.9	ירושלים		11.2	עלמן
	23.6	אריאל		31.1	עמיחי
חיזמה	29.4	ירושלים		13.4	עפרה
אחים	27.2	ירושלים		8.8	פסגות
אחים	30.8	ירושלים		14.8	רימונים
אחים	42.9	ירושלים		27.5	שילה
מועצה אזורית שומרון					
תאנים	27.2	נתניה		38.9	אבני חפץ
	21.6	ת"א, אריאל		26	איתמר
תאנים	70	ת"א, נתניה		36.5	אלון מורה
	11	אריאל		7.6	ברוכין
	21.6	אריאל		26	ברכה
	8	ת"א, אריאל		1.3	ברקן (בית אב"א)
	29.5	חדרה	חוצה שומרון	81.1	חיננית
ריחן	35.8	חדרה	ריחן, חוצה שומרון	84.1	חרמש
	19.8	אריאל		24.3	יצהר
	11	ת"א, אריאל		7.3	יקיר
	11.4	ת"א, אריאל		15.7	כפר תפוח
ריחן	34.1	חדרה	חוצה שומרון	87.5	מבוא זותן
	22.2	אריאל		26.7	מנדלים
	12.7	ת"א, אריאל		9	נופים
	20.3	ת"א, כפר סבא	חוצה שומרון	44	סלעית
שומרון	33.9	ת"א, כפר סבא		13.7	עלי זהב
תאנים	32.8	ת"א, כפר סבא		30.5	ענב
	21.9	ת"א, פתח תקווה		22.1	עץ אפרים
	28.6	ת"א, פתח תקווה		11.6	פזואל

שימוש במעבר בדרך אל עיר השירותים	מרחק מעיר השירותים (ק"מ)	עיר השירותים	שימוש במעבר בדרך אל הרשות המוניציפלית	מרחק מהרשות המוניציפלית (ק"מ)	יישוב
מועצה אזורית שומרון					
אליהו	16.8	ת"א, כפר סבא	צופים	28.6	צופים
	7.9	ת"א, אריאל		1.6	קריית נטפים
	7	אריאל		3.3	רבבה
	9	אריאל		15.8	רחלים
	30.1	חדרה	חוצה שומרון	79.8	ירחן
תאנים	38.4	ת"א, נתניה		26.1	שבי שומרון
	18.7	ת"א, פתח תקווה		18.8	שערי תקווה
	29.1	חדרה	חוצה שומרון	80.7	שקד
מועצה אזורית הר חברון					
תקומיא	31.4	קריית נת		43.6	אדורה
	27.1	באר שבע	מעבר מיתר	21.5	אשכולות
מיתר	46	באר שבע		19.4	חגי
מיתר	26	באר שבע		15.2	טנא
מיתר	48.1	באר שבע		20.9	כרמל
מיתר	45.7	באר שבע		18.5	מעון
מצודת יהודה, מיתר	40.9	באר שבע	מעבר מצודת יהודה	13.5	מצודת יהודה
	43.1	באר שבע	מיתר	37.6	ננהות
מיתר	40.6	באר שבע		13.2	סוסיה
	22.8	באר שבע	מיתר	14.2	סנסנה
מיתר	37.7	באר שבע		11.1	עתניאל
מיתר	56.7	באר שבע		30.1	פני חבר
מיתר	28.9	באר שבע		2.8	שמעה
	37.2	באר שבע		9	שני
תקומיא	32.9	קריית נת		41.6	תלם
מועצות מקומיות					
	19.7	ת"א, כפר סבא			אורנית
	15.8	ת"א, כפר סבא			אלפי מנשה
	21.9	ת"א, כפר סבא			אלקנה
מנהרות	22.2	ירושלים			אפרת
חימה	29.1	ירושלים			בית אל
	22.8	ת"א, פתח תקווה			בית אריה
	17.7	ירושלים			נבעת זאב
	17.8	ירושלים			הר אדר
חימה	55.9	ירושלים			מעלה אפרים
אליהו	55.9	נתניה			עמנואל
תאנים	45.3	נתניה			קדומים
מנהרות	40.8	ירושלים			קריית ארבע
אליהו	24.5	ת"א, כפר סבא			קרני שומרון
ערים					
	0	אריאל			אריאל
מנהרות	18.8	ירושלים			ביתר עילית
	10.3	מודיעין			מודיעין עילית
א-זעיים (מעלה אדומים)	16.2	ירושלים			מעלה אדומים

משרדי המועצה האזורית שומרון ממוקמים ליד ברקן, הסמוך לכביש 5. המרחק הממוצע לנסיעה הוא 30.5 ק"מ. היישוב הקרוב ביותר הוא ברקן (1.3 ק"מ) והרחוק ביותר – חרמש (84 ק"מ). חלק מתושבי השומרון ישתמשו במעברים שומרון, תאנים וצופים.

משרדי המועצה האזורית הר חברון ממוקמים באזור התעשייה מיתרים, שעל כביש 317. מרחק הנסיעה הממוצע עומד על 20.8 ק"מ. היישוב הקרוב ביותר הוא שמעה (2.8 ק"מ), והרחוק ביותר אדורה (43.6 ק"מ). חלק מתושבי המועצה ייאלצו לחצות את מעבר מצדות יהודה או מעבר מיתר כדי להגיע למשרדי המועצה (ראו מפה 36).

המרחק מעיר השירותים וחציית מעבר אליה

מאחר שאין להם אפשרות לקבל שירותים מסוימים רבים בתוך איו"ש, תושבים ישראלים נאלצים לנסוע לשם כך לישראל. לפיכך, הימצאותה של עיר קרובה בתוך ישראל ליישובים היהודיים יכולה היתה לשמש תחליף וליצור גיבוש יישובי ליישובים היהודים שנסמכים עליה. ככל שהעיר רחוקה יותר, וההגעה אליה כרוכה גם בחציית מעבר, התרומה שלה ללכידות היישובית היא נמוכה יותר. בהעדר עיר גדולה באיו"ש שתוכל לספק את כלל השירותים, הישראלים הגרים מעבר לקו הירוק ייסעו על-פי-רוב לעיר הנמצאת בישראל. ככלל, רוב התושבים ייסעו לארבעה מטרופולינים: הרוב לתל-אביב ולירושלים, ומעט מאוד לבאר שבע ולחיפה. כפי שניתן לראות בלוח 26, בכל מטרופולין הוספנו עיר או שתיים משניות כדי להוסיף נתונים לזמני נסיעה מישיניים.

תושבי גוש עציון הנוסעים לירושלים יידרשו לנסוע במוצע 21.7 ק"מ, כמעט כולם על כביש 60. היישוב הקרוב ביותר הוא קידר (6.4 ק"מ) והרחוק ביותר – אספר (32.5 ק"מ). הם ייאלצו לחצות את אחד מארבעת המעברים: מזמוריה, מנהרות, א-זעיים ועין יהל.

תושבי 11 יישובים מן המועצה ערבות הירדן ייסעו גם לבית שאן הקרובה, מרחק ממוצע של 34.4 ק"מ (לעיתים הם ירחיקו עד לעפולה, תוספת של 28 ק"מ). הקרוב ביותר הוא היישוב מחולה (17.6 ק"מ), והרחוק ביותר יפית (55.8 ק"מ). תושבי 7 יישובים אחרים ייסעו לירושלים, בממוצע 58.9 ק"מ. הקרוב ביותר הוא ייט"ב (42.2 ק"מ), והרחוק ביותר מְשׁוֹאָה (75.2 ק"מ). חלקם ייסעו לעיתים לאריאל, מרחק של כ-40 ק"מ.

6 יישובי מגילות ים המלח ייסעו לירושלים, מרחק ממוצע של 43.6 ק"מ. היישוב הקרוב הוא אלמוג (32.7 ק"מ), והרחוק – מצפה שלם (66.6 ק"מ). לעיתים ייסעו לערד או לבאר שבע, הרחוקות יותר.

תושבי 15 יישובי מטה בנימין ייסעו לירושלים, 30.7 ק"מ בממוצע. היישוב הקרוב ביותר הוא עלמון (14.9 ק"מ), והרחוק ביותר טלמון (53.4 ק"מ). תושבי 10 יישובים נוספים יעדיפו את מודיעין הקרובה, שמרחק הנסיעה הממוצע אליה הוא 13.5 ק"מ. הקרוב ביותר הוא כפר האורנים (7.9 ק"מ), והרחוק הוא עטרת (33.7 ק"מ). לשם כך הם יחצו מעברים שונים: אחים, עופר, חשמונאים ומכבים.

פרק חמישי

הקריטריון השלישי: האם נבנה מידרג יישובים לפי גודל ומיקום?

תפרוסת היישובים במדינה או באזור מוערכת בהתאם לגודלם ולתיפקודם הכלכלי והחברתי על רקע המרחקים הגיאוגרפיים שביניהם ומיקומם. מידרג אופטימלי הוא כזה שבו קיימת עיר גדולה ומרכזית, ומתחתיה ערים בינוניות, קטנות, עיירות, כפרים וחוות. בכל מדינה ואזור קיימות ערים בגדלים שונים – מערי-ענק ועד ליישובים עירוניים קטנים. היחס בין מספר הערים לבין גודלן הוא יחס הפוך: ככל שהערים גדולות יותר – מספרן קטן יותר. כאשר מדרגים את היישובים העירוניים במדינה לפי גודלם ובוחנים את היחסים ביניהם, מתקבל המידרג העירוני של המדינה. בדרך כלל ככל שמדינה מפותחת יותר, ותהליך העיור שעברה ארוך יותר – המידרג העירוני שלה מפותח יותר, ויש בה ערים ברוב סדרי-הגודל: ערים גדולות, בינוניות וקטנות.

יישובים יהודיים ויישובים פלסטיניים באי"ש: מספר, גודל שטח, היקף אוכלוסייה

הגדרת גודל העיר אינה נשענת רק על מספר תושביה אלא גם על השטח שלה, היחס לערים אחרות במדינה, והיחס לערים אחרות בעולם. לצורך המחקר שלנו נשענו על ההגדרה הישראלית, ולפיה יישוב שמספר תושביו מעל ל-200 אלף נחשב לעיר גדולה. לפי המדד הזה, בהתעלם מהייחודיות של ירושלים לטובת שתי האוכלוסיות, בגדה המערבית ישנן רק שתי ערים גדולות, חברון ושכם, ואין בנמצא עיר יהודית גדולה (ראו מפות 37, 38). 88 אחוזים מן היישובים היהודיים, שבהם מתגוררים 35 אחוזים מן הישראלים, ו-74 אחוזים מן היישובים הפלסטיניים, שבהם מתגוררים כרבע מהפלסטינים, הם בעלי אוכלוסיה של פחות מ-5,000 נפש. 9.5 אחוזים מן היישובים היהודיים עם רבע מהתושבים, ו-21 אחוזים מהיישובים הערביים עם 34.5 אחוזים מהתושבים, הם בעלי אוכלוסייה של עד 20,000 נפש. בשליש העליון (מעל 20,000 נפש) נכללים 2.5 אחוזים מן היישובים היהודיים עם 39 אחוזים מהתושבים, ו-11.5 אחוזים מהיישובים הפלסטיניים עם 41 אחוזים מהאוכלוסייה. היחס בין 3 הקבוצות בקרב היישובים היהודיים הוא 1:4:37 במספר היישובים, ובמספר התושבים – 1:1.4:1.5, בהתאמה. בקרב הפלסטינים, היחס במספר היישובים היחס הוא 1:4.5:15, ובמספר התושבים הוא 1:1.4:1.9. כלומר: בממוצע, בעוד אשר יישוב ערבי אחד גדול מרכז ומשרת בממוצע 4.5 בינוניים ו-15 קטנים, הנה יישוב יהודי אחד גדול אמור לרכז בממוצע 4 בינוניים ו-37 (!) קטנים. על-פי המדד הזה, המערך היישובי הפלסטיני עירוני ומפותח הרבה יותר מהמערך היישובי היהודי באי"ש.

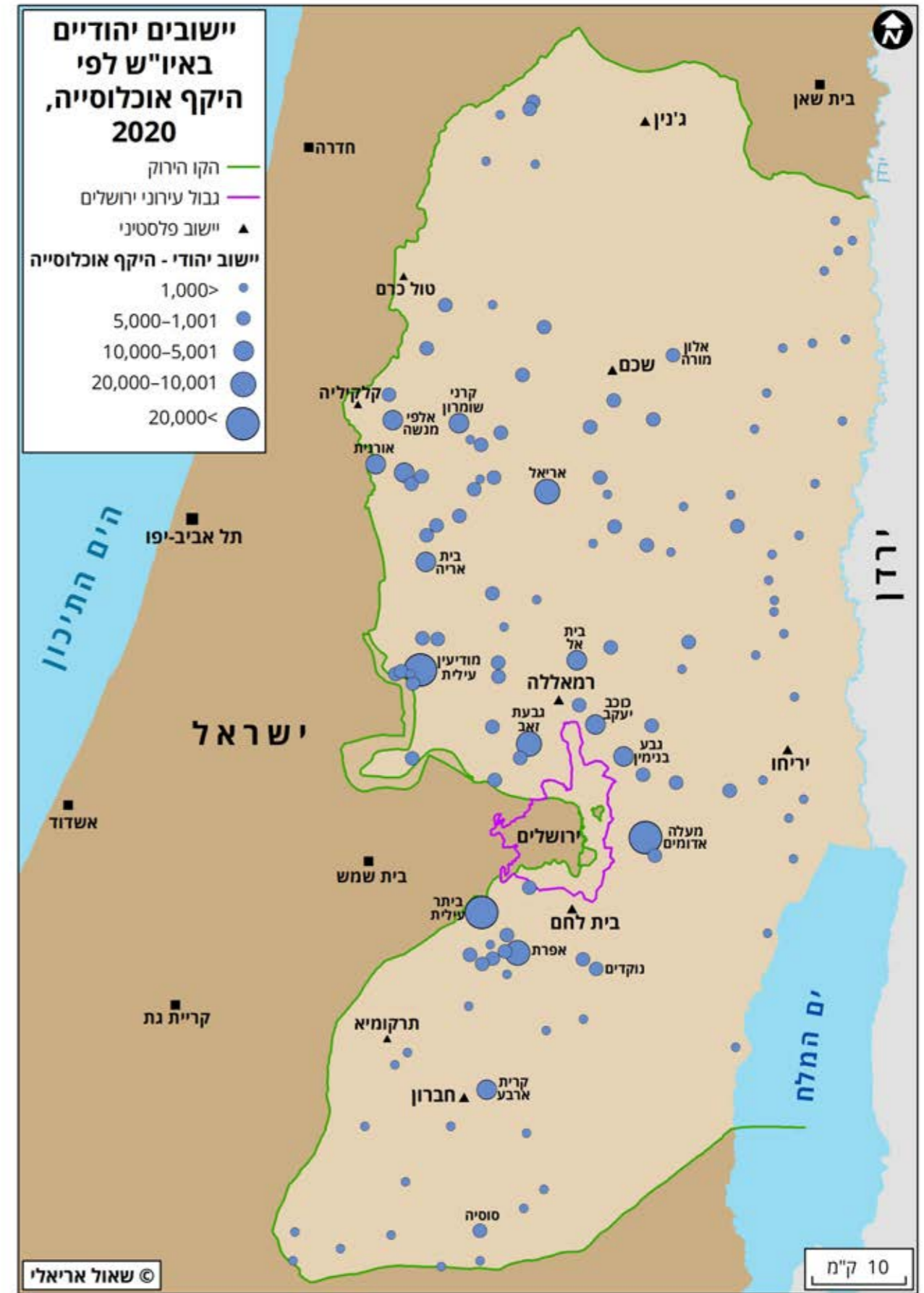
תושבי השומרון ייסעו גם לערים הגדולות שבמישור החוף: חדרה, כפר סבא, פתח תקווה, נתניה ועוד, מרחק נסיעה ממוצע של 23.5 ק"מ. הם יחצו את המעברים ריחן, תאנים, אליהו, שומרון. תושבי הר חברון ייסעו גם לבאר שבע ולקריית גת, מרחק ממוצע של 37.6 ק"מ, וישתמשו במעברים מיתר, תרקומיא.

גם תושבי המועצות המקומיות יבקשו להגיע לאותן ערים גדולות, מרחק נסיעה ממוצע של 30 ק"מ. תושבי הערים החרדיות יעשו את דרכם לירושלים או לבני ברק, תושבי אריאל לתל-אביב, ותושבי מעלה אדומים ימצאו את מבוקשם גם הם בירושלים בעיקר.

לסיכום, המרחק הממוצע בין היישובים, התפרוסת שלהם – תפרוסת קווית או משני עברי גב ההר, שרובו נמצא במעמד שטח A או B – לא מאפשרים התלכדות של היישובים היהודים באי"ש ובמועצות האזוריות. בדומה לכך, ההטרונגניות של המועצות מבחינת מידת הדתיות של התושבים אינה מסייעת לקיום אינטנסיבי של אינטראקציות חברתיות ותרבותיות. המרחק הרב מן היישובים אל משרדי המועצה לא מאפשר להפוך אותם למוקד תרבותי וחברתי שיש אליו גישה נוחה, ומחייב את תושבי כל אחד מן היישובים לחפש את השירותים העירוניים הדרושים לו בארבעת המטרופולינים הגדולים שבתחומי ישראל, אף-על-פי שהם יותר מדי רחוקים בשביל לייצר תנאים להתלכדות יישובית.

מפה 38: יישובים פלסטיניים בגדה המערבית לפי היקף האוכלוסייה, 2020

מפה 37: יישובים יהודיים באו"ש לפי היקף האוכלוסייה, 2020

לוח 27: יישובים יהודיים מול יישובים פלסטיניים באיו"ש:

מספר היישובים והיקף האוכלוסייה

גודל היישוב (לפי מספר תושבים)	מספר יישובים		
	ישראלים	פלסטינים	יחס באחוזים
סה"כ	127	482	
0 - 1,000	59	125	
1,001 - 5,000	53	232	
5,001 - 10,000	9	70	
10,001 - 20,000	3	32	
מעל 20,001	3	23	

מספר תושבים (אלפים)

סה"כ	מספר תושבים (אלפים)		
	ישראלים	פלסטינים	יחס באחוזים
סה"כ	451	2,720	
0 - 1,000	30	56	
1,001 - 5,000	128	604	
5,001 - 10,000	66	509	
10,001 - 20,000	50	430	
מעל 20,001	177	1,121	

שטח בניו (קמ"ר)

סה"כ	שטח בניו (קמ"ר)		
	ישראלים	פלסטינים	יחס באחוזים
סה"כ	137	353	
0 - 1,000	35	12	
1,001 - 5,000	55	88	
5,001 - 10,000	18	61	
10,001 - 20,000	14	52	
מעל 20,001	14	141	

אפשר היה להוסיף לחישובים האלה את ירושלים, אבל בקושי מסוים, שכן מבחינת גודלה היא קטגוריה נפרדת החסרה את המידרג העירוני בינה לבין הבאות אחריה, בעיקר ביחס ליישובים היהודיים. היא גדולה פי 13 מן העיר היהודית הגדולה באיו"ש, ורק פי 4 מהעיר הפלסטינית הגדולה באיו"ש. יחד עם זאת, מיקומה הוא על גב ההר בין שכם לחברון, מה שיוצר מידרג פלסטיני מושלם: עיר גדולה במרכז הגדה, שתי ערים, הקטנות פי 4, הממוקמות במרכז השטח שמצפון ומדרום לירושלים, וביניהן ועד הקו הירוק ערים קטנות יותר. מבחינת האוכלוסייה היהודית, ירושלים ממוקמת במרכז המשולש הגדול של ירושלים, שאת קודקודיו מאיישות שלוש הערים הגדולות: מודיעין עלית, ביתר עלית ומעלה אדומים.

לוח 28: יישובים יהודיים ופלסטיניים באיו"ש (מספר יישובים והיקף האוכלוסייה)

בחלוקה לפי תוכנית שרון, מועצות אזוריות, נפות פלסטיניות

	גודל היישוב					
	0-1,000	1,001-5,000	5,001-10,000	10,001-20,000	מעל 20,000	
לפי תוכנית שרון						
	ישראלים	פלסטינים	ישראלים	פלסטינים	ישראלים	פלסטינים
סה"כ	59	125	53	232	9	70
בקעת הירדן	32	35	10	49	2	16
גב ההר	15	55	8	89	2	26
מערב יהודה ושומרון	10	27	19	73	5	19
עוטף ירושלים	2	8	16	21	0	9
	ישראלים	פלסטינים	ישראלים	פלסטינים	ישראלים	פלסטינים
סה"כ	59	125	53	232	9	70
נוש עציין	5	14	9	24	0	13
הר חברון	14	33	2	23	1	4
מגילות ים המלח	6	0	0	0	0	2
מטה בנימין	6	16	21	62	4	16
עובות הירדן	20	10	1	9	0	2
שומרון	8	52	21	14	4	35
לפי מועצות אזוריות						
	ישראלים	פלסטינים	ישראלים	פלסטינים	ישראלים	פלסטינים
סה"כ	59	125	53	232	9	70
בית לחם	4	11	7	19	0	8
נינין	3	22	2	33	0	11
חברון	17	35	2	27	1	7
טובאס	7	6	0	5	0	2
טול כרם	1	10	2	16	0	6
ירושלים	1	4	5	12	2	7
יריחו	14	4	2	4	0	2
סלפית	2	1	10	13	1	3
קלקיליה	0	13	2	15	3	3
רמאללה	5	11	14	50	2	11
שכם	5	8	7	38	0	10
לפי נפות פלסטיניות						
	ישראלים	פלסטינים	ישראלים	פלסטינים	ישראלים	פלסטינים
סה"כ	59	125	53	232	9	70
בית לחם	4	11	7	19	0	8
נינין	3	22	2	33	0	11
חברון	17	35	2	27	1	7
טובאס	7	6	0	5	0	2
טול כרם	1	10	2	16	0	6
ירושלים	1	4	5	12	2	7
יריחו	14	4	2	4	0	2
סלפית	2	1	10	13	1	3
קלקיליה	0	13	2	15	3	3
רמאללה	5	11	14	50	2	11
שכם	5	8	7	38	0	10

העיר היהודית הגדולה ביותר, מודיעין עלית, הנמצאת באזור מערב בנימין, גדולה רק פי 1.27 מן העיר השנייה בגודלה, ביתר עלית, הנמצאת במערב יהודה. היא גדולה פי 2.06 מן השלישית, מעלה אדומים, הנמצאת על ספר מדבר יהודה, ופי 4 מן הרביעית, אריאל, הנמצאת במרכז השומרון. לשם השוואה לישראל: ירושלים, העיר הגדולה ביותר, גדולה במספר תושביה פי 2.05 מתל-אביב, העיר השנייה בגודלה, ופי 3.4-4 מן הערים המדורגות שלישיות והדומות במספר אוכלוסייתן (חיפה, ראשון לציון, פתח תקווה, אשדוד, נתניה, בני ברק ובאר שבע). העיר הפלסטינית הגדולה ביותר, חברון, הנמצאת ביהודה ומשמשת כ"בירתה הפלסטינית", גדולה רק פי 1.3 מן העיר השנייה בגודלה, שכם, הנמצאת בשומרון ומשמשת כ"בירתה הפלסטינית", אבל פי 3.16 מן העיר השלישית, יטא (דרום הר חברון) וטול כרם (מערב השומרון), פי 4 מן העיר הרביעית, קלקיליה (מערב השומרון) וג'נין (צפון השומרון).

היישובים הקטנים היהודיים, שבהם הבנייה היא של בתים פרטיים צמודי קרקע ("וילות"), משתרעים על 66 אחוזים מכלל השטח הבנוי היהודי, בעוד אצל הפלסטינים הם תופסים רק 28 אחוזים מכלל השטח הבנוי. ביישובים היהודיים הגדולים, שבהם גרים 39 אחוזים מן האוכלוסייה היהודית, השטח הבנוי תופס רק 10.6 אחוזים מכלל השטח הבנוי, בגלל האוכלוסייה החרדית של היישובים, על מאפייניה הייחודיים, בעוד שאצל הפלסטינים אותו שיעור של אוכלוסייה, 40 אחוזים, תופס 40 אחוזים מכלל השטח הבנוי. שוב, זהו נתון המצביע על תהליכי עיור הרבה יותר מפותחים במערך היישובי הפלסטיני.

בנוסף לנתונים הסטטיסטיים, יש לזכור שבפועל, שני היישובים היהודיים הגדולים ביותר, מודיעין עילית וביתר עליית, הם יישובים חרדיים – ללא תעשייה, ללא מרכזי שירותים, וללא מרכזי תרבות, חינוך וספורט הרלוונטיים לשאר היישובים. כמו כן, שניהם ממוקמים על הקו הירוק, הרחק מן היישובים האחרים, ובעצמם נסמכים על ירושלים, בני ברק ובית שמש שבתוך ישראל. העיר השלישית, מעלה אדומים, המעורבת באוכלוסייתה, ממוקמת על ספר המדבר, עם מעט מאוד יישובים יהודיים בקירבתה, ונשענת במירקם חייה על העיר ירושלים. העיר הרביעית, אריאל, נמצאת במיקום מצוין, במרכז השומרון על גב ההר, אבל היא קטנה יחסית,²⁸ גם אם היא נהנית מהאוניברסיטה המשמשת מוקד משיכה אזורי (16 אלף סטודנטים מרחבי הארץ). במילים אחרות, **כל היישובים הגדולים בישראל, על כל ההשלכות הנובעות מכך בתחומי התחבורה, התשתית, הביטחון, החינוך, הכלכלה, ועוד.**

מעניין להשוות את איו"ש בהיבטים האלה לישראל עצמה, שגם בה פריסת היישובים, מראשית ההתיישבות הציונית, נועדה להשיג מטרות פוליטיות – במיוחד במסגרת המלחמה על גבולותיה של המדינה היהודית הצעירה, ומאוחר יותר המאבק לביסוס האחיזה בשטחים שנכבשו במלחמת העצמאות. השוואה כזאת מחדדת ומדגישה את המימצאים ביחס למדדים הנידונים כאן. בישראל (ללא איו"ש), שיעור היישובים הקטנים (עד 5,000 נפש) עומד על 84 אחוזים (919 יישובים) אבל מתגוררים בהם רק 8.8 אחוזים מן התושבים (רבע משיעורם באיו"ש); שיעור היישובים הבינוניים עומד על 7.7 אחוזים (84 יישובים), וגם בהם מתגוררים רק 9.9 אחוזים מן התושבים (לעומת 25 אחוזים באיו"ש). שיעור היישובים הגדולים עומד על 8 אחוזים (88 יישובים), יותר מפי 3 מאשר באיו"ש, ובהם מתגוררים 81.3 אחוזים מן התושבים, פי שניים משיעורם באיו"ש. כלומר: בממוצע ישראל הרבה יותר מפותחת ועירונית מאשר מערך ההתיישבות היהודי באיו"ש, וגם הפלסטיני. בישראל ישנן בממוצע 1.54 ערים על כל 2.3 מועצות מקומיות ומועצה אזורית אחת, בעוד אשר באיו"ש ישנה בממוצע עיר אחת קטנה מאוד (שתי הערים החרדיות מתוך ארבע הערים אינן רלוונטיות) על 3.25 מועצות מקומיות ו-1.5 מועצות אזוריות.

²⁸ ביום 24.10.21 פירסם משרד השיכון מכרז ל-731 יחידות דיור באריאל. המכרזים שפורסמו באריאל הם לפי תוכנית מס' 130/3/1 שאושרה ב-1991 לבניית כ-1,600 יחידות דיור על קרקעות שהוכרזו כ"אדמות מדינה" שנים לפני-כן. באופן רשמי, מדובר בשטח שנכלל בתחום השיפוט של ההתנחלות אריאל, אך למעשה מדובר בהתנחלות נפרדת, בשטח המרוחק כ-2 ק"מ נסיעה מאריאל.

שתי הערים היהודיות החרדיות הן הערים הצפופות ביותר באיו"ש (גם יחסית לערים הפלסטיניות), והן קטגוריה נפרדת. צפיפות גבוהה מאפיינת את היישובים החרדיים בכלל. למשל, בבני ברק, השיאנית בישראל, הצפיפות עומדת על 28,865 נפש לקמ"ר, ובאלעד, עיר חדשה יחסית, הצפיפות היא 14,191 נפש לקמ"ר (חמש מתוך עשר הערים הצפופות ביותר בישראל הן חרדיות, ובתוכן מודיעין עילית וביתר עילית). שתי הערים הללו, מודיעין עילית וביתר עילית, צפופות יותר מן הערים הגדולות בישראל: בירושלים הצפיפות היא 7,652 נפש לקמ"ר, בתל-אביב 9,001, ובפתח תקווה 7,037. בשטח המועצות והערים החילוניות היהודיות באיו"ש הצפיפות צונחת ונעה בין 4,200-1,500 נפש לקמ"ר.

אשר ליישובים הפלסטיניים הגדולים (מעל 20,000 נפש), אלה נהנים מצפיפות נמוכה יותר ביחס לשטח השיפוט, אך גבוהה הרבה יותר ביחס לשטח הבנוי, שם היא נעה מ-1,500 עד כמעט 14,000 נפש לקמ"ר. השיאנית היא קלקיליה, הנצורה בשטח A הקטן שהוקצה לה: הצפיפות בה עומדת על 14,143 נפש לקמ"ר. עם זאת, ביישובים הפלסטיניים האלה, גם אלה שיש בהם צפיפות מגורים גבוהה, קיים פוטנציאל למיגוון שירותים נגישים בתחומים כמו מערכת התחבורה הציבורית, שטחי מסחר, תעשייה, חינוך ועוד, מה שקשה יותר למצוא ביישובים היהודיים הגדולים, בעיקר החרדיים.

יישובים יהודיים ופלסטיניים באזורי ההתיישבות

בחלוקה לפי תוכנית שרון

תוכנית שרון היא החלוקה הנוחה ביותר מבחינת האינטרס הישראלי, משום שהיא מבקשת להימנע מהכללת יישובים פלסטיניים גדולים. באזור בקעת הירדן, המשתרע על 40 אחוזים משטח איו"ש, בלוח 28, ניתן לראות כי 93 אחוזים מן היישובים הם קטנים (עד 5,000), וברובם אף מתגוררים פחות מאלף נפש. שלושת היישובים הבינוניים לא באמת רלוונטיים לאזור הזה, שכן הגדול שביניהם, אפרת, נמצא בגב ההר, במרחב גוש עציון, במרחק עשרות ק"מ מרוב היישובים, והוא עצמו נסמך על ירושלים. כך גם קריית ארבע שבדרום הר חברון, וגבע בנימין הצמוד לירושלים. כלומר, ב-40 אחוזים משטח איו"ש, היישובים היהודיים הם בני אותו גודל (קטן) וחסרי כל מידרג. לפיכך ערי השירותים השונות ליישובים האלה פרוסות מערד ובאר שבע בדרום, דרך ירושלים במרכז, ועד בית שאן ועפולה בצפון. לעומת זאת היישובים הערביים נהנים באזור הזה מלא פחות מאשר 7 יישובים גדולים, הנמצאים במרכז השטח ובמידרג יישובי מוצק. באזור הזה נמצא כשליש מהשטח הבנוי היהודי באיו"ש, ורובו הוא חממות של היישובים בבקעת הירדן ובצפון ים המלח.

במערב יהודה ושומרון התמונה שוב זהה. ישנו רק יישוב בינוני אחד (אריאל, המונה כמעט 20,000 תושבים) יחד עם 29 יישובים קטנים, המייצגים גם כאן 83 אחוזים מכלל היישובים באזור, ו-5 בינוניים. למרות מיקומו של היישוב אריאל בלב השומרון, הוא ממוקם בפניה המזרחית ביותר

לוח 29: צפיפות ערים ומועצות מקומיות יהודיות באיו"ש (שטח בנוי ותחום שיפוט)

יישוב	מספר תושבים	שטח			צפיפות	
		תחום שיפוט קמ"ר	שטח בנוי קמ"ר	% משטח שיפוט	מספר תושבים לקמ"ר	שטח בנוי לקמ"ר
מודיעין עילית	77,967	4.8	3.3	67.7	16,142.2	23,843.1
ביתר עילית	61,125	4.9	4.0	81.9	12,423.7	15,167.4
מעלה אדומים	37,846	46.5	7.2	15.5	814.2	5,263.6
אריאל	19,582	14.4	7.2	50.0	1,363.6	2,727.2
נבעת זאב	19,225	4.5	4.1	92.8	4,310.5	4,643.7
אפרת	11,405	6.9	2.4	35.0	1,643.3	4,693.4
קרני שומרון	9,417	7.3	3.8	52.3	1,298.8	2,484.6
אורנית	8,965	2.2	1.8	80.7	4,020.1	4,980.5
אלפי מנשה	7,997	4.6	2.9	62.2	1,746.0	2,805.9
קריית ארבע	7,338	4.4	1.8	41.1	1,667.7	4,054.1
בית אל	5,684	1.5	1.1	70.4	3,739.4	5,312.1
בית אריה	5,351	2.9	1.8	63.0	1,851.5	2,940.1
קדומים	4,586	2.9	2.0	69.4	1,592.3	2,293.0
עמנואל	4,129	5.0	1.3	25.6	819.2	3,469.0
הר אדר	4,084	1.4	1.2	87.2	2,968.0	3,403.3
אלקנה	3,911	5.0	1.3	25.6	3,286.5	4,116.0
מעלה אפרים	1,255	5.6	1.9	33.8	224.1	664.0

של האזור, במרחק עשרות ק"מ מן היישובים המרוחקים ביהודה או בצפון השומרון. אם כך, גם יישובי האזור הזה חסרי מידרגיות, ורובם המכריע הם קטנים.

מערך היישובים הפלסטיני באזור הזה נהנה אומנם רק מ-2 יישובים גדולים, אבל מן המפה ניתן לראות כי הערים קלקיליה וטול כרם צמודות למרחב הזה מכיוון מערב, ובעצם הן חלק בלתי-נפרד ממנו. נוסף על כך, ישנם במרחב הזה 27 יישובים בינוניים, המרכזים 100 יישובים קטנים. כך שהמידרגיות במערך הפלסטיני קיימת וברורה. גודלו של השטח הבנוי מצביע על בנייה צפופה הרבה יותר במערך הפלסטיני - 540 דונם בממוצע ליישוב - בעוד שבמערך היהודי הוא 1,126 דונם ליישוב. במערך היישובים היהודיים בעוטף ירושלים התמונה לכאורה משתנה: 3 ערים גדולות יחסית, שיכלו לקיים גיבוש יישובי עם 18 יישובים קטנים ויישוב בינוני אחד בלבד. עם זאת בפועל, כפי שכבר הוזכר, מדובר בשתי הערים החרדיות הממוקמות על הקו הירוק, הרחק משאר היישובים. שתיהן מדורגות באשכול 1 של המדד החברתי-כלכלי, ואוכלוסייתן החרדית קשורה כל-כולה מבחינת מירקם חייה לירושלים, לבני ברק ולבית שמש. כמו כן, למעלה אדומים, ממזרח לירושלים, אין סביבה יישובים רבים, והיא עצמה נסמכת על ירושלים. יחד עם זאת, אפשר לראות באפרת מעין מרכז עירוני קטן לתושבי גוש עציון. מכל מקום, גם במרחב הזה, הנהנה ממספר רב של תושבים ישראלים, לא מתקיים מידרג בין היישובים, והגדולים שבהם נמצאים בקודקודי האזור ולא מקיימים אינטראקציה עם הקטנים. לעומת זאת המידרגיות של מערך היישובים הפלסטיני באזור הזה היא ברורה, למרות שהיישובים הגדולים הצמודים אליו - 6 הערים הפלסטיניות: רמאללה, ביתוניא, אל-בירה, בית לחם, בית סחור ובית ג'אלה - אינם כלולים בעוטף ירושלים לפי ההגדרה הישראלית.

לוח 30: צפיפות ערים ומועצות פלסטיניות בגדה המערבית (שטח בנוי ותחום שיפוט)

יישוב	מספר תושבים	שטח			צפיפות	
		שיפוט קמ"ר	שטח בנוי קמ"ר	% משטח שיפוט	מספר תושבים לקמ"ר	שטח בנוי לקמ"ר
חברון	215,571	74.1	29.5	67.7	2,909.1	7,312.4
שכם	164,758	28.6	13.9	81.9	5,760.7	11,853.0
יסא	68,094	133.0	8.7	15.5	511.9	7,853.9
טול כרם	67,497	28.8	7.6	50.0	2,343.6	8,869.5
קלקיליה	54,737	25.6	3.9	92.8	2,138.1	14,143.9
נין	52,632	37.3	6.3	35.0	1,411.0	8,354.2
אל-בירה	48,625	22.4	4.8	52.3	2,170.7	10,109.1
זורה	42,174	49.0	5.5	80.7	860.6	7,695.9
רמאללה	41,246	16.3	8.1	62.2	2,530.4	5,092.0
זהרייה	38,516	133.0	5.7	41.1	289.5	6,816.9
בית לחם	30,233	29.8	4.8	70.4	1,014.5	6,246.4
חלחול	28,981	37.3	4.7	63.0	776.9	6,192.5
ביתוניא	28,138	26.2	2.6	69.4	1,073.9	11,034.5
סמוע	27,888	13.8	3.1	25.6	2,020.8	8,967.2
אידנא	27,886	25.5	4.6	87.2	1,093.5	6,009.9
בני נעים	26,405	-	7.4	25.6	-	3,573.0
קבטיה	25,773	8.6	3.1	33.8	3,010.8	8,450.1
טובס	22,690	-	2.5	-	-	9,076.0
עזריה	22,434	-	2.8	-	-	8,157.8
סעיר	22,217	117.0	3.5	2.95	189.8	6,439.7
ימון	21,908	-	2.3	-	-	9,443.1
יריחו	21,891	59.0	2.8	4.81	371.0	7,708.0
תקומיא	20,704	-	3.0	-	-	6,994.5

במילים אחרות, גם לפי חלוקה אזורית המתעדפת את ריכוזי היישובים היהודיים, ומוציאה מתחומם את היישובים הפלסטיניים הגדולים, אי-אפשר להצביע על מידרגיות לפי גודל ומיקום בקרב מערך היישובים היהודיים.

באזור גב ההר, שמחוץ לתוכנית, המצב זהה. 92 אחוזים מן היישובים היהודיים הם קטנים (עד 5,000 נפש), וברובם אף מתגוררים פחות מאלף נפש. שני היישובים הבינוניים (בכל אחד מהם חיים פחות מ-10,000 נפש) הם בית אל וכוכב יעקב - שני יישובים המדורגים בשליש התחתון של הדירוג החברתי כלכלי, 3 ו-2 בהתאמה. כוכב יעקב, שמספר תושביו כמעט כפול מזה של בית אל, הוא יישוב עם אוכלוסייה חרדית, המתנהג כשכונה של ירושלים. לפיכך, גם באזור הזה אין מידרג יישובי וכמעט כל היישובים הם קטנים, ומשום כך נסמכים על ירושלים. לעומת זאת, זהו לב המערך היישובי הפלסטיני, עם 40 אחוזים מכלל היישובים, עם 13 מתוך 23 היישובים הגדולים, שכל אחד מהם משרת בממוצע 11 יישובים קטנים ו-2.7 יישובים בינוניים בלבד. מיקומם הוא לאורך ציר 60 בגב ההר.

יישובים יהודיים ופלסטיניים בחלוקה לפי הנפות הפלסטיניות

בחינת הקריטריון הזה לפי החלוקה לנפות פלסטיניות (לוח 28) רק מחדדת ומעצימה את המימצאים של תוכנית שרון. בחמש נפות – שכם, יריחו, טול כרם, טובאס וג'נין – אפשר למצוא רק יישובים יהודיים קטנים, שברובם חיים פחות מאלף איש. בנפת חברון, לצד 19 היישובים הקטנים ישנה רק המועצה המקומית קריית ארבע, המדורגת באשכול 3 במדד החברתי-כלכלי, ורוב היישובים נמצאים מדרום לה. בנפת ירושלים המצב הוא הטוב ביותר: נמצא בה 6 יישובים קטנים, 3 בינוניים, ואחד גדול הממוקם במרכז הנפה. בנפת סלפית העיר אריאל ממוקמת בקצה המזרחי המרוחק ביותר של הנפה, הרחק מ-12 היישובים הקטנים והיישוב הבינוני שבתחומי הנפה. בנפת בית לחם, העיר ביתר עילית ממוקמת על הקו הירוק בקצה המערבי של הנפה. אפרת הבינונית, לעומת זאת, ממוקמת במרכז ביחס לרוב היישובים הקטנים. בנפת רמאללה התמונה זהה: העיר הגדולה, מודיעין עילית, ממוקמת בקצה המערבי ביותר של הנפה, רחוקה מרוב היישובים, והיא עיר חרדית וענייה. בנפת קלקיליה אין בנמצא יישוב גדול ומספר היישובים האחרים הוא זעום.

ושוב: המידרגיות של מערך היישובים הפלסטיני בכל הנפות ביחס של גודל ומיקום היא ברורה, למצט טול כרם וקלקיליה, הממוקמות מסיבות היסטוריות בקצה המרוחק של הנפות.

יישובים יהודיים ופלסטיניים בחלוקה לפי המועצות האזוריות

בחינת הקריטריון הזה לפי חלוקה למועצות אזוריות (ראו לוח 28), לרבות המועצות המקומיות והערים שבתחומן, מעלה תמונה דומה לזו שראינו בניתוחים הקודמים. בשתי המועצות המזרחיות – ערבות הירדן ומגילות ים המלח – ישנם רק יישובים קטנים, שברובם חיים מאות ספורות של ישראלים. בהר חברון רק קריית ארבע הבינונית ממוקמת בקצה שטח השיפוט של המועצה, וישנם בה 19 יישובים קטנים. בשומרון נמצא את אריאל במרכז המועצה האזורית, במיקום מצוין, עם 4 יישובים בינוניים ו-29 קטנים. בגוש עציון העיר הגדולה (ביתר עילית החרדית) נמצאת בקצה המערבי של המועצה ואינה משרתת אותה, אפרת הבינונית בגודלה נמצאת במרכז המועצה שבה 14 יישובים קטנים. במטה בנימין אכן נמצא יישובים גדולים, אבל מודיעין עילית, על אוכלוסייתה החרדית, נמצאת בקצה המערבי של המועצה ואינה משרתת אותה כלל, ומעלה אדומים, בקצה הדרומי של המועצה, מרוחקת עשרות ק"מ מרוב יישובי המועצה. גם גבעת זאב, הבינונית בגודלה, שממוקמת בגב ההר, קרוב לירושלים ולקו הירוק, נמצאת בפנינה הדרומית של המועצה; יש בה עוד 4 יישובים בינוניים, ששלושה מהם אכן ממוקמים כמעט במרכז המועצה (גבע בנימין, בית אל וכוכב יעקב), ו-29 קטנים.

מבחינת מערך ההתיישבות הפלסטיני, בשטח מגילות ים המלח לא קיימים יישובים פלסטיניים (למעט אחד), שכן שטח המועצה מבוסס על כביש 90 שנבנה בחלק הזה רק לאחר מלחמת ששת הימים, ושאר השטח הוא שטחי אש של צה"ל. בשטח ערבות הירדן, מרכזיותה של העיר יריחו

ברורה. בשאר שטחי המועצות, המידרג – ואפילו המיקום המרכזי של הערים הפלסטיניות הגדולות – הוא ברור.

ניתוח התיחומים השונים מראה בבירור כי מערך היישובים היהודיים נבנה ללא מידרגיות של גודל ומיקום. שני היישובים הגדולים ביותר – מודיעין עילית וביתר עילית – נמצאים בקצה האזור, על הקו הירוק, רחוקים מאוד מרוב היישובים. בנוסף, מדובר ביישובים עם אוכלוסייה חרדית המדורגת בתחתית הדירוג הכלכלי-חברתי, ושאינה מקיימת אינטראקציה משמעותית עם היישובים הסמוכים להם. היישוב הגדול השלישי, מעלה אדומים, ממוקם בקצה המדובר ובסמוך למספר זעום של יישובים יהודיים. כמו כן, סמיכותו הרבה לירושלים, מעניקה לבירה עדיפות על פניו. מיקומה של אריאל, העיר הרביעית בגודלה, בשומרון הוא מרכזי ונכון. קריית ארבע בדרום נמצאת בקצה האזור ההתיישבות היהודית, שתושביו מעדיפים – בנוסף לירושלים – את ערד ובאר שבע, שמרחקם אינו רב הרבה יותר. כמו כן היא יותר מדי קטנה וענייה בשביל להעניק שירותים משמעותיים. גבעת זאב ואפרת שבאזור ירושלים אינן יכולות להתחרות בירושלים הסמוכה אליהן במרחק של קילומטרים ספורים. בצפון השומרון, בבקעת הירדן ובצפון ים המלח היישובים הם קטנים וחסרי כל מידרג.

בפועל, ירושלים, הממוקמת בין שתי הערים הפלסטיניות הגדולות, שכם וחברון, היא העיר המרכזית שכל היישובים היהודיים באיו"ש נסמכים עליה באופן ישיר, ללא כל מידרג ביניים של ערים יהודיות אחרות. המרחק שלה מהקו הירוק בדרום, העומד על 36 ק"מ בלבד, ממקד אליה את כל היישובים המעטים שביהודה. לעומת זאת המרחק הכפול שלה אל הקו הירוק מצפון, 74 ק"מ, יוצר קושי להישען עליה לחלק קטן של האוכלוסייה היהודית המתגורר מצפון לשכם. כמו כן, שבע מתוך 13 המועצות המקומיות ממוקמות במערב השומרון, בין קדומים לבית אריה. צמיחתן מיוחסת לקירבה שלהן לגוש דן.

לסיכום: על-פי המימצאים האלה ניתן לקבוע כי **העדר של מידרג יישובי על-פי מיקום וגודל בכל האזורים אינו מאפשר למערך היישובי היהודי באזור יהודה ושומרון לקיים מירקם חיים פנימי יציב ועצמאי.** ככלל, האזור כולו, הרווי ביישובים קטנים, ולעיתים רבות קטנים מאוד, לא מקיים אינטראקציות משמעותיות עם המערך היישובי הפלסטיני, אלא נסמך על הערים הישראליות בתחומי הקו הירוק, ובראשן הבירה ירושלים. לעיתים מדובר בנסיעה של עשרות קילומטרים רבים כדי להגיע אל יישוב גדול כמו באר שבע, ערד, עפולה, בית שאן, כפר סבא, חדרה, נתניה, פתח תקווה, ראש העין ועוד.

התוצאות הדומות על-פי ניתוח תיחום המועצות האזוריות ואזורי ההתיישבות בתוכנית שרון, מצביעות על כך שכל אזור שיסופח לישראל יצטרך להמשיך ולהישען על העיר הגדולה שבקירבתו.

פרק שישי

הקריטריון הרביעי: האם ההתיישבות נעשית תוך היאחזות בקרקע והיישובים נשענים על חקלאות ותעשייה מקומית?

בעלויות קרקע

במחקר נתייחס רק לשטחי C,²⁹ שהם 60 אחוזים מהגדה – 3,207 קמ"ר. ראשית, נפתח בבחינת התפלגות הבעלות על הקרקע (לוח 31 ומפה 39).

לוח 31: בעלויות קרקע בשטחי C (באחוזים)

סוג הבעלות	בעלות על הקרקע	
	קמ"ר	אחוזים
סה"כ	3207.4	100.0
אדמות יהודים	8.9	0.3
מוכרות	713.4	22.2
מוסדרות	527.3	16.4
ממונה תובע בעלות	422.2	13.2
פרטית - לא מוסדר	958.8	29.9
פרטית - מוסדר	576.7	18.0

ניתן לראות בנתונים כי ככלל השטח מתחלק לקרקעות בבעלות המדינה (אדמות מוכרות ואדמות מוסדרות) – כ-39 אחוזים, ולקרקע בבעלות פרטית פלסטינית (לא מוסדר ומוסדר) – כ-48 אחוזים. יחד עם זאת, יש לציין כי אדמות המדינה המוכרות, שעברו את תהליך הסקר והוכרו, עדיין נתונות במחלוקת, מאחר שעובדו על-ידי פלסטינים לסירוגין. כך גם לגבי אדמות "ממונה תובע בעלות", כלומר כאלה שתהליך הסקר ביחס אליהן לא הושלם. בכל חישוב, שיעור האדמות הנמצאות בבעלות פרטית יהודית הוא אפסי ובטל לחלוטין. במילים אחרות, הפיתוח וההרחבה של מערך ההתיישבות היהודי, לאור המדיניות הפלסטינית השוללת מכירת קרקעות ליהודים, אפשריים בעיקר על-ידי הקצאת אדמות מדינה. יש להדגיש כי גם הערוץ הזה נשלל על-ידי הקהילה הבינלאומית בהחלטות שונות של האו"ם, ובראשן 2334, שהתקבלה במועצת הביטחון ב-2016 (ארצות-הברית נמנעה). בלוח 32 אפשר לראות בקלות כי תמונת בעלויות הקרקע לא משתנה בכל חלוקה אחרת של שטח C באיו"ש, ומכאן גם המסקנה זהה.

²⁹ על-פי הסכם הביניים שנחתם ב-1995, ישראל מחזיקה בשטח הזה בסמכות הביטחון, בסמכות חוק וסדר, וב-17 סמכויות טריטוריאליות. ישראל העבירה בשטח הזה לידי הרש"פ 24 סמכויות פרסונליות ופונקציונליות. שטח C היה אמור לעבור לאחריהן הרשות הפלסטינית בשלוש היערכויות, תוך 18 חודשים, למעט אתרים צבאיים והיישובים היהודיים.

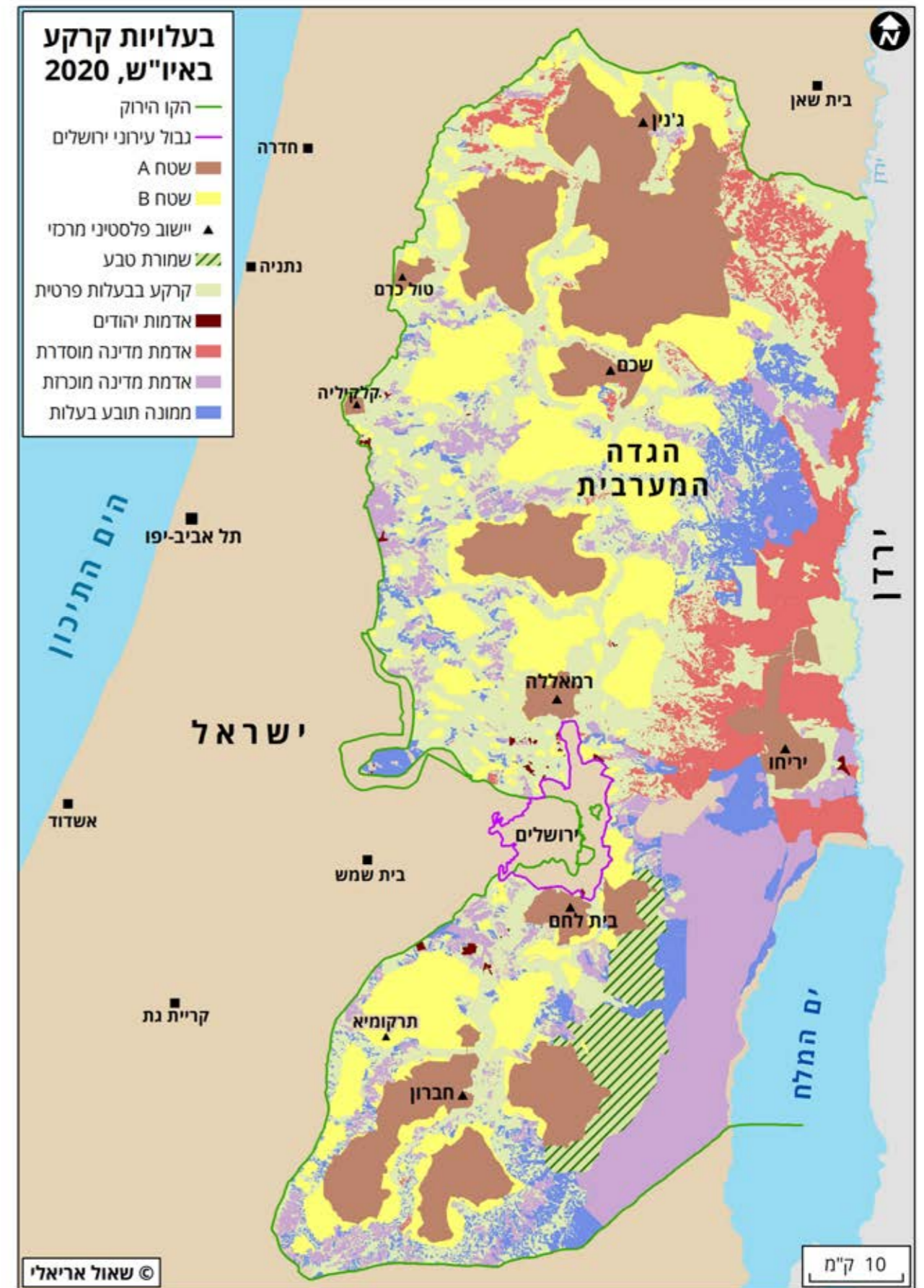
לוח 32: בעלויות קרקע באיו"ש:

תוכנית שרון / מועצות אזוריות / נפות פלסטיניות

	פרטית - מוסדר	פרטית - לא מוסדר	ממונה תובע בעלות	מוסדרות	מוכרות	אדמות יהודים
לפי תוכנית שרון						
סה"כ	576.7	958.8	422.2	527.3	713.4	9.0
בקעת הירדן	320.1	273.27	273.5	456.0	252.0	1.6
גב ההר	156.3	252.2	85.5	36.7	328.6	1.7
מערב יהודה ושומרון	74.7	298.81	35.1	23.3	93.9	0.1
עוטף ירושלים	25.6	134.51	28.1	11.3	38.9	5.5
לפי מועצות אזוריות						
סה"כ	576.7	958.8	422.2	527.3	713.4	9.0
מחוז לשטחי איו"ש	0.16	4.7	0.6	0.9	3.7	0.24
נוש עציון	0.01	127.4	57.4	0.0	122.6	3.04
הר חברון	0.00	172.9	83.7	1.3	69.3	0.00
מגילות ים המלח	0.07	9.0	39.4	36.2	313.2	0.03
מטה בנימין	187.94	210.2	61.8	83.0	63.12	3.21
ערבות הירדן	198.61	96.3	150.1	350.3	53.06	1.18
שומרון	189.93	338.2	29.2	55.6	88.42	1.23
לפי נפות פלסטיניות						
סה"כ	576.7	958.8	422.2	527.3	713.4	9.0
בית לחם	0.0	79.9	57.3	0.0	274.1	1.9
נינין	108.9	31.7	1.2	41.5	5.7	0.0
חברון	0.0	214.1	95.1	1.3	147.0	1.4
טובאס	103.1	19.9	18.6	157.1	6.8	0.0
טול כרם	17.2	65.8	4.4	0.7	10.4	0.0
ירושלים	46.5	44.6	17.5	23.6	85.4	2.3
יריחו	93.3	28.2	111.7	217.2	53.2	1.2
סלפית	0.0	88.0	9.8	0.3	48.1	0.2
קלקיליה	11.1	93.5	5.4	0.1	15.2	1.0
רמאללה	149.6	179.5	44.6	76.6	35.9	0.9
שכם	47.0	113.5	56.5	9.1	31.7	0.1

בעלויות קרקע ביישובים יהודיים

המדד הזה מתייחס לעובדה כי גם בתוך השטח של היישובים היהודיים חלק מהקרקע היא עדיין בבעלות פרטית פלסטינית - מסיבות שונות, ובראשן צווי תפיסה צבאית שהוצאו בשנות ה-1960 וה-1970, פלישות מאוחרות יותר, או "איים" בתוך התחום המוניציפלי. כפי שניתן לראות בלוח 33, המבוסס על נתוני שלום עכשיו, כמעט בכל היישובים היהודיים נמצאות אדמות בבעלות פרטית פלסטינית. בתחום המועצות המקומיות, כ-47 אחוזים משטחן הבנוי הוא בבעלות פרטית פלסטינית. מובילות בדירוג הזה בית אל, עמנואל, קריית ארבע ואורנית, שלמעלה ממחצית שטחן נמצא בבעלות פלסטינית, והמועצות גבעת זאב, קדומים וקרני שומרון, שמחצית משטחן בבעלות פלסטינית. בערים מודיעין עילית ואריאל, 40 אחוזים ו-30 אחוזים מן השטח, בהתאמה, הם בבעלות פלסטינית. בביתר עילית ובמעלה אדומים המספר הוא כמעט אפסי. במועצות האזוריות התמונה כמעט אחידה: במגילות ים המלח השיעור הוא אפסי, ובחמש המועצות שיעור האדמות בבעלות

מפה 39: בעלויות קרקע באיו"ש, 2020

האוכלוסייה (ויש לציין כי המספרים הללו כוללים את היישובים והתושבים הערבים בישראל, שאינם מתגוררים כמובן בדפוס של מושב או קיבוץ). מכלל כוח העבודה של איו"ש, העומד על 169,000 איש, רק 0.6 אחוזים עובדים בחקלאות (כולל ייעור ודיג). לשם השוואה: בישראל הנתון הזה עומד על אחוז אחד מכוח העבודה הכללי שהיקפו (3,913,400 איש).

לוח 34: דפוס היישובים היהודיים באיו"ש ומספר תושביהם: תוכנית שרון / מועצות אזוריות / נפות פלסטיניות

	דפוס יישוב				יישובים	תושבים	יישובים	תושבים	יישובים	תושבים
	יישוב קהילתי	יישוב עירוני	מושב	קיבוץ						
סה"כ	74	142,085	22	291,890	21	12,559	10	4,723		
בקעת הירדן	19	43,613	3	14,354	17	5,522	6	1,864		
נב ההר	22	39,461	1	2,433	0	0	2	709		
מערב יהודה ושומרון	22	33,455	11	70,898	2	3,453	0	0		
עוטף ירושלים	11	25,556	7	204,205	2	3,584	2	2,150		

לפי מועצות אזוריות

	יישובים	תושבים	יישובים	תושבים	יישובים	תושבים	יישובים	תושבים
סה"כ	74	142,085	22	291,890	21	12,559	10	4,723
נוש עזיון	12	33,614	1	61,125	0	0	3	2,726
הר חברון	13	8,923	1	7,338	2	1,041	0	0
מגילות ים המלח	1	255		0	1	360	4	1,353
מטה בנימין	24	64,013	8	154,192	2	3,584	0	0
ערבות הירדן	3	885	1	1,255	14	4,121	3	644
שומרון	21	34,395	11	67,980	2	3,453	0	0

לפי נפות פלסטיניות

	יישובים	תושבים	יישובים	תושבים	יישובים	תושבים	יישובים	תושבים
סה"כ	74	142,085	22	291,890	21	12,559	10	4,723
בית לחם	10	30,269	1	61,125	0	0	2	1,191
בנין	5	3,553	0	0	0	0	0	0
חברון	15	10,904	1	7,338	2	1,041	2	1,779
טובאס	3	885	0	0	4	1,656	0	0
טול כרם	1	925	1	2,080	1	1,409	0	0
ירושלים	6	22,088	3	62,832	0	0	1	465
ירחו	1	2,577	1	1,255	9	2,069	5	1,288
סלפית	7	14,830	6	40,448	1	2,044	0	0
קלקיליה	1	4,586	4	25,452	0	0	0	0
רמאללה	15	31,675	5	91,360	2	3,584	0	0
שכם	10	19,793	0	0	2	756	0	0

פלסטינית נע מ-19 אחוזים בערבות הירדן ועד 36 אחוזים בשומרון. היישובים ה"שיאניים" הם: בערבות הירדן - רועי (100 אחוזים בבעלות פלסטינית); במטה בנימין - רימונים (99 אחוזים), פסגות (99 אחוזים), כוכב השחר (92 אחוזים), עפרה (85 אחוזים), כפר האורנים (74 אחוזים), מתתיהו (69 אחוזים); בשומרון - שבי שומרון (67 אחוזים), סלעית (65 אחוזים), אלון מורה (65 אחוזים); ובגוש עזיון - הר גילה (65 אחוזים).

לוח 33: קרקע בבעלות פלסטינית ביישובים יהודיים באיו"ש³⁰

יישוב	גודל שטח בנוי (אלפי דונם)	קרקע בבעלות פלסטינית (אלפי דונם)
נוש עזיון	34.5	15.9
ערבות הירדן	30.0	13.5
מטה בנימין	28.2	8.0
שומרון	21.4	3.9
הר חברון	16.6	3.9
ערים	10.4	2.6
מועצות מקומיות	7.7	2.2

חקלאות

דפוס היישובים

נבחן את התפלגות היישובים היהודיים לפי דפוס ההתיישבות. בנוסף לשטח הבנוי, ליישובים חקלאיים יש השפעה רבה יותר על ההיאחזות בקרקע, על-ידי מרכיבים חקלאיים שונים - גידולי שדה, חממות, מפעלי אריזה - וכן השפעה כלכלית באמצעות עובדים, ספקים, נותני שירותים ועוד. גם אזורי תעשייה מגדילים את האחיזה בקרקע, על-ידי מפעלי תעשייה, בתי מלאכה, עסקים, אתרי פנאי, וכן באמצעות מעסיקים, עובדים, ספקים וכדומה. חקלאות ותעשייה הם שני סקטורים יצרניים המאפשרים עצמאות כלכלית ופיתוח אזורי, ותורמים את חלקם לתיקצוב של ענפי התעסוקה האחרים, כמו חינוך ורווחה. נבחן תחילה את המרכיב החקלאי.

התפלגות היישובים לפי דפוס היישוב

התפלגות היישובים לפי דפוס היישוב באזור יהודה ושומרון, בסוף 2020, מופיעה במפה 29, וכן בלוח 34. סך כל האדמות באיו"ש המעובדות על-ידי ישראלים עומד על 142.843 קמ"ר. שיעור היישובים החקלאיים עומד על 24.4 אחוזים מכלל היישובים, ומתגוררים בהם 3.8 אחוזים מכלל האוכלוסייה. אלה שיעורים נמוכים מאוד בהשוואה לישראל שבגבולות הקו הירוק: שיעור הקיבוצים והמושבים בישראל עומד על 62.3 אחוזים מכלל היישובים, ומתגוררים בהם 5.5 אחוזים מכלל

³⁰ נתוני שלום עכשיו.

ההתפלגות לפי תוכנית שרון

74 אחוזים מן היישובים החקלאיים נמצאים באזור בקעת הירדן, אבל חיים בהם רק 42.7 אחוזים מכלל הישראלים ביישובים החקלאיים באיו"ש. מדובר ביישובים קטנים בני עשרות נחלות, שלא כולן מוקצות ולא כולן פעילות. סך האדמות המעובדות על-ידי מתיישבי בקעת הירדן הוא כ-110,191 קמ"ר (77 אחוזים מסך-כל האדמות המעובדות על-ידי ישראלים). 96.425 קמ"ר מן השטח המעובד כולו נמצאים במועצה האזורית ערבות הירדן (ראו מפה 40), מתוך שטח המועצה המשתרע על 860 קמ"ר (11.2 אחוזים). לשם השוואה, במועצה האזורית אשכול שבעוטף עזה, המקיפה שטח דומה (כ-1,000 קמ"ר) ומספר דומה של יישובים חקלאיים, גודל הקרקע החקלאית המעובדת עומד על 284 קמ"ר (28.4 אחוזים). על כך יש להוסיף כי החקלאות בבקעת הירדן מבוססת על עובדים פלסטינים, המגיעים מיישובי האזור, כמו טובאס וטמון. במועצה האזורית מגילות ים המלח, ששטחה עומד על 482.44 קמ"ר, גודל השטח החקלאי הוא 13.766 קמ"ר (2.8 אחוזים), מתוכם 12.516 קמ"ר הם מאזור קל"ה וצפונה. בשאר מרחבי ההתיישבות גודל השטח החקלאי עומד על 32.652 קמ"ר בלבד, ומספר היישובים החקלאיים הוא זעום עד אפסי. באזור עוטף ירושלים ישנם 4 יישובים שבהם מתגוררים שליש מתושבי היישובים החקלאיים ומעבדים כ-1,300 דונם בלבד.

ההתפלגות לפי מועצות אזוריות

כפי שכבר צוין, ככלל, שטחן של המועצות האזוריות בישראל הוא גדול מאוד ביחס לתושביהן, בגלל ההתיישבות החקלאית המאפיינת את יישוביהן. לא כך הוא המצב באיו"ש: התיחום של המועצות האזוריות מטרתו לשלוט בשטח שרובו בבעלות פלסטינית פרטית. רק שתי מועצות אזוריות באיו"ש הן מבוססות-חקלאות – ערבות הירדן ומגילות ים המלח; בהן נמצאים 71 אחוזים מן היישובים החקלאיים, אבל ביישובים האלה מתגוררים רק 37 אחוזים מן התושבים של כלל היישובים החקלאיים. בארבע המועצות האזוריות האחרות מספר היישובים החקלאיים הוא זעום – על-פי-רוב 2 יישובים למועצה.

ההתפלגות לפי נפות פלסטיניות

בחלוקה לפי הנפות הפלסטיניות התמונה נשארת דומה: כמחצית מן היישובים החקלאיים היהודיים ממוקמים בנפת יריחו, והשאר, בסדר יורד, בטובאס שבצפון הבקעה (4), בחברון (4), בבית לחם המשתרעת מזרחה עד לים המלח (3), ובשאר 1-2 יישובים.

מפה 40: שטחי חקלאות יהודיים באיו"ש, 2020

מפה 41: אזורי תעשייה יהודיים באיו"ש, 2020

תעשייה

5.3 אחוזים מכוח העבודה באיו"ש עוסקים בתעשייה (כרייה וחציבה). השיעור הזה נמוך באופן משמעותי מן השיעור בישראל כולה (כולל איו"ש), שבה הוא עומד על 9.9 אחוזים. כיום פועלים בשטחי יהודה ושומרון 20 אזורי תעשייה (ראו מפה 41), מתוכם שלושה אזורי תעשייה עיקריים: ברקן, תעשיות אריאל ופארק תעשיות אדומים. פארק תעשייה משמעותי נוסף מעבר לקו הירוק הוא עטרות, שמבחינה מוניציפלית שייך לירושלים.

לאזורי התעשייה הנמצאים באזור ישנם כמה יתרונות: מיקומם הקרוב למרכז הארץ או לירושלים, קירבתם לדרכים ראשיות, ומענקים למיניהם שניתנים לבעלי העסקים, לצד ארנונה ודמי שכירות נמוכים. פארקי תעשייה באזור הזה נחשבים אזורי עדיפות א' לפי חוק עידוד השקעות, לכן מפעל שם מזכה בהטבות ממשלתיות. נסקור כאן את שלושת הפארקים הגדולים.

פארק תעשיות אדומים (היום פארק ישראל)

נמצא בתחום עיריית מעלה אדומים. נכון לשנת 2020 יש בו כ-340 מפעלים ובתי עסק, במיגוון רחב של תחומים: תעשייה, מסחר, מכון רישוי, מוסכים, מזון, טקסטיל, חומרי בניין, אלומיניום, מתכות, נגריות, דפוס ועוד. בפארק מועסקים כ-4,800 עובדים פלסטינים ו-2,500 עובדים ישראלים. הוא משתרע על כ-3,550 דונם, מתוכם כ-1,545 דונם בבעלות מפעלים, חברות פרטיות ומיבני ציבור. גודל השטח הבנוי הוא כ-350,000 מ"ר. לפארק יש עתודות קרקע רבות המיועדות לתיכנון ולפיתוח – לאחרונה הופקדה תב"ע להרחבה דרומית של אזור התעשייה, הכוללת 450 דונם ברוטו ו-230 נטו. הקרקע בהרחבה מיועדת לתעשייה, למסחר, למשרדים, לתעסוקה ולמיבני ציבור.

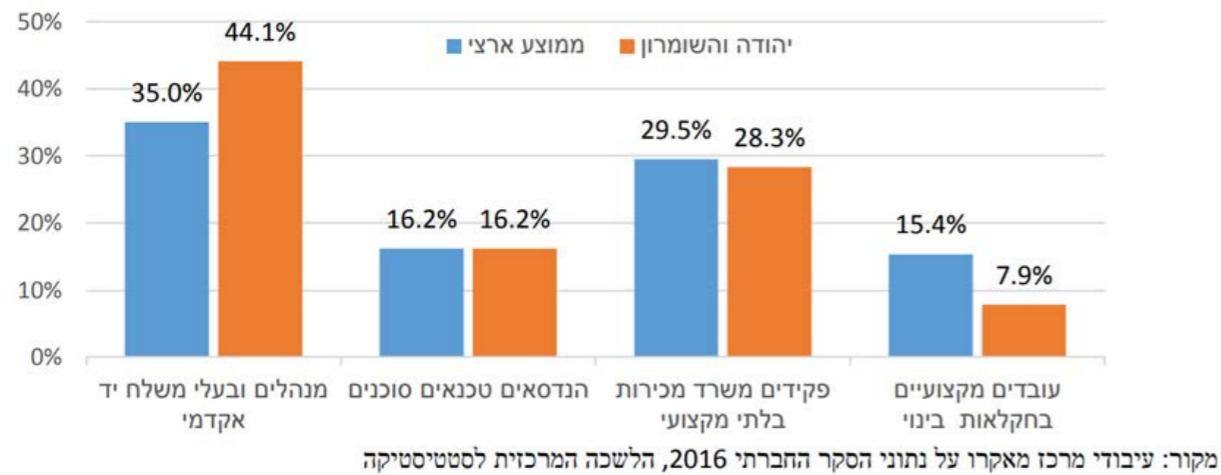
פארק ברקן

נמצא בתחום המועצה האזורית שומרון. שטח אזור התעשייה הוא 1,820 דונם (מתוכננת הרחבה של עוד 260 דונם), מתוכם כ-650 דונם מגרשים לתעשייה. מספר העסקים הוא 170, וסוגיהם: איחסון, אלקטרוניקה, גומי, טקסטיל, מזון, מיחזור, מתכת, פלסטיק, רהיטים, שיש ואבן. מספר העובדים הישראליים הוא 3,500, מספר עובדים פלסטינים 4,500. 80 אחוזים מתוצרת הפארק היא ליצוא.

פארק תעשיות אריאל

נמצא בתחום עיריית אריאל. שטח אזור התעשייה הוא 850 דונם, ופועלים בו 65 מפעלים. תחומי העיסוק העיקריים בפארק הם ברזל/מתכת/אלומיניום, מספר העובדים הישראליים הוא כ-1,500, מספר העובדים הפלסטינים – כ-3,500. גודל השטח הבנוי הוא כ-260,000 מ"ר.

לוח 36: התפלגות המועסקים ביישובים היהודיים באיו"ש לפי מקצועות, לעומת הממוצע הארצי (באחוזים), 2016

במחקר שערכו רובי נתנזון ואיתמר גולה,³¹ עולה כי באזור יהודה ושומרון ישנו שיעור מעט גבוה יותר של שכירים (85.5 אחוזים, לעומת ממוצע ארצי - ישראל ואיו"ש יחד - של 84.9 אחוזים), והם מועסקים בשיעור גבוה במשרות חלקיות (30.7 אחוזים, לעומת 18.1 אחוזים בממוצע הארצי). ענף התעסוקה המרכזי של תושבי יהודה ושומרון הוא חינוך, והוא מעסיק 22.4 אחוזים מן העובדים, לעומת 12.8 אחוזים בממוצע הארצי. ענפים נוספים ביהודה ושומרון ששיעורם גבוה מהממוצע הארצי הם מינהל מקומי, ציבורי וביטחוני, וכן שירותים מקצועיים וטכניים. לעומת זאת, ענפים כמו תחבורה, אירוח, אוכל, מסחר, חקלאות, תעשייה, חשמל ומים, מעסיקים שיעורים נמוכים ביחס לממוצע הארצי. במילים אחרות, **שיעור העובדים באיו"ש בענפים הממומנים על-ידי המדינה גבוה יותר באופן בולט מן הממוצע בישראל.**

בשלושת אזורי התעשייה האלה אחוז העובדים הפלסטינים הוא גבוה - 63 אחוזים. המספר הגדול של עובדים פלסטינים, יחד 12,800 עובדים, מעיד על תלות תעסוקתית בעובדים פלסטינים גם באזור איו"ש, ולא רק בישראל.

באפריל 2020 אישרה מועצת התיכנון העליונה במינהל האזרחי את התוכנית להקמת אזור התעשייה שער השומרון, בשטח של 2,700 דונם, ממזרח לראש העין, משני צדדיו של כביש 5. שער שומרון צפוי להיות אזור התעשייה הגדול ביותר שיוקם ביהודה ושומרון, עם תיכנון ל-2 מיליון מטר בנוי. על פי התיכנון הוא יכלול שטחים למסחר ומשרדים, שטחים למיבני ציבור ושטחים לתעשייה. במסגרת הפרויקט ישודרג מסוף התחבורה במחלף שער שומרון, והוא צפוי לכלול גם תחנת רכבת במסגרת מסילת ראש העין-אריאל-צומת תפוח. הקרקעות באזור מוגדרות כאדמות מדינה בשטח C, והן נמצאות מעבר לקו הירוק אך ממערב לגדר ההפרדה. את אזור התעשייה תנהל החברה לפיתוח השומרון.

ענפי תעסוקה

שיעור ההשתתפות בשוק העבודה של ישראלים תושבי איו"ש דומה או אף גבוה יותר מזה של תושבי שאר המדינה (ראו לוח 35). מנתוני סקר כוח אדם של הלמ"ס לשנת 2014 עולה כי הממוצע באזור יהודה ושומרון הוא הגבוה במדינה ועומד על 70.5 אחוזים, בעוד הממוצע הארצי עומד על 64.2 אחוזים בלבד. שיעור ההשתתפות באיו"ש גבוה בצורה משמעותית מאלה של מחוזות ירושלים, הצפון והדרום, ודומה לאלה של המרכז ותל-אביב. כשמביאים בחשבון את האוכלוסייה החרדית בביתר עילית, מודיעין עילית ועמנואל, המייצגת כ-32 אחוזים מאוכלוסיית איו"ש, אפשר להסיק כי שיעור ההשתתפות של האוכלוסייה הלא-חרדית גבוה עוד יותר בהשוואה לשאר המדינה, מה שמסביר גם את שיעור ההשתתפות של נשים הגבוה ביותר במדינה בכוח העבודה.

לוח 35: התפלגות המועסקים ביישובים היהודיים באיו"ש לפי ענפים (באחוזים)

	ישראל	איו"ש
מספר תושבים בכוח עבודה	3,913,400	169,000
ענף	אחוז המועסקים בענף	
חינוך	12.7	22.7
מינהל מקומי, ציבורי וביטחון	10.7	16.2
בריאות, רווחה וסעד	12.0	13.2
תעשייה, כרייה וחציבה	9.9	5.3
חקלאות, ייעור ודיג	1.0	0.6
אחר	53.7	42.0

³¹ תכונות שוק העבודה הישראלי בגדה המערבית, מכון מאקרו, 2017.

שכר באיו"ש

מן הנתונים המוצגים בלוח 37, אפשר לראות בבירור כי השכר הממוצע של עצמאים באיו"ש (הקו האפור) נמוך בין 500-800 ש"ח מן הממוצע בישראל (הקו הצהוב).

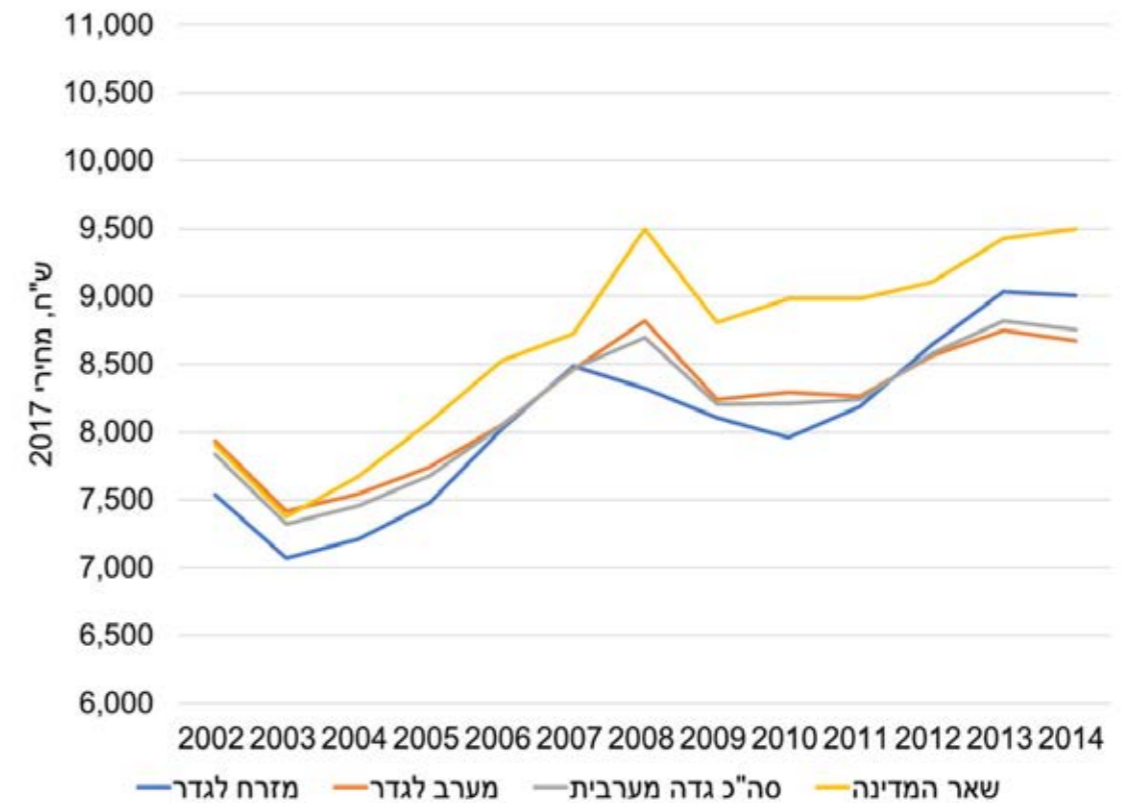
ב-2017 השכר הממוצע לשכיר בישראל עמד על 9,885 ש"ח. מן הנתונים המוצגים בלוח 38 עולה כי רק תושבי חמש מועצות מקומיות, חילוניות בעיקרן, שהם 6.7 אחוזים מאוכלוסיית איו"ש, השתכרו מעל הממוצע. בקרב המשתכרים מתחת לממוצע בולטות שתי הערים החרדיות והמועצה המקומית עמנואל, שבהן הממוצע נופל ממחצית השכר הממוצע בישראל, ואוכלוסייתן מייצגת 31.7 אחוזים מאוכלוסיית איו"ש.

מועסקים באזור

שיעור המועסקים באזור לעומת שיעורם של אלה המועסקים מחוצה לו מעיד על יכולת הקיום העצמית המתמשכת של האזור. ככל שאחוז העובדים מחוץ למחוז גבוה יותר, כך קטנה יותר היכולת להתקיים באופן עצמאי. כמו כן, התעסוקה מחוץ לאזור מחייבת נסיעה אל מקום העבודה. ככל שהנסיעה הזאת ארוכה יותר, כך נפגעת איכות החיים, מצטמצם הזמן הפנוי, גדלה ההוצאה לניידות וגדל האיום הביטחוני בכבישים.

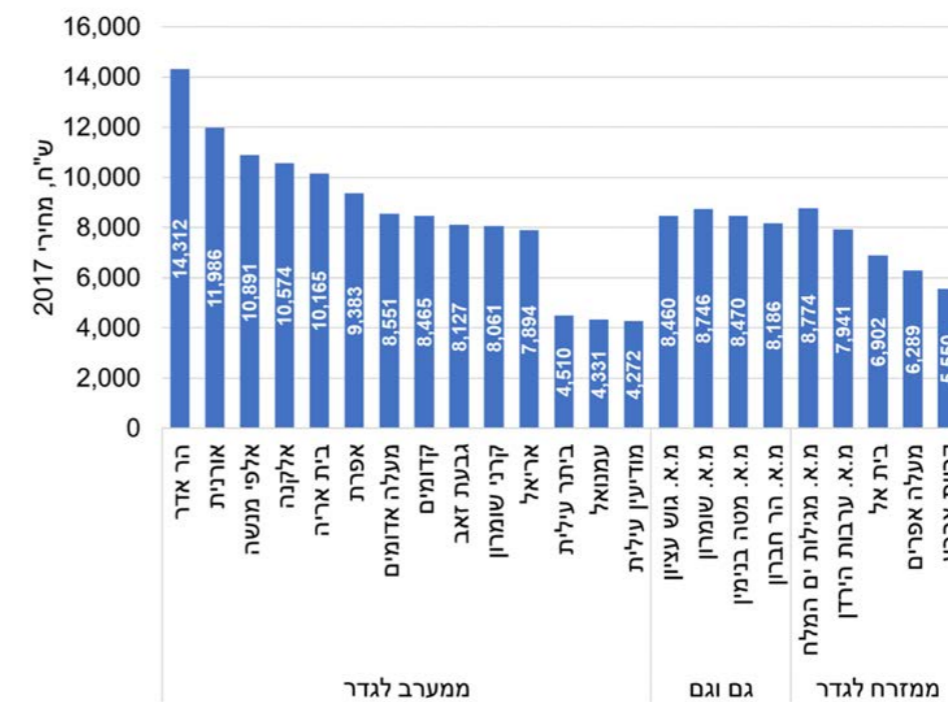
העדר נתונים מספקים על המועצות האזוריות אינם מאפשרים הסקת מסקנות לגביהן. ביחס למועצות המקומיות ולערים, מן הנתונים המוצגים בלוח 39 עולים מן הטבלה הדברים הבאים: ברשויות העניות - הערים החרדיות, עמנואל וקריית ארבע (וקרוב מאוד לכך קדומים) - למעלה ממחצית העובדים מועסקים ביישובם (רובם, אפשר להניח, במערכת השירותים העירוניים והחינוך). תושבי אריאל עובדים בתל-אביב ותושבי מעלה אדומים בירושלים. ברשויות העשירות הצמודות לקו הירוק (למעט גבעת זאב), רובן חילוניות, למעלה ממחצית המועסקים יעשו את דרכם לעבודה בתל-אביב או בירושלים.

לוח 37: השכר הממוצע של עצמאים בשנים 2002-2014 לפי אזורים בגדה המערבית

מקור: עיבודי מרכז מאקרו על נתוני קובץ הרשויות המקומיות של הלמ"ס 2003-2015

לוח 38: השכר הממוצע של שכירים באיו"ש בשנת 2014 לפי רשויות מקומיות

מקור: עיבודי מרכז מאקרו על נתוני קובץ הרשויות המקומיות של הלמ"ס 2003-2015

לוח 39: התפלגות המועסקים ביישובים היהודיים באיו"ש לפי מקום העבודה ומרחקו מיישוב המגורים

מרחק ממוצע מהיישוב למקום העבודה	אחוז המועסקים			ק"מ כביש
	אחוז המועסקים באזור תל-אביב	אחוז המועסקים בתוך היישוב	אחוז המועסקים בירושלים	
	%	%	%	
מועצה אזורית מסה בנימין				
בית חורון	-	-	55.1	23.1
גבע בנימין (אדם)	-	-	79.3	15.9
גבעון החדשה	-	-	59.2	24.4
גני מודיעין	-	-	-	-
זולב	34.1	-	-	19.1
חלמיש	-	45.4	-	24.5
חשמונאים	-	32.7	-	21.0
סלמון	-	-	-	24.8
נוכב השחר	31.5	-	49.1	27.5
נוכב יעקב	33.1	-	52.4	12.8
נפר אדומים	27.7	-	59.5	18.4
נפר האורנים (מנורה)	-	49.3	-	25.7
מבוא חורון	39.8	-	-	19.9
מעלה לבונה	37.6	-	-	22.6
מעלה מכמש	-	-	54.7	24.6
מצפה יריחו	32.8	-	50.8	18.2
מתתיהו	-	-	-	18.1
נחליאל	-	-	-	15.4
נילי"י	-	41.9	-	23.6
נעלה	-	44.1	-	30.3
עסרת	-	-	-	-
עלמון	-	-	-	-
עמיחי	-	-	-	-
עפרה	40.5	-	38.0	21.0
פסגות	-	-	50.7	14.2
רימונים	-	-	60.2	28.1
שילה	45.8	-	-	21.0
מועצה אזורית שומרון				
אבני חפץ	-	-	0.0	22.8
איתמר	-	-	-	-
אלון מורה	-	-	-	24.5
ברוכין	-	-	-	-
ברכה	36.8	-	-	38.0
ברקן (בית אב"א)	-	66.7	-	24.9
חיננית	-	-	-	-
חרמש	-	-	0.0	46.7
יצהר	-	-	-	12.2
יקיר	-	52.0	-	30.4
נפר תפוח	-	-	-	22.2
מבוא זותן	-	-	-	-
מגדלים	-	-	-	36.2
נופים	-	-	0.0	24.0
סלעית	-	64.2	-	23.2
עלי	44.8	-	-	20.8
עלי זהב	-	-	-	34.2
ענב	35.1	-	-	22.3

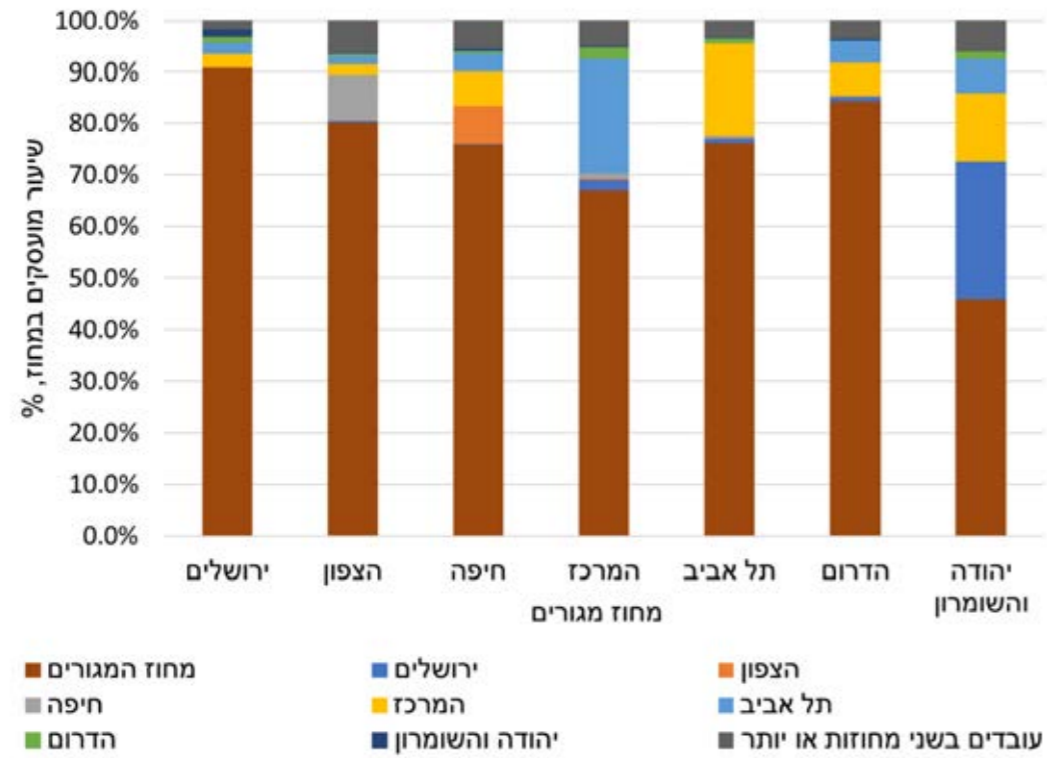
מרחק ממוצע מהיישוב למקום העבודה	אחוז המועסקים			ק"מ כביש
	אחוז המועסקים באזור תל-אביב	אחוז המועסקים בתוך היישוב	אחוז המועסקים בירושלים	
	%	%	%	
מועצה אזורית נוש עציון				
אלון שבות	34.9	-	33.6	13.0
אלעזר	-	-	38.1	16.3
אספר (מיצד)	-	-	-	-
בת עין	-	-	-	13.7
הר גילה	-	-	74.6	14.7
נפר עציון	-	-	-	-
נרמי צור	-	-	-	20.3
מנדל עוז	-	-	-	9.7
מעלה עמוס	-	0.0	-	12.4
נווה דניאל	-	-	58.2	18.4
נוקדים	-	-	51.3	19.1
קידר	-	-	79.8	16.9
ראש צורים	-	-	-	20.7
תקוע	43.2	-	37.0	12.2
מועצה אזורית ערבות הירדן				
ארגמן	-	-	-	29.4
בקעות	56.7	-	-	17.5
גיתית	-	-	-	35.3
גלגל	55.5	-	-	24.6
חמדת	-	0.0	-	41.5
חמרה	-	-	-	25.9
ייט"ב	-	-	-	24.6
יפית	-	-	-	22.4
מחולה	-	-	-	11.1
מכורה	-	-	-	32.5
משואה	73.2	-	-	10.7
משכיות	-	-	-	-
נירן	-	-	-	-
נעמי (נעמה)	-	-	-	24.5
נתיב הגדוד	-	-	-	31.6
פצאל	44.7	-	-	23.3
רועי	-	-	-	30.7
רותם	-	-	-	-
שדמות מחולה	-	0.0	0.0	21.6
תומר	46.3	-	-	22.5
מועצה אזורית מגילות ים המלח				
אבנת	-	-	-	-
אלמוג	53.8	-	-	15.9
בית הערבה	-	0.0	-	38.2
וד יריחו	-	0.0	-	22.8
מצפה שלם	59.6	-	-	21.0
קליה	68.4	-	-	18.2

לוח 40: אחוז המועסקים ביישובים היהודיים באיו"ש בחתך שנתי

שנה	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019
סה"כ תושבים (אלפים)	261.6	276.1	290.4	296.7	311.1	325.5	341.4	356.5	370.7	385.9	399.3	413.4	427.8	434.7
מס' מועסקים (אלפים)	85.8	92.7	97.6	103.5	105.0	106.7	124.4	126.6	138.1	144.4	150.4	156.2	157.0	162.4

שנה	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019
בתוך המחוז (אלפים)	35.5	39.6	39.4	41.8	43.4	44.6	50.1	53.3	58.1	58.0	63.6	67.8	63.8	66.8
אחוז העובדים בתוך המחוז	41.4	42.7	40.4	40.4	41.3	41.8	40.3	42.1	42.1	40.2	42.3	43.4	40.6	41.1

לוח 41: שיעור המועסקים בישראל ובאיו"ש לפי מחוז המגורים

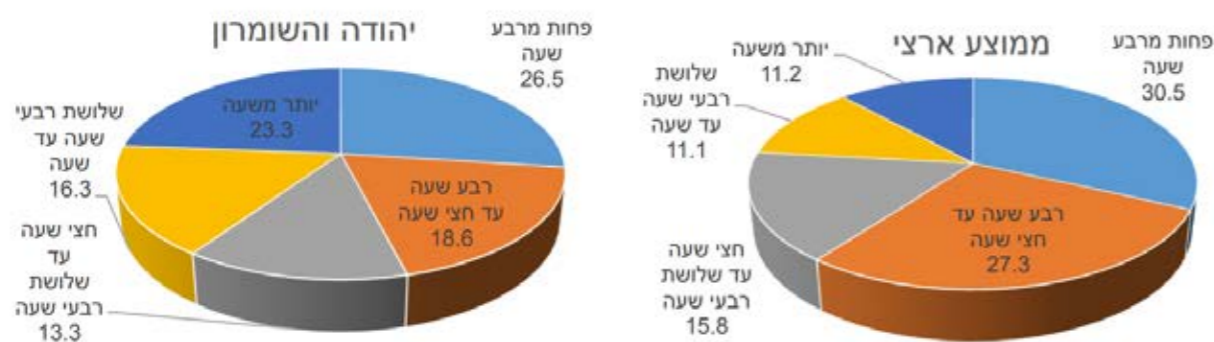

מקור: עיבודי מרכז מאקרו על נתוני סקר כוח אדם 2014

מרחק ממוצע מהיישוב למקום העבודה	אחוז המועסקים בירושלים	אחוז המועסקים באזור תל-אביב	אחוז המועסקים בתוך היישוב	יישוב המגורים
ק"מ כביש	%	%	%	
מועצה אזורית שומרון				
עץ אפרים	-	-	-	22.6
פדואל	-	-	-	27.1
צופים	-	64.2	0.0	21.8
קרית נטפים	-	-	-	-
רבבה	-	41.2	-	22.0
רחלים	-	-	-	-
ריחן	-	-	0.0	24.7
שבי שומרון	-	-	-	17.7
שערי תקווה	-	67.9	-	17.6
שקד	-	-	-	27.3
מועצה אזורית הר חברון				
אדורה	-	-	-	28.8
אשכולות	-	-	-	29.7
חגי	-	-	-	18.9
סנא	-	-	-	-
כרמל	36.6	-	-	21.0
מעון	-	-	0.0	20.9
מצדות יהודה	-	-	-	26.5
ננהות	-	-	0.0	31.3
סוסיה	55.0	-	-	23.0
סנסנה	-	-	-	-
עתניאל	51.2	-	-	23.1
פני חבר	-	0.0	-	30.3
שמעה	-	0.0	0.0	23.9
שני	-	-	-	-
תלם	-	-	-	37.3
מועצות מקומיות				
אורנית	16.5	73.9	-	16.8
אלפי מנשה	21.1	68.2	0.0	18.6
אלקנה	18.8	65.3	-	21.6
אפרת	31.3	-	50.0	16.7
בית אל	53.3	-	21.4	14.9
בית אריה	17.2	63.9	-	23.4
גבעת זאב	12.8	5.6	71.1	15.0
הר אדר	18.2	17.0	51.7	20.6
מעלה אפרים	-	-	-	34.5
עמנואל	51.5	-	-	20.5
קדומים	48.0	32.7	-	19.2
קרית ארבע	56.5	-	22.3	15.4
קרני שומרון	29.1	48.9	-	24.1
ערים				
אריאל	21.6	51.8	1.8	27.5
ביתר עילית	55.9	-	33.5	10.5
מודיעין עילית	59.6	13.1	14.2	11.7
מעלה אדומים	25.1	3.5	71.4	14.2

מועסקים רבים מאלה שמתגוררים באיו"ש נוסעים לעבודתם מרחק של למעלה משעה נסיעה – 32.3 אחוזים, לעומת 11.2 אחוזים בממוצע הארצי. זמן הנסיעה הממושך מפריע לשיעור גבוה מאוד מקרב המועסקים מיהודה ושומרון – כ-72 אחוזים, לעומת 47 אחוזים בממוצע הארצי. שיעור של 42.1 אחוזים מן המועסקים המתגוררים באיו"ש מגיעים למקום עבודתם באמצעות תחבורה ציבורית, לעומת 20.3 אחוזים הממוצע הארצי.³²

לוח 44: זמן נסיעה לעבודה מיישובי איו"ש לעומת הממוצע הארצי, 2016

מקור: עיבודי מרכז מאקרו על נתוני הסקר החברתי 2016, הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה

דירוג חברתי-כלכלי

הרמה החברתית-כלכלית של אוכלוסייה נמדדת על-ידי שילוב של תכונותיה הבסיסיות בתחומים הבאים: דמוגרפיה, השכלה וחינוך, רווחה כלכלית (הכנסה כספית, רמת מינוע, תכונות דור), תעסוקה ואבטלה, מצוקות כלכליות.

בשיטת ניתוח אשכולות (Cluster Analysis) מחלקים את היחידות הנחקרות למספר קבוצות, הזמוגנות ככל האפשר ביחס לערכי המדד המחושב. החלוקה מבוססת על פונקציית מרחק. בשיטה של Ward מביאים למינימום את השונות של ערכי המדד בתוך האשכולות, ולמקסימום את השונות בין האשכולות.

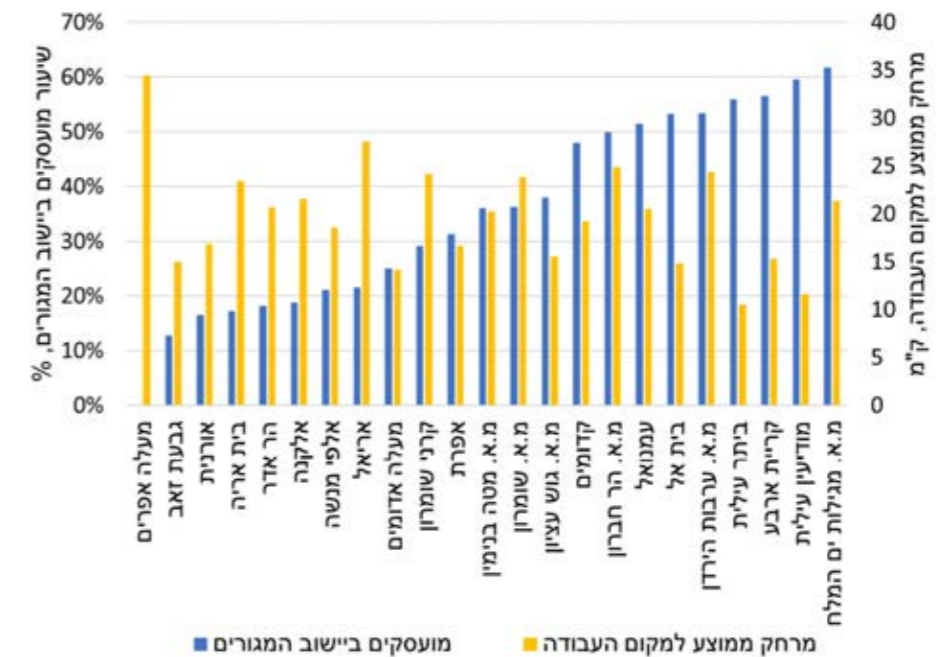
שיעור הישראלים באיו"ש המדורגים באשכול הנמוך ביותר הוא גבוה ועומד על כמעט שליש מכלל הישראלים באיו"ש, הגרים בשתי הערים החרדיות הגדולות: מודיעין עילית וביתר עילית (ראו לוח 44). לשם השוואה: בכלל מדינת ישראל,³³ בנוסף לשתי הערים הללו, ניתן למצוא

³² נתנזון וגזאלה, 2017.

³³ לפי דירוג 2015.

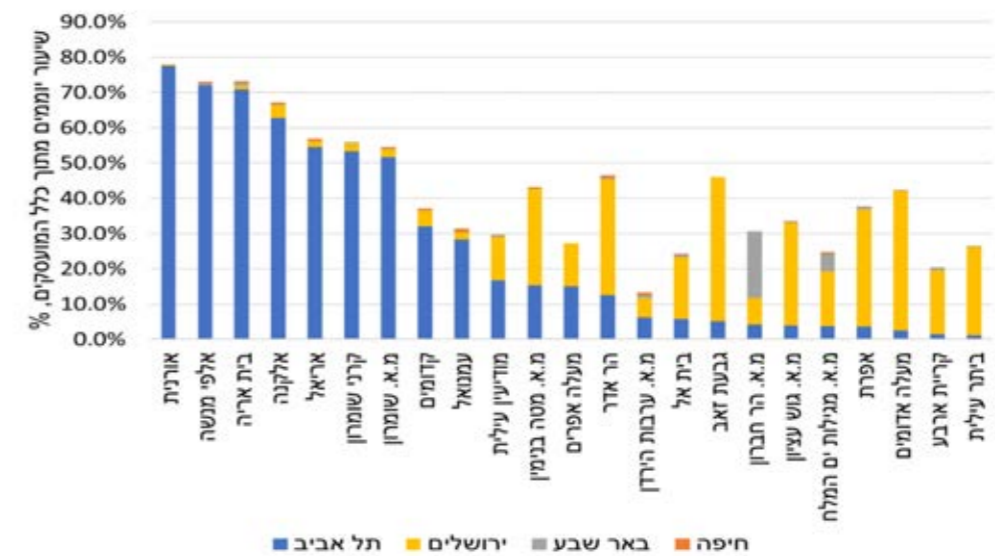
אחוז המועסקים מכוח העבודה באיו"ש מחוץ לאזור הוא גבוה במיוחד ועומד בממוצע על קרוב ל-60 אחוזים. לשם השוואה: במחוז הבא בישראל, המרכז, רק 33 אחוזים מכוח העבודה עובדים מחוץ למחוז. הדבר מעיד על העדר מקומות תעסוקה באיו"ש.

לוח 42: שיעור המועסקים ביישוב המגורים והמרחק הממוצע ממקום העבודה

מקור: עיבודי מרכז מאקרו על נתוני מפקד 2008

לוח 43: יוממות מרשויות מקומיות באיו"ש לארבעת המטרופולינים

מקור: עיבודי מרכז מאקרו על נתוני מפקד 2008

לוח 46: דירוג חברתי-כלכלי של הרשויות היהודיות באיו"ש, 1995-2017

	1995	1999	2001	2003	2006	2008	2013	2015	2017
גוש עציון	4	4	4	4	4	5	5	5	6
כפר עציון							3	3	4
ראש צורים							5	6	6
אלון שבות							5	6	6
הר בילה							7	7	7
אלעזר							6	6	7
תקוע							5	5	5
מנדל עוז							3	3	4
מעלה עמוס							2	2	2
נווה דניאל							6	7	7
נוקדים							5	5	5
אספר (מיצד)							2	2	3
כרמי צור							4	5	5
קידר							6	7	7
בת עין							2	2	3
ערבות הירדן	3	6	5	6	6	6	6	6	6
ארנמן							8	8	8
מחולה							6	6	6
גלגל							4	4	5
ייטי"ב							3	2	3
משואה							8	8	9
חמרה								7	7
בקעות							8	8	9
מכרה							7	7	7
ניתית							4	5	5
פצאל							8	8	9
נתיב הגדוד							8	8	9
העי							7	7	7
נירן									
תומר							9	9	9
שדמות מחולה							5	6	6
יפית							5	6	6
חמדת							3	3	5
נעמי (נעמה)									9
משכיות							2	2	3
חותם							3	2	3
מגילות	3	7	6	5	7	5	7	7	7
קליה							7	7	8
מצפה שלם							8	8	8
אלמוג							7	7	7
בית הערבה							6	6	6
ודד יריחו							7	7	7
אבנת								5	4

באשכול 1 רק עוד 10 רשויות ערביות, שכולן יחד מייצגות רק 3.4 אחוזים מאוכלוסיית ישראל. גם באשכול 2 באיו"ש, מחצית מהיישובים הם חרדים והמחצית השנייה דתיים-לאומיים, אבל שיעורם עומד על פחות מ-4 אחוזים. במדינת ישראל כולה, גם בתוך 42 היישובים המדורגים באשכול הזה יש רוב של יישובים ערביים, ואליהם נוספים יישובים חרדיים כמו בני ברק, אלעד, רכסים ועוד. מחצית מן האוכלוסייה באשכול הזה בישראל מתגוררת בבירה ירושלים, שבה הערבים (פלסטינים שסופחו במעמד תושבות ב-1967) והחרדים הם הרוב.

לוח 45: דירוג חברתי-כלכלי של היישובים באיו"ש לפי אשכולות

אשכול*	יישובים**		תושבים	
	מספר	אחוז	מספר	אחוז
1	2	1.6	139,092	30.9
2	6	4.8	17,379	3.85
3	12	9.7	25,118	5.6
4	20	16.1	37,627	8.3
5	23	18.5	52,986	11.8
6	18	14.5	86,947	19.3
7	25	20.1	55,448	12.3
8	8	6.4	17,356	3.8
9	10	8.0	18,444	4.1

* לפי הדירוג האחרון שהתפרסם, 2017.
** לשלושה יישובים (שני, עמיחי ונירן) לא פורסם המדד.

40 אחוזים מהישראלים באיו"ש ממוקמים בשליש התחתון של הדירוג החברתי-כלכלי, ורק 8 אחוזים בשליש העליון. בכלל ישראל, לרבות מזרח ירושלים, בשליש התחתון ממוקמים 31 אחוזים (ש-79 אחוזים מתוכם הם ערבים ורוב השאר חרדים), ובשליש העליון 20.4 אחוזים (כל הרשויות עם תושבים יהודים).

	1995	1999	2001	2003	2006	2008	2013	2015	2017
שומרון	3	5	5	5	4	5	5	6	6
פדואל							5	6	7
עץ אפרים							7	7	7
נפים							5	6	5
צופים							6	7	7
אבני חפץ							4	4	5
רחלים							4	5	6
רבבה							4	5	5
ברכין							4	5	6
שערי תקווה	3	5	5	5	4	5	8	8	7
הר חברון	3	3	3	3	2	5	4	5	5
כרמל							4	5	5
מעון							3	4	4
שני									
אדורה							5	5	5
אשכולות							6	7	7
פני חבר							2	2	2
תלם							3	4	4
טנא							6	6	7
מצדות יהודה							4	5	5
סוסיה							3	4	4
עתניאל							3	3	4
חגי							4	4	4
שמעה							5	5	5
ננהות							3	3	4
סנסנה							6	6	7

מועצה מקומית

מעלה אפרים	6	5	4	6	5	5	5	5	4
קריית ארבע	4	3	3	3	3	4	2	3	3
אלקנה	9	8	8	8	8	8	7	7	8
בית אל	5	4	4	4	4	5	3	3	3
קדומים	6	6	6	5	5	5	5	5	5
קרני שומרון	6	6	5	5	5	6	5	6	6
אפרת	7	6	6	6	6	7	6	6	7
בית אריה	9	8	8	7	7	7	7	7	7
גבעת זאב	8	7	7	7	6	5	6	5	5
אלפי מנשה	9	8	8	8	8	8	8	8	8
עמנואל	3	2	2	2	2	2	2	2	2
אורנית	9	8	8	8	7	8	8	8	9
הר אדר	10	9	9	9	9	9	9	9	9

עיר

מעלה אדומים	7	6	5	6	6	5	6	6	6
אריאל	6	5	5	6	6	5	6	6	6
ביתר עילית	2	1	1	1	1	1	1	1	1
מודיעין עילית		2	1	2	1	1	1	1	1

	1995	1999	2001	2003	2006	2008	2013	2015	2017
בנימין	3	4	4	4	3	5	4	5	5
בית חורון							7	7	7
חלמיש							6	6	6
מבוא חורון							3	3	4
עפרה							4	5	4
כוכב השחר							4	3	4
רימונים							6	7	6
מצפה יריחו							3	3	4
כפר אדומים							7	7	7
גבעון החדשה							8	8	8
מעלה מנחש							4	5	5
מתתיהו							2	2	2
ניל"י							8	8	8
עטרות							3	3	4
פסגות							4	5	5
עלמון							7	7	7
זולב							5	5	6
מעלה לבונה							2	2	3
גבע בנימין (אדם)							4	4	4
נחליאל							2	2	3
כוכב יעקב							2	2	2
גני מודיעין							-	3	3
חשמונאים							7	7	7
נעלה							7	7	7
סלמון							3	4	4
כפר האורנים (מנורה)							8	8	9
שילה							3	3	4
עמיחי									
עלי							3	3	4
שומרון	3	5	5	5	4	5	5	6	6
סלעית							9	9	9
שבי שומרון							5	4	5
ריחן							6	7	7
מבוא דותן							5	5	5
כפר תפוח							4	3	4
אלון מורה							3	3	4
מעלה שומרון							7	6	6
חיננית							5	5	5
שקד							7	7	7
ברקן (בית אבי"א)							8	8	8
יקיר							6	6	6
ענב							5	5	6
חרמש							5	5	5
עלי זהב							5	6	6
ברכה							2	2	3
יצהר							2	2	2
מגדלים							5	5	5
קרית נטפים							5	5	6
איתמר							2	2	3

לסיכום, אפשר לקבוע כי למרות העובדה שדירוג היישובים לא השתנה באופן כללי ונשאר יציב במרכז הדירוג החברתי-כלכלי, הגידול המתמשך והמכריע ביישובים החרדיים, ובראשם מודיעין עילית וביתר עילית, מגדיל את השיעור הגבוה ממילא של האוכלוסייה הענייה באזור, ומושך את הממוצע של האזור, בהדרגה אך באופן עקבי, כלפי מטה. לעובדה הזאת יש כמובן השלכות כלכליות וחברתיות על היכולת של האזור לקיים את עצמו, על היקף התמיכה הממשלתית הנדרשת, ועוד.

השכלה

על הקשר החיובי בין השכלה ובין תעסוקה ורמת שכר אין צורך להכביר מילים. לכן יש טעם לבחון מהו הפוטנציאל ההשכלתי וההשתכרותי של תושבי איו"ש על-פי מידת הזכאות לבגרות, המשמשת כרטיס כניסה למוסדות להשכלה גבוהה, ועל-פי שיעור האקדמאים.

לוח 48: זכאות לבגרות והחזקת תואר אקדמי ברשויות היהודיות באיו"ש (באחוזים)

הרשות	אחוז הזכאים לבגרות	אחוז בעלי תואר אקדמי
מדועין עילית	5.5	3.8
ביתר עילית	14.7	5.9
עמנאל	46.8	6.7
נבעת זאב	57.0	22.1
ערבות הירדן	64.1	45.4
מגילות ים המלח	71.4	38.3
קריית ארבע	73.2	26.4
ישראל	73.4	27.9
קרני שומרון	75.7	38.9
בנימין	81.7	44.7
הר חברון	83.3	54.1
אלפי מנשה	84.3	36.5
בית אל	85.4	47.9
עציון	85.6	49.2
אורנית	87.0	48.8
בית אריה	87.3	30.0
מעלה אפרים	87.5	18.7
שומרון	88.2	49.6
אריאל	88.2	24.1
קדומים	89.0	54.4
מעלה אדומים	89.8	24.9
הר אדר	91.5	55.7
אלקנה	94.0	68.9

בהתייחס למגמה הרב-שנתית בדירוג החברתי-כלכלי של היישובים באיו"ש, צריך להבחין קודם כל בין הדירוגים שהתפרסמו עד 2008 (כולל), שבהם לא ניתן דירוג נפרד ליישובים במועצות האזוריות, לבין שלושת הדירוגים האחרונים שכן עשו זאת. בתקופה הראשונה (לוח 46): המועצה האזורית עציון יציבה לאורך השנים באשכול 4, ערבות הירדן יציבה על אשכול 6, מגילות ים המלח מגיעה עד אשכול 7, בנימין נעה בין האשכולות 3-5, שומרון אף היא באשכולות 4-5, והר חברון עולה מ-3 ל-5. כלומר, עד 2008 המועצות האזוריות היו בממוצע במחצית התחתונה של הדירוג החברתי-כלכלי, למעט שתי המועצות הקטנות מאוד מגילות ים המלח וערבות הירדן. בקרב המועצות המקומיות המצב היה טוב יותר: חמש מועצות דורגו באשכולות 8-9, שתיים באשכולות 2-3, ושש באשכולות 4-7. הערים מתחלקות בחלוקה חדה לשתי קבוצות: החרדיות באשכול 1 והחילוניות – 5-6.

המועצות המקומיות מתפלגות באופן נורמלי, וכך גם שלוש מועצות אזוריות. עציון והר חברון ללא יישובים המדורגים בשליש העליון, אבל עם רוב מכריע באשכול האמצעי, ועם התפלגות זהה מבחינת מספר התושבים. לעומתן במגילות הקטנה אין יישובים בשליש התחתון. בערים התמונה היא ייחודית: שתי החרדיות, המקיפות 70 אחוזים מאוכלוסיית הערים, נמצאות בשליש התחתון, ואילו שתי החילוניות בשליש האמצעי.

לוח 47: דירוג היישובים והתושבים בשנים 2013-2017 (בממוצע) לפי שלוש קבוצות של אשכולות

הרשות	מספר התושבים	אשכולות 1-3		אשכולות 4-7		אשכולות 8-10	
		מספר יישובים	אחוז התושבים	מספר יישובים	אחוז התושבים	מספר יישובים	אחוז התושבים
עציון	24,935	5	20.4	9	79.6	0	0.0
ערבות הירדן	5,650	4	21.4	9	49.5	7	29.1
מגילות ים המלח	1,968	0	0.0	4	64.0	2	36.0
בנימין	71,632	8	33.7	17	58.6	3	7.7
שומרון	47,241	5	21.7	17	57.5	3	20.8
הר חברון	9,964	3	20.4	12	79.6	0	0.0
מועצות מקומיות	93,347	3	18.4	7	59.1	3	22.5
ערים	196,520	2	70.1	2	29.9	0	0.0

שלושת הדירוגים האחרונים המפורטים בלוח 47 (2013-2017) משרטטים תמונה מעט יותר מדויקת. דירוג ארבע הערים נשאר ללא שינוי. דירוג המועצות המקומיות נשאר ברובו זהה, אבל יש לציין את מגמת הירידה בקרב 4 מתוכן: בית אל, קריית ארבע, בית אריה ומעלה אפרים. במועצות האזוריות ניתן למצוא את הרוב המכריע של היישובים באשכולות האמצעי (68 יישובים). 25 יישובים ממוקמים בשליש התחתון, ואילו בעליון – 15. דירוגן של המועצות האזוריות עציון וערבות הירדן השתפר מעט בין שתי התקופות, ושל האחרות נשאר ללא שינוי.

הממשלה בתקציבי הרשויות המקומיות. עד שנת 1994 לא היו קריטריונים ברורים לקבלת מענק האיזון, וגודלו נקבע בין השאר לפי שיעור הביצוע של תקציב הרשות, כלומר רשות שהוציאה יותר (וצברה גירעונות) קיבלה יותר. השיטה הזאת עודדה כמובן בזבוז ויצירת גירעונות.

בשנים 1994-1999 פעל משרד הפנים על-פי המלצות ועדת סוארי והתאים את גודל המענק לקריטריונים כמו מצב חברתי-כלכלי (מענק גדול יותר ליישובים חלשים), גודל הרשות (מענק גדול יותר לרשויות קטנות), ועוד. אבל בהמלצות הוועדה התגלו כמה בעיות, ביניהן מתן תמיכה גדולה מדי לרשויות הקטנות בניגוד למגמה של איחוד רשויות, והעדר התייחסות מספקת למצב החברתי-כלכלי של הרשויות. על כן, בתחילת שנות ה-2000 הוכנסו כמה שינויים בנוסחאות של ועדת סוארי, והוקמה ועדת גדיש כדי לגבש קריטריונים יעילים ומתאימים יותר. בשנת 2004 התחיל משרד הפנים להקצות את מענקי האיזון בהתאם להמלצות ועדת גדיש. משרד הפנים מעביר לרשויות המקומיות מענקים לכיסוי גירעונותיהן ולביצוע פעולות פיתוח.

לוח 49: מענקים ממשלתיים לרשויות היהודיות באיו"ש

מספר תושבים	מענק לרשות (מיליוני ₪)	חברתי כלכלי	היישוב
4,084	0.7	9	הר אדר
7,997	4.5	8	אלפי מנשה
1,968	5.1	7	מגילות
1,255	5.7	4	מעלה אפרים
8,965	6.0	9	אורנית
3,911	6.7	8	אלקנה
5,351	9.4	7	בית אריה
4,586	11.0	5	קדומים
4,129	13.4	2	עמנואל
9,417	13.5	6	קרני שומרון
5,684	15.0	3	בית אל
11,405	16.4	7	אפרת
19,582	17.5	6	אריאל
7,338	18.4	3	קריית ארבע
5,650	22.8	6	ערבות הירדן
19,225	23.2	5	גבעת זאב
25,935	28.4	6	עציון
37,846	31.5	5	מעלה אדומים
9,964	31.8	5	הר חברון
61,125	58.7	1	ביתר עילית
77,967	61.7	1	מודיעין עילית
47,241	81.9	6	שומרון
71,632	144.1	5	בנימין

ככלל, מן הנתונים הנראים בלוח 49 עולה כי שיעור המענקים הכולל גדל בהתאם לדירוג החברתי-כלכלי ולגודל האוכלוסייה של הרשויות באיו"ש. יחד עם זאת, המענקים לשתי המועצות האזוריות של גב ההר – שומרון ובנימין – הוא גבוה וחרגי ביחס לקריטריונים הללו. המועצה

הנתונים המופיעים בלוח 48 מראים כי בשבע רשויות, שבהן חיים 170,062 תושבים (37.4 אחוזים מכלל הישראלים), הזכאות לבגרות נמוכה מן הממוצע בישראל (73.4 אחוזים), ורוב האוכלוסייה באיו"ש נמצאת מעליו. ביחס לערים התמונה מקוטבת מאוד. בתחתית שיעור הזכאות נמצאות שתי הערים החרדיות, שיחד עם בני ברק סוגרות את הרשימה גם בישראל כולה (שבה אחוז הזכאות לבגרות בחברה החרדית עומד על 23.2 אחוזים בלבד). במילים אחרות, החרדים באיו"ש נמצאים בתחתית הדירוג גם בקרב החברה החרדית בכללותה. לעומתן, שתי הערים החילוניות נמצאות בחלק העליון של הטבלה. מבין המועצות המקומיות אפשר למצוא בתחתית הרשימה את עמנואל החרדית ואת גבעת זאב, שבה התאכלסה לפני כעשור שכונה חרדית ("אגן האיילות"), ואילו המועצות הדתיות-לאומיות והחילוניות נמצאות בראש הרשימה: אלקנה, קדומים, הר אדר, בית אריה, מעלה אפרים ואורנית. לעומת זאת במועצות האזוריות התמונה שונה מבחינת החילוניים: בתחתית הרשימה נמצא את ערבות הירדן ומגילות ים המלח, עם האוכלוסייה החילונית, ובראש הרשימה את שומרון, עציון, הר חברון ובנימין, עם האוכלוסייה הדתית-לאומית.

המצב הוא אחר ביחס למחזיקי תואר אקדמי מעל גיל 34. שיעור המחזיקים בתואר ב-8 רשויות, שבהן חיים מחצית מתושבי איו"ש, נמוך מזה שבישראל, ובמחצית האחרת גבוה יותר. מבין הערים, שתי החרדיות שומרות על מקומן בתחתית הרשימה, אבל גם שתי הערים החילוניות מדורגות נמוך מאוד ביחס לשאר הרשויות. במועצות המקומיות, היישובים אלקנה, הר אדר וקדומים ממשיכים לעמוד בראש הרשימה, אבל מעלה אפרים צונחת לתחתית הרשימה ומצטרפת לעמנואל ולגבעת זאב. ובמועצות האזוריות, מגילות וערבות הירדן נשארות בתחתית הרשימה, ואליהן צונחת ומצטרפת בנימין. שומרון והר חברון שומרות על הבכורה.

לסיכום, הנתונים מראים לנו אוכלוסייה בעלת שיעור גבוה מישראל בזכאות לבגרות, ודומה לממוצע בקרב בעלי השכלה אקדמית. במילים אחרות, הפוטנציאל אינו מנוצל, או עושה את דרכו אל מחוץ לאיו"ש. התמונה ביחס למדדים האלה אינה זהה בקרב היישובים השונים. משקלה ההולך וגדל של האוכלוסייה החרדית, הסובלת משיעורים נמוכים במיוחד של זכאים לבגרות ובעלי השכלה גבוהה, תמשיך להשפיע על הממוצע של האזור כולו.

מענקים ממשלתיים לרשות

המענקים מתחלקים למענק כללי ומענק מיוחד/מיועד. מענק כללי הוא מענק איזון, מענק מיוחד הוא מענק שמתקבל ברשות בעקבות החלטה מיוחדת של שר הפנים, כמו מענק ביטחון או מענק בחירות. מענק מיועד הוא מענק שמתקבל ממשרד הפנים ומיועד לסעיף ספציפי.

מענק האיזון הוא מענק ממשלתי שמועבר דרך משרד הפנים כדי לפצות רשויות בגין מצב כלכלי נחות והכנסות עצמיות נמוכות, וכן כדי לסייע בפתרון בעיות ייחודיות. בשנת 2007 גודלו הכולל של המענק הזה בישראל היה שני מיליארד ו-143 מיליון שקל, והוא ייצג כ-18 אחוזים מהשתתפות

האזורית בנימין, המדרגת באשכול 5, קיבלה פי 2.33 ממודיעין עילית, הגדולה יותר באוכלוסייתה ומדרגת באשכול 1. המועצה האזורית שומרון, המדרגת באשכול 6 ואוכלוסייתה נופלת בהרבה משתי הערים החרדיות המדרגות באשכול 1, קיבלה מענקים שגדולים מהן פי 1.2-1.3. הממוצע של מענק לתושב בישראל, ברשויות שבהן מתקבלים מענקים, הוא 1,135 ש"ח לתושב, לעומת 1,899 ברשויות המקומיות באיו"ש. לפי דו"ח מבקר המדינה משנת 2017, המועצה האזורית מטה בנימין מקבלת מהמדינה מימון של 66 אחוזים מתקציבה, לעומת ממוצע של 48 אחוזים בקרב כלל המועצות האזוריות בישראל.

את ההשוואה הכלכלית לישראל ובין היישובים באיו"ש היטיבו לסכם במחקרם אבנר ענבר ועומר עינב ממכון מולד,³⁴ ונצטט ממנו כאן בהרחבה:

חשוב להכיר את המצב הכלכלי-משפטי של ההתנחלויות. נתחיל מהתמיכה הכלכלית של המדינה. לאורך העשורים האחרונים העניקה מדינת ישראל תמיכה תקציבית עודפת להתיישבות היהודית מעבר לקו הירוק. מצב זה נמשך גם כיום.

ב-2019 ערך מרכז אֶדְוָה ניתוח מקיף של התמיכות השונות שהמדינה העניקה לכלל הרשויות המקומיות בין 1997 ל-2007. החוקרים חילקו את הרשויות לחמש קבוצות: פורום ה-15 (רשויות אמידות שאינן מקבלות מענקי איזון), יישובים ערביים, עיירות פיתוח, התנחלויות חרדיות, התנחלויות לא-חרדיות. הם בחנו תחילה את ההוצאה הכוללת של כל רשות מקומית בארץ, ומצאו כי ההוצאה הגבוהה ביותר לנפש ב-20 השנים שנבדקו היתה בהתנחלויות הלא-חרדיות (8,548 שקל בשנה). הסכום הזה גבוה מן ההוצאה הממוצעת לנפש בפורום ה-15 (8,291 שקל בשנה), שהן, כאמור, הרשויות האמידות בישראל.³⁵

אם בוחנים את הנתון הזה בלבד, ניתן להסיק בטעות כי ההוצאה הגבוהה לנפש בהתנחלויות הלא-חרדיות נובעת מניהול מוניציפלי יעיל במיוחד. זה לא המצב: כשבוחנים את מקורות ההכנסה של אותן התנחלויות, מתבררת הסיבה האמיתית להוצאה הגבוהה. בשני העשורים האחרונים, מכל הרשויות בארץ ההתנחלויות הלא-חרדיות הן שזכו באופן עקבי לתמיכה הממשלתית המיועדת הגבוהה ביותר: ב-1997 התמיכה עמדה על 2,123 ש"ח לנפש בשנה, וב-2017 – על 3,623 ש"ח. הפער בין ההתנחלויות האלה לשאר הרשויות בארץ נשמר לאורך השנים, גם כשהתמיכה הממשלתית בכלל הרשויות בארץ צמחה. מבחינת ההרכב הפנימי של התמיכה, הסעיף הגדול ביותר בכספי התמיכה הממשלתית המיועדת הוא סעיף החינוך. הפער המשמעותי לטובת ההתנחלויות הלא-חרדיות קשור, בין היתר, לצרכים הביטחוניים הייחודיים שלהן (אוטובוסים ממוגנים לתלמידים, וכדומה). עם זאת, אין בשיקול כזה כדי להסביר את גודל הפער. בסופו של דבר, מדובר במדיניות ממשלתית ברורה, שנועדה, לאורך שנים, להיטיב עם ההתנחלויות (המבודדות) על חשבון רשויות מקומיות אחרות.

³⁴ פיננוי אזרחי לא אליים: השיבה מחדש על סיום מפעל ההתנחלויות, מכון מולד, 2021.
³⁵ שלמה סבירסקי ואתי קונור-אטיאס, השתתפות ממשלתית במימון תקציבי הרשויות המקומיות, 1997-2017: השתתפות ממשלתית המיועדת למימון שירותים חברתיים, מרכז אדוה, אוגוסט 2019. המחקר נמצא גם באתר מרכז אדוה (adva.org).

כשבוחנים את מענקי האיזון של הממשלה, שנועדו לתמוך ברשויות הסובלות מהכנסות עצמיות נמוכות, מגלים שוב בראש הטבלה את ההתנחלויות הלא-חרדיות. באופן כללי במהלך השנים חל צמצום הדרגתי במענקי האיזון, אבל גם כאן הפער לטובת ההתנחלויות הלא-חרדיות נשמר. ב-2017 ניתנו להתנחלויות האלה מענקי איזון בגובה 1,071 ש"ח לנפש מדי שנה, לעומת 1,049 ש"ח ליישובים ערביים, 756 להתנחלויות החרדיות, ו-715 לעיירות הפיתוח. ההעדפה הממשלתית נעשית ברורה ובוטה עוד יותר כשלוקחים בחשבון את העובדה שהאזרחים הנכללים בשלוש הקבוצות האחרונות – ערבים, חרדים, ותושבי עיירות הפיתוח – סובלים ממצב כלכלי ירוד יותר מזה של תושבי ההתנחלויות הלא-חרדיות.

המענקים המיוחדים והמענקים הייעודיים מועברים לרשויות המקומיות לצרכים מוגדרים, שחורגים מן היעדים של ההשתתפות המיועדת ושל מענקי האיזון. גם כאן ההתנחלויות הלא-חרדיות זוכות לסכומים הגבוהים ביותר בפער משמעותי מן הקבוצות האחרות. לדוגמה, המדינה מעבירה 459 ש"ח מדי שנה במענקים מיוחדים לתושב התנחלות לא-חרדית, לעומת 262 ש"ח בלבד לתושב עיירת פיתוח.

מחקר של מרכז מאקרו לכלכלה מדינית מ-2015 ניתח את העלויות של ההתנחלויות שהמדינה נושאת בהן.³⁶ בין השאר, החוקרים ערכו השוואה בין ההון הממשלתי המושקע בהתנחלויות לבין ההון המושקע בשאר אזורי המדינה. על-פי מימצאי המחקר, ב-2014 התמיכה השנתית הממוצעת ברשויות המקומיות בשטחים (איו"ש) עמדה על 3,762 ש"ח לנפש, לעומת הממוצע הלאומי השנתי שעמד על 2,282 ש"ח בלבד. נוסף על ההשקעה הזאת, המדינה מזרימה לשטחים גם "תמיכה פרטית" – כלומר, כסף שמוזרם ישירות למשקי בית ולבתי עסק בהתנחלויות. ב-2014 האומדן הכולל של ההוצאות הממשלתיות המיוחדות הסתכם במעט יותר ממיליארד שקל לשנה, שהם כ-3,090 שקל לנפש וכ-13,689 שקל למשק בית.

הגדרת הגדה המערבית כאזור עדיפות לאומית מעלה את הצורך לבחון את תיקצוב ההתנחלויות בהשוואה לאזורי העדיפות הלאומית האחרים: הנגב והגליל. מחקר אחר של מרכז מאקרו, מ-2016, השווה בין התמיכה הניתנת להתנחלויות ובין זו שניתנת לנגב ולגליל במסגרת מענקים ממשלתיים לרשויות, הטבות מס, תמיכות עקב המצב הביטחוני, ותמיכות מטעם החטיבה להתיישבות.³⁷ גם במקרה הזה התוצאה חד-משמעית: ב-2017 מתנחל ממוצע היה צפוי לקבל כ-1,922 ש"ח במענקים ובהטבות מס – שהם 303 ש"ח יותר מתושב הגליל, 367 ש"ח יותר מתושב הנגב, ו-1,416 ש"ח יותר מהממוצע הכללי בישראל.

הנתונים הכלכליים האלה ממחישים את השבריריות של ההתיישבות בגדה המערבית בהשוואה לחבלי ארץ הנמצאים בתוך גבולות ישראל. בהעדר תמיכה ממשלתית מסיבית שוטפת, הרשויות המקומיות בשטחים יתקשו לשמור על רמת החיים הקיימת בהן כרגע, ורובן עשויות לעמוד בפני שוקת שבורה.

³⁶ ניתוח מקיף של עלויות כלכליות ואחרות שבהן נושאת מדינת ישראל בגין ההתנחלויות, מאקרו – המרכז לכלכלה מדינית, 19 בפברואר 2015. המחקר נמצא גם באתר מאקרו (www.macro.org.il).
³⁷ רובי נתנזון ואיתמר גולה, מעקב התנחלויות – דו"ח מיוחד: התנחלויות ביהודה ושומרון בתקציב 2017-2018, מאקרו – המרכז לכלכלה מדינית, דצמבר 2016. המחקר נמצא גם באתר מאקרו (www.macro.org.il).

פרק שביעי

הקריטריון החמישי: האם תפרוסת האוכלוסייה והיישובים נשענת על עורקי תחבורה ראשיים בלעדיים או לפחות בטוחים לתנועה?

כדי לאפשר מירקם חיים המבוסס על גיבוש יישובי הנהנה מאיכות חיים גבוהה, צריכה להתקיים יכולת להשתמש בעורקי התחבורה באופן בטוח, קצר ומהיר, וזאת כדי להגיע למקום העבודה, לקבלת שירותים, להגעת ספקים, למיפגש עם בני משפחה וחברים, ועוד. הגורם הזה חשוב במיוחד לישראלים המתגוררים באיו"ש, מכמה סיבות: 60 אחוזים מכוח העבודה בממוצע עושים את דרכם יום לעבודה בתחומי הקו הירוק (המרחק הממוצע ממקום העבודה גדול יותר מאשר בשאר המדינה – 18 ק"מ לעומת 13.2 ק"מ); הרוב המכריע של המוצרים מגיעים לאיו"ש מישראל; והערים המרכזיות המשמשות כערי השירותים לאוכלוסייה היהודית באיו"ש נמצאות בתחומי הקו הירוק. בשעת הסלמה ביטחונית, רוב התנועות הללו מחייבות ליווי של כוחות צה"ל, פריסת מאחזים צבאיים לאורך הכבישים, וכוחות תגובה לאירועי טרור.

מרחק מהקו הירוק (אווירי)

הרוחב המקסימלי של הגדה המערבית, בין קו הירדן לקו הירוק באזור קלקיליה, הוא 57 ק"מ, ואורכה המקסימלי מצפון לדרום הוא 131 ק"מ. המרחק בין גבול ירדן לירושלים הוא 27 ק"מ. המרחקים לקו הירוק נמדדו בקווים האוויריים, הקצרים ביותר, אם כי חלק ניכר מנסיעות הישראלים באיו"ש, שהיעד שלהן הוא מרכז הארץ, מחייבות נסיעה הרבה יותר ארוכה (ראו לוח 50). כך למשל ביחס לתושבי המועצות האזוריות מגילות ים המלח, ערבות הירדן, הר חברון ושומרון. כפי שניתן לראות במפה 43, וביתר פירוט בלוח 51, 6 אחוזים מתושבי איו"ש הישראלים מתגוררים על הקו הירוק, כ-40 אחוזים במרחק של עד 3 ק"מ, מחציתם עד 5 ק"מ, ולמעלה משלושה רבעים – עד 10 ק"מ. במילים אחרות, רוב התושבים גרים ברצועה שרוחבה הוא שישית בלבד מרוחב הגדה והיא צמודה לקו הירוק. בתוספת הישראלים המתגוררים במזרח ירושלים, ואינם חלק מן המחקר הזה, מתקבל כי 84 אחוזים מן הישראלים שמעבר לקו הירוק מתגוררים ברצועה זו. יישובי הר חברון ממוקמים בממוצע במרחק אווירי של 4.7 ק"מ מצפון ומזרח לקו הירוק. היישובים הקרובים ביותר הם סנסנה ושני, הממוקמים על הקו הירוק בדרום מערב הר חברון, והרחוק ביותר הוא פני חבר (12.5 ק"מ), מדרום-מזרח לחברון. יישובי בנימין ממוקמים אף הם בממוצע במרחק אווירי של 5.13 ק"מ מצפון לירושלים ומזרח לקו הירוק. הקרוב ביותר הוא כפר

לוח 50: מרחקי נסיעה מיישובים יהודיים באיו"ש אל הקו הירוק והצורך להשתמש במעבר או לעבור ביישוב פלסטיני

שימוש במעבר לישראל	מרחק נסיעה מהקו הירוק	מעבר ביישוב פלסטיני	מרחק אווירי מהקו הירוק	יישוב
מועצה אזורית גוש עציון				
ל"ה	12.4		4.7	כפר עציון
ל"ה	12.8		3.9	ראש צורים
ל"ה	11.6		4.6	אלון שבות
עין יהל	4.5		1.8	הר נילה
ביתר עילית	8.0		5.5	אלעזר
ל"ה	9.6		8.4	תקוע
ל"ה	10.1		7.4	מגדל עוז
מזמורה, ל"ה	18.8		14.1	מעלה עמוס
ל"ה	7.1		4.2	נווה דניאל
ל"ה	9.9		8.2	נוקדים
ל"ה	23.3		14.5	אספר (מיצד)
ל"ה	17.8	בית אומר	8.3	כרמי צור
א-זעים	10.0		6.0	קידר
ל"ה	13.3		2.8	בת עין
מועצה אזורית ערבות הירדן				
הבקעה	31.8	עוניה	23.7	ארגמן
הבקעה	5.0	עוניה	2.9	מחולה
הבקעה	52.8	עוניה	30.2	גלגל
הבקעה	31.7	עוניה	24.7	ייטי"ב
הבקעה	37.5	עוניה	30.0	משואה
הבקעה	31.0		22.5	חמרה
הבקעה	22.4		17.1	בקעות
הבקעה	34.9		26.4	מכורה
הבקעה	46.7		37.0	גיתית
הבקעה	46.8		34.5	פצאל
הבקעה	52.2	עוניה	29.0	נתיב הגדוד
הבקעה	21.3		15.0	רועי
הבקעה	50.5	עוניה	28.3	נירן
הבקעה	48.5	עוניה	31.2	תומר
הבקעה	9.8		3.4	שדמות מחולה
הבקעה	43.2		36.0	יפית
הבקעה	21.3		14.7	חמדת
הבקעה	45.1		25.6	נעמי
הבקעה	11.4		8.5	משכיות
הבקעה	8.7		5.9	רותם
מועצה אזורית מגילות ים המלח				
דרגות	35.9		20.8	קליה
דרגות	9.5		7.8	מצפה שלם
דרגות	24.0		20.6	אלמוג
דרגות	24.7		18.7	בית הערבה
דרגות	25.0		21.0	ורד יריחו
דרגות	23.5		20.8	אבנת

שימוש במעבר לישראל	מרחק נסיעה מהקו הירוק	מעבר ביישוב פלסטיני	מרחק אווירי מהקו הירוק	יישוב
מועצה אזורית מטה בנימין				
	3.7		0.2	מבוא חרון
אחים	18.9		15.1	עפרה
אחים	25.0		20.5	כוכב השחר
אחים	20.4		18.2	רימונים
עופר, מכבים	5.2		4.7	בית חרון
אחים, חשמונאים	18.7		10.7	חלמיש
א-זעיים	14.9		22.5	מצפה יריחו
א-זעיים	12.6		15.3	כפר אדומים
אחים, שומרון	33.0		10.6	שילה
	10.8		27.1	גבעון החדשה
אחים	15.3		4.0	מעלה מנחם
	4.8		10.9	מתתיהו
חשמונאים	4.4		0.0	נילי"י
חשמונאים	24.4		3.8	עטרת
אחים	14.4		16.0	פסגות
חשמונאים	7.5		9.6	עלמון
חשמונאים	16.9		6.9	זולב
אחים	33.4		8.6	מעלה לבונה
אחים	36.7		21.8	עלי
אחים	5.9		23.7	גבע בנימין (אדם)
חשמונאים	18.0		6.6	נחליאל
אחים	10.2		11.6	כוכב יעקב
	1.4		7.7	בני מודיעין
	1.4			חשמונאים
חשמונאים	7.2		0.0	מעלה
חשמונאים	16.1		4.9	טלמון
	0.0		10.5	כפר האורנים
אחים	36.6		0.0	עמיחי
מועצה אזורית שומרון				
	2.9		1.8	סלעית
תאנים	16.5		13.3	שבי שומרון
	6.2		1.5	ריחן
ריחן	14.8		8.1	מבוא דותן
שומרון	28.9		24.0	כפר תפוח
שומרון	48.0		22.0	אלון מורה
	7.5		2.3	חיננית
	6.2		2.9	שקד
שומרון	15.3		10.5	ברקן (בית אב"א)
שומרון	20.2		11.2	יקיר
תאנים	10.8		8.8	ענב
ריחן	11.4		5.0	חרמש
רנטיס	12.3	א-לובן	5.0	עלי זהב
שומרון/תאנים	37.2		23.2	ברכה
שומרון/תאנים	35.5		20.5	יצהר
שומרון/אחים	37.7		32.7	מגדלים
	4.3		2.7	שערי תקווה
שומרון	17.1		10.7	קריית נספים

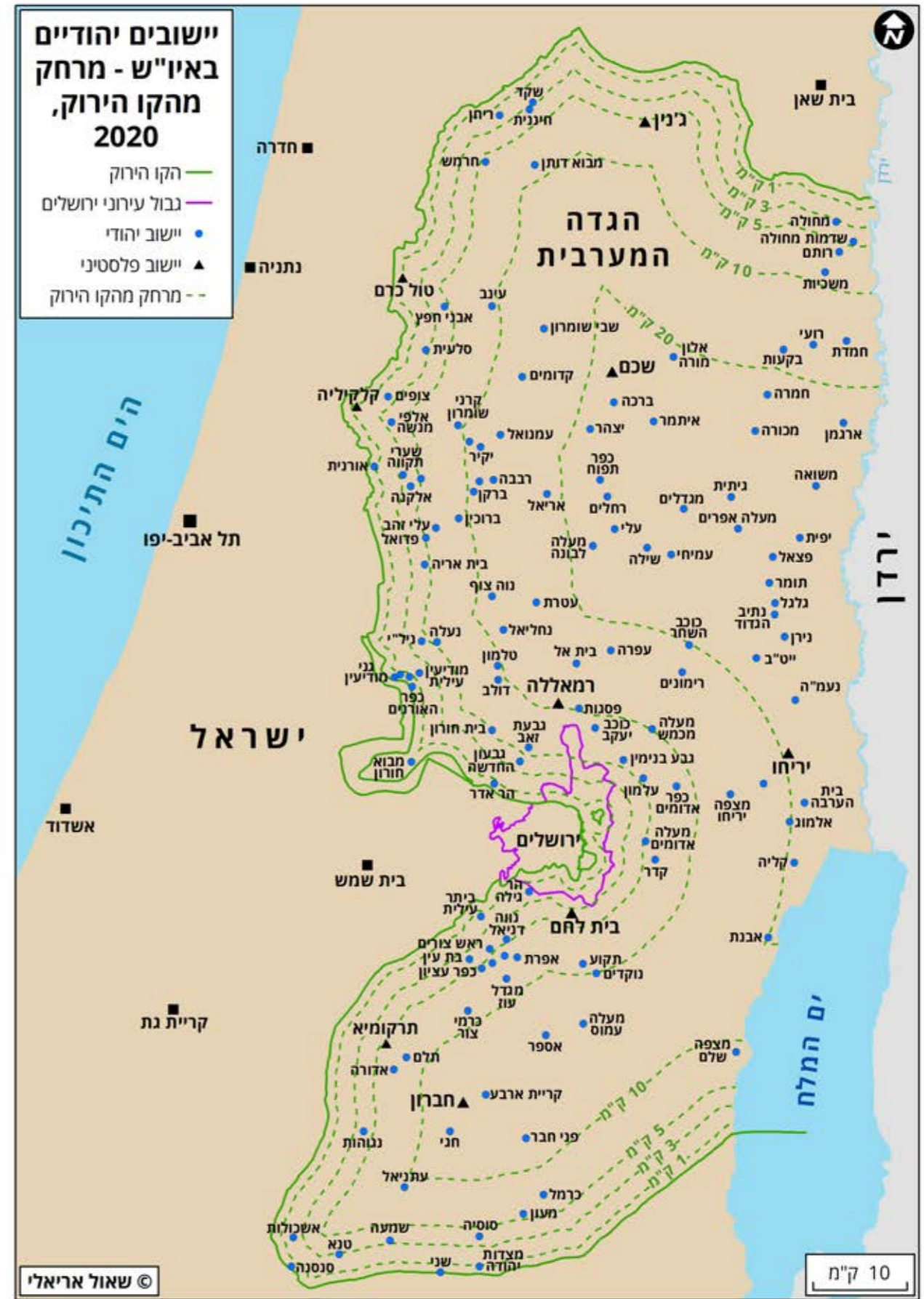

מפה 42: מכשול הפרדה והמעברים באיו"ש, 2020

יישוב לישראל	שימוש במעבר	מרחק נסיעה מהקו הירוק	מעבר ביישוב פלסטיני	מרחק אווירי מהקו הירוק	יישוב
מועצה אזורית שומרון					
שומרון/אחים	36.6		28.0		איתמר
רנטיס	19.1	א-לובן	4.5		פדואל
שומרון	22.2		4.9		עץ אפרים
	5.4		10.5		נופים
תאנים	5.3		1.8		צופים
שומרון	28.9		4.2		אבני חפץ
שומרון	18.2		24.0		רחלים
רנטיס	12.2		12.3		רבבה
			9.3		ברוכין
מועצה אזורית הר חברון					
מיתר	11.3		6.4		כרמל
מיתר	8.9		4.7		מעון
תרקומיא	8.2		0.0		שני
	2.4		6.4		אזורה
מיתר	24.3		1.8		אשכולות
תרקומיא	9.7		12.5		פני חבר
מיתר	6.7		7.4		תלם
	1.8		2.3		טנא
מיתר/מצדות יהודה	3.6		0.2		מצדות יהודה
מיתר	18.8		3.2		סוסייה
מיתר/מצדות יהודה	26.9		8.3		עתניאל
מיתר	10.5		12.3		חגי
	5.1		2.9		שמעה
	0.0		2.6		נגוהות
			0.0		סנסנה
מועצות מקומיות					
שומרון/אחים	46.1		34.7		מעלה אפרים
מיתר/מנהרות	28.4		15.2		קריית ארבע
אחים	19.3		3.1		אלקנה
תאנים/אליהו	23.4	אל פונדוק	13.5		בית אל
אליהו	10.8		12.5		קדומים
מנהרות/ל"ה	9.8		9.0		קרני שומרון
רנטיס	6.1	א-לובן	6.5		אפרת
	11.6		3.8		בית אריה
	8.5		4.9		נבעת זאב
אליהו/שומרון	19.5		2.8		אלפי מנשה
	1.8		13.2		עמנואל
	1.6		0.0		אורנית
			0.0		הר אדר
ערים					
א-זעים	7.6		4.5		מעלה אדומים
שומרון	19.9		16.1		אריאל
בית עלית/מנהרות	3.0		0.4		ביתר עילית
	3.7		0.6		מודיעין עילית

לוח 51: מרחק היישובים באיו"ש מהקו הירוק

שם היישוב	מרחק מהקו הירוק	מספר תושבים (2020)
אורנית	עד 1 ק"מ	8965
גני מודיעין	עד 1 ק"מ	2716
הר אדר	עד 1 ק"מ	4084
חשמונאים	עד 1 ק"מ	2712
כפר האורנים	עד 1 ק"מ	2614
מבוא חורון	עד 1 ק"מ	2686
מצדות יהודה	עד 1 ק"מ	602
מתתיהו	עד 1 ק"מ	898
סנסנה	עד 1 ק"מ	577
שני	עד 1 ק"מ	547
סה"כ	עד 1 ק"מ	26,401 (5.85 אחוזים)
אשכולות	1-3 ק"מ	588
ביתר עילית	1-3 ק"מ	61125
הר גילה	1-3 ק"מ	1627
חיננית	1-3 ק"מ	1477
טנא	1-3 ק"מ	925
מודיעין עילית	1-3 ק"מ	77967
סלעית	1-3 ק"מ	1409
צופים	1-3 ק"מ	2433
ריחן	1-3 ק"מ	352
סה"כ	1-3 ק"מ	147,903 (32.8 אחוזים)
אבני חפץ	3-5 ק"מ	2080
אלפי מנשה	3-5 ק"מ	7997
אלקנה	3-5 ק"מ	3911
בית אריה	3-5 ק"מ	5351
בת עין	3-5 ק"מ	1605
גבעון החדשה	3-5 ק"מ	1044
מחולה	3-5 ק"מ	629
נגוהות	3-5 ק"מ	376
נווה דניאל	3-5 ק"מ	2340
ניל"י	3-5 ק"מ	1848
סוסייה	3-5 ק"מ	1237
ראש צורים	3-5 ק"מ	947
שדמות מחולה	3-5 ק"מ	665
שמעה	3-5 ק"מ	812
שערי תקווה	3-5 ק"מ	6057
שקד	3-5 ק"מ	1017
סה"כ	3-5 ק"מ	37,916 (8.4 אחוזים)

מפה 43: מרחק היישובים היהודיים באיו"ש מהקו הירוק

שם היישוב	מרחק מהקו הירוק	מספר תושבים (2020)
יקיר	10-20 ק"מ	2368
כפר אדומים	10-20 ק"מ	4785
מעלה מכמש	10-20 ק"מ	1635
מעלה עמוס	10-20 ק"מ	720
מצפה יריחו	10-20 ק"מ	2577
נוה צוף	10-20 ק"מ	1494
נופים	10-20 ק"מ	949
נוקדים	10-20 ק"מ	2591
נחליאל	10-20 ק"מ	735
עטרת	10-20 ק"מ	943
עמנואל	10-20 ק"מ	4129
עפרה	10-20 ק"מ	3013
פני חבר	10-20 ק"מ	678
פסגות	10-20 ק"מ	2037
קדומים	10-20 ק"מ	4586
קריית ארבע	10-20 ק"מ	7338
קריית נטפים	10-20 ק"מ	964
רבבה	10-20 ק"מ	2786
רועי	10-20 ק"מ	170
רימונים	10-20 ק"מ	698
שבי שומרון	10-20 ק"מ	1031
סה"כ	10-20 ק"מ	75,950 (16.85 אחוזים)
אבנת	20 ק"מ ויותר	255
איתמר	20 ק"מ ויותר	1285
אלון מורה	20 ק"מ ויותר	2010
אלמוג	20 ק"מ ויותר	246
ארגמן	20 ק"מ ויותר	133
בית הערבה	20 ק"מ ויותר	398
ברכה	20 ק"מ ויותר	2926
גיתית	20 ק"מ ויותר	497
גלגל	20 ק"מ ויותר	217
חמרה	20 ק"מ ויותר	259
ייט"ב	20 ק"מ ויותר	322
יפית	20 ק"מ ויותר	218
יצהר	20 ק"מ ויותר	1838
כוכב השחר	20 ק"מ ויותר	2450
כפר תפוח	20 ק"מ ויותר	1473
מגדלים	20 ק"מ ויותר	505
מכורה	20 ק"מ ויותר	178
מעלה אפרים	20 ק"מ ויותר	1255
מעלה לבונה	20 ק"מ ויותר	946
משואה	20 ק"מ ויותר	180

שם היישוב	מרחק מהקו הירוק	מספר תושבים (2020)
אדורה	5-10 ק"מ	447
אלון שבות	5-10 ק"מ	3071
אלעזר	5-10 ק"מ	2487
אפרת	5-10 ק"מ	11405
בית חורון	5-10 ק"מ	1454
ברוכין	5-10 ק"מ	1478
גבע בנימין	5-10 ק"מ	5761
גבעת זאב	5-10 ק"מ	19225
דולב	5-10 ק"מ	1513
חרמש	5-10 ק"מ	229
טלמון	5-10 ק"מ	4882
כוכב יעקב	5-10 ק"מ	9116
כפר עציון	5-10 ק"מ	1203
כרמי צור	5-10 ק"מ	995
כרמל	5-10 ק"מ	447
מבוא דותן	5-10 ק"מ	478
מגדל עוז	5-10 ק"מ	576
מעון	5-10 ק"מ	594
מעלה אדומים	5-10 ק"מ	37846
מצפה שלם	5-10 ק"מ	244
משכיות	5-10 ק"מ	333
נעלה	5-10 ק"מ	2343
עינב	5-10 ק"מ	925
עלי זהב	5-10 ק"מ	3828
עלמון	5-10 ק"מ	1440
עץ אפרים	5-10 ק"מ	2460
עתניאל	5-10 ק"מ	980
פדואל	5-10 ק"מ	2044
קידר	5-10 ק"מ	1619
קרני שומרון	5-10 ק"מ	9417
רותם	5-10 ק"מ	242
תלם	5-10 ק"מ	478
תקוע	5-10 ק"מ	4168
סה"כ	5-10 ק"מ	133,728 (29.6 אחוזים)
אספר	10-20 ק"מ	986
אריאל	10-20 ק"מ	19582
בית אל	10-20 ק"מ	5684
בקעות	10-20 ק"מ	192
ברקן	10-20 ק"מ	1933
ורד יריחו	10-20 ק"מ	360
חגי	10-20 ק"מ	676
חמדת	10-20 ק"מ	310

שם היישוב	מרחק מהקו הירוק	מספר תושבים (2020)
גירן	20 ק"מ ויותר	105
נעמ"ה	20 ק"מ ויותר	169
נתיב הגדוד	20 ק"מ ויותר	222
עלי	20 ק"מ ויותר	4601
עמיחי	20 ק"מ ויותר	208
פצאל	20 ק"מ ויותר	322
קליה	20 ק"מ ויותר	465
רחלים	20 ק"מ ויותר	906
שילה	20 ק"מ ויותר	4483
תומר	20 ק"מ ויותר	287
סה"כ	20 ק"מ ויותר	29,359 (6.5 אחוזים)

תושבי 13 המועצות המקומיות ייסעו כ-15 ק"מ בממוצע עד למעבר לקו הירוק. הרחוקה ביותר היא מעלה אפרים – 46 ק"מ, והקרובה ביותר הר אדר – 1.6 ק"מ. תושבי ארבע הערים ייסעו בממוצע 8.5 ק"מ עד לקו הירוק. תושבי מודיעין עילית יעשו זאת בתחומי מרחב התפר המוגן יחסית. תושבי ביתר עילית ייסעו רק 3 ק"מ בדרכם לצור הדסה, אבל לירושלים יעשו דרך ארוכה פי שלושה. תושבי אריאל ייסעו כבר 17 ק"מ עד מעבר שומרון לפני שייכנסו למרחב התפר.

שימוש במעבר לישראל

שימוש במעבר לישראל מחייב זמן באורך שמשנתנה על-פי שעות העומס והמצב הביטחוני המגדיר את רמת הבידוק הביטחוני. בכל תרחיש המעבר מאריך את זמן הנסיעה אל היעדים השונים. רובם המכריע של היישובים נמצאים בצד "הפלסטיני" של מכשול הביטחון והמעברים הקבועים בו, ולפיכך תושביהם נדרשים להשתמש במעברים כדי להגיע לישראל (ראו מפה 42 ולוח 50).

יישובי המועצה האזורית גוש עציון ידרשו להשתמש במעבר הל"ה בדרכם לשפלה, במעבר ביתר עילית בדרכם למרכז הארץ, ובמעבר המנהרות כדי להיכנס לירושלים – למעט הר גילה, הנמצא בצד ה"ישראלי" של המכשול אך תושביו צריכים לחצות את מעבר ולג'ה/עין יהל. כמו כן תושבי היישוב קידר, הסמוך למעלה אדומים, יאלצו להשתמש במעבר א-זעיים כדי להיכנס לירושלים. יישובי המועצה האזורית ערבות הירדן יתעכבו במעבר הבקעה בדרכם על כביש 90 צפונה, במעבר שומרון על כביש 5 מערבה, ובמעבר א-זעיים או אחים בכניסה לירושלים. יישובי המועצה האזורית מגילות ים המלח יתעכבו במעבר דרגות בנסיעתם דרומה ובמעבר א-זעיים בכניסתם לירושלים. יישובי המועצה האזורית מטה בנימין ידרשו לחצות את מעבר א-זעיים או מעבר מצודות אדומים כדי להיכנס לירושלים, ואת מעבר חשמונאים ומעבר מכבים כדי להיכנס לאזור מודיעין. יישובי המועצה האזורית שומרון יחצו בדרכם מערבה את המעברים הבאים, מצפון לדרום: ריחן, תאנים, אליהו, שומרון ורנתיס. יישובי המועצה האזורית הר חברון יאלצו להתעכב במעבר מיתר או מצדות יהודה בנסיעה דרומה, ובמעבר המנהרות בכניסה לירושלים.

תושבי חמש המועצות המקומיות הנמצאות ממערב למכשול הביטחון – הר אדר, אורנית, גבעת זאב, אלפי מנשה ואלקנה – ייכנסו לישראל ללא כל בידוק, בעוד תושבי שאר המועצות ידרשו להתעכב במעברים לישראל. כך גם לגבי הערים: רק מודיעין עילית נמצאת ממערב למכשול; תושבי ביתר עילית יעברו במעבר ביתר עילית מערבה ובמנהרות לירושלים. תושבי אריאל יעברו במעבר שומרון, ותושבי מעלה אדומים במעבר א-זעיים.

לסיכום, 55.5 אחוזים מן הישראלים הגרים באיו"ש ידרשו לחצות לפחות מעבר אחד בדרכם לישראל.

האורנים, שעל הקו הירוק, והרחוק ביותר – שילה (27 ק"מ), ממזרח לקו פרשת המים. יישובי גוש עציון ממוקמים במרחק ממוצע של 6.17 ק"מ. הקרוב, הר גילה (1.8 ק"מ), מדרום לירושלים, והרחוק, אספר (14.5 ק"מ), על גבול המדבר. יישובי השומרון כבר מעמיקים בממוצע למרחק של 11.3 ק"מ ממזרח לקו הירוק. הקרוב ביותר הוא צופים (1.8 ק"מ), מצפון-מזרח לקלקיליה, והרחוק – מגדלים (32.7 ק"מ), ממזרח לאריאל. יישובי המועצות המזרחיות מגיעים בממוצע למרחק של 18.9 ק"מ במועצה מגילות, שם הקרוב ביותר הוא מצפה שלם (7.8 ק"מ), מצפון לעין גדי, והרחוק – בית הערבה (22.5 ק"מ), ממזרח ליריחו, ו-22.3 ק"מ במועצה ערבות הירדן, שם הקרוב ביותר הוא שדמות מחולה (3.4 ק"מ), מדרום לבית שאן, והרחוק ביותר גיתית (37 ק"מ), ממזרח לאריאל.

מרחק נסיעה בתחומי איו"ש

בבחינה של מרחקי הנסיעה (ראו לוח 50) התמונה מתחדדת. תושבי הר חברון ייסעו בממוצע 9.2 ק"מ לפני שיגיעו אל מעבר לישראל. מבחינה זו, שני וסנסנה שעל הקו הירוק הם הקרובים ביותר, ובית חגי שמדרום לחברון הוא הרחוק ביותר (26.9 ק"מ). תושבי בנימין ייסעו בממוצע 14.9 ק"מ. היישוב הקרוב ביותר הוא מבוא חורון שבאצבע לטרון (3.7 ק"מ), ואילו עלי, מדרום מזרח לאריאל, הרחוק ביותר (36.7 ק"מ). תושבי גוש עציון ייסעו בממוצע בתחומי איו"ש 12.08 ק"מ. היישוב הקרוב ביותר הוא הר גילה שמדרום לירושלים (4.5 ק"מ), והרחוק הוא מעלה עמוס באזור הרודיון (18.8 ק"מ). תושבי השומרון ייסעו בממוצע 17.86 ק"מ. היישוב הקרוב ביותר הוא סלעית שמדרום מזרח לטול כרם (2.9 ק"מ), והרחוק ביותר – איתמר שממזרח לשכם (36.6 ק"מ). תושבי ערבות הירדן ייסעו בממוצע 32.63 ק"מ. היישוב הקרוב ביותר הוא מחולה שמדרום לבית שאן (5 ק"מ), והרחוק ביותר – גלגל שמצפון ליריחו (52.8 ק"מ). תושבי מגילות ים המלח ייסעו בממוצע 23.76 ק"מ. היישוב הקרוב ביותר הוא מצפה שלם (9.5 ק"מ), והרחוק ביותר הוא קליה שמדרום ליריחו (35.9 ק"מ).

מעבר ביישוב פלסטיני

פרויקט הענק של סלילת כבישים העוקפים את היישובים הפלסטיניים, שהתקיים כבר מאז שנות ה-1980, צבר תאוצה אדירה עם החתימה על הסכמי אוסלו ב-1993, בשל האיסור שהוטל על כניסת ישראלים לשטחי A ועל חלק משטחי B. נותרו מעט מאוד יישובים פלסטיניים שהישראלים חייבים לחצות אותם כדי להגיע ליעדיהם. המציאות הזאת מפחיתה במידה מסוימת את האיום שבתנועה על אותם צירים שבשעות רגיעה והסלמה נערכים בהם רוב הפיגועים. בחלק מהכבישים בשימוש ישראלים מוצבים בנקודות תרופה מגדלי שמירה ("מגדל דוד"), והם מאוישים בהתאם למצב הביטחוני.

הנוסעים מדרום לגוש עציון יעברו בצמוד לבית אומר ולמחנה הפליטים אל-ערוב (בימים אלה נבנה כביש עוקף אל-ערוב). הנוסעים על כביש הבקעה דרומה לכיוון יריחו יחצו את היישוב אל-עוג'ה, השקט בדרך כלל. המבקשים להגיע מאזור מודיעין עילית ובית אריה אל פדואל ואריאל, או להגיע לאזור ראש העין ופתח תקווה, יעברו בכפר הקטן א-לופן. הנוסעים ליישובים שמזרח ומדרום לשכם יעברו בכפר חווארה, שבימים אלה נשלם כביש העוקף אותו.

לסיכום, למרות שרוב התושבים גרים במרחק אווירי של עד 10 ק"מ מן הקו הירוק, הנתונים מראים כי המרחקים וזמני הנסיעה של תושבי איו"ש ארוכים יותר מן הממוצע בישראל. בניית הכבישים העוקפים אכן תורמת לביטחון בכבישים, אבל לעיתים מאריכה את זמן הנסיעה. כמו כן, העובדה שלא קיימת רציפות טריטוריאלית יהודית ברוב שטח איו"ש הופכת את הכבישים לנקודת תרופה ביטחונית קשה, ומחייבת את צה"ל לפרוס מגדלי שמירה רבים לאורך הכבישים אל היישובים המבודדים, ולקיים סיורים רכובים ורגליים בצידם. בעת הסלמה, המציאות הזאת מדירה את רגלי הישראלים המבקרים, מחייבת את צה"ל לצרף ליווי לנותני השירותים והספקים למיניהם, כמו גם לאוכלוסייה היוצאת לישראל. המציאות הזאת מחבלת בתעסוקה, בגיבוש היישובי, באיכות החיים, ומטילה עול כבד על כוחות צה"ל והמשטרה.

פרק שמיני

סיכום ומסקנות

בניית היישובים היהודיים באזור יהודה ושומרון נעשתה על-ידי כל ממשלות ישראל, כל אחת על-פי תפיסתה המדינית והדרך שבה ראתה את עתידו של האזור. ממשלות המערך, בעשור הראשון שלאחר מלחמת ששת הימים, פעלו ככלל על-פי תפיסה הביטחונית שבאה לידי ביטוי בתוכנית אלון, והתרכזו בבניית יישובים בבקעת הירדן ובעוטף ירושלים. היישובים נבנו בדפוס שהיה בעיקרו חקלאי – קיבוצים ומושבים – ועיקר המהגרים מתחומי ישראל היו חילוניים. בסוף התקופה מספרם לא עלה על 5,000 נפש. המציאות היישובית של סוף התקופה הזאת לא היתה מסוגלת להשפיע או להשיג את המטרה הפוליטית שהוגדרה באותה עת – הכללת הישות המדינית הערבית (פלסטינית או ירדנית) וניטרולה הטריטוריאלית על-ידי שליטה ישראלית בגבולותיה החיצוניים.

רוב היישובים היהודיים באיו"ש נבנו בשנים 1977-1984, בתקופת ממשלות הליכוד. הממשלות האלה שינו את דפוס ההתיישבות מחקלאי לקהילתי ועירוני, והרחיבו את אזורי ההתיישבות, על-פי תוכנית שרון לגב ההר ולמערב השומרון. בסוף התקופה הזאת הגיע מערך ההתיישבות היהודי למניין של 35,300 תושבים, אבל גם הוא לא יכול היה להשיג את שתי המטרות הפוליטיות הנוספות שנקבעו לו – למנוע הקמת מדינה פלסטינית בעלת רציפות טריטוריאלית, או לחילופין לספח את האזור או רובו למדינת ישראל בלי לפגוע בחזון הציוני של מדינה דמוקרטית בעלת רוב יהודי.

כל הממשלות מאז, במשך 35 שנה, בנו באופן יחסי מעט מאוד יישובים חדשים. בעקבות ההחלטה של ממשלת רבין ב-1992 לא לבנות יותר יישובים חדשים, המאמץ הוסט והוקדש מאז להגדלת מספר הישראלים ביישובים הקיימים – בעיקר מאז החתימה על הסכמי אוסלו: מספר התושבים עלה מ-95,000 בשנת 1993 ל-451,000 בשנת 2020. מאמץ נוסף נעשה על-ידי החטיבה להתיישבות של ההסתדרות הציונית, שיחד עם מועצת יש"ע – בתגובה להעברת הסמכויות בשטחי A ו-B לרשות הפלסטינית – השיקה את תוכנית ההתיישבות הנקראת "מערכי העל" (1997). במסגרת זו, ובהשראת הדרג המדיני, נבנו מאחזים לא-חוקיים לעיבוי והרחבת הגושים הקיימים ולהגדלת הנוכחות היהודית לאורך כביש מספר 60, המקיים את הרציפות הטריטוריאלית הפלסטינית לאורך גב ההר. כמו כן, בשנים האחרונות, במסגרת "המלחמה על שטחי C", התחילה הקצאה של שטחים נרחבים להקמת חוות בודדים חקלאיות ברחבי איו"ש.

המאפיינים העיקריים של מערך היישובים היהודיים באיו"ש הם:

- מספר הישראלים החיים ביישובים אלה הוא 451,257.
- היישובים כוללים 4 ערים (43.5 אחוזים מן התושבים היהודיים), 13 מועצות מקומיות (20.7 אחוזים), ושש מועצות אזוריות עם 110 יישובים (35.8 אחוזים).

- 75 אחוזים מן היישובים הם קהילתיים ועירוניים וגרים בהם 95.3 אחוזים מן התושבים.
- למעלה משליש מן הישראלים באיו"ש הם חרדים, למעלה משליש דתיים-לאומיים, והשאר חילוניים.
- שני שלישים מן הישראלים התיישבו באיו"ש בעיקר לצורך שיפור איכות חייהם, ושליש בעיקר מסיבות אמוניות-דתיות.
- בבחירות של שנת 2021, 91 אחוזים מן המצביעים הצביעו למפלגות מחנה הימין, והשאר למפלגות מחנה מרכז שמאל.

בחינת מערך ההתיישבות על-פי הקריטריון הראשון – האם מספר המתיישבים היהודים באזור מגיע למסה דמוגרפית קריטית בשטח? המחקר מצביע על הדברים הבאים:

- שיעור הישראלים בתוך כלל אוכלוסיית איו"ש עלה בהדרגה במשך השנים והתייצב בשנים האחרונות על 14 אחוזים. זהו שיעור שאינו מאיים על הרוב המוצק והמכריע של הפלסטינים בגדה המערבית.
- המאזן הדמוגרפי בין יהודים לפלסטינים באזורי ההתיישבות השונים מלמד כי שלוש המטרות הפוליטיות שיועדו למערך ההתיישבות היהודי לא הושגו. יחד עם זאת, במרחב ירושלים, שבו מתגוררים רוב הישראלים שמעבר לקו הירוק, מתגבשת ומתחזקת מסה קריטית יהודית.

ביחס למגמות הרב-שנתיות עולות המסקנות הבאות:

1. הגידול השנתי הנומינלי של אוכלוסיית הישראלים באיו"ש התייצב בשנים האחרונות על ממוצע של 13,000 איש. באחוז הגידול השנתי, מאז הגיע לשיא של 16 אחוזים ב-1991, חלה ירידה הדרגתית מתמשכת עד 2.24 אחוזים ב-2020. השיעור הזה עדיין גבוה יותר משיעור הגידול השנתי במדינת ישראל, העומד על 1.7 אחוזים.
2. אשר למקורות הגידול השנתי, מאזן ההגירה הכולל ומאזן ההגירה הפנימי נמצאים מאז שנת 2000 בירידה מתמדת, ואף הגיעו למאזן שלילי ב-2020. הסובלות העיקריות הן ארבע הערים וחלק מן המועצות המקומיות, שבהן מרוכזת מרבית האוכלוסייה היהודית באזור. לעומת זאת מאזן ההגירה הבינלאומי הוא חיובי, ומשקלו במאזן ההגירה הכולל הולך וגדל עד לשליש. הריבוי הטבעי הולך וגדל בהדרגה, והוא כמעט כל מקור הגידול השנתי בשנים האחרונות. יחד עם זאת, כמחציתו נתרמת על-ידי שתי הערים החרדיות, מודיעין עילית וביתר עילית.
3. אוכלוסיית איו"ש היא צעירה במיוחד, אף ביחס למדינת ישראל, הנהנית מאוכלוסייה צעירה מאוד בקרב המדינות המפותחות. המצב הזה מאפשר פוטנציאל גידול עתידי, גם אם חרדי ברובו.

אם יימשכו המגמות הקיימות, חלקה של האוכלוסייה היהודית בתוך כלל אוכלוסיית האזור ילך ויצטמצם; במקביל, הגידול שלה יתבסס על ריבוי טבעי, מה שיגדיל בצורה ניכרת את שיעור החרדים

על חשבון החילוניים. התהליכים האלה לא יתרמו להשגת המטרות הפוליטיות, אם כי הריכוז החרדי בעוטף ירושלים יחזק את המגמה הקיימת, שבה נוצרת מסה יהודית משמעותית – מה שיחייב מענה מורכב יותר במסגרת פתרון שתי המדינות.

בחינת מערך ההתיישבות על פי הקריטריון השני – האם נוצרה צפיפות רבה של אוכלוסייה העשויה לקיים קשר רצוף והתלכדות בין חלקיה? המחקר מגלה שכל המדדים שנבחרו מעידים על העדר הצפיפות הנדרשת לגיבוש יישובי, למעט באזור ירושלים, ומכאן גם על אי-היכולת להשיג את שלוש המטרות הפוליטיות:

- איו"ש הוא אזור עם צפיפות אוכלוסין גבוהה מאוד, אפילו יותר מישראל, הנחשבת למדינה צפופה מאוד. אבל הסיבה לכך היא בבירור הצפיפות הגבוהה של האוכלוסייה הפלסטינית (472 נפש לקמ"ר), ולא צפיפות האוכלוסייה היהודית, העומדת על 78 נפש לקמ"ר – צפיפות שמאפיינת אזורי ספר ואזורים מדבריים. כמו כן, תפרוסת האוכלוסייה הישראלית בחלק מאיו"ש היא קווית, לאורך הכבישים הראשיים והקו הירוק, והיא נחשבת לגרועה, בדומה לתפרוסת האוכלוסייה בישראל.
- המרחק הממוצע הגדול בין היישובים, העדר מאפיינים זהותיים, תרבותיים וכלכליים דומים בקרב כלל יישובי המועצות האזוריות, כמו גם השוני בין אוכלוסיית הערים החרדיות הגדולות לבין היישובים הסובבים אותן – כל אלה אינם מאפשרים קיום של אינטראקציות בתחומי חברה וכלכלה, באינטנסיביות הגבוהה הנדרשת לגיבוש יישובי.
- בנוסף, המרחק הממוצע הגדול של היישובים ממשרדי המועצות האזוריות, הצורך לעקוף את אזורי A ו-B, שהם 40 אחוזים משטח איו"ש, והצורך לחצות מעבר בדרך אל חלק מהן, כמו גם המרחק הממוצע הגדול מעיר השירותים, הנמצאת בתוך הקו הירוק – כל אלה אינם מאפשרים גם הם את ההתגבשות היישובית.

בחינת מערך ההתיישבות על פי הקריטריון השלישי – האם נבנה מידרג יישובים לפי גודל ומיקום? המחקר מראה כי מידרג היישובים היהודיים באיו"ש, בשונה מישראל ומן המערך היישובי הפלסטיני, אינו מידרג עירוני נורמלי, אלא מערך לא-מפותח מבחינה עירונית. עיקר הבעיה נעוצה בעובדה ששתי הערים הגדולות יחסית הן חרדיות, עניות, ואינן נותנות מענה לאוכלוסייה הדתית-לאומית והחילונית כמעט בשום תחום. שתיהן ממוקמות על הקו הירוק, הרחק מרוב היישובים, ומקבלות בעצמן את השירותים מן הערים הגדולות בישראל. העיר השלישית בגודלה, מעלה אדומים, נמצאת על ספר המדבר, והמערך היישובי סביבה דל מאוד. העיר הרביעית, אריאל, אכן ממוקמת במיקום מצוין במרכז השומרון, ואף נהנית מאוניברסיטה, אבל היא יחסית קטנה, כ-20 אלף תושבים בלבד. גם צפיפות השטח הבנוי מעידה על חוסר היכולת ליצור פוטנציאל לשירותים עירוניים נרחבים, למרות העובדה ששתי הערים החרדיות צפופות מאוד, כשאר הערים החרדיות בארץ.

העדר מידרג יישובי לפי גודל ומיקום אינו מאפשר למערך היישובי היהודי באזור יהודה ושומרון לקיים מירקם חיים יציב ועצמאי. ככלל, מערך היישובים היהודיים באזור כולו, הרווי ביישובים קטנים, ולעיתים רבות קטנים מאוד, לא מקיים אינטראקציות כלכליות וחברתיות משמעותיות עם המערך היישובי העירוני והכפרי הפלסטיניים, והוא נסמך על הערים הישראליות בתחומי הקו הירוק, ובראשן הבירה ירושלים.

בחינת מערך ההתיישבות על פי הקריטריון הרביעי – האם ההתיישבות נעשית תוך היאחזות בקרקע והיישובים נשענים על חקלאות ותעשייה מקומית? המחקר נערך על-פי מדדים רבים, שכולם מעידים על היאחזות רופפת ביותר של מערך היישובים היהודי בקרקע:

- שיעור הבעלות היהודית הפרטית על הקרקע הוא אפסי (0.28 אחוזים), ומחייב להקצות לבנייה הישראלית אדמות מדינה – שכמעט כולן במדבר יהודה ובבקעת הירדן.
- בשטח היישובים היהודיים יש אדמה בבעלות פרטית פלסטינית בשיעור גבוה יחסית.
- החקלאות הישראלית באיו"ש היא שולית, ומרוכזת כמעט כולה בבקעת הירדן ובצפון ים המלח. רק רבע מן היישובים, 4 אחוזים מהתושבים, ו-0.6 אחוזים מכוח העבודה הישראלי באיו"ש, עוסקים בחקלאות, והם מעבדים כ-143 אלף דונם בלבד (הרוב בבקעת הירדן). השיעורים האלה נמוכים ממה שקיים בישראל. כמו כן המועצות האזוריות, בשונה מישראל, אינן חקלאיות, למעט שתי הקטנות שבהן, ערבות הירדן ומגילות ים המלח.
- כך גם לגבי התעשייה הישראלית: רק 5.3 אחוזים מכוח העבודה עוסקים בתעשייה – שיעור נמוך משמעותית מזה שבישראל. רק שלושה אזורים תעשייה הם משמעותיים, אבל 63 אחוזים מן העובדים בהם הם פלסטינים.
- שיעור ההשתתפות בכוח העבודה הוא גבוה במיוחד באיו"ש, ובולט בעיקר על רקע השיעור הגבוה של תושבים חרדים. יחד עם זאת, שיעור המשרות החלקיות הוא גבוה משיעורו בישראל. וחשוב מזה: שיעור המועסקים בענפים הממונים על-ידי המדינה, ובראשם מערכת החינוך, גבוה משמעותית משיעורו בישראל.
- שיעור התושבים באיו"ש הנמצאים בתחתית הדירוג החברתי-כלכלי (אשכול 1) הוא גבוה בהרבה מן הממוצע בישראל, ונובע משיעורם הגבוה של החרדים באוכלוסייה (פי 3.5 משיעורם בישראל).
- שיעור הזכאים לבגרות בקרב תושבי איו"ש גבוה מהממוצע בישראל, אבל שיעור האקדמאים נמוך יותר, בעיקר בקרב תושבי הערים. כלומר, הפוטנציאל ההשכלתי זוכה למיצוי נמוך בלבד, או שאקדמאים עוזבים מאוחר יותר את האזור. בכל הקטגוריות, החרדים מיוצגים בשיעורים אפסיים, הנמוכים משמעותית אף מאלה של החרדים במדינת ישראל.
- לבסוף, הרשויות נסמכות בחלק ניכר מתקציבן על המענקים הממשלתיים (איזון, מיוחדים וייעודיים), הניתנים בנדיבות יוצאת-דופן דווקא לרשויות הלא-חרדיות.

הנתונים הכלכליים האלה ממחישים את השבריריות של מערך ההתיישבות היהודי באיו"ש. בהעדר תמיכה ממשלתית מסיבית ושוטפת, הרשויות המקומיות יתקשו לשמור על רמת החיים הקיימת בהן כרגע, ורובן הגדול עלול לעמוד בפני שוקת שבורה.

בחינת מערך ההתיישבות על-פי הקריטריון החמישי – האם תפרוסת האוכלוסייה והיישובים נשענת על עורקי תחבורה ראשיים בלעדיים או לפחות בטוחים לתנועה? המחקר מעלה את הדברים הבאים:

מחצית מן תושבים הישראלים באיו"ש אכן ממוקמים בטווח (אווירי) של עד 5 ק"מ מן הקו הירוק, ושלושה רבעים בטווח של עד 10 ק"מ. צירי התנועה ליישובים היהודיים כמעט שלא חוצים יישובים פלסטיניים. יחד עם זאת, מרחק הנסיעה של הישראלים בתחומי איו"ש גדול יחסית, כמו גם זמן הנסיעה למקומות העבודה ולעיר השירותים בישראל. כלומר, זמן החשיפה בנסיעה בצירים בלב האוכלוסייה הפלסטינית הוא ארוך ומועד לפורענות. צה"ל אומנם משקיע כוחות רבים באבטחת הצירים ליישובים המבודדים, אבל הניסיון ההיסטורי מלמד כי עדיין רוב הפיגועים מתרחשים בצירים.

ממשלות ישראל לדורותיהן בנו את היישובים היהודיים ללא תוכנית-אב כוללת המתאימה לתנאי האזור, ואימצו דפוסים שונים של התיישבות מן העבר המוקדם יותר של ישראל – דפוסים שאינם משלימים זה את זה – בהתאם למצאי הקרקע. בשנים הראשונות הממשלות עדיין האמינו בגישה הראשונה להשגת המטרות הפוליטיות של מפעל ההתנחלות, כלומר להכריע דמוגרפית ומרחבית את המערך היישובי הפלסטיני על-ידי מפעל התיישבות, בדומה למה שישראל הצליחה לעשות בתחומי הקו הירוק לאחר מלחמת העצמאות. יגאל אלון נקב במספר של 2 מיליון ישראלים בבקעת הירדן, ואריאל שרון דיבר על מיליון יהודים הדרושים להשיג זאת. מאוחר יותר, בסוף שנות ה-1970, אימץ שרון תפיסה אחרת; לפי אנקדוטה שמייחסים לו, כשהיה שותף תה עם חברים הוא נהג לומר, תוך בחישה נמרצת: "אני אבנה כל-כך הרבה התנחלויות בשטחים, עד שלא יהיה ניתן להפריד בינן לבין הפלסטינים, כמו שאי-אפשר להפריד בין הסוכר לתה בכוס שלי". בפועל, בשנים האלה נבנו רוב היישובים היהודיים באיו"ש (לרבות אלה שפוננו אחר-כך ב-2005).

יחד עם זאת, שרון – כקודמיו (למעט משה דיין) – לא עודד את השילוביות והתלות בין האוכלוסיות, אלא התמקד במטרה השנייה: למנוע הקמת מדינה פלסטינית עצמאית על-ידי ביתור המערך היישובי הפלסטיני. היישובים היהודיים נבנו כמערך טריזי בתוך המערך הפלסטיני, ולא משתלב ומשלים לו. בהמשך פעלו ממשלות ישראל הן לחזק את המערך כדי שישמש טריז, והן להשיג דומיננטיות דמוגרפית ומרחבית יהודית באזורים שונים.

על תוכניתו של שרון אמר ראש הממשלה לשעבר אהוד ברק: "התוכנית של שרון היתה לפרוס כל-כך הרבה התנחלויות בכל-כך הרבה נקודות ביהודה ושומרון עד שלעולם לא תוכל לקום מדינה פלסטינית. אבל התוכנית הזאת היתה מעשה איולת. ההתנחלויות המבודדות של שרון לא חזקו את

גושי ההתיישבות אלא החלישו אותם. ההתנחלויות המבודדות של שרון היו מקרה קלאסי של תפסת מרובה לא תפסת.

המחקר הזה מלמד אותנו כי מערך היישובים היהודיים נכשל על-פי שלוש הגישות להשיג את שלוש מטרותיו הפוליטיות. הוא לא יצר רוב דמוגרפי, לא השיג שליטה מרחבית באיו"ש או באחד מאזורי ההתיישבות שנקבעו בתוכניות השונות, והוא לא מאיים על הרציפות הטריטוריאלית הפלסטינית בגב ההר. מערך היישובים היהודיים אינו שולל את ההיתכנות לפתרון שתי המדינות בממד המרחבי-הפיזי.

הוצאתו של המערך הטריזי היהודי – ההתנחלויות המבודדות בגב ההר – מתוך המערך היישובי המקומי הפלסטיני, רק תחזק את המערך הפלסטיני הקיים ולא תפגע בו. השפעתו על המאזן הדמוגרפי ועל הדומיננטיות המרחבית הפלסטינית – מצפון לירושלים ומדרום לגוש עציון – היא זניחה עד אפסית. יחד עם זאת, במרחב ירושלים, שבו מרוכזת מרבית האוכלוסייה הישראלית המתגוררת מעבר לקו הירוק (כולל במזרח ירושלים), הולכת ונוצרת מסה אורבנית ודמוגרפית יהודית, כזאת שעלולה להערים קשיים בשמירת הרציפות הפלסטינית בגב ההר ולחייב פתרונות פונקציונליים והסדרים תיפקודיים רבים יותר במרחב הזה. התוכניות העתידיות של ישראל במרחב הזה, שכונות חדשות וכבישים חדשים, עלולות לחזק את התופעה ולהחריף את השפעתו השלילית של המרחב הזה על היתכנות פתרון שתי המדינות.

המחקר מראה כי מערך היישובים היהודי סובל בשנים האחרונות ממגמות שליליות בכל הקשור לגידול הדמוגרפי, למקורות הגידול, לדירוג הכלכלי-חברתי, ולמאפיינים כלכליים שונים. תחת המשך המגמות הקיימות, אוכלוסיית איו"ש תהפוך לחרדית ברובה, עם מיעוט של דתיים-לאומיים ומעט מאוד חילוניים. זוהי אוכלוסייה ענייה, חסרת מקורות תעסוקה עצמאיים, הנסמכת על ישראל שבתחומי הקו הרוק בכל ההיבטים: תעסוקה, שירותים, תמיכה ממשלתית ועוד.

תיאור מפוכח של מצב הדברים אפשר למצוא במה שכתבה ורד נועם, כלת פרס ישראל לחקר התלמוד: "המציאות הזו ברורה כבר שנים, גם לתומכי ההתנחלויות. כבר זמן רב מאוד יודע רוב הימין הפוליטי, שאי-אפשר לדבר עוד על סיפוח והחלת החוק. שבמצב הדברים הקיים שאיפה כזאת איננה בתחום האפשר. כשנלחץ הליכוד אל הקיר ונאלץ לנסח את מגמתו המדינית ולהתוות אסטרטגיה כוללת, הציע את האוטונומיה, שהיא תחנה בדרך ההפוכה, דרך הוויתור על הבעלות. אבל זה היה מן השפה ולחוץ. מכאן ואילך הפרידה ממשלת הימין עם המתנחלים, מגשימי דרכה, הפרדה מוחלטת ובלתי אפשרית בין התיישבות לבין יעדה הסופי. בין המעשה לבין תרגומו המדיני. בין ההישג ההתיישבותי לבין מחירו ההכרחי: מתן מעמד אזרחי מוגדר לכמעט שני מיליון ערבים".³⁸ לפיכך, אם ישראל מבקשת לשמר את ההיתכנות לפתרון שתי המדינות, עליה להימנע מן המהלכים המתוכננים במרחב ירושלים ולפעול לשם ריכוז הישראלים בתחומי הגושים והיישובים

הצמודים לקו הירוק. עליה להכין תוכנית שתאפשר תעסוקה, תנועה, ושירותים במערך החדש, לרבות חיבורו העתידי לישראל.

בנספחים שלהלן הזה מצורף מחקר העוסק במרכיבי פתרון שתי המדינות ומראה את ההיתכנות המרחבית-פיזית שלו (נספח 1), ומחקר נוסף העוסק בבדיקת העמדות של הישראלים המועמדים לפינוי במסגרת הסכם קבע (נספח 2): שלושת הסקרים המתוארים בו, שנערכו בתקופות שונות ובמתודולוגיות שונות על מידגמים מייצגים של מתיישבים אידיאולוגיים ומתיישבי איכות חיים, אינם תומכים במסקנה שלא ניתן יותר לממש פתרון של שתי מדינות הכולל פינוי יישובים.

הסקרים, שנערכו על אוכלוסייה שעתידה להתפנות בהסכם עתידי (מחוץ למרחב ההסכמה), מעידים כי רוב המתיישבים הם פרגמטיים, וגם אם אינם תומכים בפינוי יישובים, הם יהיו מוכנים לקבל את הדין ובלבד שהנסיגה תתבצע בהחלטת ממשלה ו/או משאל עם. רוב המתיישבים מסתייגים מאליומות ומפעולות מחאה שאינם במסגרת החוק, ומעדיפים להביע את מחאתם באופן חוקי ולגיטימי. נמצא גם שההתנגדות לנסיגה מונעת לא רק משיקולים אידיאולוגיים אלא גם משיקולים פרקטיים יותר, כמו המרחק ממקום העבודה, הרצון להישאר עם הקהילה, והתנגדות לשינוי בגיל מבוגר.

טיפול יעיל בסוגיות הללו יכול להפחית את ההתנגדות לפינוי. ההחלטה לפנות יישובים תתקבל בסופו של דבר על בסיס שיקולים שונים. הניתוח הנוכחי של העמדות והרצונות של המתיישבים באיו"ש מלמד שהם לא יהיו מכשול בלתי-עביר בדרך לפתרון מדיני.

האתגר הגדול אפוא אינו בממד המרחבי-הפיזי – כי פתרון שתי המדינות על בסיס הפרמטרים שהנחו את המו"מ באנאפוליס 2008 עדיין אפשרי – אלא בממד הפוליטי. התנאים להיתכנותו הם נכונות של ממשלת ישראל לאמץ מחדש את פתרון שתי המדינות, ויכולת של הפלסטינים להציג כתובת אחת מוסמכת לגיטימית לניהול משא-ומתן, ולחתימה על הסכם קבע.

הדרך לעשות זאת, בנוסף למהלכים שונים, היא להראות לציבור הישראלי, שרובו תומך בפתרון שתי המדינות, כי ההיתכנות לכך קיימת, והטענה כי מערך ההתנחלויות הוציא אותה מכלל אפשרות אינה נכונה. חידוש אמונתו של הציבור בהיתכנות פתרון שתי המדינות יכול להשפיע באופן דרמטי על ההנהגה הישראלית – הן זו שתומכת בפתרון אך נמנעת ממנו בשל החשש לאובדן מצביעיה, והן זו שמתנגדת לו – ולאפשר להניע מחדש את גלגלי התהליך המדיני.

³⁸ "קץ הזמן הצהוב", נקודה 61, 1992.

נספח 1

פתרון שתי המדינות: עקרונות מרכזיים

המחקר הראה לנו כי ההיתכנות הפיזית-דמוגרפית-מרחבית לפתרון שתי המדינות, על-פי הפרמטרים שהנחו את המשא-ומתן באנאפוליס 2008 והמבוססים על החלטות מועצת הביטחון 242 ו-338 – ההיתכנות הזאת עדיין קיימת. מה שלא קיים היום זו היתכנות פוליטית לפתרון הזה. ממשלת ישראל מסרבת לחדש את המשא-ומתן ואת האפשרות של הקמת מדינה פלסטינית עצמאית לצידה, ואש"ף סובל מאופוזיציה של החמאס (השולט ברצועת עזה ומגביר את נוכחותו גם בגדה המערבית), מפיצול פנימי למחנות בתוך פת"ח, מן העובדה שזה שנים ארוכות לא נערכו בחירות בציבור הפלסטיני, ועוד. כמו כן, ההיתכנות החברתית-תודעתית בקרב הציבור בישראל היא מורכבת ומותנית: רוב הציבור בישראל שולל סיפוח ותומך בפתרונות היפרדות שונים, אבל פסימי ביחס לאפשרות של פתרון שתי המדינות. בחברה הפלסטינית, על רקע האכזבה מן התהליך המדיני, הולכת ומתגברת המגמה המצדדת בפתרון המדינה האחת.

אף-על-פי-כן, במידה שיתהוו התנאים הפוליטיים לכך – כתוצאה משינוי בעמדת ישראל והיערכות פלסטינית משותפת, או כתוצאה מיוזמה בינלאומית – אני מבקש לצרף פה את העקרונות להסכם קבע המבוסס על פתרון שתי המדינות, על מנת להציג גם בצורה פוליטיבית את ההיתכנות המעשית הפיזית שלו, לאפשר לקורא להכיר אותו, ולשפוט את היתכנותו.

רקע

מעמדה המשפטי של הגדה המערבית (הגדמ"ע) לא השתנה מאז נכבשה על-ידי ישראל במלחמת ששת הימים ב-1967, ובעיני הקהילה הבינלאומית היא עדיין נחשבת לשטח כבוש, בניגוד לעמדת ישראל. מייד לאחר המלחמה סיפחה ישראל 70 קמ"ר משטח הגדמ"ע לירושלים, ובכלל זה 6 קמ"ר של ירושלים המזרחית (אל-קודס) – מהלך שלא הוכר על-ידי הקהילה הבינלאומית וגונה בסידרת החלטות. במסגרת תהליך אוסלו בין ישראל לאש"ף, שנפתח בחתימה על הצהרת העקרונות (D.O.P) ב-1993, 40 אחוזים משטחי הגדמ"ע (שטחי A ו-B), שבהם מתגוררים כ-90 אחוזים מן האוכלוסייה הפלסטינית (2.85 מיליון איש), עברו לאחריות שיפוטית (jurisdiction) של הרשות הפלסטינית (רש"פ), שהוקמה ב-1994. בשטח הנותר, הוא שטח C, המשתרע על 60 אחוזים מן הגדמ"ע, התגוררו בסוף 2020 451,257 ישראלים ב-127 יישובים יהודיים (לרבות המאחזים הלא-חוקיים וחוות הבודדים), לצד כ-300,000 פלסטינים. בקיץ 2005, במסגרת יישום תוכנית ההתנתקות החד-צדדית, ישראל נסוגה מרצועת עזה, שבה חיו ב-2020 כ-2.1 מיליון פלסטינים, ופינתה את 17 היישובים היהודיים שנמצאו בה (8,000 נפש), בנוסף לארבעה יישובים בצפון השומרון.

מאז שנת 1999 ניהלו ישראל ואש"ף, בעיקר בתיווכם של האמריקאים, משאים-ומתנים להסדר קבע המבוססים על החלטות האו"ם 242 ו-338, אבל כל הניסיונות הללו כשלו. בעקבות האינתיפאדה השנייה, שפרצה בסתיו 2000, ישראל חזרה לפעול בשטחי הרש"פ (מאז מבצע "חומת מגן" במרס 2002). בשנים 2002-2007 בנתה ישראל את התוואי של "גדר הביטחון", אף-על-פי שהתוואי הזה, בחלקים החודרים לגדמ"ע, נפסל בחוות-דעת של בית-הדין הבינלאומי לצדק ביולי 2004. ב-29 בנובמבר 2012 הכירו 138 מדינות באו"ם בפלסטין בקווי 1967 כמדינה לא-חברה באירגון.

מערכת היחסים בין ישראל לרש"פ מבוססת ככלל על הסכם הביניים (1995). במסגרת היחסים מתקיים שיתוף פעולה ביטחוני נרחב ואפקטיבי בין כוחות הביטחון של הצדדים, ותחומי הכלכלה מתנהלים על-פי הסכם פריז (1994). יחד עם זאת, שני הצדדים אינם מקיימים חלקים שונים בהסכם גם אם אינם מציעים לבטל אותו.

רצועת עזה, הנמצאת בשליטתו של החמאס מאז השתלט עליה בכוח בשנת 2007, נתונה תחת סגר חלקי מצידה של ישראל, ומאז יישום תוכנית ההתנתקות ספגה חמישה עימותים צבאיים בין ישראל לחמאס ("גשמי קיץ", "עופרת יצוקה", "עמוד ענן", "צוק איתן" ו"שומר החומות"). תהליכי הפיוס בין חמאס לאש"ף, הכרוכים בנטילת האחריות של הרש"פ על עזה ובאיחוד כוחות, אינם נושאים פרי ולא חל שינוי במציאות הנוכחית.

במערכת האזורית המזרח-תיכונית אנו עדים לשיתוף פעולה ביטחוני בין ישראל לבין ירדן ומצרים, וכן לשיתוף פעולה ביטחוני סמוי עם מדינות ערב נוספות, המבוסס על הסכמי אברהם שנחתמו ב-2020 ועל אינטרסים משותפים – בין השאר ביחס לעליית כוחן והשפעתן של איראן וטורקיה, וביחס למאבק באירגונים האיסלאמיים הג'יהאדיסטיים. כמו כן ניכר שינוי משמעותי ביחסה של סעודיה לתהליך המדיני בין ישראל לפלסטינים, שינוי שבא לידי ביטוי בהצהרות בדבר נכונותה להתקדם בתהליכי נורמליזציה עם ישראל, במידה שישראל תגלה מחויבות ברורה לפתרון שתי המדינות. יחד עם זאת, יוזמת השלום של הליגה הערבית (2002), המכילה את הפרמטרים שלאורם התקיים המשא-ומתן באנאפוליס 2008, היא עדיין הבסיס שאותו דורש "הקוורטט הערבי" (המדינות הערביות הסוניות) לקיום משא-ומתן ולחתימה על הסדר קבע בין ישראל לאש"ף.

את תמונת **המערכת הבינלאומית** אפשר לתמצת בכמה מרכיבים עיקריים: ארצות-הברית עומדת לצידה של ישראל ואינה דוחקת לחידוש המו"מ. יחד עם זאת, מימשל ביידן מבקש לשמר את התנאים להיתכנות פתרון שתי המדינות. ברקע ניכרים תהליכי נסיגה של ארצות-הברית מן האזור, ובטווח הרחוק נמצאת במגמת שחיקה מערכת היחסים האמריקאית-ישראלית, וזאת ב"שלוש הרגליים" שהבטיחו יציבות בעשורים האחרונים – הערכים המשותפים, האינטרסים האסטרטגיים, ותמיכת שתי המפלגות. מנגד מעמיקה החדירה המתמשכת של רוסיה לאזור, ובמיוחד ניכרים מהלכי לביסוס מערכת היחסים שלה עם איראן וסוריה.

בתוך המערכות האלה **ישראל** פועלת להשגת כמה **יעדים מרכזיים**: המשך השליטה בגדמ"ע,

לפחות עד שהפלסטינים יקבלו את עמדותיה ביחס להסדר קבע; חיזוק הקשרים עם המדינות הערביות הסוניות על בסיס אינטרסים משותפים; הבטחת התמיכה האמריקאית בעמדה הישראלית לניטרול החלטות של מועצת הביטחון ובשינוי הסכם הגרעין עם איראן; והימנעות מהסלמה בגדמ"ע ומסבב אלימות נוסף בעזה, העלולים לפגוע גם ביחסיה של ישראל עם מצרים וירדן.

אש"ף לא מסכים לחדש את המשא-ומתן עם ישראל לפני שזו תקבל את **העקרונות והפרמטרים** לניהולו על בסיס ההחלטות הבינלאומיות והמשאים-ומתנים הקודמים, ובראשם תהליך אנאפוליס ב-2008. הוא גם נמנע ממימוש הסכם הפיוס עם החמאס, הן מתוך חשש לקחת אחריות על עזה, והן מתוך דאגה שמא הצטרפות החמאס לשורות אש"ף תכשיר השתלטות של האירגון הזה על עמדת הייצוג של הפלסטינים. בתחום שטחי הרש"פ, המגמות הכלכליות מחזקות את כלכלת הגדמ"ע, בעיקר בהשוואה לזו של עזה, אבל גם מעצימות את תלותה של הרש"פ בישראל בתחומי היצוא, היבוא, והתעסוקה בה.

אשר **למגמות הפנימיות בחברה הישראלית** ובעולם היהודי, האינתיפאדה השנייה הביאה להיווצרות לאומיות פוסט-טריטוריאלית, החוצה את הגבולות הקיימים, והמאבק בין הישראלים לבין הפלסטינים מבטא גם עימות פנימי בתוך החברה הישראלית עצמה על הגדרת הזהות הקולקטיבית שלה. אנו עדים היום לכמה מגמות המאיימות על החברה הישראלית: תהליכי הדתה בקרב יהודים וערבים; התחזקות של "תרבות הסֶפֶר" המערערת על המישטר הקיים; התעצמות תרבות האי-לגליזם, הן באלימות של חלק מהמתנחלים בתחומי איו"ש והן בישראל עצמה; פגיעה מתמשכת בדמוקרטיה ובמוסדותיה; העמקת השסע בין הפוליטיקאים לבין אנשי המקצוע בשירות המדינה; התגברות המחלוקת בין הזרמים השונים בקרב יהדות ארצות-הברית ובין ממשלת ישראל; העדר קונצנזוס לאומי על עתיד הגדמ"ע, המעצים את הפגיעה בלגיטימיות השיטה הפוליטית; והמתח בין שתי המגמות החברתיות בקרב ערביי ישראל – "ישראלזציה" מצד אחד, ותמיכה והזדהות עם העמדה הפלסטינית, מצד שני.

מסגרת כללית להסכם

הנוסח שלהלן מציע עקרונות שעליהם יכולים שני הצדדים להסכים כדי להגיע לחידוש המשא-ומתן, לחתימה על הסכם קבע וליישוב הסכסוך.³⁹

מדינת ישראל ואש"ף:

1. מאשרים מחדש את נחישותם לשים קץ לעשרות שנים של עימות וסכסוך ולחיות בדו-קיום, בשלום, כבוד הדדי וביטחון, המבוססים על שלום צודק, מתמשך וכולל, ועל השגת פיוס היסטורי.
2. מכירים בכך ששלום מחייב מעבר מתפיסה של מלחמה ועימות לתפיסה של שלום ושיתוף פעולה, ושמעשים ודיבורים המאפיינים מצב של מלחמה אינם מתאימים ואינם מקובלים בעידן של שלום.
3. מאשרים את אמונתם העמוקה שתפיסה של שלום דורשת פשרה, ושהפתרון בר-הקיימא היחיד הוא פתרון של שתי מדינות, המבוסס על החלטות מועצת הביטחון של האו"ם 242 ו-338.
4. מאשרים שהסכם זה מציין את ההכרה בזכותו של העם היהודי למדינה ואת ההכרה בזכותו של העם הפלסטיני למדינה, מבלי לפגוע בזכויותיהם השוות של אזרחי שני הצדדים.
5. מכירים בכך שאחרי שנים של חיים בפחד ובחוסר ביטחון הדדיים, על שני העמים להיכנס לעידן של שלום, ביטחון ויציבות, ובכך שכדי להבטיח זאת, על שני הצדדים לנקוט את כל הצעדים הדרושים לכך.
6. מכירים בזכות של הצד השני לקיום בשלום ובביטחון בתוך גבולות בטוחים ומוכרים, חופשי מאיומים או ממעשי אלימות.
7. נחושים ליצור קשרים המבוססים על שיתוף פעולה ועל מחויבות לחיות זה לצד זה כשכנים טובים, המתכוונים לתרום, כל צד בנפרד ושני הצדדים יחדיו, לרווחת עמיהם.
8. מאשרים מחדש את מחויבותם לנהוג בהתאם לנורמות המשפט הבינלאומי ומגילת הזכויות של האומות המאוחדות.
9. מאשרים שהסכם זה נכלל במסגרת תהליך השלום במזרח התיכון שהחל במדריד באוקטובר 1991, דרך הצהרת העקרונות ב-13 בספטמבר 1993, ההסכמים העוקבים לרבות הסכם הביניים מספטמבר 1995, מיזכר ואי מאוקטובר 1998 ומיזכר שארם א-שייח' מ-4 בספטמבר 1999, המשא-ומתן להסדר הקבע, כולל פסגת קמפ דייוויד מיולי 2000, רעיונות קלינטון מדצמבר 2000, שיחות טאבה מינואר 2001, יוזמת השלום של הליגה הערבית מ-2002, "חזון בוש" מינוי 2004, "מפת הדרכים" של הקוורטט מ-2005, ותהליך אנאפוליס ב-2008.
10. חוזרים על מחויבותם להחלטות מועצת הביטחון של האומות המאוחדות 242, 338 ו-1397, ומאשרים את הבנתם כי הסכם זה מבוסס עליהן, וכי יהווה עם מימושו ביצוע מלא של החלטות אלה ויישוב הסכסוך הישראלי-פלסטיני על כל היבטיו.

³⁹ מבוסס על יוזמת זנבה, 2003.

11. מצהירים שהסכם זה מציין פיוס היסטורי בין הפלסטינים והישראלים, וסולל את הדרך לפיוס בין העולם הערבי וישראל וליצירת יחסים נורמליים של שלום בין מדינות ערב לישראל, בהתאם לסעיפים הרלוונטיים בהחלטת הליגה הערבית בביירות מיום 28 במרס 2002.
12. נחושים לפעול למען הגשמת המטרה של שלום אזורי כולל, ובכך לתרום ליציבות, לביטחון, לפיתוח ולצמיחה בכל האזור כולו.
13. מטרת הסכם הקבע לסיים את עידן הסכסוך ולפתוח עידן חדש המבוסס על שלום, שיתוף פעולה ויחסי שכנות טובים בין הצדדים.
14. יישום ההסכם יישב את כל תביעות הצדדים שיסודן באירועים שהתרחשו לפני חתימתו.
15. מאמץ זה ימשך בכל הזמנים ויהיה מנותק מכל משבר אפשרי או מהיבטים אחרים של הקשרים שבין הצדדים.
16. ישראל ופלסטין יפעלו, ביחד ולחוד, עם צדדים אחרים באזור כדי להגדיל ולקדם שיתופי פעולה אזוריים ותיאומים בתחומים של אינטרס משותף.

גבולות וטריטוריה

המתח הבסיסי המתקיים ביחס לסוגיה זו נוצר מן העמדה הפלסטינית הדורשת כי פלסטין תקום על 22 אחוזים משטח פלשתינה-א"י המנדטורית (6,205 קמ"ר) ומן הקושי הישראלי לפנות את כל הישראליים המתגוררים מעבר לקו הירוק. המענה לכך הוא רעיון חילופי השטחים, המאפשר לישראל להשאיר את רוב הישראליים שמעבר לקו הירוק בריבונותה, אבל גם מאפשר לפלסטינים להקים מדינה על 6,205 קמ"ר.

לפיכך, בכפוף לעיקרון הבסיסי הזה, יש להתמודד עם הדילמה המרכזית של הפינוי, והיא שאלת המחיר של הסכם קבע. למהלך של חילופי שטחים, במסגרת הסדר קבע, ישנן שלוש עלויות מרכזיות התלויות זו בזו:

1. פינוי יישובים יהודיים מהגדה המערבית (גדמ"ע) וקליטת תושביהם בישראל.
2. פגיעה במירקם החיים הפלסטיני וברציפות הפלסטינית כתוצאה מסיפוח ישראלי של "גושים" ו"אצבעות" של יישובים יהודיים החודרים ללב השטח הפלסטיני.
3. פגיעה ביישובים ישראליים סמוכי-גבול בתחום מדינת ישראל, שייאלצו לוותר על אדמות לצורך חילופי שטחים ויימצאו קרובים יותר לגבול החדש.

כל ניסיון לצמצם את עלות המרכיב הראשון יעצים את העלויות בשני המרכיבים האחרונים: בסיפוח גדול יותר של יישובים יהודיים ייחסך פינוי מוסכם וכפוי של יישובים יהודיים אך יעלה מחיר הפגיעה במירקם החיים הפלסטיני וביישובים ישראליים סמוכי-גבול; מנגד, השאיפה לצמצם את הפגיעה

מפה 44: הצעה לגבול קבע יציב עם חילופי שטחים, 2020

בפלסטינים ובישראלים תדרוש פינוי רחב יותר של מתיישבים מן הגדמ"ע ותביא להקטנת היקף חילופי שטחים.

משום כך, בהתוויית גבול יש לשאוף לאופטימיזציה של עלות-תועלת בין שלושת המרכיבים. במילים אחרות: צריך להכיר, להבין ולהעריך באופן מעמיק את העלויות השונות, ולהציע פתרונות אופטימליים שבהם מרכיבי העלות-תועלת יאפשרו קיום סביר של שתי מדינות זו לצד זו על בסיס גבול הנהנה מיציבות מובנית.⁴⁰

במחקר שנערך עבור תנועת "מפקדים למען ביטחון ישראל", בהתבסס על הפרמטר "קווי 1967 כבסיס וחילופי שטחים ביחס 1:1", גובש גבול אופטימלי בין ישראל לפלסטין המבוסס על סיפוח ההתנחלויות הסמוכות לקו הירוק (ראו מפה 44). הגבול המוצע הזה מחייב חילופי שטחים בהיקף של 242 קמ"ר, שהם 3.9 אחוזים משטחי המדינה הפלסטינית העתידית (6,205 קמ"ר). אורך הגבול המוצע יעמוד על 741 ק"מ. מספר היישובים היהודיים שיסופחו לישראל יהיה 50 (כולל 12 השכונות במזרח ירושלים), ומספר הישראלים שייכללו בשטח ישראל יעמוד על כ-521,000 (77.7 אחוזים מכלל הישראלים הגרים ממזרח לקו הירוק). 20 יישובים ישראליים בישראל יאבדו 20 אחוזים ויותר מאדמתם, ו-24 יישובים ישראליים ייכנסו לטווח הנמוך מ-1,000 מ' מקו הגבול המוצע. 69 יישובים פלסטיניים יאבדו בממוצע 15.2 אחוזים מאדמתם, ולא תיפגע הרציפות הפלסטינית הטריטוריאלית והתחבורתית.

ביטחון

המתח המתקיים בסוגיה זו נוצר מן התביעה הפלסטינית לשוב לקווי 1967 ומן האינטרסים הישראליים הנובעים מאיומים אזוריים וביטורליים.

הנחות יסוד

1. עקרון-העל המנחה של הסכם הקבע הוא כי בכל הסכם יעוגנו הסדרים אשר יבטיחו כי לא תיפגע יכולתה של ישראל להגן על עצמה בכוחות עצמה, ויהיו הנסיבות אשר יהיו.
2. על ישראל להבטיח כי מצבה הביטחוני ישתפר כתוצאה מן ההסדר המדיני.
3. ההסכם יכלול סידורי ביטחון שיבטיחו כי בתרחיש של קריסת ההסכם, מצבה הביטחוני של ישראל לא יורע ביחס למצב הנוכחי.
4. המזרח התיכון סובל מאי-יציבות מתמשכת, ונמצא בעיצומן של תהפוכות הטומנות בחובן איומים, אך גם הזדמנויות לשינוי במערך הכוחות לטובת ישראל.
5. למדינות ערב בציר הסוני המתון יש מרחב אינטרסים משותף עם ישראל, הנגזר מן התפיסה שקיימים איומים משותפים ויש צורך בשילוב יכולות כדי להתמודד איתם, וכן אינטרס להגיע ליישוב הסכסוך בין ישראל לפלסטינים.

⁴⁰ להרחבה ראו: מפקדים למען ביטחון ישראל, גבול יציב, גבול היפרדות בין ישראל לפלסטין, אפריל 2017.

6. הסדר קבע בר-קיימא יאפשר השתלבות של ישראל במערך הסכמים אזורי, ובכך ישפר את יכולתה להתמודד עם מיגוון איומים.
7. לארצות-הברית ולמדינות אירופה יש מרחב אינטרסים משותף עם ישראל, וכן אינטרס להגיע ליישוב הסכסוך הישראלי-פלסטיני-ערבי, ומכאן נכונותן לסייע ליישום הסדר קבע, כולל מימון והצבת כוח רב-לאומי.
8. בכל פתרון קבע מדינת פלסטין תכלול את הגדה המערבית ואת רצועת עזה. החלת ההסדר על הרצועה מותנית בחזרתה למרות מלאה, אזרחית וצבאית, של ממשלה פלסטינית אחת.
9. ההנהגה הנוכחית של הפלסטינים, אש"ף, מתקשה כיום להפגין שליטה בכלל האירגונים והאזורים בגדה המערבית, ואין לה שום אחיזה ברצועת עזה הנשלטת על-ידי החמאס.
10. כל עוד נמשך הניתוק בין הגדה המערבית לרצועת עזה, הצדדים יסכימו על התניית יישום ההסכם בנושאים הנוגעים לרצועת עזה, ועל מדיניות הפעולה של ישראל ביחס לחמאס ולאירגונים איסלאמיים אחרים.
11. הפלסטינים ככלל ידחו הסדרים ביטחוניים הפוגעים בריבונותם, למעט אלה שמעוגנים בהחלטות הבינלאומיות ואלה ששימשו בהסכמי השלום בין ישראל למצרים ולירדן (פירוז, כוחות בינלאומיים, הדרגתיות וכו').
12. בשל חוסר האמון בין הצדדים, תידרש מעורבות בינלאומית, ערבית ואחרת, בכל הסדר עתידי בין ישראל לפלסטינים, כחלק מסידורי הביטחון במדינה הפלסטינית.
13. מניעת מעבר אמל"ח וגורמים בלתי-מורשים בגבול בין ירדן ומצרים ובין המדינה הפלסטינית היא חיונית לחלוטין כדי לשמור את המדינה הפלסטינית מפורזת. לצורך כך יידרש הסדר מיוחד לבקעת הירדן, שיכלול נוכחות קבועה של כוח אמריקאי חזק בצד המערבי של נהר הירדן, וכן באזור רפיח בדרום רצועת עזה.
14. המתנגדים המרכזיים להסכם בין ישראל לפלסטינים הם איראן והאירגונים הלא-מדינתיים (האחים המוסלמים, דאע"ש, ג'בהת אל-נוסרא, אל-קאעידה, חיזבאללה, חמאס, הג'יהאד האיסלאמי הפלסטיני ואחרים), שיפעלו למניעת ההסכם ולפגיעה ביציבותו. כמו כן קיימים בישראל גורמי טרור, קיצוניים ובעלי אינטרס למנוע הסכם ולחבל ביישומו וביציבותו.
15. גבול הביטחון המזרחי של ישראל: מציאות של הסדר בין ישראל לפלסטינים והסדרים בין ישראל למדינות ערב המתונות ייצרו מצב שבו העומק האסטרטגי של ישראל בכל הקשור לאיום הצבאי ממזרח רק יגדל.

עקרונות מנחים להסדר

1. לאחר יישום ההסכם במלואו, הגבול בין ישראל ופלסטין ייחשב קבוע וסופי.
2. הצדדים יכירו בכך שהבנה הדדית ושיתוף פעולה בעניינים הקשורים לביטחון יהוו חלק משמעותי ביחסים הבילטרליים ביניהם, ויחזקו את הביטחון האזורי.

3. פלסטין וישראל יבססו את יחסיהן הביטחוניים על שיתוף פעולה, אמון הדדי, יחסי שכנות טובה, והגנה על האינטרסים המשותפים שלהן.
4. מישטר הגבול יוגדר כ"פתוח" או "נושם", ויאפשר מעבר מבוקר של סחורות, כלי רכב, פועלים ותיירים בין שני הצדדים.
5. פלסטין וישראל:
 - יכירו ויכבדו את זכות הצד השני לחיות בשלום בגבולות בטוחים ומוכרים, חופשי מאיומי מלחמה, טרור ו אלימות.
 - יימנעו מאיום או שימוש בכוח נגד השלמות הטריטוריאלית או העצמאות המדינית של הצד השני, ויישבו את כל המחלוקות ביניהן בדרכי שלום.
 - יימנעו מלהצטרף, לסייע, לקדם או לשתף פעולה עם כל קואליציה, אירגון, ברית צבאית או אמנה ביטחונית שמטרותיהם או פעולותיהם כוללות התקפה או פעילויות עוינות אחרות נגד הצד השני.
 - יימנעו מלארגן, לעודד או להרשות הקמה של כוח לא-סדיר או של כנופיות חמושות, לרבות שכירי חרב ומיליציות בתוך שטחם וימנעו את הקמתם. במובן זה כל כוח לא-סדיר או כנופיות חמושות קיימות יפורקו, ויימנעו מלהתאגד מחדש בשום זמן בעתיד.
 - יימנעו מלארגן, לסייע, להרשות או להשתתף במעשי אלימות בתוך או נגד הצד השני, ויימנעו מלהסכים לפעילות המכוונת להפעלת אחרים במעשים כאלה.
6. הגבול בין ישראל לפלסטין יבוסס על קווי 1967 עם הסדרים והתאמות המתבקשים מן הצרכים הדמוגרפיים של מדינת ישראל, שיכללו את גושי ההתיישבות המרכזיים, היישובים הישראליים צמודי הקו הירוק והשכונות היהודיות במזרח ירושלים, ועל השינויים המתחייבים כתוצאה מהעברת שטחים מישראל לפלסטין.
7. כדי לקדם את שיתוף הפעולה הביטחוני, הצדדים יקימו ועדת ביטחון עליונה משותפת שתתכנס על בסיס חודשי לפחות. לוועדת הביטחון המשותפת יהיה משרד משותף קבוע, והיא תוכל להקים תתי-ועדות כפי שתמצא לנכון, כולל תתי-ועדות לפתרון מידי של מתחים מקומיים.
8. ירדן ומצרים ייקחו חלק בהסדרי הביטחון על בסיס תמיכתן בהסכם השלום, ומתוך דאגה ליציבותו ולהשפעתו על האינטרסים שלהן.
9. ההסכם יכלול הסדרים פונקציונליים:
10. שני הצדדים יקימו אזורי תעשייה משותפים לאורך הגבולות, הכוללים סידורי ביטחון מיוחדים.
11. כל צד יבטיח את השלמות והפונקציונליות של התשתית הנמצאת בשטחו אך בשימוש של הצד השני.
12. הסדרים פונקציונליים מוסכמים בין שני הצדדים ייקבעו על מנת להבטיח נסיעה רצופה למקומות הקדושים.
13. הסדרים פונקציונליים שיוסכמו בין שני הצדדים יוקמו על מנת לאפשר מעבר של שירותי הצלה,

כיבוי אש וצוותי רפואה, כפי שיידרש על-ידי כל צד.

14. השיקולים הביטחוניים של ישראל יעמדו בראש סדר העדיפות ויבטיחו כי:

- גם בתרחיש של קריסת ההסכם או הפרתו על-ידי הפלסטינים, ביטחון מדינת ישראל יישמר ולא תיפגע יכולתה להגן על עצמה, בכוחות עצמה.
- ביטחון מדינת ישראל יסתמך על עוצמתה הלאומית, ולא יישען על נכונות או יכולת הפלסטינים ו/או כוחות רב-לאומיים לעמוד בהתחייבויותיהם.

15. יישום הסכם הקבע ברצועת עזה מותנה:

- בקיום שלטון פלסטיני מרכזי המפעיל שליטה אפקטיבית ברצועת עזה.
- בפירוק אירגוני הטרור והתשתיות שלהם ברצועה ובהבטחת עקרון הפירוז של המדינה הפלסטינית גם בעזה.

פירוז המדינה הפלסטינית

1. המדינה הפלסטינית תהיה מפורזת וייאסר עליה:

- לכרות בריתות צבאיות עם מדינות, אירגונים או גורמים עוינים לישראל.
- להזמין או להתיר לצבא או לאירגון זר לחנות בשטחה, לעבור דרכו, או לעשות בו כל שימוש אחר.
- להחזיק כוחות צבאיים או אמצעי לחימה מחוץ לשטחה.

2. גבול פלסטיין-ירדן יהיה קו ביטחוני להבטחת פירוז פלסטיין ולמניעת כניסת גורמים עוינים לשטחה.

3. רצועה משני צידי נהר הירדן תוגדר כ"אזור ביטחוני מיוחד" ויתקיימו בה הסדרים מיוחדים המשלבים (לפרקי זמן ובנהלים מוסכמים) יכולות של ירדן, המדינה הפלסטינית, ישראל, והכוח הרב-לאומי.

4. ישראל תקיים בקרה (לתקופה מוסכמת) על כניסת אנשים ומטענים במעברי הגבול הבינלאומיים, ביבשה, באוויר ובים.

5. "עומק אסטרטגי מותנה": בכפוף לכללי התנהלות שגיבשו בין הצדדים, שטחה של המדינה הפלסטינית יהיה "עומק אסטרטגי מותנה" של מדינת ישראל (כפי שמתקיים על-פי ההסכם עם ירדן ובדומה לפירוז חצי-האי סיני בהסכם עם מצרים).

6. במדינה הפלסטינית ייפרס כוח רב-לאומי: הכוח יהיה בפיקוד אמריקאי, בדומיננטיות של כוחות אמריקאים מובחרים ובהשתתפות יחידות מצבאות אחרים על-פי הסכמת הצדדים.

כוחות הביטחון הפלסטיניים

משימתם של כוחות הביטחון הפלסטיניים היא למנוע ערעור המישטר המדיני ולתמוך בשלמותה של מדינת פלסטיין ובכבודה, לרבות: לחימה בטרור וסיכולו; אכיפה קפדנית של עקרון הפירוז; מניעת הברחת אמצעי לחימה; בקרת גבולות; אכיפת חוק וסדר; איסוף מודיעין; חילוץ והצלה; שירותים קהילתיים.

עם הקמת המדינה הפלסטינית, כל כלי נשק לא-חוקי ייאספו על-ידי כוחות הביטחון הפלסטיניים, יועברו אל הכוח הרב-לאומי ויושמדו על ידו.

גבול ישראל-פלסטיין

גבולות ישראל פלסטיין בגדה המערבית ובעזה יתבססו על מערכת הגנה רבת-מרכיבים: מודיעין מסכל, איסוף מודיעין טקטי, מערכת המכשול, הגדרת אזורים ביטחוניים רגישים, והעברת אחריות ביטחונית מדורגת ומותנית.

גבול פלסטיין-ירדן

הגבול יהיה קו ביטחוני חיוני נוסף להבטחת פירוז המדינה הפלסטינית, מניעת הברחות, וכניסת גורמים עוינים משטח ירדן לשטח המדינה הפלסטינית ולישראל, על כל המשתמע מכך.

גבול פלסטיין-מצרים

הגבול יהיה קו ביטחוני חיוני נוסף להבטחת פירוז המדינה הפלסטינית, מניעת הברחות וכניסת גורמים עוינים משטח ירדן לשטח המדינה הפלסטינית ולישראל, על כל המשתמע מכך.

מעברים בינלאומיים

המעברים הבינלאומיים צריכים להבטיח באופן יעיל מעבר בטוח ומכובד של אנשים וסחורות בין פלסטיין לירדן, ובתוך כך למנוע שימוש לרעה על-ידי הברחת אמצעי לחימה וחומרים בלתי-חוקיים אחרים, וכן מעבר אנשים המציבים סיכון ביטחוני עבור אחד או יותר משלושת הצדדים. בנוסף, יש להבטיח ולהגן היטב על מיתקני המעבר.

מסדרון עזה-גדמ"ע

המסדרון יהיה בריבונות ישראלית ובניהול פלסטיני.

התווך הימי

בדומה למרחב האווירי, הפלסטינים ישלטו במים הטריטוריאליים שלהם שבתחום עזה, אך עם מגבלות מסוימות שיאפשרו לישראל לשמור על הביטחון הכללי, על-פי חוק הים של אמנת האומות המאוחדות (UNCLOS).

המרחב האווירי

המרחב האווירי האזרחי הישראלי-פלסטיני (Flight Information Region-FIR) יהיה חלק מישראל. הוא ינוהל על-ידי הבקרה האווירית של ישראל, עם שקיפות לצד הפלסטיני באשר לתעבורה אזרחית בשטחו. יוקם "תא תיאום אווירי" בין ישראל ובין פלסטין.

תחנות התרעה

ישראל תוכל להחזיק בשתי תחנות התרעה, בבעל חצור (ג'בל אל-עסור) ובהר עיבל (ג'בל עיבל), לשם הפעלת ציוד פיקוח אלקטרוני ואופטי, הן אקטיבי והן פסיבי.

הכוח הרב לאומי

1. הכוח הרב-לאומי (Multilateral Force for the Implementation of the Israeli-Palestinian Peace Agreement) יוקם במסגרת ההסכם בין הצדדים ויהיה חלק בלתי נפרד ממנו.

2. הכוח הרב-לאומי יהיה בעל יכולת לבצע את משימותיו ולתת מענה לדרישות ישראל לסידורי ביטחון אמינים תוך פגיעה מיזערית בריבונות הפלסטינית.

3. הכוח יפקח, יודא ויסייע ביישום מחויבות הצדדים להסכם ולמניעת הפרתו.

4. הכוח הרב-לאומי יהיה בפיקוד אמריקאי ובדומיננטיות של כוחות צבא אמריקאיים מובחרים ובהשתתפות צבאות אחרים על-פי הסכמת הצדדים.

5. הכוח הרב-לאומי ייבנה ויפעל על-פי מנדט שיוסכם בין הצדדים.

6. בבקעת הירדן הכוח יהיה אמריקאי בלבד, ויפעל בתיאום עם מערכת הביטחון הירדנית בכל האמור לפעילות אבטחת הגבול לאורך נהר הירדן ובמעברי הגבול, ובתיאום עם מערכת הביטחון המצרית בהקשרי גבול רצועת עזה.

התווך האלקטרוני

השימוש במרחב האלקטרוני על-ידי מי מהצדדים לא יפריע לשימוש הצד השני. ישראל תשמר את השליטה באלמנטים הביטחוניים של הספקטרום, תוך הגעה להבנות עם הפלסטינים לגבי השימוש האזרחי בתדרים.

הסדרים מדיניים-ביטחוניים אזוריים

ההשתתפות במסגרת הביטחון האזורי המתוכננת צריכה להיות פתוחה לכל מדינות האזור שיקבלו את תנאיה. אלה אמורים לכלול מחויבות ליציבות אזורית, תמיכה ביוזמת השלום הערבית, תמיכה בהסכם שתי המדינות הישראלי-פלסטיני על בסיס משא-ומתן, ומרגע שהושג הסכם כזה – נכונות לכונן יחסים דיפלומטיים מלאים עם ישראל. מדינות מחוץ לאזור החולקות את המטרות הללו ויתרמו להשגתן, כמו ארצות-הברית ורוסיה, וכן אירגונים רלוונטיים (האיחוד האירופי, נאט"ו, הליגה הערבית), יוזמנו לקחת חלק במסגרת אבל לא בתהליכי קבלת ההחלטות.

עקרונות ושלבים לתוכנית היישום

שלב א – עד 5 שנים

1. אחריות ביטחונית מלאה של ישראל בשטחי C שבאחריותה.
2. שליטה אזרחית וביטחונית מלאה של ממשלת פלסטין ברצועת עזה.
3. פירוז רצועת עזה בהתאם להסכם.
4. פינוי והעתקת מחנות צה"ל.
5. בניית המכשול ומעברי הגבול לאורך תוואי גבול ירדן-פלסטין.
6. בניית המכשולים ומעברי הגבול לאורך הגבולות בין ישראל לפלסטין.
7. החלת מישטר גבול בגבול פלסטין-מצרים.
8. פינוי היישובים ממזרח לתוואי הגבול המוסכם ויישוב המתיישבים בתחומי ישראל.
9. השלמת הכשרת כוחות הביטחון הפלסטיניים.
10. בניית הכוח הרב-לאומי.
11. העברה הדרגתית של שטחי C לאחריות מדינת פלסטין.
12. בניית המסדרון/מעבר בטוח זמני.

שלב ב – עד 8 שנים

1. העברה מדורגת של האחריות האזרחית והביטחונית לידי ממשלת פלסטין ולידי הכוח הרב-לאומי, לרבות באזור הביטחוני המיוחד בבקעת הירדן.
2. התבססות והיערכות הכוח הרב-לאומי על מרכיביו השונים.
3. העברת האחריות על מעברי הגבול בגבול ירדן-פלסטין לממשלת פלסטין.

שלב ג – ריבונות מלאה של ממשלת פלסטין

1. לחימה מתמשכת בטרור, מישטר גבולות ופעילות מבצעית של הכוח הרב-לאומי.
2. הסדרי הביטחון הכוללים, לרבות האזור הביטחוני המיוחד, ייבחנו כעבור 10 שנים מיישום שלב ב.

סיכום הביטחון

1. הסכם שייראה הוגן ויאושר על-ידי רוב האוכלוסייה הפלסטינית יעניק לרוב התומך אינטרס להוקיע ולבודד את המיעוט המתנגד להסכם.
2. הסדר עם הפלסטינים יאפשר ליצור ברית ביטחונית-מדינית אזורית בין ישראל למספר מדינות ערב מרכזיות על בסיס אינטרסים משותפים, כגון:
 - לחימה באירגוני טרור, סלפים, ג'יהאדיסטים ואחרים.
 - התמודדות עם האיום האיראני, הן הגרעיני והן התת-גרעיני.

• בלימת התפשטות "הסחר השיעי".

• חיזוק המישטרים הסוניים המתונים.

• ייעול המאבק בהברחות אמל"ח ברחבי האזור.

3. שיפור מעמדה הבינלאומי של ישראל ובלמת מגמות עוינות כ-BDS.

4. הגדלת הסיוע הביטחוני האמריקאי לישראל.

5. שיחרור צה"ל מאחריות למשימות שיטור וחיכוך עם אוכלוסייה אזרחית ומיקודו במשימות

הליבה הביטחוניות, תוך ריכוז המשאבים בהתעצמות, התכוננות ומוכנות.

6. הפגת המתח הביטחוני עם ערביי ישראל.

7. הפניית משאבים תקציביים לנושאי חברה ורווחה.

האיום על ישראל היום הוא חדירה ו"זליגה" של טרור מירדן דרך בקעת הירדן למדינה הפלסטינית ומשם לישראל. גם לאיום הזה ניתנו תשובות ביטחוניות ראויות ביותר. ראשית, בהסכם השלום עם ירדן, בסעיף 5 של פרק הביטחון, נכתב כי "הצדדים מתחייבים לנקוט צעדים נחוצים ויעילים למניעת ביצוע פעולות טרור, חתרנות או אלימות משטחם או דרכו, ולנקוט אמצעים נחוצים ויעילים להילחם בפעילויות כאלה ובכל מבצעהן". מפקדי חטיבת הבקעה ואלופי פיקוד המרכז בצה"ל יעידו כי צבא ירדן הפרוס ממזרח לנהר הירדן עושה את עבודתו נאמנה, ולמעלה מכך. הצלחה זו איפשרה ומאפשרת לישראל ליהנות מגבול יציב ורגוע, ולצמצם באופן משמעותי את סדר הכוחות לאורכו.

ירושלים

ישנן שתי חלופות אפשריות: האחת, חלוקת מזרח ירושלים על-פי העיקרון הדמוגרפי – שכונות יהודיות לישראל ושכונות ערביות לפלסטין, ומישטר מיוחד ל"אגן ההיסטורי" (ראו להלן). השנייה, שמירת ירושלים כעיר פתוחה בין שתי הרשויות המוניציפליות העירוניות, והפרדתה מפלסטין וישראל באמצעות מכשול פיזי.

לפי החלופה הראשונה:

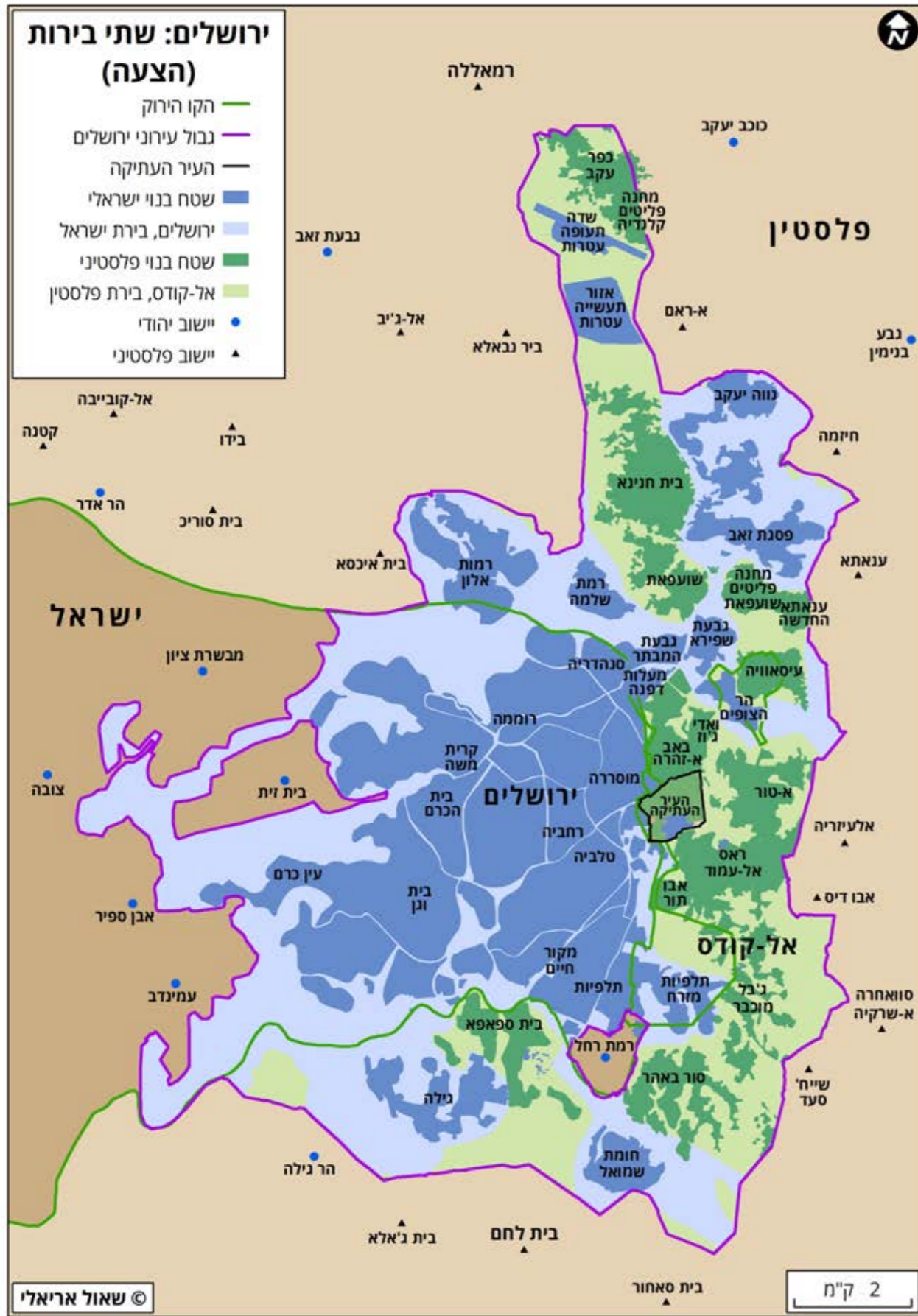
1. מעמד התושבים: ישונו הגבולות העירוניים ב"חוק ירושלים", ולתושבים הפלסטינים של מזרח ירושלים תוענק תושבות ואזרחות פלסטינית, בתמורה לביטול התושבות הישראלית.
2. מכשול ומעברים: ייבנה מכשול שמשני צידיו יפעלו כוחות הביטחון של הצדדים למניעת מעבר לא-מורשה או כל פעילות טרור ופעילות פלילית אחרת. בין שתי הערים תוקם מערכת מעברים מבוקרת לתנועת סחורות, כלי רכב, הולכי רגל ותיירים.
3. סידורי הביטחון ב"אגן ההיסטורי":
 - האגן ההיסטורי יכלול את העיר העתיקה, עיר דוד, הר ציון, אגן הקדרון, הר הזיתים והר המשחית (2 קמ"ר, 70 אלף תושבים, 90 אחוזים מהם ערבים).
 - מכשול: האגן ההיסטורי יופרד מירושלים העברית ומאל-קודס הפלסטינית באמצעות מכשול רך (גדר דקורטיבית מתריעה במודל הגדר של נתב"ג), וימוקמו בו נקודות מעבר להולכי רגל, תיירים, כלי רכב ונותני שירותים.
 - יובטח חופש הגישה לכל המקומות הקדושים, וחופש הפולחן בהם יישמר בהתאם לסטטוס קוו.
 - ישראלים ופלסטינים ייהנו מגישה חופשית לאגן ההיסטורי, וזאת באמצעות מערכת מעברים שתנוטר על-ידי הגורם המוסמך (כוח רב לאומי/כוחות משותפים) בהצגת תעודת זהות בלבד. לא יהיה מעבר ממדינה למדינה דרך האגן ההיסטורי.
 - תוקם ועדה משותפת ישראלית-פלסטינית רב-לאומית לבוררות בענייני האגן ההיסטורי.

בקעת הירדן

הרעיון של שמירת מרחב ביטחון במורדות המזרחיים של השומרון ובבקעת הירדן נולד מן החשש הישראלי, לאחר מלחמת ששת הימים, מפני פלישה קרקעית של "חזית מזרחית פוטנציאלית", שתהיה מורכבת מצבאות ירדן, סוריה ועיראק. החזית הזאת נעלמה עם הזמן: החל מהשמדת סוללות טילי קרקע-אוויר בבקעת הלבנון והפלת 86 מטוסים סוריים במלחמת לבנון הראשונה ב-1982, דרך הפסקת משלוחי הנשק ללא תשלום מרוסיה לסוריה בעקבות קריסת ברית-המועצות ב-1988, הסכם השלום עם ירדן שנחתם ב-1994, כיבוש עיראק על-ידי ארצות-הברית ב-2003 ומלחמת האזרחים המתקיימת שם, וכלה במלחמת האזרחים המתנהלת בסוריה מאז מרס 2011. אשר לאיראן, כל קצין מודיעין מתחיל יודע שאין בכוונתה או ביכולתה לשלוח גייסות משוריינים לעבר ישראל, ולחצות לשם כך 1,500 ק"מ של המדבר הערבי, החשוף לחיל האוויר הישראלי, במרחב שרובו מיושב סונים.

מהו באמת העומק האסטרטגי של ישראל?

הסכם השלום בין ישראל לירדן כולל, כבר יותר מרבע מאה, שני סעיפים שחשיבותם הביטחונית שקולה לזו של פירוז חצי-האי סיני בהסכם השלום עם מצרים. שני הסעיפים מופיעים בפרק הרביעי בהסכם העוסק בביטחון, והם הדדיים. הראשון, סעיף 4, אוסר על ירדן ועל ישראל לחתום על בריתות צבאיות עם מדינות או אירגונים עוינים לצד האחר, או "לאפשר את כניסתם, הצבתם או פעולתם בשטחה, או דרכו... בנסיבות העלולות לפגוע בביטחון הצד האחר". כלומר, בהתבסס על הנחת העבודה שאין בכוונתו או ביכולתו של צבא ירדן לאיים על ישראל, הרי שגבול הביטחון האמיתי של ישראל אינו נהר הירדן, אלא הגבולות של ירדן עם עיראק, סוריה וסעודיה, ואלה עוברים במרחק של יותר מ-300 קילומטרים ממרכזי האוכלוסייה בישראל. הסעיף הזה מקנה לישראל עומק אסטרטגי גדול יותר מכל הדרישות הטריטוריאליות שהועלו אי-פעם על-ידי התנועה הציונית, מאז ועידת השלום בוורסאי ב-1919.

מפה 45: ירושלים: שתי בירות (הצעה)

- ניהול אדמיניסטרטיבי של השטח: ישראל ופלסטין ימנו באמצעות מנדט כוח רב-לאומי (ממדינות ערב, אירופה וארצות-הברית), אשר ינהל את האגן ההיסטורי בכל תחומי החיים – מביטחון ועד תירות ובכלל – בסיוע עיריית ירושלים ועיריית אל-קודס.
- הכוח הרב-לאומי יפרס בשטח האגן ההיסטורי ובנקודות רגישות בעיר, ויפקח על ביצוע ההסכם על-ידי הצדדים.
- הישראלים יסיפו להחזיק באזרחות ישראלית והפלסטינים באזרחות פלסטינית.
- הצדדים יבחנו כל עשר שנים את המנדט הקיים ויכולו לבטל אותו בהסכמת שני הצדדים.

לפי החלופה השנייה (ראו מפה 45) – שתי רשויות עירוניות נפרדות יפעלו במסגרת עיר פתוחה שתופרד באמצעות מכשול הן מישראל והן פלסטין.

פליטים⁴¹

1. חשיבותה של בעיית הפליטים: הצדדים מכירים בכך שבהקשר של שתי מדינות עצמאיות, פלסטין וישראל, החיות זו לצד זו בשלום, דרוש פתרון מוסכם לבעיית הפליטים לשם השגת שלום צודק, כולל ומתמשך ביניהם. פתרון כזה יהיה מרכזי גם לבניית היציבות והפיתוח באזור.
2. הצדדים מכירים בכך שהחלטת העצרת הכללית של האו"ם 194, החלטת מועצת הביטחון של האו"ם 242, ויוזמת השלום הערבית (סעיף 2), בנוגע לזכויות הפליטים הפלסטינים, מציגות את הבסיס לפתרון נושא הפליטים, ומסכימים כי הזכויות האלה יהיו ממומשות בהסכם זה.
3. פיצויים: פליטים יהיו זכאים לפיצויים בגין היותם פליטים ועבור אובדן רכוש. זכאות זו אינה פוגעת ולא תיפגע על-ידי מקום מגורי הקבע של הפליט. הצדדים מכירים בזכות המדינות שאירחו פליטים פלסטיניים לפיצוי.
4. בחירת מקום מגורי הקבע: הפתרון לשאלת מקום מגורי הקבע שהוא חלק מבעיית הפליטים יהיה כרוך בפעולת בחירה מודעת של הפליט, לפי האופציות והמודלים המפורטים בהסכם זה. האופציות למקום מגורי הקבע שביניהן יוכלו הפליטים לבחור יהיו אלה: (א) מדינת פלסטין, (ב) אזורים בישראל המועברים לפלסטין במסגרת חילופי השטחים לאחר החלת הריבונות הפלסטינית,⁴² (ג) מדינות שלישיות,⁴³ (ד) מדינת ישראל,⁴⁴ (ה) מדינות מארחות נוכחיות.⁴⁵

⁴¹ הפרק מבוסס על יוזמת ז'נבה, 2003.

⁴² אופציות א-ב יהיו זכותם של כל הפליטים הפלסטיניים בהתאם לחוקים של מדינת פלסטין.

⁴³ אופציה ג תהיה נתונה לשיקול הדעת הריבוני של המדינות השלישיות, ותהיה בהתאם למספרים שכל מדינה שלישית תגיש לנציבות הבינלאומית. המספרים האלה ייצגו את המספר הכולל של פליטים פלסטיניים שכל מדינה שלישית תקבל.

⁴⁴ אופציה ד תהיה נתונה לשיקול דעתה הריבוני של ישראל, ותהיה בהתאם למספר שישראל תגיש לנציבות הבינלאומית. המספר הזה ייצג את המספר הכולל של פליטים פלסטיניים שישראל תקבל. כבסיס, ישראל תיקח בחשבון את הממוצע של המספרים הכוללים שיגישו המדינות השלישיות השונות לנציבות הבינלאומית.

⁴⁵ אופציה ה תהיה בהתאם להחלטתן הריבונית של המדינות המארחות הנוכחיות. במקומות שבהם תופעל, האופציה הזאת תהיה מלווה בתוכניות פיתוח ושיקום מהירות ומקיפות לקהילות הפליטים.

5. בחירה חופשית ומודעת: התהליך שבאמצעותו הפליטים יבטאו את בחירת מקום מגורי הקבע שלהם יהיה על בסיס של החלטה חופשית ומודעת. הצדדים עצמם מחויבים, ויעודדו צדדים שלישיים, לסייע בבחירה החופשית של הפליטים בביטוי העדפותיהם, ולהתנגד לכל ניסיון התערבות או לחץ מאורגן על תהליך הבחירה. זאת מבלי לפגוע בהכרה בפלסטין כמימוש של ההגדרה העצמית הפלסטינית ושל מעמד המדינה הפלסטינית.
6. סיום מעמד הפליטות: מעמד הפליטות הפלסטינית יסתיים עם מימוש מקום מגורי הקבע עבור פליט אינדיבידואלי, כפי שייקבע על-ידי הנציבות הבינלאומית.
7. סיום התביעות: הסכם זה מספק פתרון קבוע ומלא לבעיית הפליטים הפלסטיניים. שום תביעות לא תעלינה, פרט לאלה הקשורות ליישום הסכם זה.
8. תפקיד הקהילה הבינלאומית: הצדדים קוראים לקהילה הבינלאומית להשתתף באופן מלא בפתרון הכולל של בעיית הפליטים בהתאם להסכם זה, כולל, בין השאר, הקמת נציבות בינלאומית וקרן בינלאומית.
9. פיצויים על רכוש: פליטים יפוצו על אובדן הרכוש הנובע מעקירתם. הסכום הכולל של הפיצויים על רכוש יחושב כדלהלן: הצדדים יבקשו מהנציבות הבינלאומית למנות פאנל של מומחים שיעריך את שווי הרכוש של הפלסטינים בזמן העקירה. הערך הכולל שיוסכם על-ידי הצדדים יקבע את הסכום הכולל של תרומת ישראל לקרן הבינלאומית. לא יועלו תביעות כספיות נוספות נגד ישראל הנובעות מבעיית הפליטים הפלסטינים. ערך הנכסים הקבועים שיישארו שלמים בהתנחלויות לשעבר שיועברו למדינת פלסטין יקוּוּ מתרומת ישראל לקרן הבינלאומית. הערכת הסכום הזה תיעשה על-ידי הקרן הבינלאומית, תוך לקיחה בחשבון של הערכת הנזק שנגרם עקב ההתנחלויות.
10. פיצוי על מצב הפליטות: תוקם "קרן פליטות" תוך הכרה במעמד הפליטות של כל יחיד. הקרן, שישראל תהיה בה צד תורם, תהיה תחת פיקוח של הנציבות הבינלאומית.
11. כספים יחולקו לקהילות פליטים באזורים שבהם פעלה בעבר אונר"א (סוכנות הסעד והתעסוקה של האו"ם), ויוקצו לפיתוח קהילתי ולהנצחת חוויית הפליטות. הנציבות הבינלאומית תכונן מנגנונים מתאימים כך שקהילות הפליטים שמקבלות את הכספים יועצמו ויוכלו לקבוע ולנהל בעצמן את השימוש בכסף.
12. נציבות בינלאומית: תוקם נציבות בינלאומית שעליה תהיה האחריות המלאה והבלעדית לביצוע כל היבטי הסכם זה הקשורים בפליטים.
13. תוקם קרן בינלאומית על מנת לקבל תרומות המתוארות בסעיף זה ותרומות נוספות מהקהילה הבינלאומית. הקרן תעביר כספים לנציבות כדי לאפשר לה לבצע את תפקידיה.
14. אונר"א תבוטל בהדרגה בכל ארץ שבה היא פועלת, בהתבסס על סיום מעמד הפליטות באותה ארץ. אונר"א תחדל להתקיים 5 שנים אחרי תחילת פעולתה של הנציבות הבינלאומית.

- הנציבות הבינלאומית תכין תוכנית לביטול ההדרגתי של אונר"א ותסייע בהעברת תפקידי אונר"א לארצות המארחות.
15. תוכניות פיוס: הצדדים יעודדו ויקדמו פיתוח של שיתופי פעולה בין המוסדות הרלוונטיים שלהם ובין הקהילות האזרחיות שלהם, ביצירת פורומים להחלפת נרטיבים היסטוריים ולקידום הבנה הדדית בנוגע לעבר. הצדדים יסייעו ויעודדו חילופין כאלה כדי להפיץ הערכה עשירה יותר של הנרטיבים הללו, בתחומי החינוך הפורמלי והבלתי-פורמלי, על-ידי יצירת תנאים לקשרים ישירים בין בתי-ספר, מוסדות חינוכיים והחברה האזרחית. הצדדים ישקלו תוכניות תרבותיות בין-קהילתיות, על מנת לקדם את מטרות הפיוס בכל הקשור להיסטוריות שלהם.
16. התוכניות האלה יכולות לכלול פיתוח דרכים מתאימות להנצחת הכפרים והקהילות שהיו קיימים לפני 1949.

נספח 2

איפיון הצרכים והרצונות של מתיישבי יהודה ושומרון

פרופ' גלעד הירשברגר ופרופ' סיון הירש-הפלר

בעת האחרונה התעורר מחדש הדיון לגבי היתכנות פתרון שתי המדינות לסיום הסכסוך בין ישראל לפלסטינים. המשפטנים מני מאוזנר ויואל זינגר, אחד מהם ממנסחי הסכם אוסלו, הגיעו לאחרונה למסקנה לפיה "בעוד שמייך לאחר חתימת הסכם אוסלו ניתן היה להקים מדינה פלסטינית נפרדת תוך פינוי כל המתנחלים שישבו בעומק הגדה ושירטוט מחדש של הגבול המזרחי של ישראל באופן שיתיר את כל יתר המתנחלים – רובם באותה עת – בתחומי ישראל, אפשרות זאת אינה קיימת יותר היום. במילים אחרות, אין עוד אפשרות פוליטית ומעשית לפנות מספר מספיק של מתנחלים באופן שיאפשר הקמת מדינה פלסטינית בעלת טריטוריה רצופה" (הארץ 21 באוקטובר 2021).

מטרת הדו"ח הנוכחי היא להתמודד עם הטענה הפסקנית לפיה לא ניתן עוד לפנות מתנחלים ולהקים מדינה פלסטינית רציפה לצד ישראל. הניתוח שלנו מבוסס על נתונים אמפיריים על אוכלוסיית המתישבים ביו"ש שנאספו על-ידינו בשנים 2014, 2016, ו-2018. כל הסקרים מראים שלא ניתן להתייחס לאוכלוסיית מתיישבי איו"ש כאל מיקשה אחת ושלמתיישבים שונים ישנם צרכים שונים ומוטיבציות שונות באשר לעתיד מגוריהם בשטחים. כמו כן, שלושת הסקרים מלמדים שהנכונות של המתישבים, אפילו אלו האידיאולוגיים, לדון בעתיד ההתיישבות בשטחים ולהתמודד עם אפשרות של פינוי יישובים גדולה יותר מההנחה הרזוחת לגבי רצונות המתישבים.

הסקר הראשון ב-2014 היה סקר ניסויי על מידגם מייצג של מתיישבים שמחוץ למרחב ההסכמה (כ-3.5 אחוזים משטחי איו"ש שיופחו ככל הנראה לישראל בהסכם עתידי). הסקר נערך על מידגם של 590 נבדקים באמצעות דגימת שכבות (מתיישבי איכות חיים לעומת מתיישבים אידיאולוגיים) ודגימת אשכולות (דגימה בכל שיוך מוניציפלי) פנים-אל-פנים בבתי המתישבים. הסקר השני, סקר טלפוני, נערך ב-2016 על מידגם של 1,504 מתיישבים שמייצג ארבע קבוצות מובחנות מחוץ למרחב ההסכמה: מתיישבים אידיאולוגיים ממלכתיים (נאמנים למדינת ישראל ולחוקיה), מתיישבים אידיאולוגיים לא-ממלכתיים (אידיאולוגיית ההתיישבות קודמת לחוקי המדינה), מתיישבי איכות חיים, ומתיישבי העיר אריאל. הסקר השלישי, גם הוא סקר טלפוני, נערך על 2,376 מתיישבים בהתאם לאותם פרמטרים של סקר 2016. נציג בתחילה את הממצאים המרכזיים של שלושת הסקרים על-פי הקטגוריות הבאות: (1) העמדות הפוליטיות והדתיות של המתישבים; (2) עמדות ביחס לפתרון שתי מדינות; (3) מוכנות לפינוי יישובים; (4) תנאים לפינוי יישובים; (5) עמדות ביחס לסיפוח; (6) היכן המתישבים רואים את עתידם; (7) כיצד הם מעריכים את איכות חייהם; (8) ביטחון אישי ולאומי; (9) היחס לדמוקרטיה ושלטון החוק. לאחר מכן נבחן מגמות לאורך זמן

בעמדות של מתיישבי איו"ש, ונסיים במתן תשובה מבוססת-מחקר לשאלה: האם עדיין ניתן לפנות מספיק מתיישבים יהודים מאיו"ש כדי לאפשר את פתרון שתי המדינות לשני עמים?

1. עמדות פוליטיות ודתיות

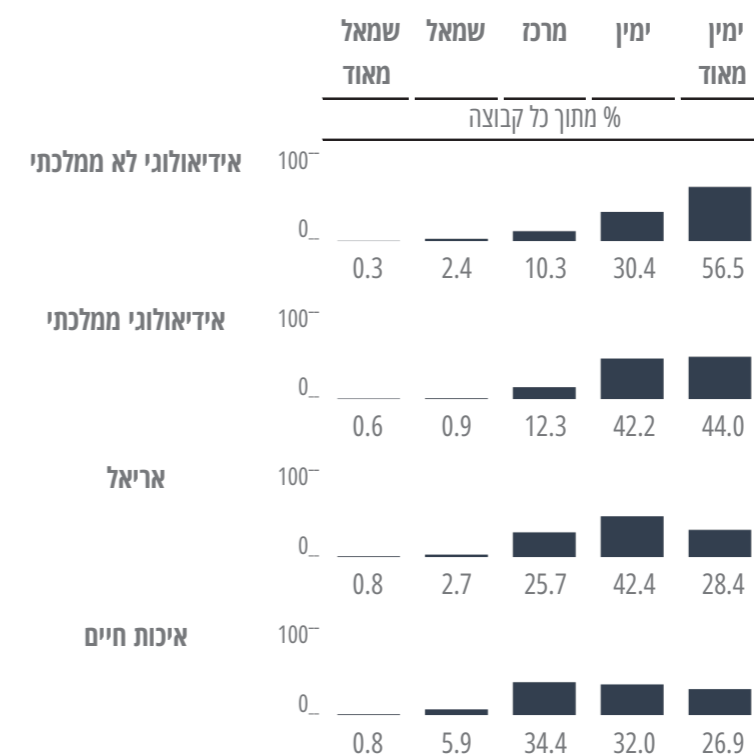
הנחת המוצא של פרשנים וכותבים שונים לגבי אוכלוסיית המתיישבים באיו"ש היא שמדובר באוכלוסייה הומוגנית, דתית ולאומנית. מימצאי הסקרים שלנו מעידים על שונות גבוהה בין קבוצות המתיישבים השונות. מתרשים 1 ניתן לראות שבעוד שהמתיישבים האידיאולוגיים מאופיינים בעמדות ימניות מאוד (במיוחד הלא-ממלכתיים), מתיישבי איכות חיים ואריאל מתאפיינים בעמדות מתונות יותר של ימין-מרכז. יש לציין שתושבי אריאל הגדירו עצמם כימנים יותר מתושבי שאר יישובי איכות חיים.

האבחנה בין קבוצות המתיישבים מתחדדת עוד יותר בהבדלים ברמת הדתיות (תרשים 2). בעוד שרובם הגדול של המתיישבים האידיאולוגיים הם דתיים, רוב מתיישבי איכות חיים (כולל אריאל) הינם חילוניים.

ההבדלים בין קבוצות המתיישבים באים לידי ביטוי גם במניע שלהם לגור באיו"ש. המתיישבים האידיאולוגיים מתגוררים בשטחים מסיבות אידיאולוגיות-דתיות, ואילו מתיישבי איכות חיים (כולל אריאל) מתגוררים בשטחים מסיבות הנוגעות לכלכלה ולאיכות חיים (תרשים 3).

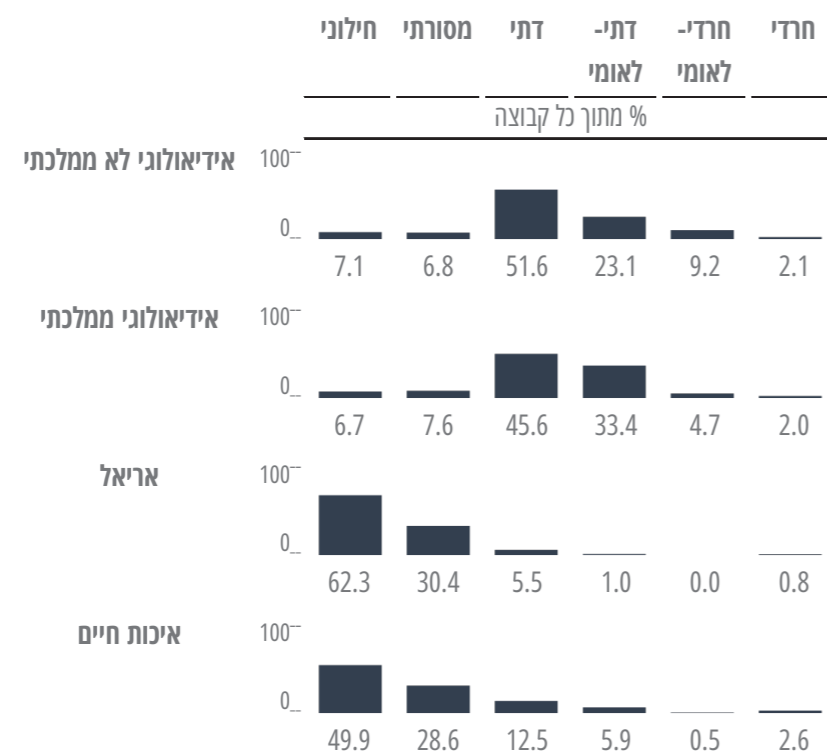
תרשים 1: העמדות הפוליטיות של מתיישבי איו"ש

בפוליטיקה משתמשים במונחים של ימין ושמאל. מקם את עצמך על סולם בין "שמאל מאוד" ו"ימין מאוד"

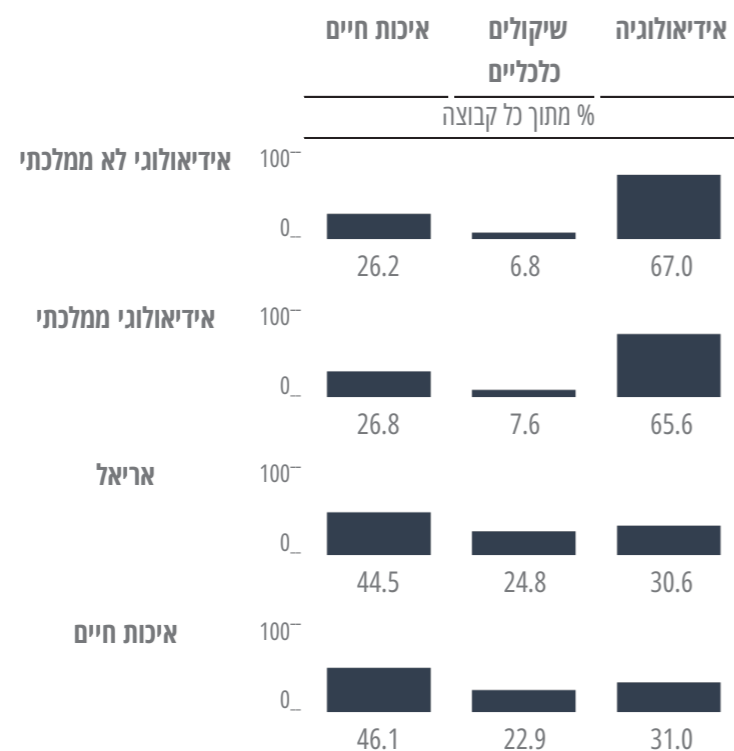
תרשים 2: רמת הדתיות של מתיישבי איו"ש

האם אתה חילוני, מסורתי, דתי, דתי לאומי, חרדי או חרדי-לאומי?

תרשים 3: המניעים להתיישבות באיו"ש

מה המניע העיקרי שלך לגור ביהודה ושומרון?

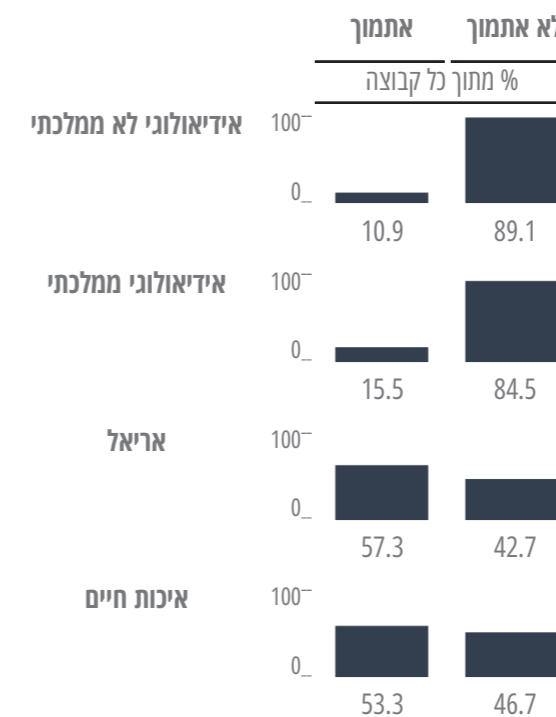

2. עמדות לגבי פתרון שתי מדינות

הנחת המוצא הכמעט אקסיומטית של רבים הכותבים ומדברים על עתיד השטחים היא שמתיישבי איו"ש מתנגדים להסכם שתי מדינות הן מבחינה אידיאולוגית והן מבחינה אישית כיוון שהסכם שכזה עלול להוביל לפינוי של היישוב שבו הם מתגוררים. אולם, הסקרים שלנו מלמדים שכמעט מחצית ממתיישבי איכות חיים ואריאל יתמכו בהסכם שתי מדינות שראש הממשלה לשעבר נתניהו יתמוך בו. בקרב המתיישבים האידיאולוגיים, בין 10 ל-15 אחוזים יתמכו בהסכם כזה (תרשים 4). יש לציין שתמיכה בהסכם אינה מבטאת רק נכונות לקבל את הדין אלא עמדה התופסת את ההסכם באור חיובי.

תרשים 4: תמיכת מתיישבי איו"ש בהסכם שתי המדינות

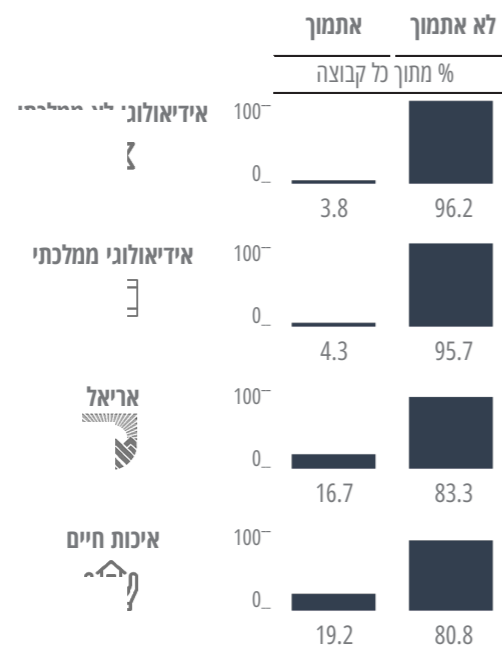
שתי מדינות לשני עמים וראש הממשלה נתניהו יתמוך בהסכם. במקרה זה, האם תתמוך בהסכם שאליו הגיעה הממשלה בתמיכת נתניהו?

שאלנו בנוסף מהי עמדת המתיישבים לגבי הסכם בהובלת נשיא ארה"ב לשעבר דונאלד טראמפ, שיכלול נסיגה מרוב השטחים אבל יכלול גם הישגים לישראל בסוגיות אחרות כמו ירושלים והפליטים. יש לציין שהשאלה הזו נשאלה בשנת 2018 בטרם הציע טראמפ את תוכנית המאה. ניתן לראות גם כאן (תרשים 5) הבדלים משמעותיים בתמיכה בין מתיישבים אידיאולוגיים למתיישבי איכות חיים, אם כי בשאלה הזו אחוזי התמיכה הכלליים נמוכים (כנראה בגלל הנסיגה המלאה מהשטחים).

תרשים 5: תמיכת מתיישבי איו"ש ביוזמה מדינית של טראמפ

מהי עמדתך לגבי מהלך מדיני אפשרי ביוזמת הנשיא האמריקאי דונלד טראמפ שבו תהיה נסיגה מרוב שטחי יהודה ושומרון, אבל המהלך יהיה מוטה לטובת ישראל בסוגיות אחרות (ירושלים ופליטים)?

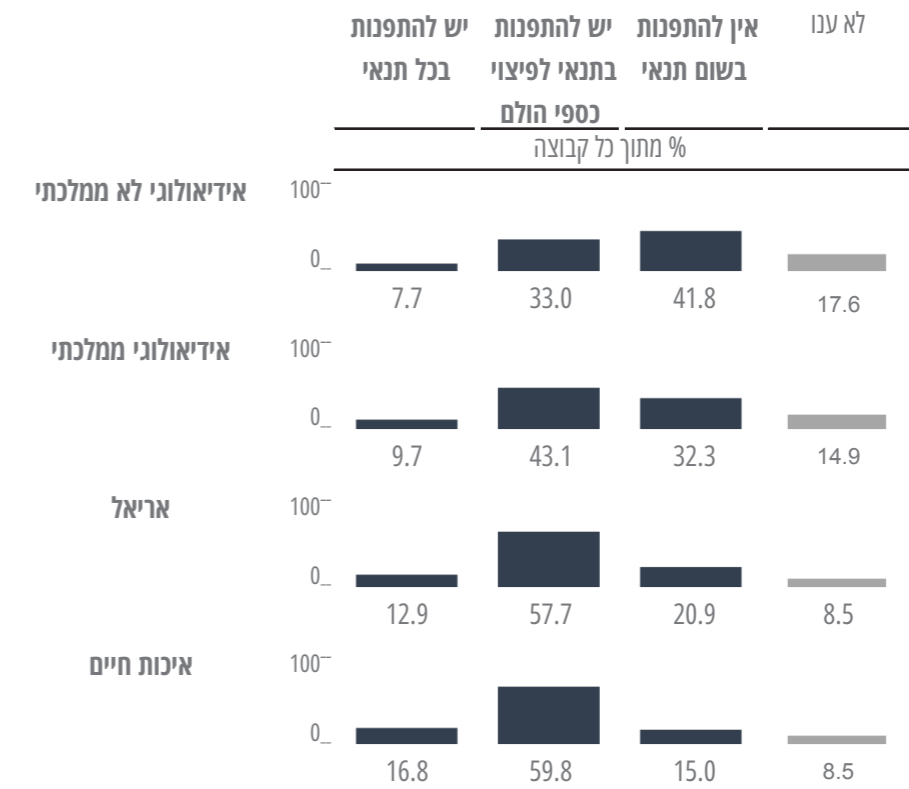
3. מוכנות לפינוי יישובים

בעוד שהתמיכה בפתרון שתי מדינות בקרב מתיישבי איו"ש גבוהה ממה שלרבים נדמה, ישנה שאלה חשובה אחרת: כיצד יגיבו המתיישבים לפתרון הכולל נסיגה מהשטחים גם אם הפתרון אינו מקובל עליהם?

למעלה ממחצית מהנשאלים מיישובי איכות חיים ואריאל מאמינים שיש להתפנות מהשטחים בתמורה לפיצוי הולם, וזאת יותר מהמתיישבים האידיאולוגיים, שאפילו בקרבם 30 עד 40 אחוזים מוכנים להתפנות תמורת פיצוי (תרשים 6). נמוכים במיוחד בהקשר הזה הם הלא-ממלכתיים, שמצדדים בהתנגדות לפינוי בכל תנאי, והם גם הקבוצה היחידה שהתנגדות לפינוי היא דרך הפעולה המועדפת עליהם בהשוואה לשאר האופציות. כלומר, אם ממשלת ישראל תקבל החלטה לפנות יישובים באיו"ש, רוב ברור של המתנחלים יקבל את ההחלטה כלגיטימית. רק האידיאולוגיים הלא-ממלכתיים – קבוצה קטנה בקרב המתיישבים – תהיה חצויה בין התנגדות לקבלה.

תרשים 6: מוכנות לפינוי במידה שתקבל החלטת ממשלה לפנות את היישוב שלהם

במידה וממשלת ישראל תקבל החלטה לפנות ישובים והחלטה הזו תאושר במשאל עם, כיצד לדעתך יש לנהוג?

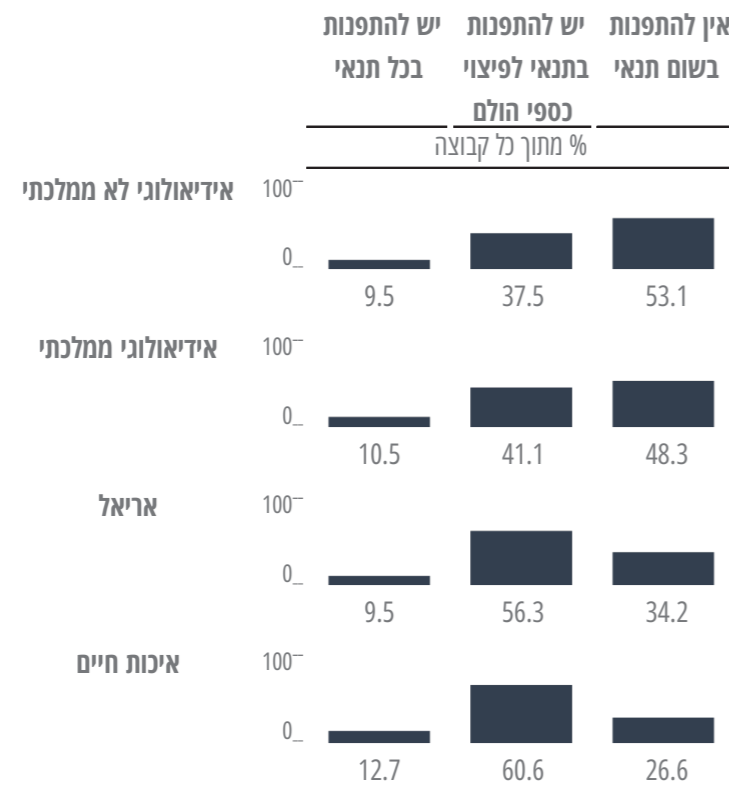

במידה שהחלטה לפנות יישובים תתקבל בהחלטת ממשלה ותעבור גם במשאל עם, רוב מתיישבי איכות חיים ומחצית מן המתיישבים האידיאולוגיים סבורים שיש לקבל את ההחלטה ולפנות את היישוב (תרשים 7).

שאלנו את המתיישבים גם לגבי נכונותם לפינוי במידה וממשלת ישראל תחוקק בקרוב חוק "פינוי-פיצוי", שיאפשר למתיישבים לקבל פיצוי מידי על ביתם שיפונה. בניגוד לשאלה הקודמת שבה הממשלה קיבלה החלטה שאינה תלויה ברצונם של המתיישבים, בשאלה הנוכחית אין חובת פינוי כי אם בחירה של המתיישבים להתפנות עכשיו. ברגע שהבחירה בידיהם, רוב המתיישבים האידיאולוגיים מסרבים להתפנות, ולעומתם רוב מתיישבי איכות חיים ואריאל אינם שוללים על הסף פינוי מידי תמורת פיצוי (תרשים 8).

תרשים 7: מוכנות לפינוי שאושר על-ידי הממשלה ועבר במשאל עם

במידה והממשלה תחליט לפנות ישובים יהודיים, והחלטה תאושר במשאל עם, האם לדעתך יש להתפנות בכל תנאי, יש להתפנות בתנאי לפיצוי כספי הולם, אין להתפנות בשום תנאי?

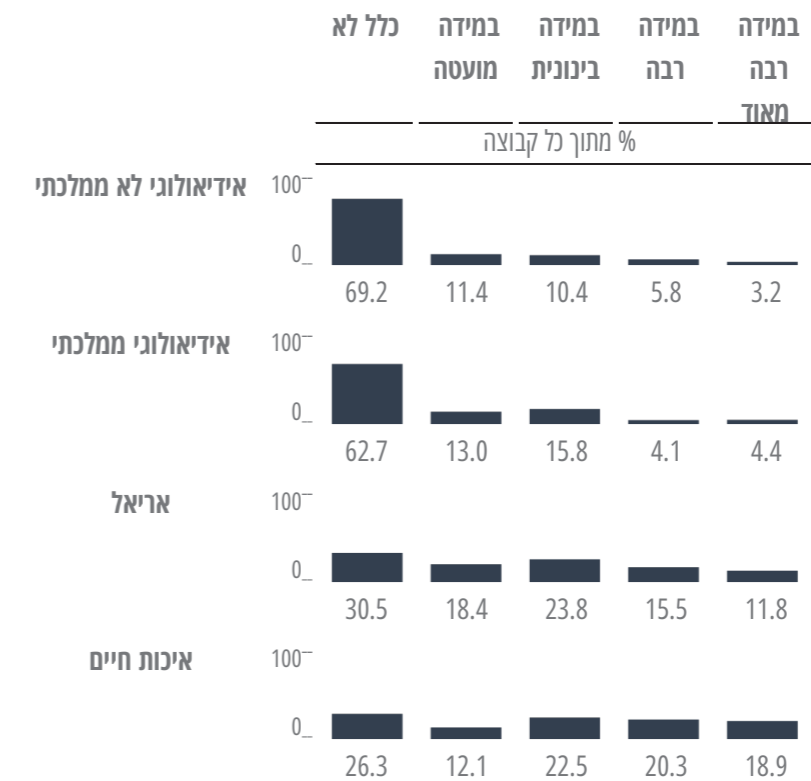

מהתרשים ניתן ללמוד על ההבדלים המשמעותיים בין מתיישבי איכות חיים למתיישבים האידיאולוגיים ביחס לאפשרות של "פינוי-פיצוי" בעתיד המידי, עוד בטרם נחתם הסכם עם הפלסטינים או התקבלה החלטת ממשלה לסגת מהשטחים. כ-50 אחוזים מהמתיישבים הלא-אידיאולוגיים (אריאל ואיכות חיים) מוכנים לשקול אפשרות כזו בחיוב, בהשוואה לפחות מרב מהאידיאולוגיים. בקרב המתיישבים האידיאולוגיים כמעט 70 אחוזים שוללים בכל תוקף אפשרות כזו, בהשוואה לפחות מ-30 אחוזים השוללים את החוק בקרב המתיישבים הלא-אידיאולוגיים.

בסקר שערכנו ב-2014 עשינו השוואה בין מתיישבים אידיאולוגיים למתיישבי איכות חיים בנכונות שלהם להתפנות מהיישוב שלהם כפונקציה של גודל הפיצוי הכספי שיוצע להם: פיצוי השקול לערך הנכסים שלהם לעומת פיצוי הגבוה ב-25 אחוזים, 50 אחוזים, ו-75 אחוזים מערך הנכסים שלהם כיום. כצפוי, מתיישבי איכות חיים הראו נכונות גבוהה יותר להתפנות תמורת פיצוי, אולם גודל הפיצוי הכספי לא השפיע באופן מובהק על הנכונות שלהם להתפנות. לעומת זאת, בקרב המתיישבים האידיאולוגיים ככל שהפיצוי היה גדול יותר כך פחתה הנכונות שלהם להתפנות (תרשים 9). עבור האידיאולוגיים, פיצוי כספי גבוה יוצר דיסוננס בין האידיאולוגיה והערכים שלהם לבין הפיתוי הכספי, ומגביר את ההתנגדות למכור ערכים מקודשים תמורת כסף.

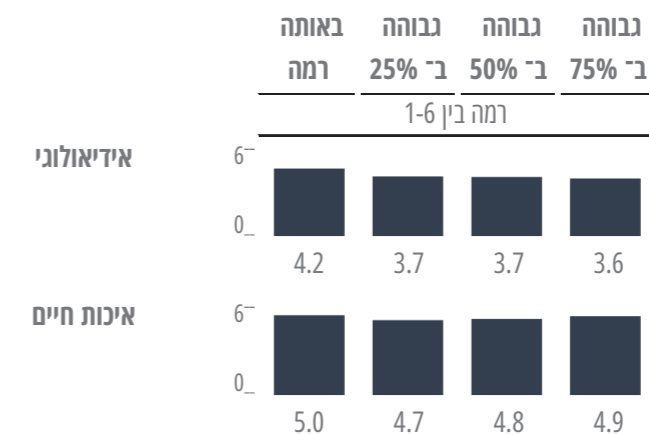
תרשים 8: נכונות לפינוי מידי תמורת פיצוי

במידה וממשלת ישראל תחוקק, בזמן הקרוב, חוק "פינוי-פיצוי" על פיו תוכל לקבל פיצוי הוגן בענין תמורת פינוי מביתך, באיזו מידה היית מוכן להתפנות?

תרשים 9: הקשר בין גודל הפיצוי הכספי לנכונות להתפנות מהיישוב

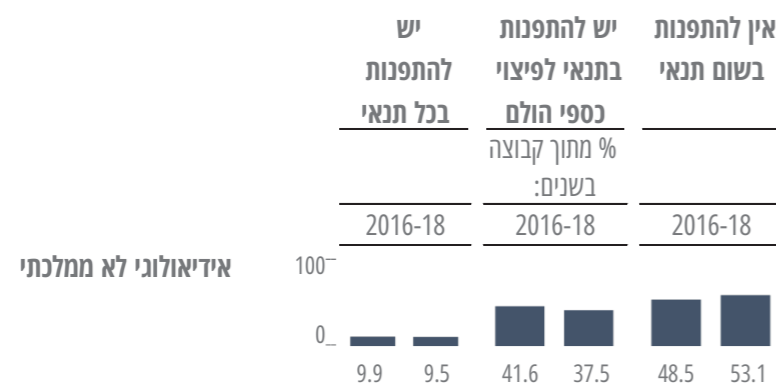
באיזו מידה תסכים להתפנות מביתך במידה ויוצע לך פיצוי כספי הזהה להכנסות ולנכסים המצויים בידך היום; הגדול ב-25% מההכנסות והנכסים המצויים בידך היום, הגדול ב-50% והגדול ב-75% מהמצוי בידך היום?

ירידה מובהקת בנכונות שלהם להתפנות תמורת פיצוי ועלייה מובהקת בסירוב להתפנות. למעשה, ב-2018 ההבדלים בין האידיאולוגיים הממלכתיים ללא-ממלכתיים מיטשטשים. למרות מגמת השינוי, עדיין קרוב למחצית מכל המתיישבים האידיאולוגיים סבורים שיש להתפנות מהישוב במידה שתקבל החלטת ממשלה על פינוי.

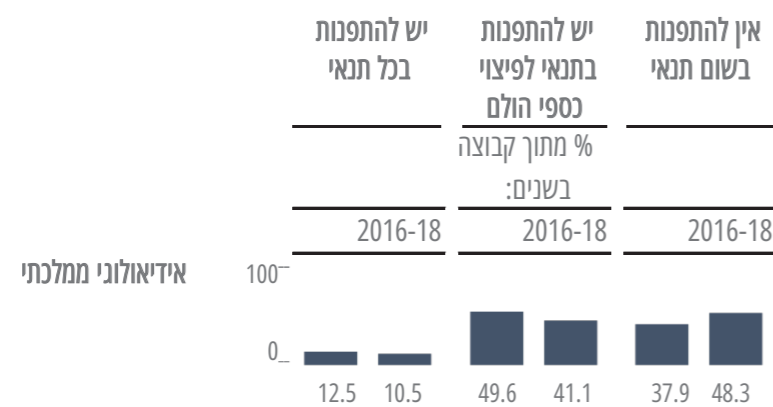
תרשים 10: מגמות במוכנות לפינוי בקרב מתיישבים אידיאולוגיים לא-ממלכתיים

האם לדעתך יש להתפנות בכל תנאי, או יש להתפנות בתנאי לפיצוי כספי הולם או אין להתפנות בשום תנאי?

תרשים 11: מגמות במוכנות לפינוי בקרב מתיישבים אידיאולוגיים ממלכתיים

במידה והממשלה תחליט לפנות ישובים יהודיים, וההחלטה תאושר במשאל עם, האם לדעתך יש להתפנות בכל תנאי, או יש להתפנות בתנאי לפיצוי כספי הולם או אין להתפנות בשום תנאי?

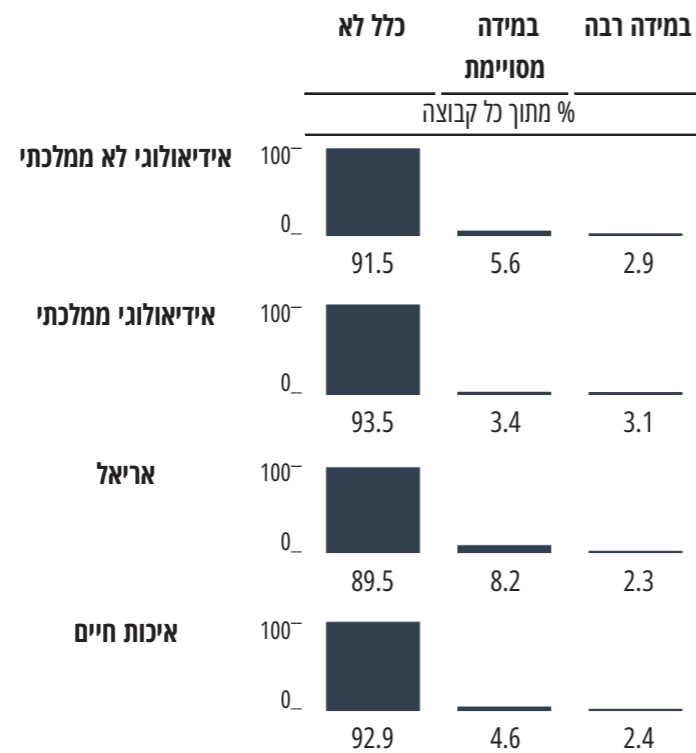

הצד השני של מטבע הנכונות לפינוי הוא הנכונות לצאת למחאה כנגד הפינוי. בדקנו שני סוגים של מחאה: מחאה נורמטיבית – כלומר מחאה במסגרת החוק (תרשים 12), ומחאה לא נורמטיבית – מחאה העוברת על החוק (תרשים 13). המתיישבים האידיאולוגיים מראים רצון גדול יותר באופן מובהק להיאבק נגד פינוי יישובים בהשוואה למתיישבי איכות חיים ואריאל. אולם, הם מביעים

בדקנו גם האם חל שינוי במוכנות לפינוי בין 2016 ל-2018. כפי שניתן לראות בתרשימים 10 ו-11, בקרב מתיישבים אידיאולוגיים, ממלכתיים ולא-ממלכתיים, חלה הקצנה מסויימת, וישנה

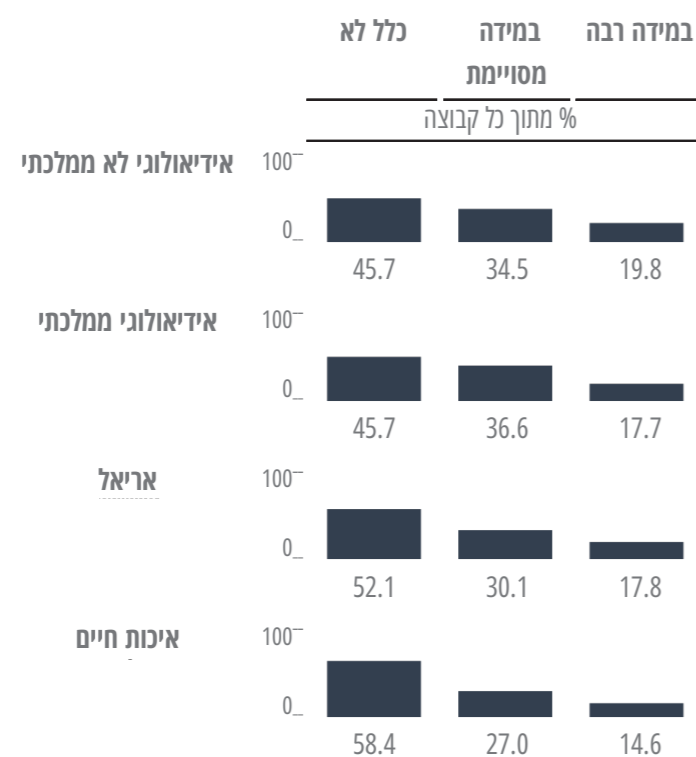
תרשים 13: תמיכה במחאה לא-חוקית נגד פינוי יישובים

באיזו מידה תשתתף במחאה אלימה, כגון פגיעה פיזית בכוחות המפנים, פגיעה פיזית באנשים שתומכים בפינוי?

תרשים 14: תמיכה באנשים אחרים שינקטו מחאה לא-חוקית נגד פינוי יישובים

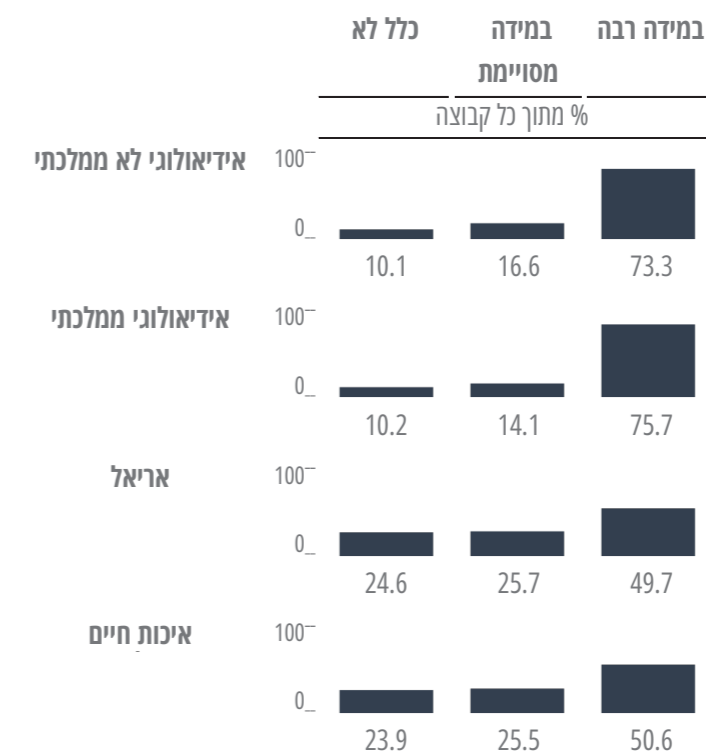
באיזו מידה תתמוך באנשים שיבחרו להתנגד בצורה לא חוקית לפינוי יישובים יהודים: בכלל לא, במידה מסויימת, במידה רבה?

נכונות לנקוט פעולות מחאה חוקיות בלבד (חתימה על עצומות, הפגנות), ורק מיעוט קטן מקרבם מדווח על רצון לקחת את החוק לידיים. מכיוון שיייתכן כי משיבי הסקר חששו לדווח על תמיכה במחאה לא-חוקית, שאלנו גם על רמת האהדה שהם חשים כלפי אנשים שינקטו במחאה לא חוקית (תרשים 14). נמצא ששיעור התמיכה באדם אחר שנוקט במחאה לא-חוקית גבוה בהרבה מהנכונות של המשיבים לציין שהם עצמם תומכים במחאה לא-חוקית (פערים של פי 5-6). כצפוי, מתיישבים אידיאולוגיים מביעים תמיכה רבה יותר באנשים שיבחרו להשתתף בפעילות לא-חוקית בהשוואה למתיישבי איכות חיים.

תרשים 12: תמיכה במחאה חוקית נגד פינוי יישובים

באיזו מידה תשתתף במחאה חוקית, כגון הפגנות, חתימה על עצומות, מכתבים לנבחרי ציבור?

4. תנאים לפינוי

הנכונות לפנות יישובים איננה רק פועל יוצא של אידיאולוגיה ואמונה. מתיישבי איו"ש גרים עשרות שנים ביישוב שלהם, ומערך שלם של שיקולים לא-אידיאולוגיים משפיע גם הוא על הנכונות להתפנות, החל מהמרחק וזמן הנסיעה למקום העבודה, וכלה בקשר לקהילה ביישוב והרצון לשמור על המיבנה הקהילתי.

ממוצע	סטיית תקן	מבחן סטטיסטי	דרגות חופש	מובהקות	באיזו מידה מקום העבודה שלך יהווה שיקול בבחירה לאן לעבור?
3.04	1.52	4.36	3, 1076	.005	אידיאולוגי לא-ממלכתי
2.92	1.39				אידיאולוגי ממלכתי
3.28	1.47				איכות חיים
3.30	1.51				אריאל
3.24	1.31	31.86	3, 1234	.000	אידיאולוגי לא-ממלכתי
3.17	1.30				אידיאולוגי ממלכתי
2.52	1.35				איכות חיים
2.41	1.34				אריאל
3.72	1.29	1.47	3, 1158	.222	אידיאולוגי לא-ממלכתי
3.71	1.19				אידיאולוגי ממלכתי
3.74	1.33				איכות חיים
3.91	1.22				אריאל

כפי שניתן לראות בטבלה, מקום העבודה מהווה שיקול לאן לעבור בעיקר בקרב מתיישבי איכות חיים ואריאל. בעבור האידיאולוגיים, ובמיוחד הלא-ממלכתיים, חשוב לעבור יחד עם שאר הקהילה שלהם. לכל המתיישבים המרחק ממקום העבודה חשוב במידה דומה (תרשים 16).

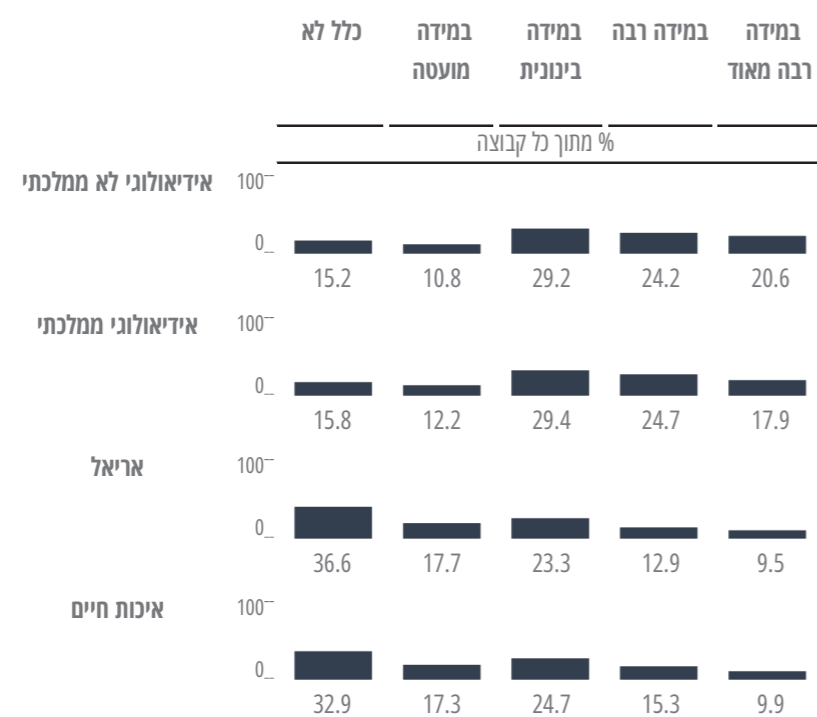
בקרב הנשאלים מקבוצת היישובים האידיאולוגיים הממלכתיים שציינו כי מקום העבודה חשוב להם, מעל לשליש ציינו כי בתרחיש של סיפוח הם יעדיפו לעבור לאזור ירושלים (34 אחוזים), לאחר מכן לגושי ההתיישבות שיסופחו (19 אחוזים) ולאזור הצפון (18 אחוזים).

בקרב תושבי איכות חיים שציינו כי מקום העבודה חשוב עבורם, כמחצית מהנשאלים יעדיפו לעבור לאזור גוש דן (51 אחוזים), וכחמישית (18 אחוזים) יעדיפו לעבור לאזור הצפון.

כפי שניתן לראות בתרשים 15, עבור תושבי אריאל ומתיישבי איכות חיים המעבר עם הקהילה אינו מהווה שיקול חשוב האם לעבור. עבור המתיישבים האידיאולוגיים זהו שיקול חשוב יותר, אולם גם בקרבם רק כחמישית רואים במעבר עם הקהילה שיקול חשוב מאוד.

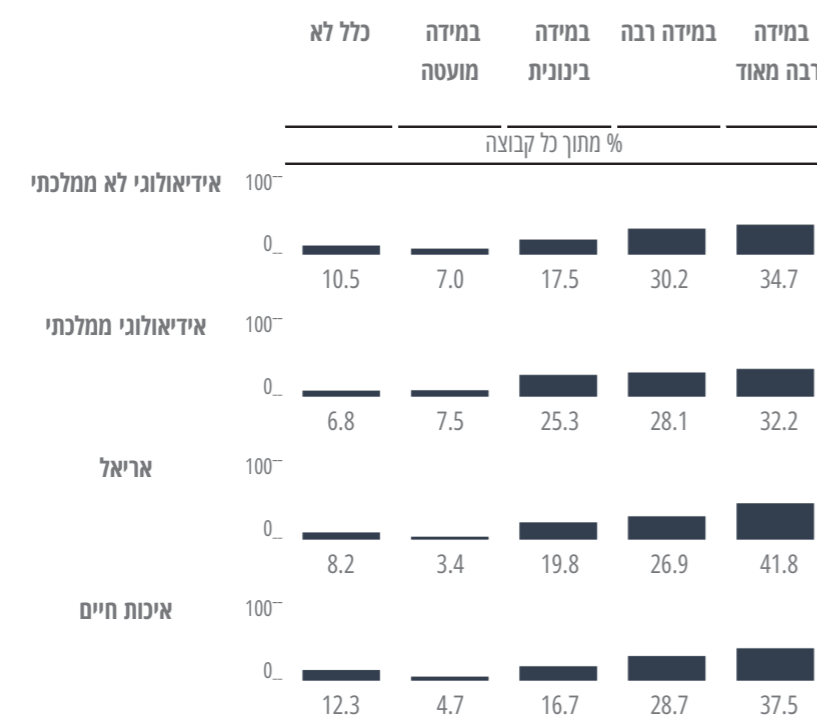
תרשים 15: חשיבות המעבר עם הקהילה

באיזו מידה יהיה חשוב לך לעבור עם שאר הקהילה שלך?

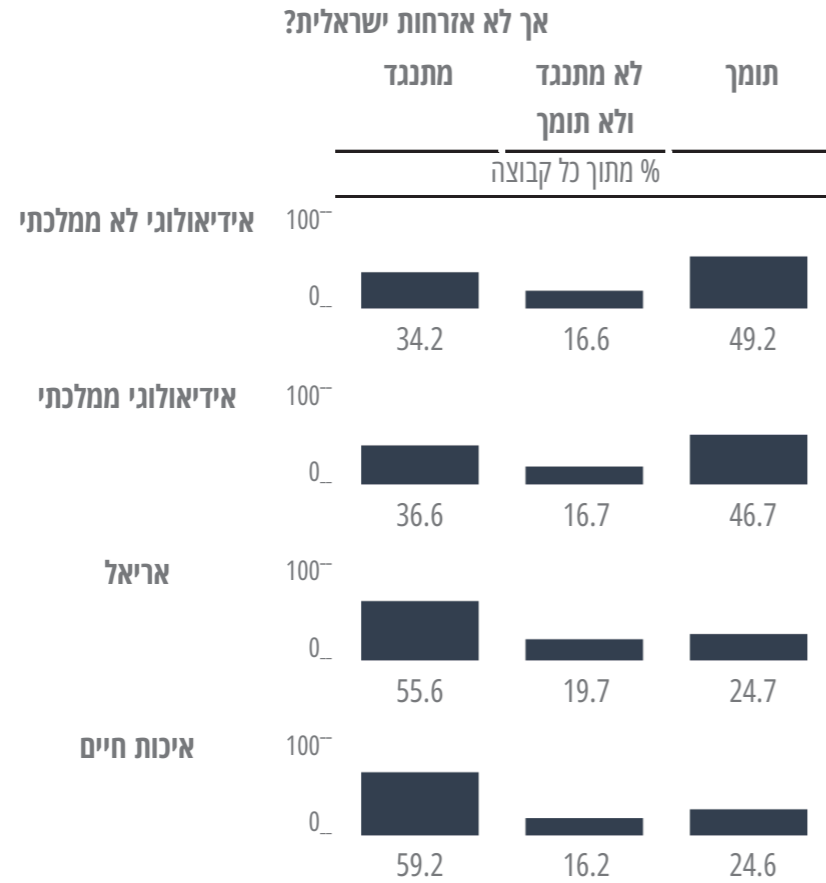
תרשים 16: חשיבות הקירבה למקום העבודה

עד כמה חשוב לך לגור קרוב למקום העבודה, כלומר במרחק של עד חצי שעת נסיעה ממקום העבודה?

תרשים 18: תמיכה בסיפוח כל הגדה המערבית ומתן מעמד תושבות לפלסטינים

מהי עמדתך לגבי סיפוח כל הגדה המערבית, הענקת תושבות ישראלית לפלסטינים,

6. היכן המתיישבים רואים את עתידם?

בדקנו כיצד והיכן מתיישבי איו"ש רואים את עתידם בשני תרחישים שונים: סיפוח היישובים באיו"ש ופינוי היישוב שלהם.

א. במקרה של סיפוח איו"ש

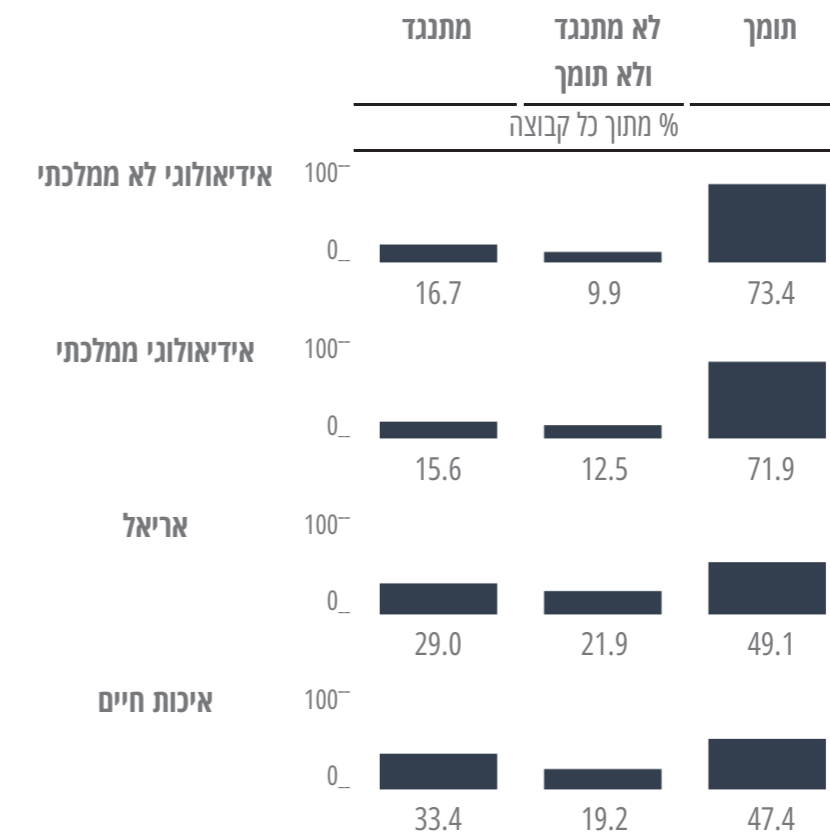
איכות חיים	אריאל	אידיאולוגי ממלכתי	אידיאולוגי לא-ממלכתי	
72 אחוזים	75 אחוזים	76 אחוזים	76 אחוזים	להישאר באותו היישוב
9 אחוזים	1 אחוזים	8 אחוזים	6 אחוזים	באזור ירושלים
6 אחוזים	11 אחוזים	2 אחוזים	1 אחוזים	באזור תל-אביב/גוש דן
4 אחוזים	2 אחוזים	3 אחוזים	2 אחוזים	בצפון הארץ
1 אחוזים	3 אחוזים	2 אחוזים	2 אחוזים	ביישוב אחר בשטחי יהודה ושומרון שיסופח לישראל
2 אחוזים	0 אחוזים	2 אחוזים	1 אחוזים	בדרום הארץ
4 אחוזים	3 אחוזים	3 אחוזים	6 אחוזים	לא יודע
4 אחוזים	4 אחוזים	4 אחוזים	6 אחוזים	חסרים

5. עמדות לגבי סיפוח יישובים

סיפוח ההתיישבות ביו"ש למדינת ישראל הינה אחת המטרות המוצהרות של תנועת ההתיישבות. לכן, אין תימה שרוב גדול של המתיישבים האידיאולוגיים תומכים בסיפוח כל היישובים היהודיים למדינה גם אם פירוש הדבר שתהיה מדינה אחת בין הים לירדן על כל המשתמע מכך (תרשים 17). לעומתם, רק כמחצית ממתישבי איכות חיים תומכים בסיפוח ההתיישבות באיו"ש למדינת ישראל.

תרשים 17: תמיכה בסיפוח ההתיישבות היהודית באיו"ש למדינת ישראל

מהי עמדתך לגבי סיפוח כל היישובים הישראלים ביהודה ושומרון גם אם התוצאה תהייה בסופו של דבר מדינה אחת?

אולם, כאשר מבליטים את המשמעות המעשית של סיפוח כל השטחים – מתן מעמד אפילו לא-אזרחי לפלסטינים – יש ירידה משמעותית בתמיכה בסיפוח (תרשים 18). נראה אם כן שהמתיישבים רוצים להיות עם (סיפוח כל ההתיישבות היהודית) ולהרגיש בלי (סיפוח התושבים הפלסטינים).

במידה שישראל תספח את היישוב, רוב המשיבים היו רוצים להישאר במקום מושבם, ומתיישבי איכות חיים מעדיפים פחות מהמשיבים האחרים להישאר ביישוב. תושבי אריאל מראים עדיפות גבוהה לעבור לתל-אביב/גוש דן על פני שאר האפשרויות בתרחיש זה. אולם משיבים מיישובי איכות חיים ומתיישבים האידיאולוגיים מראים עדיפות גבוהה יותר לעבור לאזור ירושלים על פני שאר האפשרויות. בקרב מתיישבי אריאל, רבע (25 אחוזים) מהמתיישבים מוכנים לעזוב את היישוב אפילו אם יסופח לישראל. אחוזים גבוהים של משיבים בקבוצת הגיל 18-25 מעוניינים לעבור מהיישוב, זאת בהשוואה לקבוצות הגיל האחרות וללא קשר לסוג היישוב.

נמצא כי נשאלים צעירים (18-25) מיישובים אידיאולוגיים מעוניינים לעבור אפילו בתרחיש של סיפוח. מקרב המשיבים הצעירים המעוניינים לעבור בתרחיש זה, האזור המועדף ביותר הוא אזור דרום הארץ. לעומת זאת, כחמישית מהמשיבים הצעירים מאריאל מעדיפים את אזור המרכז/גוש דן. בנוסף, נמצא כי ככל שגיל המשיבים עולה כך הם מעוניינים יותר להישאר ביישובם, בתרחיש של סיפוח.

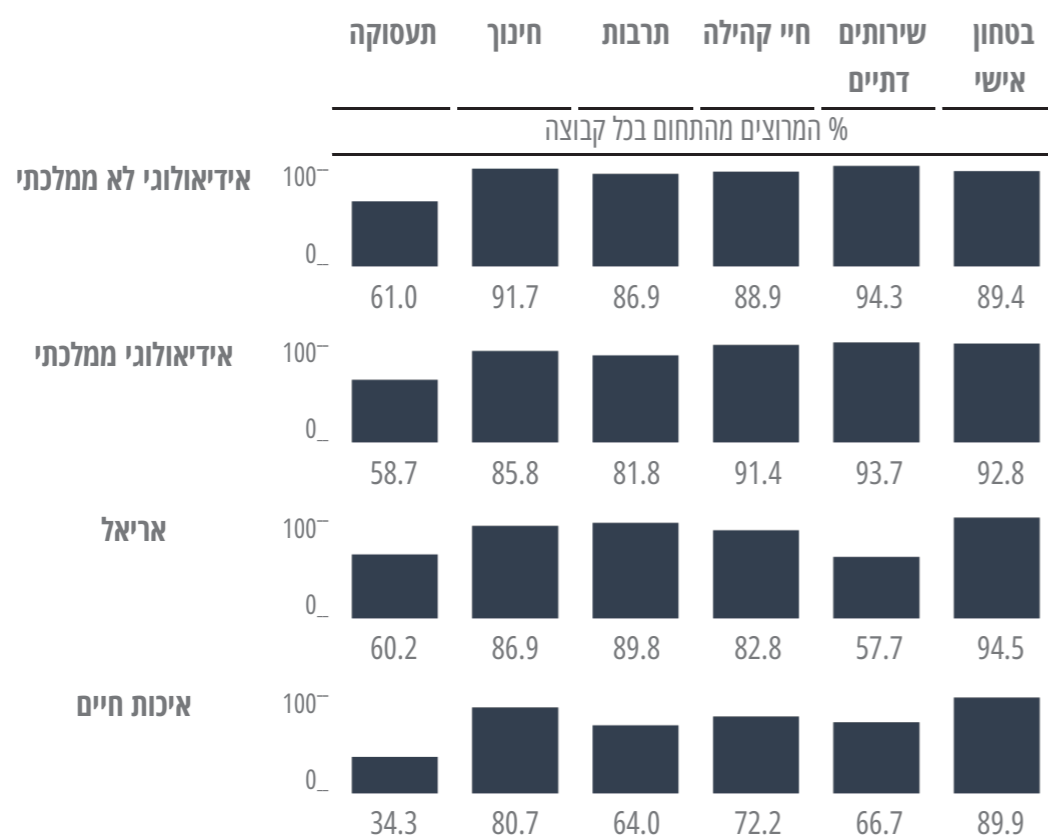
במידה שהיישוב יפונה, מתיישבי איכות חיים מראים את הרמה הנמוכה ביותר של סירוב להתפנות, ורובם היה מעדיף לעבור לאזור תל-אביב או ירושלים. תושבי אריאל מראים העדפה ברורה לתל-אביב, ובקרב המתיישבים האידיאולוגיים אחוז נמוך באופן יחסי היה בוחר לעבור לתל-אביב. רוב האידיאולוגיים מעדיפים לעבור לירושלים, ליישוב אחר בשטחים, או לצפון הארץ.

באופן כללי מימצאי הניתוח לפי גיל מצביעים על שתי תופעות מעניינות במיוחד: א. רוב המתיישבים בכל הקבוצות ובכל הגילאים מוכנים להתפנות אם היישוב שלהם יפונה. ב. בניגוד לציפייה שצעירים יראו יותר התנגדות לפינוי בשל נטייה גבוהה יותר של צעירים למחאה וללוחמנות, מימצאי המחקר מצביעים על מגמה הפוכה – ככל שהמתיישבים מתבגרים כך עולה ההתנגדות שלהם לפינוי. כנראה ככל שאנשים מבוססים יותר במקום מושבם קשה להם יותר לעזוב, ובכלל לאנשים מבוגרים קשה יותר להתמודד עם שינויים מאשר לאנשים צעירים.

7. איכות החיים של המתיישבים

תרשים 19: שביעות הרצון של המתיישבים בתחומי חיים שונים

עד כמה אתה מרוצה מתחומי החיים הבאים:

ב. במקרה של פינוי יישובים

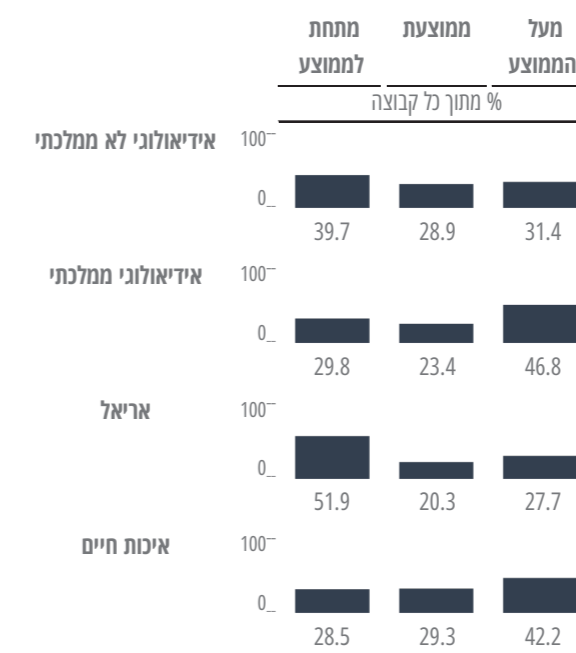
בדקנו גם את השאלה הבאה: תרחיש אפשרי נוסף לגבי עתיד היישוב שלך הוא שתתקבל החלטה לפנות אותו. במידה וכך יקרה לאיזה אזור בארץ תעדיף לעבור?

אזור	אידיאולוגי לא-ממלכתי	אידיאולוגי ממלכתי	איכות חיים	אריאל
תל אביב/גוש דן	6.0 אחוזים	6.6 אחוזים	25.8 אחוזים	36.8 אחוזים
ירושלים	22.2 אחוזים	23.1 אחוזים	18.3 אחוזים	4.5 אחוזים
ביישוב אחר בשטחי יהודה ושומרון שיסופח לישראל	19.6 אחוזים	18.3 אחוזים	10.5 אחוזים	9.2 אחוזים
בצפון הארץ	8.8 אחוזים	11.7 אחוזים	14.8 אחוזים	14.2 אחוזים
בדרום הארץ	3.4 אחוזים	3.1 אחוזים	4.8 אחוזים	2.5 אחוזים
אזור המרכז	0.0 אחוזים	0.3 אחוזים	1.5 אחוזים	1.0 אחוזים
השרון	0.3 אחוזים	0.6 אחוזים	1.0 אחוזים	0.2 אחוזים
מודיעין/שוהם	0.0 אחוזים	0.0 אחוזים	1.0 אחוזים	0.0 אחוזים
לעזוב את הארץ	1.4 אחוזים	1.4 אחוזים	3.0 אחוזים	6.7 אחוזים
מוכן לעבור, אין אזור מסוים	0.9 אחוזים	1.7 אחוזים	2.3 אחוזים	2.2 אחוזים
תלוי בעבודה	0.0 אחוזים	0.3 אחוזים	0.3 אחוזים	0.0 אחוזים
מסרב להתפנות	8.5 אחוזים	7.4 אחוזים	2.5 אחוזים	8.5 אחוזים
לא רוצה לענות	0.6 אחוזים	0.6 אחוזים	0.0 אחוזים	0.5 אחוזים
אין תשובה/לא יודע	2.3 אחוזים	2.3 אחוזים	1.0 אחוזים	3.2 אחוזים
חסרים	26.1 אחוזים	22.6 אחוזים	13.5 אחוזים	10.4 אחוזים

מתיישבי איכות חיים ואריאל מצהירים שהם גרים בשטחים בעיקר משיקולים כלכליים ושיקולי איכות חיים. לעומתם, תושבי היישובים האידיאולוגיים ובמיוחד הלא-ממלכתיים מצהירים ששיקולים אידיאולוגיים-דתיים הביאו אותם לגור בשטחים. אולם, באופן מעט אירוני, מתיישבי איכות חיים מדווחים על שביעות רצון נמוכה ביותר מהמרכיבים השונים של איכות החיים ביישוב. שביעות הרצון שלהם נמוכה במיוחד ביחס למתיישבים אחרים (האידיאולוגיים ואריאל) בחינוך, תרבות, תעסוקה, וחיי קהילה (תרשים 19).

תרשים 20: המצב הסוציו-אקונומי של מתיישבי איו"ש

הכנסה הממוצעת למשפחה בישראל היא כ-14,000 ש"ח נטו לחודש. האם ההכנסה של המשפחה שלך:

בהשוואה לממצאי סקר 2016, הסקר ב-2018 מעלה תופעה מעניינת. נראה כי המתיישבים האידיאולוגיים מגלים את איכות החיים ביו"ש (כלומר מציינים את שיקולי איכות החיים בהחלטה להתיישב ביו"ש יותר מבעבר), ואילו מתיישבי איכות חיים מגלים את האידיאולוגיה (כלומר מציינים את השיקול האידיאולוגי יותר מבעבר). המשמעות היא שעל אף ההבדלים בין ארבע הקבוצות השונות, נראה כי ככל שעובר הזמן מתגבשת זהות קבוצתית משותפת לכלל המתיישבים.

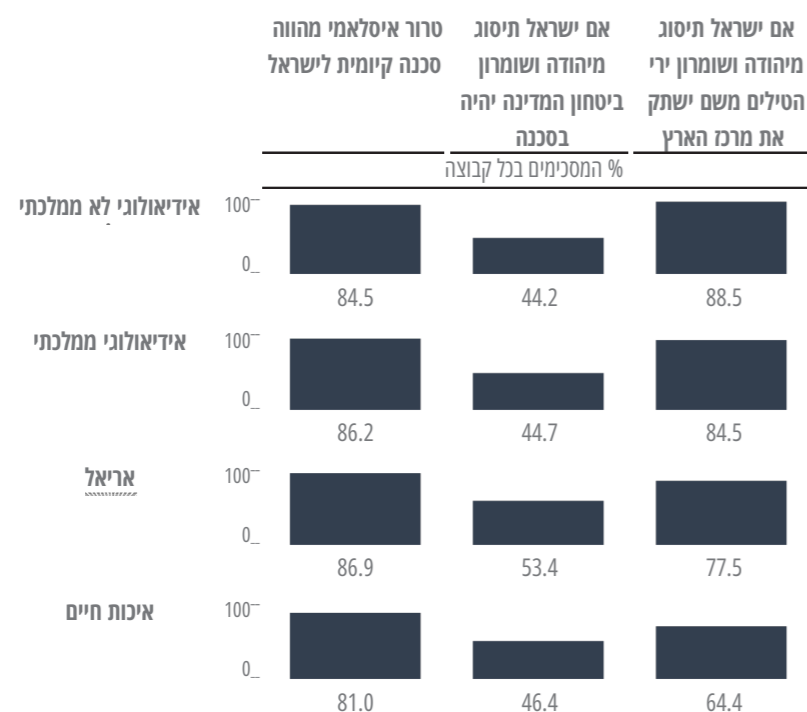
8. ביטחון אישי ולאומי

את נושא הביטחון הלאומי הגדרנו על-פי שני איזונים מרכזיים שישראל ניצבת מולם והקשורים לעתיד שטחי יהודה ושומרון. האיום הראשון, האיום הפיזי, מתייחס לסכנות הטילים והטרור שיש חשש שיגברו כתוצאה מנסיגה מהשטחים. האיום השני, האיום הסימבולי-זהותי, מתייחס לאפשרות שהמשך השליטה בשטחים ויצירה דה-פקטו של מדינה אחת לא תאפשר לישראל להמשיך להיות מדינה יהודית ודמוקרטית.

כפי שניתן לראות בתרשים 21, כל קבוצות המתיישבים רואות בטרור סכנה קיומית למדינה ומתיישבי איכות חיים מעט נמוכים מהקבוצות האחרות בתפיסה הזו. כמו כן, המתיישבים האידיאולוגיים חוששים במיוחד שנסיגה מהשטחים תגרום לשיתוק של מרכז הארץ בגלל ירי טילים. מתיישבי איכות חיים נמוכים משמעותית מהקבוצות האחרות בחשש משיתוק מרכז הארץ, ותושבי אריאל נמצאים באמצע בין האידיאולוגיים לאיכות חיים.

תרשים 21: תחושת האיום הפיזי בקרב מתיישבי איו"ש

עד כמה אתה מסכים עם האמירות הבאות:

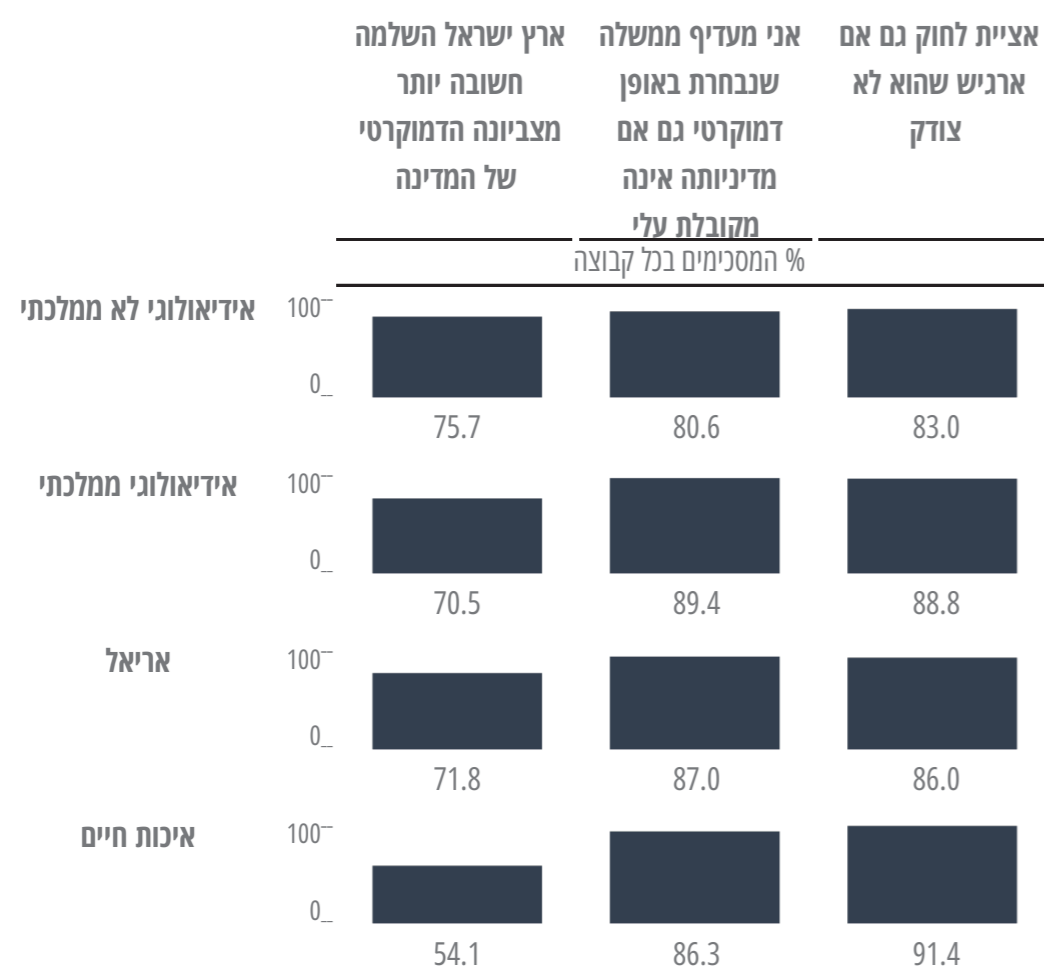
הנשאלים מאריאל מדווחים על רמה סוציו-אקונומית נמוכה משאר היישובים. מבין האידיאולוגיים, הממלכתיים במצב סוציו-אקונומי טוב יותר מהלא-ממלכתיים. למתיישבים באריאל בתים קטנים יותר (פחות חדרים), דבר הנובע כנראה ממצב סוציו-אקונומי, גילם המבוגר יחסית, ומספר קטן יותר של ילדים (תרשים 20).

רוב המשיבים הינם שכירים. מיעוט קטן ביותר עוסק בחקלאות, וכמו כן מעט מתיישבים עובדים בתעשייה. בקרב המשיבים הלא-ממלכתיים יש שיעור נמוך במעט של שכירים ושיעור גבוה יותר של עוסקים בהוראה בהשוואה לקבוצות האחרות. בקרב מתיישבי איכות חיים והאידיאולוגיים הממלכתיים, מחציתם עובדים ביהודה ושומרון והחצי הנותר מתחלק בעיקר בין אזור תל-אביב לאזור ירושלים. בקרב המשיבים הלא-ממלכתיים, שיעור העובדים ביהודה ושומרון עולה ל-70 אחוזים. בהתאם לכך, זמן ההגעה לעבודה הינו קצר בקרב 50-60 אחוזים מהמתיישבים.

9. היחס לדמוקרטיה ולשלטון החוק

תרשים 23: היחס לדמוקרטיה ולשלטון החוק

עד כמה אתה מסכים עם האמירות הבאות:

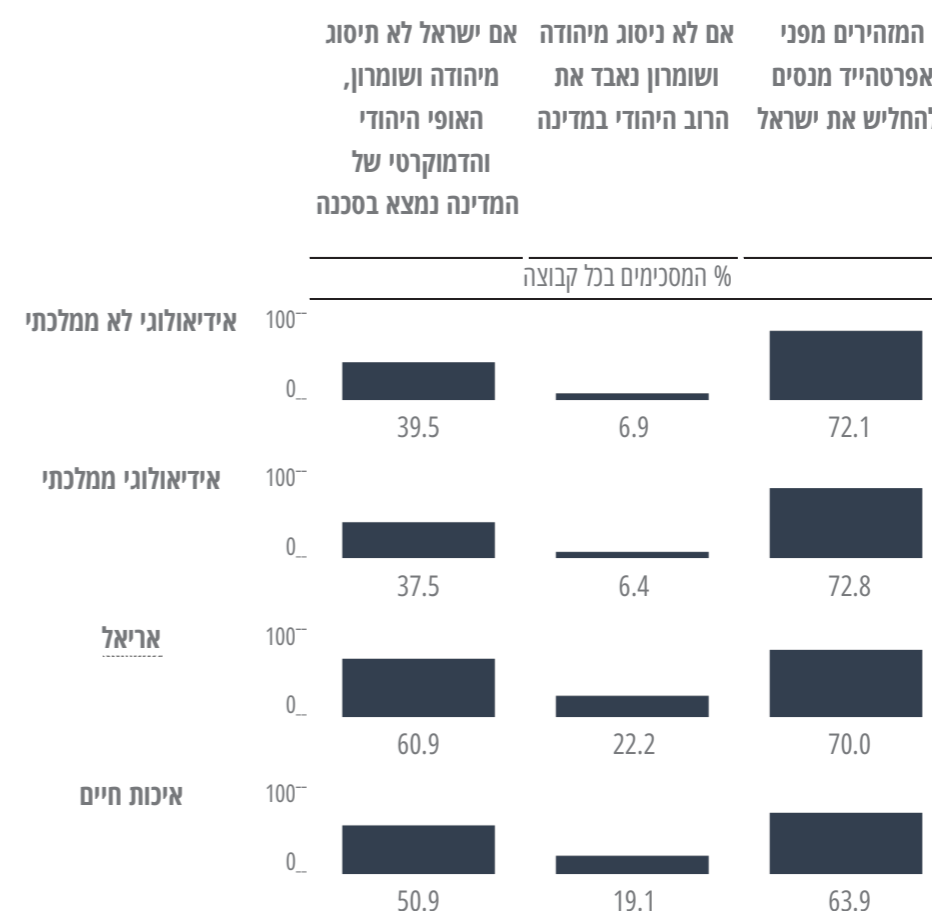
רוב המתיישבים בכל הקבוצות מקבלים את כללי המשחק הדמוקרטי ואת חשיבות שלטון החוק. אולם, כפי שניתן לראות בתרשים 23, המתיישבים הלא-ממלכתיים נמוכים באופן משמעותי בתמיכה בדמוקרטיה ושלטון החוק. הם גם הגבוהים ביותר בדעה שארץ ישראל חשובה מהדמוקרטיה. מתיישבי איכות חיים הינם הנמוכים ביותר בהסכמה עם העמדה הזו.

לגבי האיום הסימבולי-זהותי, ישנם הבדלים משמעותיים בין קבוצות המתיישבים. בעוד רוב מתיישבי איכות חיים ואריאל סבורים שהמשך השליטה בשטחים מסכן את זהותה של מדינת ישראל כמדינה יהודית ודמוקרטית, רוב המתיישבים האידיאולוגיים אינם מזהים את האיום הזה (תרשים 22). יחד עם זאת, העובדה שכ-40 אחוזים מהאידיאולוגיים מבינים שיש איום על זהות המדינה הנובע מהמשך השליטה ביו"ש הינו משמעותי.

על אף ההכרה הגבוהה יחסית באיום הסימבולי, רוב המתיישבים אינם חוששים שישראל תאבד את הרוב היהודי. בקרב האידיאולוגיים מיעוט קטן חושש מכך, ובקרב מתיישבי איכות חיים ואריאל כ-20 אחוזים חוששים מאבדן הרוב היהודי.

תרשים 22: תחושת האיום הסימבולי בקרב מתיישבי איו"ש

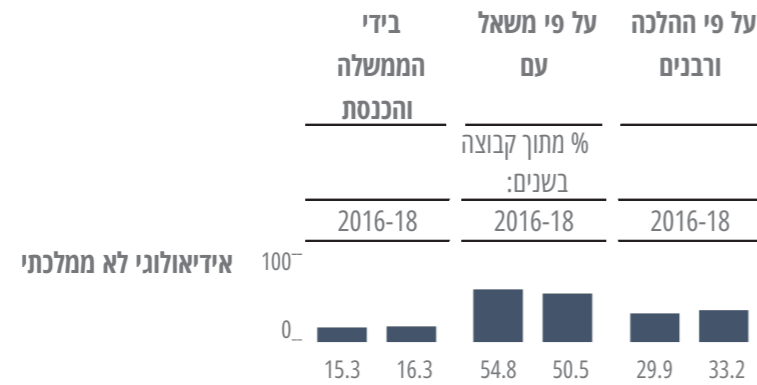
עד כמה אתה מסכים עם האמירות הבאות:

קיימים הבדלים מובהקים בין קבוצות המתיישבים בתפיסות האיום. באופן כללי המתיישבים חשים יותר מאויימים במישור הפיזי בהשוואה למישור הסימבולי/זהותי. בעוד שרוב המתיישבים האידיאולוגיים, והאידיאולוגיים העמוקים בפרט, חשים איום פיזי גבוה יותר מתושבי איכות חיים ואריאל, תושבי אריאל ותושבי איכות חיים חשים איום סימבולי גבוה יותר מהמתיישבים האידיאולוגיים.

תרשים 24: שינוי לאורך זמן ביחס לדמוקרטיה בקרב מתיישבים אידיאולוגיים לא-ממלכתיים

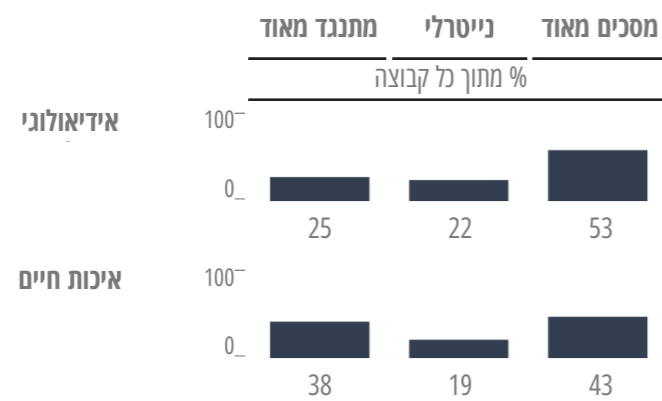
האם לדעתך החלטות בנושאים הנוגעים לגבולות המדינה יש להשאיר בידי הממשלה והכנסת, או לקבל רק על פי משאל עם, או לקבל רק על פי ההלכה ועמדות הרבנים?

תרשים 25: ארץ ישראל השלמה או דמוקרטיה?

עד כמה אתה מסכים עם המשפט הבא:

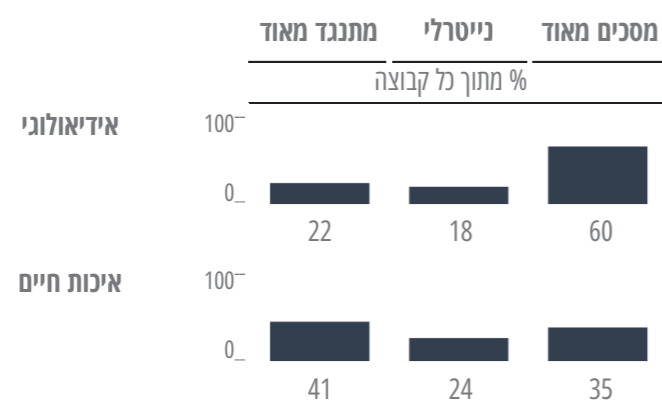
ארץ ישראל השלמה חשובה יותר מצביונה הדמוקרטי של המדינה?

תרשים 26: הציווי התורני או הכרעת הכנסת?

עד כמה אתה מסכים עם המשפט הבא:

הציווי התורני קודם להכרעת הכנסת?

החלטות בנושאים הנוגעים לגבולות המדינה יש... לקבל רק על-פי משאל עם	אידיאולוגי לא-ממלכתי	אידיאולוגי ממלכתי	איכות חיים	אריאל
להשאיר בידי הממשלה והכנסת	12.2 אחוזים	20.3 אחוזים	37.0 אחוזים	42.3 אחוזים
לקבל רק על-פי ההלכה ועמדות הרבנים	29.0 אחוזים	19.1 אחוזים	9.3 אחוזים	4.0 אחוזים
ממשלה ומשאל עם	0.9 אחוזים	1.4 אחוזים	1.5 אחוזים	1.0 אחוזים
כנסת והלכה	1.1 אחוזים	0.0 אחוזים	0.0 אחוזים	0.0 אחוזים
משאל עם והלכה	2.0 אחוזים	1.7 אחוזים	0.0 אחוזים	0.0 אחוזים
שילוב של שלושתם	2.6 אחוזים	2.0 אחוזים	0.3 אחוזים	0.7 אחוזים
מסרב לענות	0.9 אחוזים	0.6 אחוזים	0.0 אחוזים	0.2 אחוזים
אחר	0.3 אחוזים	0.6 אחוזים	0.0 אחוזים	0.0 אחוזים
לא יודע	0.0 אחוזים	0.0 אחוזים	0.5 אחוזים	0.5 אחוזים
חסרים	7.1 אחוזים	4.0 אחוזים	3.3 אחוזים	3.5 אחוזים

כמחצית מהנשאלים בקרב כל הקבוצות תומכים במיתווה של משאל עם כדרך להכריע בנושאים הנוגעים לגבולות המדינה. יחד עם זאת, התמיכה בקרב הלא-ממלכתיים נמוכה מבשאר הקבוצות. מתיישבי איכות חיים, ובעיקר תושבי אריאל סומכים את ידם על החלטות הממשלה באופן מובהק יותר מהמתיישבים האידיאולוגיים. בקרבם, הלא-ממלכתיים סומכים במידה הפחותה ביותר על החלטות הממשלה והכנסת. המתיישבים האידיאולוגיים, ובמיוחד הלא-ממלכתיים, סבורים יותר ממתיישבי איכות חיים שיש לנהוג על-פי ההלכה והרבנים בסוגיות של גבולות המדינה. תושבי אריאל מאמינים בכך במידה הנמוכה ביותר.

בדומה לשאלות האחרות, גם בשאלות לגבי דמוקרטיה חלה הקצנה מסוימת בין 2016 ל-2018, במיוחד בקרב המתיישבים האידיאולוגיים הלא-ממלכתיים. כפי שניתן לראות בתרשים 24, חלה ירידה בתמיכה של המתיישבים הלא-ממלכתיים במשאל עם ועלייה בהסתמכות על דעת ההלכה והרבנים בסוגיות הקשורות לעתיד בשטחים.

מימצאים אלו תואמים מימצאים קודמים שלנו מ-2014, אשר הראו שרוב המתיישבים האידיאולוגיים סבורים שארץ ישראל השלמה חשובה יותר מצביונה הדמוקרטי של המדינה (תרשים 25) וגם סבורים שהציווי התורני קודם להכרעת הכנסת (תרשים 26).

דיון ומסקנות

בסידרה של שלושה סקרים בשנים 2014, 2016, ו-2018 ביצענו הערכה שטרם נעשתה עד כה על העמדות של מתיישבי איו"ש (ראו גם הפירסומים בלועזית המופיעים בסוף הדיון הזה). שלושת הסקרים מייצגים את אוכלוסיות המתנחלים שמחוץ למרחב ההסכמה (zone of probable agreement) ואינם כוללים יישובים חרדיים (שרובם בתוך מרחב ההסכמה). מהסקרים עולה שציבור המתיישבים כולל קבוצות השונות באופיין, אמונתן והתנהגותן. מימצאי המחקר הנוכחי מספקים תימוכין אמפיריים לחלוקה לארבעת קבוצות המתיישבים: אידיאולוגיים-ממלכתיים, אידיאולוגיים לא-ממלכתיים, איכות חיים ואריאל. למעשה, מימצאי המחקר מראים כי לכל קבוצה מאפיינים שונים, ובהתאם צרכים שונים. מתיישבים אידיאולוגיים נבדלים מתיישבי איכות חיים ומתושבי אריאל בפרמטרים רבים וחשובים. יתרה מזאת, ארבע הקבוצות מגיבות באופן שונה לתרחישי הפינוי השונים. לכך השלכות משמעותיות על העמדות הפוליטיות וההתנהגות העתידית של ציבור זה. כך לדוגמה, כלל קבוצות המתיישבים מביעות תחושת שייכות גבוהה למדינת ישראל. אך חלקן מעוניינות לפעול במסגרת כללי המשחק הדמוקרטיים בכל הנוגע להחלטות מדיניות (תושבי איכות חיים ותושבי אריאל), בעוד קבוצות אחרות (האידיאולוגיות) נותנות משקל משמעותי לדעת ההלכה והרבנים. הבדלים אלו מחדדים את המתח בין הערכים הדמוקרטיים וציות לחוק מחד, ונאמנות לאידיאולוגיה של מפעל ההתיישבות מאידך. חזקה על קובעי המדיניות שייקחו בחשבון הבדלים אלו וייתנו מענה מתאים לצרכים הספציפיים של כל קבוצה.

המחקר מספק עדות חשובה לכך שרוב המתיישבים באיו"ש לוקחים בחשבון אפשרות של פינוי יישובים. יתרה מזאת, הם אף מוכנים לדון במשמעויות המעשיות של הפינוי. אחד הממצאים המעניינים ביותר בהקשר זה נוגע לתגובת המתיישבים האידיאולוגיים. חלק גדול מהמתיישבים האידיאולוגיים הם פרגמטיים ואינם מגלים התנגדות גורפת לפינוי מהשטחים. ניתן למצוא תימוכין לכך באי שלילה מוחלטת לרעיון הפינוי, ואף תמיכה בפינוי שהתקבל בהחלטת ממשלה.

פינוי יישובים מאיו"ש מהווה שבר אמוני, אידיאולוגי וזהותי משמעותי ביותר עבור ציבור המתיישבים, ובעיקר עבור הציבור האידיאולוגי. אולם, קיימת מוכנות גבוהה בקרב כלל ציבור המתיישבים לקבל את החלטת הממשלה גם אם הם מתנגדים לה. ההתנגדות לפינוי באה לידי ביטוי בעיקר באמצעים חוקיים ולגיטימיים. למעשה, רוב המתיישבים מצהירים שהמאבק שינהלו נגד הפינוי ייעשה במסגרת החוק, ורק מיעוט מקרבם שוקל לקחת את החוק לידיים ולנהוג באלימות. יחד עם זאת, מעניינת במיוחד ההשוואה בין 2016 ו-2018, המלמדת על מגמה של הקצנה. ניתן לראות כי לאורך זמן קיים פחות אמון במוסדות המדינה לצד נכונות פחותה יותר להתפנות. המשמעות המרכזית של מגמה זו היא כי ייתכן שהזמן פועל נגד תומכי רעיון ההיפרדות מהפלסטינים.

מימצאי המחקר חושפים שישנו פער משמעותי בין הרטוריקה של מנהיגי ההתיישבות ביש"ע לבין עמדות התושבים עצמם. ראשית, מתיישבי איכות חיים, המהווים כשליש מאוכלוסיית המתנחלים,

מביעים תמיכה גבוהה בפתרון של שתי מדינות, תמיכה בפינוי יישובים במידה ותתקבל החלטת ממשלה בנושא, ותמיכה גבוהה למדי בחוק פינוי-פיצוי שיאפשר להם כבר עתה לקבל פיצוי ולפנות את ביתם. המתיישבים האידיאולוגיים מביעים עמדות יותר ניציות ממתיישבי איכות חיים, אבל גם בקרבם אחוזים גבוהים מוכנים להתפנות מהשטחים במקרה של הסכם. המתיישבים האידיאולוגיים מביעים אומנם תמיכה נמוכה בהסכם שתי מדינות, אולם כמעט מחציתם סבורים שיש להתפנות מהיישוב במידה שתתקבל החלטת ממשלה בנושא. אחד הביטויים הברורים לגישה הפרגמטית של רוב המתיישבים היא שבכל הקבוצות נמצא כי במידה שתתקבל החלטה לפנות יישובים, רוב הנשאלים מסכימים שיש להתפנות תמורת פיצוי הוגן. המתיישבים האידיאולוגיים הלא-ממלכתיים הם הנמוכים ביותר להסכים עם עמדה זו והגבוהים ביותר להסכים שאין להתפנות בכל תנאי. שאלנו את הנבדקים גם עד כמה הם היו מוכנים לשקול יישום מידי של "חוק פינוי-פיצוי". בבסיסו של החוק עומד הרעיון שעוד בטרם התקבלו החלטות מדיניות לגבי עתיד השליטה באיו"ש, כל מתיישב יוכל לעבור ממקום מגוריו בשטחים ולקבל פיצוי הוגן בתמורה. החוק מאפשר פינוי שלא בכפייה אם וכאשר הדבר מקובל על המתיישב. מתיישבי איכות חיים ואריאל מראים נכונות לשקול בחיוב אפשרות כזו, בעוד שבקרב שתי קבוצות המתיישבים האידיאולוגיים יש דחייה רבה יותר של הרעיון. נראה שיש לנקוט בזהירות רבה במתן תמורה חומרית לאוכלוסייה אידיאולוגית. נמצא כי כל עוד התמורה זהה למצוי בידם כיום היא אינה מעוררת התנגדות, כי הם אינם מרוויחים דבר אלא משמרים את הקיים. אולם, תמורה גבוהה מדי לא רק שאינה מהווה פיתוי לאוכלוסייה אידיאולוגית, אלא היא יוצרת דיסוננס בין האידיאולוגיה לפיתוי הכספי, וגורמת להם להתבצר עוד יותר בעמדותיהם ולהגביר התנגדות לנסיגה. אוכלוסייה זו לא תמכור את ערכיה תמורת כסף. על מקבלי ההחלטות לקחת זאת בחשבון טרם קבלת ההחלטה.

מימצאי המחקר מראים שכלל ציבור המתיישבים תופס את האיום הפיזי כמאיים יותר מהאיום הסימבולי, והמתיישבים האידיאולוגיים רואים אותו כחמור יותר ממתיישבי איכות חיים. האיום הסימבולי, לעומת זאת, נתפס כמאיים יותר בקרב מתיישבי איכות חיים בהשוואה למתיישבים האידיאולוגיים. ניתן לראות, אם כן, שהבדלים בין המתיישבים האידיאולוגיים למתיישבי איכות חיים בתגובות לפינוי משתקפים בהבדלים בתפיסת איומים: מתיישבי איכות חיים חרדים יותר להמשך האופי היהודי-דמוקרטי של המדינה ולכן פתוחים יותר לאפשרות של נסיגה מאיו"ש, ואילו המתיישבים האידיאולוגיים רואים סכנה פיזית ממשית להמשך קיום המדינה, וזה מתיישב עם התנגדותם הרבה יותר לנסיגה מהשטחים.

בניגוד לתדמית של תושבי איו"ש בקרב הציבור הישראלי, כל קבוצות המתיישבים הביעו תמיכה רבה בדמוקרטיה ובשלטון החוק, אבל המתיישבים האידיאולוגיים הלא-ממלכתיים הביעו את מידת התמיכה הנמוכה ביותר, דבר השב ומתקף את תיוגם כקבוצה קיצונית יותר ובעלת יחס אמביוולנטי יותר למישטר ולחוק בישראל. האידיאולוגיים הלא-ממלכתיים הם גם הקבוצה שהביעה את התמיכה הרבה ביותר בדעה שארץ ישראל חשובה מהדמוקרטיה. הם גם גבוהים מכל הקבוצות האחרות

Hirschberger, Gilad. & Hirsch-Hoefler, S. "Socio-demographic and ideological differences among West-Bank Settlers: A comparison of four distinct groups" (Issue brief). *Commanders for Israel's Security (CIS) Report*, 2016.

Hirsch-Hoefler, S., & Mudde, C. *The Israeli settler movement: Assessing and explaining social movement success*. Cambridge University Press, 2021.

Hirsch-Hoefler, S., Kahn, D. T., & Hirschberger, G. "Reactions to imposed political change: A prospective experimental investigation of Jewish settlers' resistance to state contraction". *Peace and Conflict: Journal of Peace Psychology*, 25(1), 13 (2019).

Hirsch-Hoefler, S. Saguy T., and Hirschberger, G. "The Psychological Effects of Forced Evacuation: The Case of Jewish Settlers in the West Bank". In Golan, G. and Sher, G. (Eds.), *Spoiling and Coping with Spoilers*. Indiana University Press, 2019.

בדעה שהכרעות גורליות לגבי השטחים יש להשאיר בידי הדת והרכבים. אולם, חשוב לציין שרוב המתישבים בכל הקבוצות מעדיפים את המנגנון של משאל עם על פני כל האלטרנטיבות. הדרך שבה תתבצע הנסיגה חשובה לכל המתישבים, והמתישבים האידיאולוגיים מוכנים לקבל בהכנעה הכרעה שתושג ברוב בכנסת או במשאל עם ושיש לה תמורה מדינית ברורה. בהעדר תמורה מדינית הם מגיבים בהתנגדות רבה יותר.

בעוד שהתנגדות לפינוי נתפסת כעמדה אידיאולוגית נגד מסירת שטחים, הסקרים שלנו מראים שהתנגדות לפינוי נובעת גם מסיבות אחרות. למשל, המרחק ממקום העבודה הוא משתנה חשוב עבור מתישבי איו"ש. מכיוון שכבר היום המרחק הקצר ממקום העבודה מייחד את המתישבים הקיצוניים ביותר, האידיאולוגיים הלא-ממלכתיים, יש לתת את הדעת לנקודה זו שיייתכן כי תוכל למתן התנגדות לפינוי. כמו כן, פילוח תשובות המתישבים לפי קבוצות גיל מעיד, באופן מפתיע, כי ככל שגיל המתישבים עולה, כך גדלה מידת הסירוב שלהם לעבור ממקום מושבם. מימצא זה אינו תואם את התפיסה לפיה צעירים הם מיליטנטים יותר ולכן מוכנים לגלות התנגדות רבה יותר לפינוי, ומעיד דווקא שההתנגדות לפינוי אינה נובעת רק מסיבות אידיאולוגיות, אלא גם מסיבות אישיות של נוחות ויכולת להתמודד עם שינויים גדולים. עבור אוכלוסייה מבוגרת, מעבר למקום חדש הוא אתגר פיזי משמעותי, וגם משבש את אורחות החיים במידה רבה יותר מבחינה חברתית ותעסוקתית. ההתאקלמות במקום חדש עבור אוכלוסייה זו צפויה להיות קשה במיוחד, ולכן הם מגלים התנגדות רבה יותר.

שלושת הסקרים, שנערכו בתקופות שונות ובמתודולוגיות שונות על מידגמים מייצגים של מתישבים אידיאולוגיים ומתישבי איכות חיים, אינם תומכים במסקנה שלא ניתן יותר לבצע פתרון של שתי מדינות הכולל פינוי יישובים. הסקרים שנערכו על אוכלוסייה שעתידיה להתפנות בהסכם עתידי (מחוץ למרחב ההסכמה) מראים שרוב המתישבים הם פרגמטיים, וגם אם אינם תומכים בפינוי יישובים, הם יהיו מוכנים לקבל את הדין ובלבד שהנסיגה תתבצע בהחלטת ממשלה ו/או משאל עם. רוב המתישבים מסתייגים מאלימות ומפעולות מחאה שאינם במסגרת החוק ומעדיפים להביע את מחאתם באופן חוקי ולגיטימי. נמצא גם שההתנגדות לנסיגה מונעת לא רק משיקולים אידיאולוגיים אלא גם משיקולים פרקטיים יותר, כמו המרחק ממקום העבודה, הרצון להישאר עם הקהילה, והתנגדות לשינוי בגיל מבוגר. טיפול יעיל בסוגיות הללו יכול להפחית את ההתנגדות לפינוי. ההחלטה לפנות יישובים תתקבל בסופו של דבר על בסיס שיקולים שונים. הניתוח הנוכחי של העמדות והרצונות של המתישבים באיו"ש מלמד שהם אינם מהווים מכשול בלתי-עביר בדרך לפתרון מדיני.

תודות

מחקר זה רואה אור הודות לתמיכתם של האירגון היהודי-אירופי JCALL, והאירגון היהודי-אמריקאי ISRAEL POLICY FORUM. על כך, ועל שיתוף הפעולה רב-השנים בינינו, אני מבקש להודות להם תודה עמוקה. כמו כן ברצוני להודות לקרן החדשה לישראל על תרומתה. רוב תודות לקרן לשיתוף פעולה כלכלי (ECF) על בסיס הנתונים הדיגיטלי שאיפשר את הכנת המפות ואת הפקת חלק מהנתונים; ל'שלום עכשיו' על כך שהם מעמידים את כלל הנתונים על ההתנחלויות לרשות הצבור כולו; ול'מאקרו, המרכז לכלכלה מדינית' על הנתונים הכלכליים. תודה מיוחדת לצוות הנפלא שליווה את המחקר הזה: לפרופ' גלעד הירשברגר ולפרופ' סיון הירש-הפּלר על המסמך המלמד והמעשיר אודות עמדות המתנחלים; לעוזרת המחקר אורי שכטמן, שטרחה ימים ולילות על איסוף הנתונים – משימה קשה ביותר במציאות הפוליטית של ימינו; לבלה גרף (גוטייה), המורה להבעה בגרף, שהעניקה בהירות, מקוריות, חדות וצבעוניות לים הנתונים והטבלאות באמצעות ה"טבלגרפים" הנהדרים שלה (הלוחות); למעצב המפות מוריה רשף, שגם במחקר הזה תרם להבהרה ולהבנה של מערך היישובים היהודיים באיו"ש; ולמולי מלצר, שנרתם כהרגלו לערוך את המחקר הזה במקצועיות רבה, בדקדקנות ובסבלנות אין קץ, כמו את כל הספרים האחרונים שלי. ולבסוף, תודה לסיגלית ביקסנשפן על עבודת העיצוב היפה של הספר, ולניר בורשטיין על הטיפול המסור בהפקתו בדפוס.